

330.3 (075.3)
785

Л. С. ГРИНІВ, М. В. КІЧУРЧАК

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник

“Магнолія 2006”

Львів – 2009

Сумський державний
університет
БІБЛІОТЕКА

УДК [332 (477) (075.8)]
ББК У9 (4Ук) О я 73-1
Г853

Відтворення цієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення авторських прав будуть переслідуватися у судовому порядку.

*Затверджено Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник
(Лист № 14/18-Г-198 від 24.01.2008 р.)*

Рецензенти:

В. П. Вишневський – член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор Донецького національного університету;

В. К. Євдокименко – доктор економічних наук, професор Буковинського університету (м. Чернівці);

С. К. Реверчук – доктор економічних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка;

Г. В. Черевко – доктор економічних наук, професор Львівського державного аграрного університету.

Гринів Л. С., Кічурчак М. В.

Г 853 Національна економіка: Навч. посібник. – Львів: "Магнолія 2006"
2009. – 464 с.

ISBN 978-966-2025-41-5

У навчальному посібнику викладено теоретико-методологічні та прикладні засади розвитку національної економіки України. На основі використання праць українських і зарубіжних авторів, вивчення різноманітних статистичних даних та інших матеріалів авторами з'ясовано предмет, методологію та теорії національної економіки, проаналізовано розвиток української економіки до проголошення незалежності, розглянуто стратегію національної безпеки та структурні зміни вітчизняній економіці, визначено особливості формування конкурентного середовища, найважливіші механізми державного регулювання та перспективи розвитку національної економіки України, досліджено її зовнішньоекономічну стратегію.

Для студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації, які навчаються за напрямом "Економіка і підприємництво", для викладачів, магістрантів, аспірантів а також усіх, хто цікавиться проблемами національної економіки.

УДК [332 (477) (075.8)]
ББК У9 (4Ук) О я 73
Г853

ISBN 978-966-2025-41-5

Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак, 2009
"Магнолія 2006", 2009

Зміст

Передмова.....	7
Розділ 1. Теоретичні засади та чинники розвитку національної економіки.....	9
Тема 1.1. Предмет, методологія і завдання вивчення національної економіки.....	9
1.1.1. Предмет і методологія вивчення національної економіки.....	9
1.1.2. Функції національної економіки як науки.....	14
1.1.3. Суть і компоненти національної економіки.....	16
1.1.5. Стан, джерела, завдання вивчення національної економіки.....	22
<i>Запитання для самоконтролю.....</i>	<i>25</i>
Тема 1.2. Економічні теорії та чинники розвитку національної економіки.....	26
1.2.1. Теорії національної економіки.....	26
1.2.2. Чинники розвитку національної економіки.....	38
<i>Запитання для самоконтролю.....</i>	<i>50</i>
Розділ 2. Національна економіка та стратегія національної безпеки.....	51
Тема 2.1. Національні інтереси України і стратегічні орієнтири розвитку національної економіки.....	51
2.1.1. Європейський соціально-економічний реформізм і національні економічні інтереси держави.....	51
2.1.2. Конституційні основи національних економічних інтересів України.....	53
2.1.3. Політика національної безпеки і стратегічні орієнтири розвитку національної економіки.....	54
2.1.4. Неофіційний сектор національної економіки України та його негативні риси.....	64
<i>Запитання для самоконтролю.....</i>	<i>74</i>
Тема 2.2. Національне багатство та еколого-економічна безпека України.....	75
2.2.1. Суть і компоненти національного багатства.....	75
2.2.2. Еколого-економічна безпека та формування моделі сталого (збалансованого) розвитку національної економіки.....	77
<i>Запитання для самоконтролю.....</i>	<i>86</i>
Тема 2.3. Національні рахунки та основні макроекономічні показники.....	87

2.3.1. Система національних рахунків (СНР), її суть та значення	87
2.3.2. Основні макроекономічні показники та методи їх визначення	88
<i>Запитання для самоконтролю .....</i>	<i>102</i>
Розділ 3. Державні інституції та механізми регулювання національної економіки	103
Тема 3.1. Державні механізми регулювання національної економіки	103
3.1.1. Регуляція і дерегуляція національної економіки	103
3.1.2. Сутність, об'єкти, мета та методи державного регулювання національної економіки	108
3.1.3. Органи державного регулювання національної економіки та їхні функції	112
3.1.4. Державна політика забезпечення економічного зростання	115
<i>Запитання для самоконтролю .....</i>	<i>123</i>
Тема 3.1. Програмування та прогнозування національної економіки	124
3.2.1. Економічне програмування. Державні та регіональні цільові програми	124
3.2.2. Прогнозування в національній економіці	126
3.2.3. Індикативне макроекономічне планування	128
<i>Запитання для самоконтролю .....</i>	<i>134</i>
Розділ 4. Структурні зміни в національній економіці та регіональна політика	135
Тема 4.1. Промисловість і промислова політика в Україні	135
4.1.1. Місце і роль промисловості у системі національної економіки України	135
4.1.2. Розвиток базових галузей промисловості України за роки незалежності	140
4.1.3. Формування та реалізація державної промислової політики в Україні	154
<i>Запитання для самоконтролю .....</i>	<i>156</i>
Тема 4.2. Сільське господарство та основні напрями аграрної політики в національній економіці	158
4.2.1. Місце і роль сільського господарства у системі національної економіки	158
4.2.2. Основні напрями аграрної політики в Україні	162
4.2.3. Земельна реформа та зміна форм власності у сільському господарстві. Розвиток фермерських господарств	168
<i>Запитання для самоконтролю .....</i>	<i>171</i>

Тема 4.3. Виробнича інфраструктура України	172
4.3.1. Транспортна система України	172
4.3.2. Формування сучасної системи зв'язку і телекомунікацій в Україні	194
4.3.3. Будівельний комплекс України, його розвиток в роки незалежності	198
<i>Запитання для самоконтролю</i>	202
Тема 4.4. Регіональна політика в системі національної економіки України	204
4.4.1. Мета та принципи формування регіональної політики	204
4.4.2. Стратегічні орієнтири регіональної політики	205
4.4.3. Завдання на шляху вдосконалення регіональної політики	213
<i>Запитання для самоконтролю</i>	214
Розділ 5. Формування ринкового середовища в національній економіці України	216
Тема 5.1. Інституційні перетворення в національній економіці України	216
5.1.1. Приватизація та її роль у здійсненні інституційних перетворень в економіці України	216
5.1.2. Підприємництво та його становлення в Україні	230
5.1.3. Антимонопольна політика і розвиток конкуренції в Україні	235
<i>Запитання для самоконтролю</i>	240
Тема 5.2. Ринкова інфраструктура в національній економіці	242
5.2.1. Сутність, види та функції ринкової інфраструктури	242
5.2.2. Фінансова система та основні засади фінансової політики в Україні	244
5.2.3. Бюджетна система національної економіки	250
5.2.4. Податкова система та політика в національній економіці	266
5.2.5. Основні елементи спеціалізованої ринкової інфраструктури та їх характеристика	276
<i>Запитання для самоконтролю</i>	284
Розділ 6. Зовнішньоекономічна національна стратегія розвитку	285
Тема 6.1. Україна в світовому економічному просторі	285
6.1.1. Місце України у світовому економічному просторі	285
6.1.2. Організаційно-правові основи зовнішньоекономічної діяльності України	291
<i>Запитання для самоконтролю</i>	295

Тема 6.2. Державна політика по залученню іноземних інвестицій в національну економіку	296
6.2.1. Державна політика по залученню іноземних інвестицій	296
6.2.2. Пріоритетні сфери та напрями інвестування в Україні	301
<i>Запитання для самоконтролю</i>	307
Тема 6.3. Зовнішньоекономічна політика України	309
6.3.1. Зовнішньоекономічна політика України, та її компоненти	309
6.3.2. Зовнішня торгівля, її динаміка та структура	316
6.3.3. Платіжний баланс України, його динаміка та структура	318
6.3.4. Співробітництво України з міжнародними організаціями	328
<i>Запитання для самоконтролю</i>	331
Розділ 7. Перспективні моделі розвитку національної економіки	332
Тема 7.1. Модель інноваційного розвитку національної економіки	332
7.1.1. Сутність інноваційної моделі розвитку національної економіки ...	332
7.1.2. Стратегія розбудови економіки знань	334
7.1.3. Науково-технічна державна політика: напрями розвитку	338
7.1.4. Перспективні орієнтири інноваційної політики в Україні	340
<i>Запитання для самоконтролю</i>	342
Тема 7.2. Модель соціально орієнтованої національної економіки ..	343
7.2.1. Система соціального захисту населення. Соціальна політика держави	343
7.2.2. Зайнятість населення, її структура і динаміка в Україні	350
7.2.3. Безробіття та його особливості	353
7.2.4. Ринок праці	355
7.2.5. Пенсійна реформа в національній економіці	359
<i>Запитання для самоконтролю</i>	363
Тема 7.3. Модель екологічно збалансованої національної економіки	364
7.3.1. Екологічна ситуація в національній економіці та реалізація моделі екологічно збалансованої економіки (ЕЗЕ)	364
7.3.2. Державна екологічна політика та напрями її розвитку	383
7.3.3. Організаційно-правові засади формування ЕЗЕ в Україні	387
<i>Запитання для самоконтролю</i>	404
Додатки	405
Рекомендована література до вивчення курсу	420
Додаткова література	445

Передмова

У сучасному глобалізованому світі необхідно уважніше ставитися до розвитку національної економіки. Новий світовий порядок, що сформувався на початку ХХІ століття, суттєво змінив “портрет” світової економіки, що потребує додаткових досліджень проблем та резервів збільшення рівня капіталізації національної економіки, її соціалізації та екологізації. Особливої уваги заслуговує питання реалізації інноваційної моделі її розвитку, щоб забезпечити еквівалентну взаємодію економіки України з зовнішнім світом.

Політика національної безпеки є постійним атрибутом національної економіки, її особливістю. Тому фахівці-економісти повинні будувати стратегічні орієнтири розвитку економіки України, лише виходячи з її національних економічних інтересів.

Навчальний посібник, що пропонується читачеві, є одним з перших в Україні посібників з національної економіки. Навчальний курс “*Національна економіка*” визнаний Міністерством освіти і науки України нормативною дисципліною з циклу природничонаукової та загально-економічної підготовки за спеціальностями напряму 0501 “*Економіка і підприємництво*”. Посібник написаний відповідно до програми курсу “*Національна економіка*”, затвердженої Міністерством освіти і науки України.

Навчальний посібник складається із семи розділів, кожен з яких охоплює 2-3 вузлові теми. Автором тем 1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 4.2, 4.4, 6.1, 6.2, 6.3, 7.1, 7.2, 7.3; 5.2.1, 5.2.3, 5.2.4, 5.2.5) є Л. С. Гринів, а тем 1.2, 4.1, 4.3, 5.1 і 5.2.2 – М. В. Кічурчак. У першому розділі розглядаються загальнотеоретичні положення та чинники розвитку національної економіки. Тут з'ясовуються предмет, методологія, функції, стан і джерела вивчення національної економіки, теорії національної економіки, до розробки яких долучилися як відомі зарубіжні, так й видатні українські вчені-економісти.

Другий розділ складається з тем, в яких аналізуються найважливіші національні інтереси та стратегічні орієнтири економіки України. Особливу увагу приділено сутності національного багатства, еколого-економічній безпеці та моделі сталого (збалансованого) розвитку національної економіки. Третій розділ присвячено механізмам державного регулювання національної економіки, їх практичній реалізації в Україні з використанням інструментів економічного програмування та прогнозування.

Добір матеріалу четвертого розділу навчального посібника акцентує увагу на структурних змінах, які відбуваються у промисловості та сільському господарстві України, головних пріоритетах і напрямках державної політики у цих найважливіших галузях вітчизняної економіки. Також цей розділ присвячено питанням функціонування виробничої інфраструктури у вітчизняній економіці, необхідності визначення мети, принципів і стратегічних орієнтирів регіональної політики в системі національного господарства. У п'ятому розділі аналізуються інституційні перетворення в економіці України, найголовніші елементи загальної та спеціалізованої ринкової інфраструктури та їх значення для ефективного функціонування вітчизняної господарки.

Шостий розділ навчального посібника спрямовує увагу читачів на з'ясування місця України в системі світового господарства в умовах глобалізації, визначення пріоритетних сфер і напрямів зовнішньоекономічної політики, стратегії зовнішньоекономічної діяльності. В останньому розділі аналізуються перспективні моделі розвитку національної економіки України. Зокрема, акцент робиться на модель інноваційного розвитку національної економіки, модель соціально орієнтованої національної економіки, модель екологічно збалансованої національної економіки, їх найголовніші складові та особливості реалізації в Україні.

Цей навчальний посібник дає цілісне уявлення про функціонування такої складної системи як національна економіка України, сприяє формуванню економічного світогляду, національних почувань та дозволяє виокремити особливості розвитку вітчизняної економіки після проголошення незалежності. Матеріал апробований у курсі лекцій, прочитаних студентам економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Навчальний посібник рекомендований для студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації, які навчаються за напрямом *“Економіка і підприємство”*, для викладачів, магістрантів, аспірантів, а також усіх, хто цікавиться проблемами національної економіки.

Розділ 1.

Теоретичні засади та чинники розвитку національної економіки

Тема 1.1. Предмет, методологія і завдання вивчення національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

- 1.1.1. Предмет і методологія вивчення національної економіки.
  - 1.1.2. Функції національної економіки як науки.
  - 1.1.3. Суть і компоненти національної економіки.
  - 1.1.4. Національна економіка в системі економічних знань та її зв'язок з іншими науками.
  - 1.1.5. Стан, джерела, завдання вивчення національної економіки.
- Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ національна економіка,
- ⇒ макромоделі,
- ⇒ макроекономічний аналіз,
- ⇒ ендогенні та екзогенні параметри.

1.1.1. Предмет і методологія вивчення національної економіки

Кожна незалежна держава зацікавлена в розвитку та процвітанні своєї національної економіки. Адже саме національна економіка є основним чинником підвищення рейтингу держави в системі світового господарства.

Національна економіка завжди є продуктом тривалого історичного розвитку. Вона розвивається в результаті поглиблення суспільного поділу праці, базується на політичному та економічному суверенітеті і забезпечує реалізацію національних економічних інтересів держави.

Національна економіка є дуже складним полісистемним утворенням. Різні галузі та сфери людської діяльності, котрим властива

відповідна пропорційність в просторово-часових координатах є її компонентами. Тому національна економіка трактується як цілісна система організації господарської діяльності, що обмежена державними кордонами. З іншої сторони, національна економіка функціонує в межах наземних екологічних систем, а отже, зазнає впливу певних екологічних детермінант. У цьому контексті національна економіка є природосоціогосподарською системою, яка складається з природничої, соціальної та господарської підсистем.

Національна економіка України є продуктом певних історичних процесів та періодів, оскільки становлення її здійснюється в досить тривалому періоді часу.

Що ж є об'єктом та предметом вивчення національної економіки? Оскільки національна економіка є дуже складною системою господарювання, то об'єктом її дослідження є різноманітні природно-господарські та соціоекономічні процеси та явища, що відбуваються в ній.

Суб'єктами національної економіки є домашні господарства, підприємства, фірми, підприємницькі структури, держава. Всі вони вступають між собою в певні економічні відносини, що набувають форми вертикальних і горизонтальних зв'язків. Будь-який суб'єкт національної економіки є економічно відособленим, а отже, носієм економічного інтересу, якому підпорядковується його діяльність. Водночас діяльність всіх економічних суб'єктів у національній економіці повинна підпорядковуватись загальнодержавним інтересам національної безпеки.

Отже, національна економіка є складним "оркестром", яким потрібно диригувати. Важливу роль у цьому відіграють Конституція України, Закони України та нормативно-законодавчі акти, що є правовою базою функціонування національної економіки. Водночас національна економіка в своєму розвитку мусить опиратись на фундаментальні закони теоретичної економіки.

Тому предметом національної економіки – є система законів і закономірностей, які регулюють процеси та взаємозв'язки в складній господарській системі держави. Дослідження цієї складної системи базується на методології.

Що ж є методологією дослідження національної економіки?

Методологія – це система наукових знань про шляхи та методи і способи пізнання істини. Методологія національної економіки України базується на системі найбільш загальних принципів, методів та способів пізнання розвитку економіки України. Для того, щоб одержати нові знання в національній економіці треба застосовувати науково обґрунтовані методи.

Є загальнонаукові та специфічні методи дослідження національної економіки.

Загальнонаукові методи дослідження національної економіки – це такі методи, які враховуючи багатовимірність економічних явищ та процесів, вивчають їх у складних взаємозв'язках, що виникають у просторі та часі. Національна економіка є багатогранною, складною системою, яку необхідно вивчати з різних позицій, в залежності від критеріїв, що покладені в основу досліджень.

Національна економіка в широкому аспекті є системою знань про закономірності та закони функціонування національного господарства держави як єдиного цілого. Тому застосування в її вивченні загальнонаукових методів дає можливість глибше аналізувати макроекономічні процеси, що відбуваються у реальному господарському житті держави.

До загальнонаукових методів відносять:

- 1) метод наукової абстракції та теоретичного моделювання;*
- 2) методи логіки;*
- 3) структурно-функціональні методи;*
- 4) методи науки синергетики (що вивчає складні системи, які складаються з підсистем різної природи);*
- 5) методи індукції та дедукції;*
- 6) методи еволюції, діалектики та історичної хронології;*
- 7) методи математичного моделювання.*

У дослідженнях національної економіки широко застосовують *методи логіки*, які дають змогу будувати логічні схеми взаємозв'язків між різними сферами та секторами національної економіки.

Значне місце в макроекономічному аналізі національної економіки належить *структурно-функціональному методу*, що передбачає

розгляд будь-якої компоненти національної економіки як системи з обов'язковим дослідженням функції взаємодіючих елементів. З допомогою цього методу здійснюється аналіз структурних змін у національній економіці, виходячи з вимог субординації, координації, національної безпеки, економічної, соціальної та економічної ефективності і генетичних особливостей господарського розвитку.

Отже, структурно-функціональний підхід визначає системні ознаки національної економіки, незалежно від трансформаційних змін, які є тимчасовими.

Методи синергетики як науки, яка вивчає умови самоорганізації складних систем, що складаються з компонентів різної природи. Саме такою системою є національна економіка, що в просторово-часових координатах складається з природогосподарських та соціальних підсистем різного ієрархічного рівня.

Методи індукції та дедукції можна виокремити як такі, що уособлюють рух думки (макроекономічного аналізу) від одиначного до всезагального, від знання меншого до знання більшого, а також у зворотньому напрямі – від всезагального до одиначного.

Отже, зосередимо свою увагу на більш детальному вивченні загальнонаукових методів у національній економіці.

Метод наукової абстракції та теоретичного моделювання. Сутність його полягає у визначенні найбільш вагомих сторін будь-якого макроекономічного процесу, що вивчається у національній економіці. Застосування цього методу в макроекономічному аналізі явищ та процесів національної економіки дає можливість спочатку охарактеризувати кожне з них у загальному, потім визначаються притаманні йому суперечності, а далі розглядаються конкретні вияви цього явища. Таким чином найпростіша економічна форма розгортається в цілісну систему економічних відносин відповідно до власної внутрішньої логіки. Те, від чого на початковому етапі необхідно було абстрагуватися з метою виявлення більш глибоких суттєвих причин, тепер, навпаки, підлягає роз'ясненню. У результаті конкретне постає вже не випадковим нагромадженням явищ, а цілісною панорамою економічного життя держави.

Пізнання господарської системи держави мусить базуватись на конкретних даних. Водночас глибше дослідження будь-якого явища національної економіки потребує виявлення причинно-наслідкових взаємозв'язків у складному "оркестрі" господарських процесів, що відбуваються. Враховуючи значну мінливість цих процесів, інколи потрібно абстрагуватись від несуттєвих чинників з тим, щоб узагальнити нові тенденції розвитку національної економіки. Саме такі узагальнення є основою для теоретичного моделювання перспективних напрямів її стратегій. Виходячи з оцінок, новітніх екзогенних та ендегенних взаємозв'язків у національній економіці можна будувати нові теоретичні моделі її розвитку.

Методи еволюції, діалектики та історичної хронології передбачають пізнання економічних процесів і явищ у постійному розвитку, враховуючи еволюційні взаємозалежності та тенденції історичного розвитку в національній економіці.

Методи математичного моделювання в дослідженнях національної економіки повинні базуватись на науково-обґрунтованих теоретичних моделях її розвитку. Глибокий теоретичний аналіз на основі оцінки відповідності тих чи інших явищ національної економіки об'єктивним економічним законам є базою для подальшого математичного моделювання складних економічних взаємозв'язків у державі.

Однією з важливих проблем методології національної економіки є поєднання кількісного і якісного аналізу. Його використання дає теоретичне підґрунття для визначення нових підходів до темпів і пропорцій розвитку національного господарства, постановки конкретних практичних завдань щодо розвитку економіки держави.

Поєднання кількісного і якісного аналізу здійснюється за допомогою математичних і статистичних методів. Принцип єдності якісного і кількісного аналізу передбачає чітке виявлення якісної визначеності будь-якого процесу в національній економіці і виділення тих сторін, елементів, які піддаються кількісному виміру; вивчення динаміки процесу; виявлення факторів, що впливають на зв'язки елементів в складній системі національного господарства.

Використання методів дослідження національної економіки дає можливість створювати якісно нові моделі її стратегічного розвитку.

Ці методи дозволяють знаходити нові резерви та функції в економіці держави, які б водночас враховували і екзогенні і ендогенні параметри її розвитку.

У цілому можна виділити такі макромоделі національної економіки (див. табл. 1.1.1).

Таблиця 1.1.1

Класифікація макромоделей національної економіки

№ п/п	Критерії класифікації моделей національної економіки	Типи моделей
1.	За способом вираження досліджуваного об'єкта:	Логічні; Табличні; Графічні; Економіко-математичні.
2.	За тривалістю періоду, що підлягає дослідженню	Короткотерміновий; Довготерміновий.
3.	За ступенем відкритості економічної системи	Закриті (не враховують зовнішніх економічних зв'язків); Відкриті (враховують їх); Екологічно-збалансовані (враховують вимоги екологічної безпеки довкілля).
4.	За повнотою охоплення економічних суб'єктів	Прості; Складні.
5.	За характером відображення фактора часу	Статичні; Динамічні.
6.	Критерії аналізу досягнення кінцевих результатів	Рівноважні; Нерівноважні; Структуралістські (рівновага є результатом перерозподілу доходів); Збалансовані.
7.	За метою дослідження	Поточні; Управлінські; Прогностично-стратегічні.

1.1.2. Функції національної економіки як науки

Національна економіка України є цілісним організмом. Вона об'єднує взаємопов'язану систему галузей, видів виробництва і тери-

торіальних комплексів. У цій системі органічно взаємодіють галузі виробництва (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок тощо) і сфери послуг (освіта, охорона здоров'я, культура). Природно, що співвідношення зазначених сфер і галузей, тобто структура національної економіки, рівень розвитку, ефективність функціонування мають значні відмінності в різних країнах. Чим розширеніша економіка держави, тим досконаліша система господарювання, тим краще використовуються переваги міжнародного поділу праці, тим вищі економічна і соціальна ефективність виробництва та рівень життя населення. Водночас розвиток національної економіки має гарантувати екологічну безпеку населенню.

Вивчення національної економіки дає можливість розглядати всю систему господарювання України як єдине ціле. Здійснення макроекономічного аналізу сучасних явищ та процесів, що відбуваються в національній економіці є підґрунтям для побудови перспективних моделей стратегічного розвитку економіки в Україні. Як сфера наукового пізнання, національна економіка виконує такі функції:

1. *Теоретико-пізнавальна (гносеологічна).*

Суть її у пізнанні економічних явищ та процесів з метою обґрунтування нових тенденцій та моделей у розвитку національної економіки.

2. *Виховна та світоглядна.*

Суть полягає у вихованні національної свідомості населення, підвищення рівня національної економічної культури та адекватного до цього економічного світогляду.

3. *Практична (прикладна).*

Суть цієї функції полягає в розробці практичних рекомендацій на основі здійснення аналізу та оцінки різних фінансових, господарських та організаційно-управлінських явищ у національній економіці. Це дає можливість підвищувати якість економічних та управлінських рішень.

4. *Прогностична.*

Суть її полягає в оцінці сучасної економічної кон'юнктури та передбаченні стратегічного розвитку різних секторів та сфер національної економіки, виходячи з критеріїв екзогенного та ендогенного характеру.

1.1.3. Суть і компоненти національної економіки

Національна економіка – організаційно-економічна система взаємопов'язаних сфер господарської діяльності людей, якій властива технологічна та територіально-галузева пропорційність, обмежена державними кордонами.

В основі національної економіки є політичний та економічний суверенітет, тобто верховенство державної влади щодо прийняття політичних і економічних рішень.

Для національної економіки характерні такі особливості:

1. *Власна структура господарства.* Ця структура господарства повинна відповідати вимогам національної безпеки, щоб у випадку екстремальної ситуації забезпечити безпеку населенню і самій економіці.
2. *Автономність* прийняття всіх економічних рішень у відповідності до концепцій розвитку національної економіки.
3. *Зовнішньоекономічна політика*, яка спрямована на підтримку власних господарюючих суб'єктів. З проголошенням незалежності Україна почала здійснювати самостійну зовнішньоекономічну політику згідно із Законом УРСР від 03.08.1990 р. "Про економічну самостійність УРСР".

Для виникнення і розвитку національної економіки необхідні такі передумови:

- 1) поглиблення суспільного поділу праці, який сприяє виникненню якісно нових галузей спеціалізації;
- 2) формування системи державного регулювання економікою, яка повинна забезпечити пропорційність розвитку, а також підтримку підприємницьких структур;
- 3) інституційна система держави.

Дуже важливим чинником ефективної національної економіки є формування громадянського суспільства. У цьому контексті можна виокремити блоки інституцій:

- 1) державно-політичний блок – це блок, який вирішує питання державотворення, моніторингу за виконанням законів України, норм, законодавчих актів;

- 2) соціально-економічний блок передбачає вирішення проблем матеріально-технологічної бази, духовної та соціальної бази для розвитку національної економіки;
- 3) блок екологічної безпеки передбачає вирішення питань, пов'язаних з виконанням екологічного законодавства держави та екологічної безпеки населення;
- 4) Конституція України – основний закон розвитку національної економіки (ст. 1, ст. 2, ст. 75 Конституції України).

Щоб національна економіка тривалий час стабільно розвивалася необхідні перш за все сприятливе ринкове середовище та ефективна система державного регулювання *національної економіки, яка поділяється на дві великі сфери:*

- 1) галузі, які виробляють товари;
- 2) галузі, які надають послуги.

До першої належать: промисловість, сільське господарство, лісове господарство і будівництво.

До другої сфери належать: транспорт, зв'язок, торгівля, інформаційно-обчислювальне обслуговування, загальна комерційна діяльність із забезпечення функцій ринку. Сюди входить також охорона здоров'я, соціальне забезпечення, освіта, культура та мистецтво, наука, державне управління та інші галузі.

Особливості галузевої структури національної економіки залежать від територіального поділу праці, природних і трудових ресурсів, історичного розвитку господарства країни.

У національній економіці виділяють *фізичну економіку та грошову.*

Основним завданням вивчення національної економіки є вивчення основних економічних, соціальних та екологічних факторів та сил, які формують стійкий рівень зростання та сталого розвитку національної економіки.

Держава здійснює економічну політику для забезпечення високого рівня розвитку національної економіки. Для цього потрібні такі передумови:

- 1) поглиблення територіального суспільного поділу праці, який сприяє розвитку нових галузей і секторів економіки;

- 2) формування системи державного регулювання економіки, яка повинна забезпечувати розвиток нових галузей, які відповідають інноваційній моделі;
- 3) створення сприятливого інституційного середовища для розвитку підприємницької діяльності.

Критеріями ефективного функціонування національної економіки є:

- 1) рівень економічного зростання, який визначається не тільки на основі кількісних, але і якісних параметрів;
- 2) рівень безробіття;
- 3) рівень економічного добробуту кожного громадянина і відсутність поляризації між сукупним попитом багатих і бідних (наявність середнього класу);
- 4) рівень інфляції;
- 5) рівень екологічного та соціального добробуту.

До речі, сьогодні рівень доходу на душу населення в Україні становить 600\$, в Польщі – 1,5 тис. \$, в Німеччині – 2,5 тис. \$, в Болгарії – 1,5 тис. \$, в країнах Балтики ≈ 1,5 тис. \$.

- 6) ефективність виробничої сфери в системі національної економіки;
- 7) детінізація національної економіки (шляхом формування ефективного правового поля); жорстке регулювання; покращення економічного середовища (оподаткування, державне датування, питання диференціації тощо); організаційно-управлінського середовища.

Національна економіка розвивається на основі інституцій, які підтримують формування громадянського суспільства. Інституції громадянського суспільства можна поділити на такі блоки:

- ⇒ державно-політичні;
- ⇒ соціально-економічні;
- ⇒ інституції екологічної безпеки.

Конституція України про розвиток національної економіки.

Конституція України – основний закон держави. Саме Конституція України закладає підвалини для розвитку національної економіки.

Які основні положення Конституції України регулюють економічні відносини у нашій державі?

Розглянемо основні статті Конституції України, які стосуються розвитку національної економіки*.

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 15. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

*Конституція України (Основний закон). - К., 2007.

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополією на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист.

Стаття 92. Виключно законами України визначаються:

- 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина;
- 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства;
- 3) права корінних народів і національних меншин;
- 4) порядок застосування мов;
- 5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;
- 6) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;

- 7) правовий режим власності;
- 8) правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;
- 9) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;
- 10) засади регулювання демографічних та міграційних процесів;
- 11) засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації;
- 12) організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики;
- 13) територіальний устрій України;
- 14) судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури;
- 15) засади місцевого самоврядування;
- 16) статус столиці України; спеціальний статус інших міст;
- 17) основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку;
- 18) правовий режим державного кордону;
- 19) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації;
- 20) організація і порядок проведення виборів і референдумів;
- 21) організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України;
- 22) засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Виключно законами України встановлюються:

Державний бюджет України і бюджетна система України;
⇒ система оподаткування, податки і збори; ⇒ засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; ⇒ статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; ⇒ порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу;

⇒ порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

1.1.5. Стан, джерела, завдання вивчення національної економіки

Згідно з Посланням Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки” від 30.04.2002 р.

А) стратегічними пріоритетами України є:

- 1) створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі;
- 2) забезпечення сталого економічного зростання;
- 3) утвердження інноваційної моделі;
- 4) соціальна переорієнтація економічної політики.

Б) необхідні такі *інституційні перетворення*: ⇒ адміністративна, ⇒ конституційна та судова реформи, ⇒ подолання корупції та тінізації економіки, ⇒ дебюрократизація економіки, ⇒ формування ефективного конкурентного середовища, ⇒ удосконалення відносин власності, ⇒ зміцнення позицій приватної власності та налагодження корпоративного управління, ⇒ підвищення надійності грошової стабілізації.

В) іншими важливими цілями є: ⇒ модернізація промисловості, розвиток фінансової інфраструктури та фінансового посередництва, ⇒ оптимізація економічних відносин з Російською Федерацією. ⇒ Євроатлантична інтеграція, ⇒ економічна та екологічна безпека, ⇒ використання геостратегічного потенціалу, ⇒ енергетична стратегія.

Іншими нормативно-правовими документами, що характеризують стратегію довгострокового економічного розвитку України є: *Державна програма розвитку промисловості на 2003 – 2011 роки*, *Концепція демографічного розвитку на 2005 – 2015 роки* та інші.

З українських вчених минулого ідею національної економіки відстоював Юліан Бачинський у своєму дослідженні “*Україна irredentna*” (1895 р.). Вчений вважав, що сильна національна еконо-

міка це мета розбудови кожної держави. Цьому питанню присвячував свої праці *Іван Франко*.

Що ж собою представляє національна економіка як складна синергетична система?

- ❖ В основі її функціонування і розвитку лежить політичний та економічний суверенітет держави.
- ❖ Національна економіка завжди спрямована на забезпечення економічних інтересів населення та вимог національної безпеки держави.
- ❖ Оскільки пріоритетом національної економіки є забезпечення соціально-економічного прогресу конкретної держави, вона виконує основні державотворчі функції, а отже, мусить бути соціально орієнтованою.
- ❖ Структуризація національної економіки має бути адекватною до її ресурсів, можливостей і потреб.
- ❖ Національна економіка – це складна динамічна природогосподарська система, що характеризується еколого-економічними взаємозв'язками та ефектами.
- ❖ Національна економіка має гарантувати економічну безпеку населенню.
- ❖ Конкурентоздатність національної економіки забезпечується через економічне зростання, збереження національного багатства та державний протекціонізм.
- ❖ Національна економіка мусить бути ефективною в економічному, соціальному та екологічному контексті.

Національна економіка є ефективною лише в контексті досягнення позитивного синергетичного результату в економічній, соціальній та екологічній сферах.

Як справедливо зазначав *С. Злутко*, економіка держави повинна бути самодостатньою, мати змогу виконувати основні державотворчі функції, а саме забезпечувати:

- 1) економічне зростання;
- 2) зайнятість населення;
- 3) економічну ефективність;
- 4) стабільність цін;

- 5) економічну свободу;
- 6) справедливий розподіл доходів;
- 7) умови проживання;
- 8) економічний суверенітет країни.*

Національна економіка, будучи складною природогосподарською системою, утворює єдність таких підсистем:

- економіки природокористування;
- матеріально-речової економіки;
- фінансово-грошової економіки;
- соціальної економіки.

Які ж основні проблеми стоять на шляху забезпечення економічного прогресу в національній економіці України?

Із ключових напрямів розвитку нашої економіки можна виділити такі:

1. Проблема адекватної взаємодії національної економіки з громадянським суспільством держави, яке має розвиватись на основі професіоналізму та високої моралі і патріотизму національної еліти. Саме національна еліта як провідна сила нації стосовно захисту національних інтересів України покликана забезпечувати постійний взаємозв'язок та гармонію між потребами громади та розвитком економічних процесів, між поступом ринкових відносин та державним регулюванням, між бізнес-середовищем та соціальним захистом населення, між регіональним розвитком та екологічною безпекою жителів цих регіонів.

Сьогодні ж національна еліта в Україні не завжди є у владних структурах та ще не повністю реалізовує своє покликання бути провідником нації та розвитку громадянського суспільства.

З іншого боку, саме активна громада може домогтися соціальної та екологічної збалансованості в національній економіці.

Для цього держава мусить підтримувати розвиток громадянських організацій та інститутів.

2. Наступною проблемою, яка потребує невідкладного вирішення, є проблема забезпечення еквівалентності української економіки

*С. Злушко. Перехідна економіка: сучасна Україна. К., "Знання", 2006 – 324с.

із зовнішнім економічним середовищем світу. Ідеться про врахування системи ризиків, що обумовлені сучасними глобалізаційними процесами в світовій економіці та запобігання негативним ризикам для національної безпеки держави, що можуть виникати зі сторони транснаціональних корпорацій (ТНК).

3. Проблема забезпечення високого соціального добробуту і соціального захисту населення.
4. Необхідність екологічної збалансованості національної економіки, що полягає у всебічній екологізації та дотриманні вимог екологічної безпеки, а також економічного розвитку на базі екологічних імперативів.
5. Якнайшвидше впровадження інноваційної моделі розвитку національної економіки.

Запитання для самоконтролю

1. *Що є предметом вивчення національної економіки?*
2. *Які методи використовуються в дослідженнях процесів та явищ національної економіки?*
3. *Розкрийте сутність структури національної економіки та її зміст.*
4. *Назвіть, будь-ласка, головні ознаки національної економіки.*
5. *Що є об'єктом макроекономічного аналізу в національній економіці?*
6. *Наведіть приклад макромоделей національної економіки та розкрийте сутність функціональних зв'язків їх ендогенних параметрів.*
7. *Зв'язок національної економіки з іншими науками. Наведіть приклад.*
8. *Які функції виконує національна економіка як наука?*
9. *Розкрийте специфічні риси перехідних процесів у національній економіці.*
10. *Що таке структура ринкового трансформування національної економіки в Україні?*

Економічні теорії та чинники розвитку національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

1.2.1. Теорії національної економіки.

1.2.2. Чинники розвитку національної економіки.

Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

⇒ національна економіка,	⇒ мікроекономічний аналіз,
⇒ економічна система,	⇒ капітал,
⇒ національне господарство,	⇒ населення,
⇒ меркантилізм,	⇒ освіта,
⇒ фізіократизм,	⇒ стан здоров'я,
⇒ соціалістичні вчення,	⇒ людський розвиток,
⇒ неолібералізм,	⇒ природні ресурси,
⇒ макроекономічний аналіз,	⇒ корисні копалини.

1.2.1. Теорії національної економіки

Національна економіка відображає спосіб організації господарського життя людей на певній території, обмеженій державними кордонами. Її формування – це тривалий процес, результатом якого є створення цілісної системи взаємопов'язаних елементів, кожен з яких у взаємодії з іншими надає рис, що суттєво відрізняють національну економіку однієї країни від іншої. Тому важливо розглянути погляди відомих українських і зарубіжних економістів минулого і теперішнього на сутність національної економіки, концепції її функціонування і розвитку із врахуванням еволюційно-генетичної парадигми.

Теорії національної економіки починають виникати від XIV ст., коли на теренах Центральної та Західної Європи руйнуються

феодалні порядки, створюються абсолютні монархії та формуються державні кордони. Для правителів держав на чільне місце виходять питання доброго управління країною, забезпечення її могутності і процвітання. У цей період активно розвиваються міста, ускладнюються товарно-грошові відносини, зароджується банківництво, нагромаджується капітал, змінюються погляди на світ і світобудову.

Невипадково у XIV-XVI ст. в різних країнах Західної Європи з'являються трактати, памфлети, листи, авторами яких є купці, промисловці, банкіри, працівники торговельних компаній, в яких проблеми розвитку національної економіки безпосередньо пов'язуються із грошовим обігом і торгівлею. Вже у назві творів *меркантилісти* вказують на конкретні проблеми розвитку вітчизняної економіки. Зокрема, *Дж. Гелс* назвав свій твір "*Трактат про спільну користь королівства Англії*", *Т. Мен* – "*Скарб Англії у зовнішній торгівлі або баланс зовнішньої торгівлі*", *С. Фортрей* – "*Вигоди та благополуччя Англії, що полягає у збільшенні запасів та розширенні торгівлі цього Королівства*", *А. Монкретьєн де Ваттевіль* – "*Закон суспільного господарства*", *А. Серра* – "*Стислий трактат про причини, які можуть привести до достатку золота і срібла у країнах, що не мають копалень*" тощо. У моделі національної економіки, яку дослідили меркантилісти за допомогою збирання, описування та часткової класифікації реальних фактів, з'ясовувались головним чином механізми нагромадження багатства у вигляді грошей, формування активного торговельного балансу, розвитку експортно орієнтованих галузей господарства та державного регулювання.

Не минули ці питання у своїх працях, універсалах, договорах, наказах і листах до козацької старшини відомі політичні і громадські діячі України. У гетьманській державі торговельно-купецька діяльність була в належному пошанівку, вона не тільки задовольняла потреби шляхти, козаків, міщанства в різних товарах, приносила скарбові доходи, але оживляла економіку, сприяла формуванню національного ринку [8, С. 103]. *Б. Хмельницький* активно пропагував ідею державного втручання у господарський розвиток через надання різних податкових привілеїв і пільг місцевим купцям,

розбудову економічних зв'язків з іншими країнами і заохочення вивезення товарів над їх ввезенням, встановлення митних перешкод тощо. Проте намагання гетьманів сформуванню національної економіки та розробити концепції її розвитку перешкоджали непослідовна економічна політика, яка здійснювалась головно в інтересах козацької старшини, військові дії, майнові перерозподіли. Меркантилізм був однією з перших спроб обґрунтування теоретичних і практичних засад розвитку національної економіки, розробки концептуальних засад господарської політики у період становлення міцних централізованих держав.

Наступне покоління економістів-теоретиків, обґрунтовуючи теорію національної економіки, обрало предметом своїх досліджень сільськогосподарське виробництво. Представники *фізіократизму* вважали, що завданням економічної науки є дослідження "природних законів" господарства, що ґрунтувалося на приватній власності, конкуренції та індивідуальній ініціативі, і доводили, що єдиним джерелом багатства країни є землеробська праця. Зокрема, *Ф. Кене* в економічній таблиці прагнув проаналізувати у доволі спрощеній формі процес простого відтворення, через взаємодію трьох секторів національної економіки – землеробів, землевласників і тих, хто не зайнятий у сільському господарстві. Виразником економічної системи фізіократів в Україні був засновник Харківського університету *Василь Каразин*, який у своїх працях обґрунтував ідею невтручання держави в економічний розвиток, аналізував причини економічної відсталості українських земель, розглядав аграрно-селянські проблеми та необхідність реформування сільського господарства.

Ускладнення господарського життя вимагало розроблення складніших концепцій національної економіки. *А. Сміт* та його послідовники поставили перед собою завдання комплексного дослідження системи національної економіки, аналізуючи як внутрішні закономірності господарських явищ і процесів, так і їх зовнішні прояви. Національна економіка розглядається як сукупність окремих індивідуальних господарств, в який діяльність кожного з них приносить користь не лише для себе, але й для суспільства

загалом. В основу функціонування національної економіки А. Сміт і його послідовники поклали принцип "laissez-faire", який передбачав невтручання держави у господарський процес.

Практично в один і той самий час *Т. Мальтус*, *Д. Рікардо*, *Н. В. Сеньєр*, *Ж. Б. Сей*, згодом *Дж. Ст. Міль* та інші розробили власні оригінальні теорії національної економіки, прагнучи ґрунтовніше і різнобічніше проаналізувати глибинні процеси господарського розвитку. *Т. Мальтус* звернув увагу на процес демографічного відтворення та його впливу на розвиток господарки країни, обґрунтував природний закон народонаселення. З його теоретичних підходів також випливає проблема циклічного розвитку національної економіки, вчений довів, що може виникнути перевищення виробництва економічних благ через недостатній платоспроможний попит.

В основі економічної системи *Д. Рікардо* є теорія розподілу, в якій розглянуто взаємозв'язок між заробітною платою, прибутком і рентою. Згідно з поглядами *Д. Рікардо* в національній економіці виникає серйозна проблема, оскільки зростання заробітної плати призводить до зменшення прибутку і тим самим зникають стимули до нагромадження. Тому необхідно створити такі умови, які б сприяли збільшенню прибутків капіталістів, які тим самим забезпечували б економічне зростання країни. Свою модель національної економіки вчений доповнив теорією зовнішньої торгівлі, в основі якої лежить принцип порівняльних переваг.

Модель національної економіки *Ж. Б. Сея* знаменувала перехід Франції до нового типу економічних відносин. У дослідженні національної економіки вчений керується логічною схемою. Спочатку він розглядає процес виробництва і розробляє теорію трьох чинників виробництва, потім аналізує розподіл і споживання суспільного продукту. *Ж. Б. Сей* вказував, що промисловість поступово буде займати провідні позиції в структурі національної економіки, оскільки саме там формується капітал. Концепція національної економіки *Ж. Б. Сея* доповнюється теорією ринків, згідно з якою кризи надвиробництва неможливі, оскільки товари обмінюються на інші товари і виробництво одних зумовлює потребу в інших.

У праці *Дж. Ст. Міля* "Принципи політичної економії" аналізується вплив економічного прогресу на розвиток виробництва й розподіл. Новаторськими є підходи вченого до розгляду процесу виробництва, зокрема він вказує, що капітал є основною умовою виробництва, що знаходить відображення в його основних законах. *Дж. Ст. Міль* вказує, що тимчасово неінвестований капітал стримує розвиток, а додатково залучений сприяє створенню додаткових робочих місць [12, С. 116]. Його теорія національної економіки відображала тогочасні тенденції розвитку господарства в Англії, вчений не відкидав ідеї соціального самовдосконалення суспільства.

Українські вчені також не залишили поза своєю увагою концепції і доктрини національної економіки, розроблені представниками класичного напрямку в економічній науці. Про моделювання національної перспективи України на початку і в середині XIX ст. мова не йшла, оскільки територія нашої країни була поділена між двома імперіями, Російською та Австро-Угорською, проте, українські економісти-теоретики, які жили і працювали у цей час, мали патріотичні почування. *С. Десницький*, навчаючись в університеті Глазго (Шотландія), став палким прихильником науки *А. Сміта*, його ідеї виклав при дослідженні власності та її впливу на господарський розвиток.

М. Балудянський провів дослідження трьох економічних систем, на яких базується національне господарство. Він аналізує систему, засновану на торгівлі, з'ясовує головні принципи, на яких вона діє, і доводить, що політика меркантилізму не допоможе державі вийти з біди. Далі його увага зосереджується на розгляді системи національної економіки фізіократів та *А. Сміта*. *М. Балудянський* як і великий шотландець вказує, що робота – це продуктивна сила багатства, обмін є поштовхом до самої роботи, тому розподіл праці має великий вплив на вдосконалення виробничих сил [1, С. 88]. У працях вченого було відображено тогочасні передові погляди на економічну науку і політику, які він утверджував на теренах Російської імперії.

Представником класичного напрямку був *І. Вернадський*, який у центр своїх досліджень поставив потреби, включивши в аналіз людину і суспільство. Вчений здійснив класифікацію потреб,

виділивши індивідуальні, регіональні та національні, і з'ясував їх вплив на розвиток економіки. Також *І. Вернадський* був добре обізнаний з італійською політико-економічною літературою від античних часів до початку XIX ст. Він показав, що в італійській економічній думці існують два головних напрями щодо дослідження національної господарської системи. До першого належать прихильники державного втручання в господарські справи, до другого – прихильники свободи господарської діяльності [9, С. 269]. *І. Вернадський* у своїх працях відстоював принцип економічного лібералізму, виступав за ліквідацію кріпосного права в Росії та індустріалізацію.

У XIX ст. розвивається *критичний напрям економічної науки* і формуються соціалістичні ідеї. Це було зумовлене тим, що постулати класиків щодо економічної свободи, гармонії індивідуальних і суспільних інтересів та абстрактні моделі господарської системи не враховували реальних змін, які відбулися у країнах Західної Європи. Зокрема, прискорений промисловий розвиток, перехід до машинного способу виробництва породжували занепад і розклад дрібного виробництва, майнове розшарування населення, безробіття, національну господарку багатьох країн починають розхитувати економічні кризи. З гострою критикою тогочасної ринкової системи господарювання виступає *С. Сімонді*, звернувши увагу на зубожіле існування робітників, суспільство, в якому він жив, значно поляризувалося, конкуренція посилювала цей процес. Вчений розробив проект реформування існуючої економічної системи, важливу роль він відводив державі, яка повинна запровадити робітниче законодавство і створити умови для повернення до дрібного виробництва у всіх галузях національної економіки. Економічна програма *Ж. Прудона* також обґрунтовувала панування в національній економіці дрібних товаровиробників, запровадження “робочих грошей”, які б забезпечували еквівалентний обмін результатами праці, існування суспільства, в якому відсутня експлуатація та є рівність і справедливість.

Викривачами вад економічної системи початку і середини XIX ст. виступили *А. де Сен-Сімон*, *Ш. Фур'є* і *Р. Оуен* та інші, які крити-

кували приватну власність, процеси індустріалізації та розробляли проекти побудови справедливого суспільства. Заслугою А. де Сен-Сімона є те, що він при дослідженні національної економічної системи використав історичний метод і наголошував на необхідності вивчення минулого, враховуючи економічні, політичні, культурні та інші складові. Ш. Фур'є обґрунтовує ідею національної асоціації, первинною господарською одиницею якої є фаланга, розподіл у ній здійснюється відповідно до внеску кожного члена у процес виробництва. Р. Оуен також вказував на те, що існуюча система господарювання є нераціональною, вона породжує безробіття, злидні та нові форми рабства, тому необхідно проводити її реформування та створювати громади, в яких існувала б суспільна власність, ліквідовувалися гроші, всі працюють і спільно користуються результатами своєї праці.

К. Маркс прагнув дослідити господарські процеси та явища, що відбувались в господарці 1840-1880-х рр., та створити абстрактну модель тогочасної економічної системи. Головні положення його економічної системи викладено у фундаментальній праці "Капітал". У першому томі вчений розглядає процес виробництва капіталу, через з'ясування сутності грошей, товару та їх ролі у становленні капіталізму, вказує на двоїстий характер праці. У другому томі К. Маркс зосереджує увагу на процесі обігу капіталу в національній економіці, аналізі стадій руху капіталу та зміні його форми, проблемі морального та фізичного зношування, впливі на процеси нагромадження та відтворення. Третій том присвячений процесу капіталістичного виробництва, взятому взагалом. Тут вчений прагне обґрунтувати визначення ціни виробництва та чинників, що впливають на норму прибутку, досліджує механізм вирівнювання норми прибутку, розглядає торговий та позичковий капітал як відособлені форми промислового капіталу тощо. У четвертому томі "Капіталу" розглянуто теорію додаткової вартості через ретроспективний огляд концепцій відомих економістів минулого.

Соціалістичні вчення розвинулись і на українському ґрунті, набуваючи особливих рис через соціальні та економічні умови, які склались на території України. Соціалістичні ідеї пропагували

М. Зібер, І. Франко, Ю. Бачинський та інші. Зокрема, М. Зібер здійснив порівняння моделей економічної системи Д. Рікардо та К. Маркса у праці *“Давид Рікардо і Карл Маркс у їх суспільно-економічних дослідженнях”*, переклав та здійснив науково-критичний аналіз першого тому *“Капіталу”*. Заслугою українського вченого є також те, що від при з’ясуванні сутності національної економіки, вказав на взаємозв’язок між мікро- і макрорівнями [6, С. 5-6]. Під критичним кутом зору сприйняли вчення К. Маркса І. Франко та Ю. Бачинський. І. Франко здійснив порівняльний аналіз *“Комуністичного маніфесту”* К. Маркса і Ф. Енгельса і *“Принципів соціалізму”* В. Консідерана, показавши подібність викладу найважливіших положень цих праць [7, С. 136-146]. Ю. Бачинський у праці *“Україна irredenta”*, розглянувши суспільно-економічні відносини, що сформувались у кінці ХІХ ст. в Росії, через призму марксистського світогляду, запропонував свій проект реформування господарських відносин в Україні. Він показав, що Україна у складі Польщі чи Росії не має можливостей для економічного розвитку і покращення умов життя населення. Тому для України найкращим виходом із ситуації, що склалася у цей історичний період, є проголошення незалежності, тобто України – для себе. Концепція національної економіки Ю. Бачинського мала резолюційний характер і обґрунтовувала ідею звільнення України від економічної експлуатації з боку Росії та Польщі.

Друга половина ХІХ ст. відзначалась плюралізмом думок щодо розробки концепцій національної економіки. Заслужують на увагу теоретичні дослідження представників *історичної школи*, зокрема Ф. Ліста, який у 1841 р. написав книгу *“Національна система політичної економії, міжнародної торгівлі, торгова політика й німецький митний союз”*. У цьому творі вчений обґрунтував політику протекціонізму як важливу умову забезпечення економічної могутності країни. У моделі національної господарки Ф. Ліста важливого значення надається духовності, культурі та традиціям господарювання, які зараховуються до головних чинників економічного зростання. За основний метод дослідження при вивченні національної економіки та визначенні головних чинників зростання

науковець бере історичний, що дозволяє йому розглянути різні елементи цивілізаційного процесу. Праця Ф. Ліста заклала підвалини для всебічного вивчення системи національної економіки із врахуванням впливу різних соціальних, історичних, культурних, правових аспектів та обґрунтувала необхідність державного регулювання і захисту молодих галузей.

Свій внесок у розробку теорії національної економіки здійснили і представники *маржиналістського напрямку*, які досліджували поведінку окремих індивідуальних господарств, суспільне виробництво розглядали як суто арифметичну суму цих суб'єктів господарювання. В Україні такий метод дослідження господарських явищ і процесів в економічній системі використали представники київської школи, засновником якої є *М. Бунге*. Зокрема, *Д. Піхно* вказував, що існують три види господарств – приватне, громадське і народне, які представляють різні сфери, але не протилежні, а солідарні, об'єднані однією загальною метою, які взаємно підтримують одна одну і органічно пов'язані між собою у своєму існуванні та діяльності [13, С. 170]. Учений звертає увагу на важливість духовного розвитку, культурного рівня населення і розглядає їх як сили, що руйнують або підтримують основи народного господарства.

Новаторськими дослідженнями системи народного господарства відзначався відомий український вчений *М. Туган-Барановський*. У "Принципах політичної економії" він виклав своє бачення моделі економічної системи. Зокрема, вчений вказує на відмінності та взаємозв'язок між одиничним і народним господарством. Одноосібне господарство регулюється волею і свідомістю окремого господаря, народне ж господарство, навпаки, не має власника, воно є стихійний і несвідомий продукт взаємодії всієї множини регульованих індивідуальними свідомостями одноосібних господарств, народне господарство не підкоряється у своїй життєдіяльності якомусь певному плану, але воно функціонує так, ніби такий план є [18, С. 55]. Далі відомий вчений розглядає найголовніші складові системи народного господарства – виробництво, обмін, розподіл. *М. Туган-Барановський* створив

цілісну систему національної економіки, визначивши її найважливіші елементи та обґрунтувавши параметри її розвитку.

У ХХ ст. відбувалося удосконалення інструментарію дослідження національної економіки. Представники *неокласичного напрямку* запропонували використовувати мікроекономічний аналіз при розгляді поведінки суб'єктів національної економіки. Відомий український економіст Є. Слуцький використав математичний апарат при розгляді теорії збалансованого бюджету споживача. Варте уваги його математичне обґрунтування ефектів доходу та заміщення [15, С. 491-492]. Також Є.Слуцький прагнув збудувати формально-праксеологічні засади економіки. Український вчений, розробляючи найважливіші положення праксеології, фактично запровадив системний аналіз для дослідження національної економіки та її компонент.

У відомій книзі Дж. М. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936 р.) було використано теорію макроекономічного аналізу для вивчення процесів і явищ, що відбуваються в національній економіці. Це економічне новаторство вченого дозволило йому дослідити національне господарство загалом, у процесі аналізу агрегованих величин з'ясувати, які існують причинно-наслідкові зв'язки між ними. Дж. М. Кейнс обґрунтував концепцію державного регулювання національної економіки і визначив конкретні напрями втручання держави у господарське життя, що охоплюють грошовий обіг і грошову політику, нагромадження капіталу та інвестування, реалізацію вироблених товарів. Ідеї англійського вченого справили значний вплив на подальший розвиток теорії національної економіки та економічну політику у багатьох країнах світу. Моделі економічного зростання були розроблені Р. Гарродом, Е. Гансеном, Дж. Гіксом, Е. Домаром та іншими, в яких при поясненні головних проблем національного господарства чільне місце надається інвестиціям.

У перші десятиліття після Другої світової війни стає популярною *теорія неолібералізму*, яка декларує принцип економічної свободи та невтручання держави у розвиток національного господарства, проте, визнає за державою право на організацію соціаль-

ного життя суспільства. До найвидатніших представників цього напрямку економічної науки можна зарахувати *Л. фон Мізеса*, *Ф. Гайєка*, *Дж. Міда*, *В. Ренке*, *Л. Ергарда*, *В. Еукена*, *Ш. Алле*, *М. Фрідмана* та інші. Економістами фрейбурзької школи була розроблена концепція соціального ринкового національного господарства, в основі якого є конкуренція та приватна власність, а держава за допомогою економічних важелів здійснює перерозподіл національного доходу з метою забезпечення соціальної справедливості. Неолібералізм доповнив теорію національної економіки пропозиціями поєднання дії вільних ринкових сил та економічної політики держави, спрямованої на забезпечення зростання і добробуту населення.

У 1950-1960-х рр. набуває визнання концепція *неокласичного синтезу*, обґрунтована *П. Самуелсоном*. Ця школа запропонувала поряд з макроекономічним використовувати мікроекономічний аналіз, розвиваючи прикладні аспекти дослідження національного господарства. Зокрема, у національній економіці, залежно від стану справ у ній, необхідно використовувати як кейнсіанські методи регулювання, так і пропозиції економістів, які стояли на позиціях економічного лібералізму.

У другій половині ХХ ст. з'явилося багато альтернативних течій і напрямів, які розширили коло питань, що стосуються досліджень національної економіки. Інституціоналісти вказали на необхідність застосування міждисциплінарного підходу, що передбачає розширення меж економічної теорії та врахування досягнень соціології, політології, психології та інших наук при вивченні проблем розвитку господарки країни. З'явилися теорії "народного капіталізму", теорії індустріального та постіндустріального суспільства, концепції конвергенції та футурології. Це зумовлене тим, що у ХХ ст. неабиякий вплив на розвиток національної економіки мав науково-технічний прогрес, також посилювалися процеси глобалізації та ускладнилася система господарських зв'язків між країнами.

У 1970-х рр. вченими було вказано на виникнення нових загроз у розвитку національної економіки, що спричинювались прискоренням темпів індустріалізації, швидким зростанням населення і

розповсюдженням незабезпеченості продуктами харчування, виснаженням невідновлюваних ресурсів та деградацією навколишнього природного середовища. У 1980-1990-х рр. і на початку ХХІ ст. формується теорія екологічно збалансованої національної економіки, в основі якої лежить ідея про паритетність відносин у тріаді “людина – господарство – природа”, що сприяє задоволенню потреб усіх членів суспільства за умови збереження та поетапного відтворення цілісності навколишнього природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь [21; 63д; 65д].

Криза соціалістичної системи господарювання в країнах Центральної та Східної Європи, розпад СРСР та утворення нових незалежних держав зумовили потребу у розробці теорій ринкової трансформації економіки. Від часу проголошення незалежності України і до сьогоднішнього дня відомі вчені-економісти працюють над моделюванням перспектив розвитку національної економіки. Зокрема, проф. С. М. Злупко зазначав, що економічний розвиток України на сучасному етапі повинен опиратися на здобутки і досвід минулого, враховувати реалії сьогодення і творити науково обґрунтовану модель майбутнього. Тільки у сув’язі минулого, сучасного і майбутнього гарантована перспектива української економіки, а отже, української держави та українського народу [10, С. 323]. У ХХІ ст. в Україні почала утверджуватися інвестиційно-інноваційна модель національної економіки, що забезпечить перехід нашої країни на якісно новий етап розвитку та підвищить ефективність господарювання.

Таким чином, у формуванні теорії національної економіки брали участь різні покоління мислителів з багатьох країн світу. Українські вчені-економісти також були учасниками процесу творення концепцій національного господарства, їх ідеї стали окрасою світової економічної науки. При моделюванні української економічної перспективи важливо опертися на сучасні наукові розробки з теорії національної економіки, враховуючи культурні, соціальні, політичні, історичні чинники.

1.2.2. Чинники розвитку національної економіки

Для визначення перспектив функціонування національної економіки, її ролі і місця у системі світового господарства, умов, що забезпечують її конкурентоспроможність та напрямів підвищення ефективності господарської діяльності, важливим є з'ясування чинників розвитку господарки тієї чи іншої країни.

Творцями господарської системи будь-якої країни світу є люди, які проживають на її території, об'єднані спільною культурою побутування, звичаями та традиціями. Населення належить до одних з важливих рушійних сил розвитку національної економіки.

Упродовж ХХ ст. економічні, політичні та військові події позначилися на демографічному процесі в Україні. Зокрема, на території нашої країни велися воєнні дії під час Першої та Другої світових воєн, проводилася політика воєнного комунізму, що полягала у націоналізації всієї землі, промислових підприємств, примусовій трудовій мобілізації, раціонуванні урядом продуктів та експропріації зерна у селян, були організовані штучні голодомори у 1921-1922 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр., насильницькі депортації тощо, що призвело до втрат найбільш працездатної частини населення та не народження ним наступного покоління українців. Водночас необхідно враховувати й інші впливи, що позначилися на розвитку демопроцесу в нашій країні у ХХ ст.

У 1990 р. в Україні налічувалось 51,9 млн. наявного населення, з них 67,5 % проживало у містах, а 32,5 % – у сільській місцевості. За роки незалежності в нашій країні спостерігається скорочення чисельності населення, у 2006 р., згідно з даними статистики, було близько 46,6 млн. українців. Цікавим є той факт, що до 1992-1993 рр. чисельність населення України збільшувалась, що відбувалось за рахунок міграційного приросту. У 1990 р. міграційний приріс населення становив 78,3 тис. осіб, у 1991 р. – 151,3 тис. осіб, у 1992 р. – 287,8 тис. осіб. Таку тенденцію можна пояснити тим, що це були перші роки незалежності України, і люди, які виїхали за її межі у пошуках кращої долі, поверталися на батьківщину. Проте від 1993 р. чисельність населення України демонструє чіткі тенденції

до зменшення. За прогнозами міжнародної організації Програма розвитку ООН та Інституту економічного прогнозування, якщо чисельність населення і надалі буде скорочуватись, то у 2015 р. в Україні буде проживати 43,3 млн. осіб, а у 2050 р. – близько 19 млн. осіб [5, С. 231, 255]. Це призведе до того, що в Україні утвориться демографічна ніша, яка буде заповнюватися вихідцями з інших густонаселених і перенаселених країн світу, що загрожує заміщенням вітчизняної культури побутування культурою інших народностей і втратою українською нацією своєї самоідентифікації.

В Україні вітчизняна статистика в останнє фіксувала додатній коефіцієнт природного приросту населення у 1990 р., який тоді становив 0,5 на 1000 осіб. Від 1991 р. в нашій країні коефіцієнт природного приросту населення має від'ємне значення. У регіональному розрізі найвищі від'ємні коефіцієнти природного приросту населення спостерігаються у східних областях України – Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській та Харківській областях, найнижчі від'ємні коефіцієнти є у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській областях. До причин, що зумовлюють від'ємний природний приріст населення можна зарахувати значну урбанізованість України, погіршення екологічної ситуації, що позначається на стані здоров'я майбутніх батьків і збільшує ймовірність народження дітей з вадами розвитку, зниження матеріального добробуту та небажання жінок народжувати більш, ніж одну дитину, релігійний світогляд та збільшення кількості абортів тощо.

На розвитку національної економіки позначається і тривалість життя населення, яка в Україні також має тенденцію до скорочення. Тривалість життя чоловіків і жінок в нашій країні суттєво відрізняється. Якщо у 1990 р. середня тривалість життя при народженні у жінок становила 74,91 рік, у чоловіків – 65,63 року, то у 2004-2005 рр. відповідно становила 73,97 і 62,23 року. Через стресові ситуації, зловживання шкідливими речовинами, значний психологічний тиск, особливості фізіологічної будови та інші чинники чоловіки в Україні живуть майже на 10 років менше, ніж жінки. Це означає, що чоловіче населення нашої країни не може в достатній мірі реалізу-

вати свої потенційні можливості, сприяти економічному зростанню та покращенню добробуту своєї сім'ї та України загалом.

У нашій країні необхідно створити економічні, соціальні, правові, організаційні, виховні та інші умови, які сприяли покращенню демографічної ситуації та виведенню її з кризового стану. Одним з головних аспектів у цьому випадку є зміцнення інституту сім'ї. Збагачення і збереження шлюбно-сімейних традицій – важлива умова подолання демографічної кризи в Україні, бо нетривалі сім'ї не можуть планувати відповідної кількості дітей, належно їх виховати..., у сім'ї задається вектор фізичного і психологічного виховання дитини, формування національних і світових культурних цінностей, виробляються соціальні орієнтири" [11].

До якісних параметрів, що характеризують населення в країні та його можливості брати участь у розбудові національної економіки, можна зарахувати стан здоров'я. Якщо конкретна особа через хворобу втрачає здатність повноцінно виконувати свою роботу, то це зумовлює як втрати на рівні певної організації, так і на рівні національної економіки. Тому важливо визначити стан здоров'я населення України як один з головних чинників розвитку національної економіки.

Здоров'я населення України оцінити доволі складно, бо з одного боку по окремих класах хвороб існує тенденція до зниження рівня захворюваності, а по іншим – виникає загроза епідемії. Рівень захворюваності населення України на деякі види інфекційних хвороб упродовж 1990-2005 рр. знижувався, що спричинювалося проведенням профілактичних заходів, кращою діагностикою і вчасним виявленням захворювання, розробленням ефективніших ліків і вдосконаленням лікування. Зокрема, зменшилась кількість випадків захворювань населення на гострі кишкові інфекції, черевний тиф і паратифи А, В, С, вірусний гепатит, грип і гострі інфекції верхніх дихальних шляхів, скарлатину, дифтерію (табл. 1.2.1).

Проте по-іншому виглядає динаміка захворюваності населення України по іншим видам хвороб. Якщо у 1990 р. кількість хворих на активний туберкульоз, з діагнозом, що встановлений уперше у житті, на 100000 населення становила 31,9, то у 2005 р. – вже 84,4. У

2000 р. в нашій країні офіційно оголосили про епідемію туберкульозу і необхідність проведення профілактичних заходів з метою протидії розповсюдженню цієї хвороби. До головних причин поширення туберкульозу можна зарахувати погіршення умов життя населення в нашій країні, внаслідок чого зменшується протидія організму збудникові цієї хвороби. Також не оптимістичною виглядає ситуація із захворюваністю населення України на злоякісні новоутворення. Якщо у 1990 р. кількість хворих на злоякісні новоутворення, з діагнозом, що встановлений уперше у житті, на 100000 населення становила 301, то у 2005 р. – вже 336. Причинами поширення цього класу хвороб є погіршення екологічної ситуації в країні, зокрема до цього спричинилася і аварія на Чорнобильській АЕС, погана діагностика, що не дозволяє виявити хворобу на ранній стадії тощо. Не кращою ситуація виглядає із динамікою захворюваності на наркоманію, токсикоманію, на венеричні хвороби, розповсюдження СНІДу. Цими хворобами здебільшого хворіють молоді люди, через що їх здоров'я знищується в доволі ранньому віці, не дозволяючи їм у повній мірі зробити свій внесок у розбудову національної економіки України.

Покращення стану здоров'я населення України є одним із пріоритетів державної політики, оскільки фізично і психічно здорові люди мають більше можливостей для самовдосконалення, роботи на користь своєї батьківщини, для народження здорового потомства, що у перспективі створить міцний фундамент для побудови національної економіки.

Від найдавніших часів люди усвідомлювали роль освіти в їх житті. Історія залишила нам відомості про книголюбство *Ярослава Мудрого*, про знання п'яти іноземних мов його сином Всеволодом, про писемність дочки Анни, що вважалося на той час неабияким досягненням і відрізняло цю жінку від більшості жінок французького королівського двору, про школу і бібліотеку, які діяли при соборі Св. Софії у Києві, про освітню діяльність в Острозькій та Києво-Могилянській академіях, у Львівському та Харківському університетах тощо. Освіта є одним із суттєвих чинників, які впливає на розвиток національної економіки, забезпечуючи її конкурентоспроможність,

Таблиця 1.2.1

Захворюваність населення України на окремі інфекційні хвороби

	1985	1990	1995	1997	2001	2002	2003	2004	2005
Кількість випадків, тис. осіб									
Гострі кишкові інфекції, тис.	168,4	107,3	123,3	73,3	84,6	75,3	76,3	75,1	83,2
Черевний тиф і паратифи А, В, С, осіб	698	172	189	75	46	31	34	38	90
Вірусний гепатит (включно з сироватковим), тис.	122,2	147,6	164,6	80,1	52,5	45,9	41,0	31,6	26,9
Грип і гострі інфекції верхніх дихальних шляхів, млн. осіб	15,4	12,5	10,7	9,3	9,1	7,9	9,0	8,0	8,5
Скарлатина, тис.	47,4	32,2	16,7	9,9	14,1	16,6	10,6	9,2	10,3
Дифтерія, осіб	75	109	5277	1364	283	285	158	123	98
Коклюш, тис.	8,1	4,2	1,2	2,3	2,2	0,4	0,8	2,2	1,5
Правець, осіб	96	102	72	42	34	36	34	20	16
Кір, тис.	33,2	6,8	1,9	7,0	17,0	7,5	0,4	0,1	2,4
На 100 000 населення, випадків									
Гострі кишкові інфекції	330,7	207,8	240,4	145,2	174,7	157,0	160,2	159,0	177,3
Черевний тиф і паратифи А, В, С	1,4	0,3	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
Вірусний гепатит (включно з сироватковим)	240,0	285,8	320,9	158,8	108,3	95,6	86,0	66,8	57,3
Грип і гострі інфекції верхніх дихальних шляхів	30165	24194	20935	18437	18876	16546	18816	16909	18051
Скарлатина	93,0	62,3	32,6	19,6	29,1	34,5	22,3	19,4	21,9
Дифтерія	0,1	0,2	10,3	2,7	0,6	0,6	0,3	0,3	,2
Коклюш	15,9	8,1	2,3	4,5	4,6	0,9	1,6	4,7	3,2
Правець	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Кір	65,2	13,2	3,8	13,9	35,0	15,6	0,9	0,3	5,1

Джерело: [16, С. 494; 17, С. 478].

підвищуючи її ефективність та сприяючи розв'язанню складних проблем сьогодення. Для оцінки стану освіти в нашій країні потрібно проаналізувати діяльність і наповнення всіх рівнів освіти, починаючи від дошкільних закладів; оцінити освітні технології, їх відповідність завданням формування людської особистості щодо сучасних вимог; визначити національно-виховні орієнтири освіти, оскільки освіта є органічною складовою розвитку суспільства [10, С. 48].

Про роль освіти в економіці України свідчить збільшення кількості вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації та студентів у них. Якщо у 1990-1991 навчальному році в Україні налічувалось 149 інститутів, академій та університетів, то у 2006-2007 навчальному роках – 350 (табл. 1.2.2).

Зростання кількості вищих навчальних закладів в нашій країні від часу проголошення незалежності свідчить про авторитет освіти та ускладнення знань, що зумовлює збільшення попиту в національній економіці на висококваліфікованих фахівців. Також в Україні набуває поширення приватна освіта, оскільки близько 1/3 із діючих вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації становлять установи недержавної форми власності. Проте від 2000 р. в офіційних документах вказується про перевиробництво фахівців з економічних і юридичних напрямів підготовки і брак у недалекому майбутньому інженерно-технічних працівників і робітників.

У сфері освіти держава повинна проводити виважену політику і здійснювати підготовку кадрів відповідно до потреб національної економіки. Також необхідно звернути увагу на модернізацію існуючої системи освіти в Україні та наближення її до стандартів ЄС; оснащення учбових закладів сучасною комп'ютерною технікою та підключення до глобальної мережі Internet; покращення фінансування та підвищення рівня оплати праці науково-педагогічних кадрів; вдосконалення методики формування державного замовлення на підготовку фахівців тощо. Загальною тенденцією є формування системи безперервної освіти, необхідно усвідомити, що завершення навчання у вищому навчальному закладі є лише одним з етапів у житті людини, її діяльність повинна спрямову-

Таблиця 1.2.2
Чисельність осіб, які навчалися у навчальних закладах України, на початок року

Роки	Усього навчалися тис осіб	у середніх навчальних закладах		у професійно-технічних навчальних закладах		у вищих навчальних закладах		У розрахунку на 10000 населення		
		Денних	вечірніх (змінних), включючи тих, хто навчався заочно	у середніх навчальних закладах	у професійно-технічних навчальних закладах	у вищих навчальних закладах		у вищих навчальних закладах	I – II рівня акредитації	III – IV рівня акредитації
						I – II рівня акредитації	III – IV рівня акредитації			
1990/91	9430	6939	193	660	757	881	1373	127	146	170
1991/92	9376	6918	184	659	739	876	1364	127	142	168
1992/93	9316	6918	170	653	719	856	1357	125	138	164
1993/94	9241	6937	159	635	681	829	1362	122	131	159
1994/95	9235	6972	153	577	645	888	1377	111	125	172
1995/96	9239	7007	136	555	618	923	1391	108	120	180
1996/97	9246	7016	118	540	595	977	1402	106	117	192
1997/98	9242	6970	108	528	526	1110	1402	105	104	230
1998/99	9230	6876	111	529	504	1210	1394	106	101	242
1999/00	9174	6743	114	528	504	1285	1379	106	101	258
2000/01	9220	6647	117	525	528	1403	1372	107	107	285
2001/02	9222	6486	115	512	561	1548	1347	105	115	316
2002/03	9122	6237	113	502	583	1687	1323	105	121	352
2003/04	8974	5936	108	493	593	1844	1269	104	125	387
2004/05	8813	5626	105	507	548	2027	1212	107	116	429
2005/06	8605	5301	98	497	505	2204	1150	106	108	470
2006/07	8381	5026	94	474	468	2319	1098	102	100	497

Джерело: [14, 17, С. 471; 20]

ватись на здобуття нових знань та примноження цінностей національної культури.

Усвідомлення Україною важливості того, що люди та їх розвиток є складовою національної економіки, знайшло відображення у підписаній у 2000 р Декларації ООН “Цілі наступного тисячоліття”. До 2015 р. Україна зобов’язалась виконати такі цілі як подолання бідності, забезпечення якісної освіти впродовж життя, сталий розвиток довкілля, поліпшення здоров’я матерів і зменшення дитячої смертності, забезпечення гендерної рівності, обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу, покладення початку до скорочення їх масштабів [19].

Життєдіяльність людини відбувається у природному середовищі, що забезпечує її необхідними засобами для існування. Як зауважив всесвітньо відомий український економіст М.Туган-Барановський залежність від зовнішньої природи ніколи не закінчиться, але із зростанням культури, стає все більш різноманітною, безпосередньою і ускладненою впливом соціальних факторів [18, С. 128]. Тому при розгляді чинників розвитку національної економіки потрібно враховувати природну компоненту.

Україна є багатою на різноманітні види природних ресурсів, які формують основу господарського розвитку та добробуту населення. Ця різноманітність природних ресурсів, їх доступність не раз спокушала сусідів, що приводило до агресії, плундрування національного багатства, нерационального використання [6, С. 61]. Земельні ресурси України детермінуються її територією, загальна площа якої становить 603,7 тис. км². Завдяки сприятливим природнокліматичним умовам землі України активно використовуються у сільському господарстві від найдавніших часів і до тепер, що призвело до значної їх розораності та погіршення якості. Загалом, землекористування в нашій країні ведеться на основі прийнятого у жовтні 2001 р. Земельного кодексу. У цьому нормативному акті визначено категорії земель за цільовим призначенням, загальні умови їх використання, регулюються відносини власності на землю, землеохорона тощо.

Лісовий фонд України становить 10,8 млн. га, або 15,6 % її території. На душу населення припадає 0,2 га лісу і запасу деревини 26 м³, що свідчить про недостатній рівень забезпечення лісовими ресурсами. Лісові масиви зосереджені головню у Поліссі та Українських Карпатах, тобто ліси нерівномірно розміщуються на території нашої країни. Тому згідно з Лісовим кодексом і Програмою розвитку лісового господарства на період 1993-2015 рр. ліси України виконують водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, що зумовлює їх обмежене промислове використання.

Джерелами прісної води в Україні є річки, яких налічується понад 63 тис. Найбільшими водними артеріями нашої країни є Дніпро, Дністер, Сіверський Донець, Південний та Західний Буг, Дунай з притоками. Вони є головним джерелом забезпечення населення питною водою. Проте особливістю водозабезпечення є те, що поверхневі води і підземні води нерівномірно розподілені по території країни. Найменш водозабезпеченими є південні області України. Зауважимо, що господарська діяльність призвела до того, що переважна більшість поверхневих вод не придатна до використання без попередньої очистки. Оскільки вода є джерелом життя необхідно подбати про її якість та створити умови для зменшення викидів шкідливих речовин у басейни річок. Територію України омивають Чорне і Азовське моря, які з'єднують нашу країну із Середземним морем і забезпечують вихід до океану.

Надра нашої країни містять багаті поклади корисних копалин. Розвіданих запасів вугілля вистарчить для забезпечення потреб української економіки на найближчі двісті років. Головними регіонами нашої країни, в яких здійснюють його видобуток є Донбас, Новоград-Волинськ, Червоноград, території Житомирської, Черкаської і Кіровоградської областей тощо. Розвідані запаси нафти і газу є недостатніми для потреб економіки України, що зумовлює необхідність їх імпорту з інших країн і створює загрозу для національної безпеки. Зокрема, щорічно Україна видобуває близько 4 млн. т нафти, або 8-10 % від господарських потреб. Видобуток нафти ведеться в Східнокарпатському, Східноукраїнському та

Причорноморсько-Кримському районах. Перспективи нафтовидобування в Україні пов'язані з шельфами Азовського та Чорного морів. Згідно з даними геологорозвідки у морських акваторіях України запаси нафти становлять близько 265 млн. т, що майже відповідає тим обсягам нафти, яку було вилучено з вітчизняних надр за всю історію нафтовидобування. До енергетичних ресурсів належать паливні сланці, що є цінною сировиною для теплоелектростанцій і хімічної промисловості, торф та уранові руди.

Серед рудних ресурсів найбільшим багатством України є залізна руда, запаси якої знаходяться у Криворізькому, Кременчуцькому і Білозерському басейнах. Провідні позиції в світі наша країна займає за запасами марганцевих руд, видобуток яких ведеться на Велико-Токмацькому та Нікопольському родовищах шахтним і відкритим способами. В Україні є поклади свинцю, цинку, нікелю, титану тощо. Надра нашої країни є багатими на калійну, магневію та кухонні солі, графіт, самородну сірку, каоліни, ртуть.

У роки незалежності в Україні розвинувся ще один напрям діяльності – золотовидобування. В Україні відкрито родовища золота у Закарпатті, Кіровоградській області, у розсипному вигляді поклади цього дорогоцінного металу є в Карпатах і Прикарпатті. У 1999 р. було виплавлено перший золотий злиток вагою 5,6 кг, який зберігається в Національному банку України. Новим для нашої країни є промисловий видобуток бурштину, який здійснюється підприємством “Укрбурштин”, а його обробка відбувається на ювелірній фабриці у м. Рівне. Щедро наділила природа Україну і покладами дорогоцінного каміння. Волинь відома топазами, кварцом, яшмою, аметистом, аквамарином, у Карпатах і Криму є агати, халцедони, сердолик, геліотроп, у Побужжі – гранати.

Матеріально-технічною базою розвитку національної економіки є фізичний капітал, який складається із виготовлених благ, призначених для подальшого використання у процесі господарювання. У 2005 р. вартість основних засобів в Україні становила близько 1,3 трлн. грн., що на 29,9 % більше рівня 1990 р. [17, С.85]. Найбільший обсяг основного капіталу за вартісним показником зосереджено в

промисловості, операціях з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам, транспорті і зв'язку, сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, освіті (рис. 1.2.1).

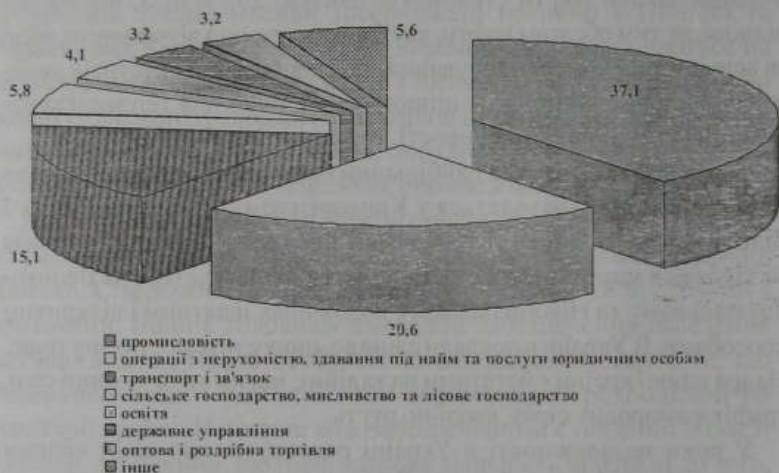

Рис. 1.2.1. Структура основного капіталу України за видами економічної діяльності у 2005 р.

Розраховано за: [17, С. 85].

За роки незалежності України відбулися зміни у структурі основного капіталу за формами власності, що зумовлене процесами ринкової трансформації в національній економіці. На початок 2005 р. 45,2 % основних засобів України перебували у приватній формі власності, 31,5 % – у державній і державній корпоративній власності, 23,3 % – у комунальній і комунальній корпоративній власності. Причому приватна форма власності переважає у фінансовій діяльності (94,5 % основного капіталу), в оптовій та роздрібній торгівлі (92,5 %), у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві (79,3 %), у промисловості (66,3 %), у будівництві (61,2 %); державна та державна корпоративна власність – у державному управлінні (71,0 %), транспорті і зв'язку (65,0 %), освіті (64,4 %); комунальна та комунальна корпоративна власність

– в операціях з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам (67,7 %), у колективних, громадських та особистих послугах (50,1 %). Такий розподіл основного капіталу за видами економічної діяльності і за формами власності є цілком закономірним. Домінування приватної форми власності у вказаних видах економічної діяльності зумовлене швидкими темпами приватизації та створенням нових підприємств. Державна і державна корпоративна власність зосереджені у тих галузях, які є стратегічно важливими для розвитку національної економіки або мають значну підтримку з боку держави.

Важливим напрямом державної політики є забезпечення технічного та технологічного переоснащення, модернізації основного капіталу України з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки, зниження її енергомісткості. Особливо актуальними ці заходи є в умовах постійного подорожчання енергетичних ресурсів.

Таким чином, в Україні необхідно подолати демографічну кризу, створити умови для тривалого і здорового життя населення, розширити можливості отримання освіти. Це потрібно розглядати як вагомий чинник розбудови національної економіки в нашій країні та забезпечення стійких темпів її господарського розвитку. Природа створила всі умови для оптимального побутування людини в Україні. Проте необхідно дбати про раціональне використання природних ресурсів, зважаючи на те, що потреби людей є безмежними, а земля та її надра – обмеженими. Також необхідно створити умови для покращення інвестиційного клімату в Україні, що у перспективі сприятиме оновленню основного капіталу.

Запитання для самоконтролю

1. Які найважливіші положення теорії національної економіки розробили представники класичної школи?
2. Яку концепцію національної економіки розробив Ф. Ліст?
3. Який внесок здійснили українські вчені-економісти у розроблення теорії національної економіки?
4. Які концепції національної економіки набули популярності у другій половині ХХ ст. і чому?
5. Якою є демографічна ситуація в Україні після проголошення незалежності?
6. Яким чином стан здоров'я населення впливає на розвиток національної економіки?
7. Чому при дослідженні чинників розвитку національної економіки необхідно враховувати освітню компоненту?
8. Якими видами природних ресурсів Україна є добре забезпеченою?
9. Які нові видобувні галузі з'явилися в Україні після проголошення незалежності?
10. Яку роль відіграє основний капітал у забезпеченні економічного зростання в Україні?

Розділ 2.

Національна економіка та стратегія національної безпеки

Тема 2.1. Національні інтереси України і стратегічні орієнтири розвитку національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

- 2.1.1. Європейський соціально-економічний реформізм і національні економічні інтереси держави.
- 2.1.2. Конституційні основи національних економічних інтересів України.
- 2.1.3. Політика національної безпеки і стратегічні орієнтири розвитку національної економіки.
- 2.1.4. Неофіційний сектор національної економіки України та його негативні риси.

Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ національні економічні інтереси,
- ⇒ Європейський соціально-економічний реформізм,
- ⇒ національна безпека,
- ⇒ національні інтереси держави,
- ⇒ стратегічні орієнтири,
- ⇒ неофіційний сектор,
- ⇒ національна економіка,
- ⇒ механізми детінізації,
- ⇒ стратегічні орієнтири.

2.1.1. Європейський соціально-економічний реформізм і національні економічні інтереси держави

В основі перспективного розвитку національної економіки (НЕ) лежить європейська модель соціально-економічного реформаторства. Це модель XXI ст. Водночас вона повністю відповідає нашим українським національним традиціям, системі християнських цінностей, що властиві Українській нації. Базовими

принципами цієї моделі є принципи толерантності та компромісності, де поняття “соціальної гармонії” і “національної згоди” є визначальними, як відзначав *М. Грушевський*.

Отже, які принципи покладені в основу цієї моделі розвитку національної економіки в XXI столітті? Це перш за все:

1) принципи соціальної відповідальності держави.

Сутність цього принципу полягає в тому, що держава є відповідальною за підтримання соціальної справедливості та стабільності. Держава мусить сприяти тому, щоб кожен громадянин був соціально захищеним.

2) принцип соціальної справедливості.

Цей принцип базується на засадах демократії, морально-етичних цінностях, що властиві українському менталітету і національним традиціям.

3) принцип прав громадян на приватну власність.

Сутність його полягає в поступовому переході до інститутів громадянського суспільства і реальному забезпеченні конституційного права громадян України на приватну власність.

4) принцип гуманістичної спрямованості внутрішньої політики держави.

Сутність цього принципу полягає в принципово іншому розумінні відносин “громадянин – держава”. Якість людського життя і людського розвитку є головною метою державної політики. Особливе місце тут займає всебічне забезпечення можливостей людини як найвищої соціальної цінності, зокрема її здоров'я.

5) принцип гармонізації економічного розвитку зі збереженням і охороною біосфери.

Цей принцип базується на природоцентризмі та біоетиці, що передбачає застосування біофізичних критеріїв у системі економічного оцінювання природогосподарських процесів, явищ та ресурсів.

До речі, вперше науково обґрунтував цей принцип всесвітньо відомий український вчений В. Вернадський у своїй концепції про ноосферу. Сучасні українські вчені запропонували ноосферну модель реалізації Концепції сталого розвитку світу в ХІІ ст. [72д].

2.1.2. Конституційні основи національних економічних інтересів України

Конституція України як основний закон держави є фундаментом, де закладені стратегічні компоненти системи національних інтересів України.

Так, в Конституції нашої держави передбачено реалізацію і повне забезпечення таких національних пріоритетів:

- ⇒ консолідації суспільства в політичну націю, побудова суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави (ст. 1);
- ⇒ суверенітету України на всій її території, цілісності і недоторканості території (ст. 2);
- ⇒ розвитку України як унітарної держави (ст. 2);
- ⇒ прав і свобод людини в Україні: життя, здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки (ст. 3);
- ⇒ народу України – статусу носія суверенітету і єдиного джерела влади (ст. 5);
- ⇒ ефективного розвитку регіонів і розвитку місцевого самоврядування (ст. 7);
- ⇒ принципу верховенства права (ст. 8);
- ⇒ всебічного розвитку і використання української мови як державної, а також гарантування вільного розвитку використання і захисту російської мови, інших мов національних меншин (ст. 10);
- ⇒ послідовного розвитку і консолідації української нації, а також забезпечення національно-культурного розвитку всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11);
- ⇒ задоволення національних і мовних потреб українців у діаспорах (ст. 12);
- ⇒ захисту всіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13);
- ⇒ соціальної спрямованості економіки (ст. 13);
- ⇒ політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності і свободи політичної діяльності (ст. 15);
- ⇒ екологічної безпеки і рівноваги, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу (ст. 16);

- ⇒ захисту суверенітету і територіальної цілісності України, її економічної та інформаційної безпеки (ст. 17);
- ⇒ мирного і взаємовигідного співробітництва з іншими членами міжнародного співтовариства (ст. 18);
- ⇒ народного волевиявлення через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69);
- ⇒ вільного волевиявлення на основі рівного і прямого виборчого права (ст. 70).

Крім зазначених в Конституції України національних пріоритетів, **НЕ** *мусить спиратись на такі орієнтири:*

- ⇒ орієнтація на загальноєвропейську інтеграцію і розвиток економічних відносин з іншими країнами;
- ⇒ максимальний розвиток експорторієнтованих галузей національного господарства;
- ⇒ захист національного виробництва і нарощування національного капіталу;
- ⇒ дебіюрократизація державного управління і подолання державної корупції;
- ⇒ максимальна державна підтримка української культури і науки;
- ⇒ сприяння розвитку духовності нації;
- ⇒ підтримка інституту української сім'ї.

2.1.3. Політика національної безпеки і стратегічні орієнтири розвитку національної економіки

Політика національної безпеки є постійним атрибутом національної економіки, її особливістю.

Головним завданням у сфері політики національної безпеки є послідовне і ефективно забезпечення захисту національних інтересів України і створення сприятливих умов життя і розвитку, а також попередження і усунення зовнішніх і внутрішніх загроз, перешкод і негативних факторів. Головна мета такої політики – захист суверенної державності, подолання кризи, життєдіяльності і успішний розвиток країни.

Тривалий характер створення базових засад незалежності України та утвердження її як повноцінного суб'єкта світового

співтовариства зміщує потенційні загрози державності у площину економічної та екологічної безпеки [3; 5; 19].

Отже, які основні загрози економічній безпеці в Україні?

1. В інституційній сфері – недостатня діяльність гілок влади.

Суперечність чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку, зокрема ринкової трансформації економіки, утвердження ефективного конкурентного середовища, незбалансованість кадрового потенціалу.

Системні диспропорції зберігаються у відносинах власності.

Процес її структуризації залишається незавершеним. Найвідчутнішим для економічної практики виявилось проведення приватизації та утвердження основних постулатів приватної власності, яка у своїй основі залишається системно несформованою та інституційно незахищеною. Зберігається нероздільність власності та влади за домінування останньої. Зрощування влади (у всіх її формах) та власності є основним підґрунтям корумпованості економіки, системної бюрократизації. У деструктивних формах здійснюється роздержавлення та приватизація землі. На одну з найгостріших проблем, що стримує економічне зростання, перетворилася криза корпоративного управління. Вона унеможливує ефективну реструктуризацію підприємств, розвиток фондового ринку, зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т. ч. і для іноземних інвесторів.

2. У соціальній сфері – занижена (у декілька разів) вартість одного із основних економічних ресурсів – робочої сили. Наслідок цього – низька платоспроможність населення, відсутність стимулів зростання його кваліфікаційного потенціалу, нагромадження капіталу, технічного прогресу. Глибока диференціація доходів населення унеможливує утвердження вагомого прошарку середнього класу, критичної межі досягли бідність та безробіття, особливо приховане.

Погіршуються показники здоров'я населення. З 1995 р. в Україні триває епідемія туберкульозу, невпинно поширюється захворюваність на ВІЛ/СНІД, збільшується кількість осіб, що вживають

наркотичні та психотропні речовини. Ці та інші чинники суттєво погіршують відтворення робочої сили, її якісні параметри та трудовий потенціал.

3. *Загрози фінансовій безпеці.* Залишається структурно незбалансованим фінансовий сектор економіки. Низький рівень капіталізації українських банків не відповідає вимогам політики зростання та структурно-інноваційної перебудови національної економіки. Низький рівень розвитку фондового ринку не дозволяє зробити його ефективним інструментом мобілізації інвестиційних ресурсів, а відтак і політики економічного зростання. Зберігається структурна розбалансованість державних фінансів, їх суто фіскальна спрямованість.

Україна поки що не *посіла належного місця в міжнародному русі капіталів*, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і матеріальною основою економічного зростання та структурної перебудови.

4. *Тінізація та корупційність української економіки.* Існуючий рівень тінізації економіки дійшов тієї небезпечної межі, коли можна говорити про існування системи розширеного відтворення тінювих економічних відносин в Україні. Тінізація економіки є одним з основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Вона негативно позначається на всіх сферах суспільного життя, гальмує та викривлює соціально-економічні реформи. Значні масштаби тінювої економічної діяльності істотно впливають на обсяги та структуру ВВП і спотворюють офіційні дані про стан економіки. Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тінювої економіки є її негативний вплив на зростання корупційності та криміналізації суспільства. Водночас тінізація економіки, повільні темпи її зниження призводять до викривлення принципів існування громадянського суспільства, формують негативний імідж держави серед міжнародної спільноти, стримують надходження до країни іноземних інвестицій, не сприяють налагодженню торговельно-економічних відносин українських підприємств із зарубіжними партнерами та стримують євроінтеграційні зусилля України.

5. *Структурні диспропорції.* Україна отримала у спадщину надзвичайно енергоємний промисловий комплекс, суттєво змінити структуру якого за перші роки незалежності виявилось неможливим. Позначається і надзвичайно висока зовнішньо-економічна орієнтація та критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості.

На економічній безпеці позначаються критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення, а також неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та відсутність активної державної політики енергозбереження, загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України.

6. *Недосконалість системи інноваційного розвитку.* За роки реформ ще поки-що не вдалося створити дієздатних механізмів стимулювання інноваційної діяльності підприємств та організацій, що призвело до деградації існуючого науково-технічного потенціалу, повільного оновлення продукції виробничого комплексу. Критичним залишається рівень державного фінансування науково-технічної діяльності. Відповідні витрати не перевищують 0,4 % ВВП, тоді як у Німеччині та Японії – відповідно 2,4 та 2,8 %.

Негативним чинником для України є вплив науковців і висококваліфікованих фахівців.

7. *Застарілість виробничої інфраструктури.* Відпрацювала свій нормативний термін значна частина конструкторів, споруд та обладнання. Особливе занепокоєння викликає технічний стан мостових споруд – 14 % залізничних мостів знаходяться у незадовільному стані, не відповідають правилам експлуатації 46, а серед комунальних – 76 %.

Десятки років без оновлення експлуатується обладнання нафто- і газодобувної та нафтопереробної промисловості.

8. *Серйозні проблеми існують в енергетиці.* На сьогодні в Україні розроблено низку державних, галузевих і регіональних програм, прийнято нормативно-правові акти щодо забезпечення надійності й безпечної експлуатації споруд, конструкцій, обладнання та інженерних мереж, визначено центральні органи виконавчої влади, які здійснюють державне регулювання у зазначеній сфері. Однак при цьому охоплюються лише окремі напрями забезпечення технологічної безпеки, у повному обсязі програми не виконуються, а центральні і місцеві органи виконавчої влади та їхні відповідні підрозділи діють розрізнено, дублюючи один одного.

9. *Екологічні загрози в системі розвитку національної економіки.* Екологічну ситуацію на території України в цілому можна охарактеризувати як кризову. Щоправда, рівень загального антропогенного навантаження на довкілля останніми роками мав тенденцію до зменшення. Протягом 1995-2002 рр. викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел знизилися в 1,4 раза. Зменшилися обсяги скидів у водні об'єкти забруднених стічних вод. Протягом 1995-2002 рр. цей показник скоротився з 4,65 млрд. м³ до 2,92 млрд. м³. Однак за цих умов загальний стан довкілля залишається незадовільним. Відповідна ситуація пов'язана, насамперед, зі структурними деформаціями національного господарства, за яких впродовж тривалого часу перевага надавалася розвитку сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Ці чинники, а також відсутність протягом останнього десятиріччя необхідних обсягів інвестицій для оновлення технологій та здійснення природоохоронних заходів, обумовили незадовільний стан довкілля. Як наслідок, ризик виникнення надзвичайних ситуацій в Україні значно вищий ніж у розвинених країнах, зокрема у країнах ЄС.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування

яких здійснювалося ще за часів існування УРСР у найбільш дешевий спосіб без будівництва відповідних очисних споруд. Низьким залишається рівень застосування інноваційних, ресурсозберігаючих та природоохоронних технологій, включаючи і технології переробки, утилізації та знищення відходів.

Значну питому вагу мають потенційно небезпечні виробництва. На їхню частку припадає майже третина обсягу промислової продукції. Основне навантаження на довкілля у промисловому секторі здійснюють підприємства хімічної, металургійної, гірничодобувної галузей та електроенергетики. В Україні функціонує 4 атомних електростанції, 2664 об'єкти, які виробляють небезпечні речовини, 308 шахт та 7 розрізів, 6 потужних нафтопереробних заводів, кожен з яких зосереджує від 300 до 500 тис. т вуглеводневого палива, енергоємність якого еквівалентна 3–5 мегатоннам тротилу. Найбільша кількість таких об'єктів розташована у Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській та Херсонській областях.

На основі оцінки наявних загроз національній економіці формується державна політика національної безпеки України [19].

В економічній сфері політика національної безпеки спрямовується на формування системи економічної безпеки України, тобто досягнення такого стану економічної системи, за якого держава здатна забезпечити досягнення економічної, ресурсної, науково-технологічної незалежності і самодостатності.

В екологічній сфері політика національної безпеки спрямовується на зупинення і контроль процесів деградації навколишнього середовища, зниження рівня забруднення води, повітря, деградації землі, захисту лісів. Розробляється Державна програма захисту навколишнього середовища до 2015 р., яка базується на принципах інтеграції економічних і екологічних факторів розвитку країни. Проводиться послідовна політика екологізації виробництва і зниження техногенного навантаження на навколишнє середовище.

Держава забезпечує фінансування відповідних витрат, в тому числі інвестиційних, спрямовуючи їх на покращання навколишнього середовища. Екологічні інвестиції повинні стати прямими інвестиціями з поступовим підвищенням їх питомої ваги до рівня 25 %.

Встановлюється порядок, при якому затвердження і реалізація програм розвитку та крупних господарських проектів здійснюється лише із забезпеченням повного екологічного обґрунтування.

Послідовно проводиться політика розвитку міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних, регіональних і локальних екологічних проблем, особливо тих, що стосуються трансграничного переносу забруднювачів. Держава забезпечує розвиток екологічної освіти громадян і проведення необхідних екологічних досліджень.

Принциповою основою ядерної політики України залишається проголошений 16 липня 1990 року без'ядерний статус. Відмова України від ядерної зброї не означає відмови від використання ядерної енергії. Ядерна енергетична політика залишається важливим напрямом енергетичної безпеки і національної безпеки в цілому.

Держава вживає заходів по зупиненню деградації мирної атомної енергетики, по підновленню і розвитку завершеного ядерно-енергетичного комплексу країни, розвитку ядерної науки і технології, набуттю статусу мирної ядерної держави.

На найближчий період ставиться стратегічно важливе завдання – створення власного закінченого ядерно-паливного циклу.

Україна послідовно і активно проводить політику розвитку міжнародного співробітництва в ядерному питанні і виступає за повне ядерне роззброєння.

Держава активізує політику інформаційної безпеки, адаптуючи її до умов глобальної інформатизації всіх соціально-економічних процесів. Національна безпека вимагає підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів, захисту інформаційного простору і формування конкурентоспроможної інформаційної системи України та її інтеграцію в європейські і світові інформаційні системи.

У сфері фінансово-валютної безпеки держава проводить послідовну політику, спрямовану на зміцнення стабільності національної валюти – гривні, її конвертованості, попередження домінування іноземної валюти, особливо, “повальної доларизації” національного фінансово-економічного простору України.

Держава проводить активну митну політику, спрямовану на захист національних інтересів, захист національного товаро-виробника, протидію товарній зарубіжній експансії на внутрішніх ринках України.

Боргова залежність національної економіки – це негативне явище з точки зору її безпеки. Тому кожна держава здійснює політику обмеження боргової залежності. Враховуючи трансформаційні особливості національної економіки України, тут дещо завищена частка державного боргу по відношенню до валового внутрішнього продукту (ВВП). Бюджетним кодексом України передбачено максимальну норму загального державного боргу величиною 60 % ВВП.

Отже, яка динаміка боргової залежності України в порівнянні з іншими транзитивними національними економіками?

Як показують дані таблиці 2.1.1 в національній економіці України спостерігається спадна тенденція в динаміці боргової залежності:

Таблиця 2.1.1
(Відсоток до ВВП)

	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2004 р.
<i>Польща</i>					
загальний борг	44,5	42,5	40,5	48,0	–
зовнішній борг	42,1	42,1	39,0	42,1	–
<i>Угорщина</i>					
загальний борг	60,7	64,1	36,6	65,2	–
зовнішній борг	56,8	57,6	52,0	56,1	–
<i>Україна</i>					
загальний борг	61,0	45,3	36,5	33,5	29,6
зовнішній борг	49,9	33,1	26,3	24,1	21,8

Однак в процесі дослідження боргової залежності держави необхідно враховувати обсяг виплат з погашення та обслуговування внутрішнього і зовнішнього боргу. За розрахунками, здійсненими Інститутом економічного прогнозування НАН України, загальний обсяг платежів за державним зовнішнім боргом з врахуванням витрат, пов'язаних з його обслуговуванням в 2004–2011 рр. складе

13,7 млрд. доларів США [19]. При цьому зовнішні запозичення очікуються в середньому на рівні 1,2 млрд. дол.

На основі цих розрахунків здійснено планові розрахунки фінансових зобов'язань в національній економіці (таблиця 2.1.2).

Таблиця 2.1.2
(млрд. дол. США)

	Всі	Внутрішній борг	З нього		Зовнішній борг	З нього	
			Обслуговування	Погашення		Погашення	Обслуговування
2005	2151,73	641,86	122,47	519,21	1510,05	378,15	1131,90
2006	1945,87	529,30	97,35	431,95	1416,56	303,17	1113,39
2007	1534,71	517,23	76,20	441,03	1017,48	230,06	787,42
2008	1079,86	447,97	45,51	402,46	631,89	205,10	426,79
2009	1087,44	447,01	55,57	391,44	640,43	188,83	451,60
2010	1081,81	447,14	67,07	410,07	604,67	172,07	432,61
2011	629,75	47,06	25,97	21,09	582,69	156,52	426,17
2012	595,49	45,94	24,88	21,06	549,55	140,93	408,62
2013	1523,19	44,88	23,82	21,06	1478,31	88,52	1389,79
2014	305,22	43,83	22,77	21,06	261,39	38,45	222,94
2015	299,37	42,71	21,68	21,03	256,66	32,27	224,39

Ці фінансові зобов'язання обумовлюють збільшення навантаження на золотовалютні резерви НБУ. За умовами дотримання прогнозних макроекономічних показників у національній економіці міжнародні резерви НБУ протягом цього періоду відповідно зростають щорічно в середньому на 887,5 млн. доларів.

Які заходи є важливими в системі управління державним боргом? Це такі заходи:

- ⇒ забезпечення збалансованості валютного ринку;
- ⇒ вдосконалення структури платіжного балансу держави;
- ⇒ створення механізмів для повернення національного капіталу з-за кордону;

- ⇒ нормативно-законодавче забезпечення системи управління державним боргом, зокрема прийняття ЗУ "Про державний борг України";
- ⇒ створення системи страхування інвестиційних ризиків;
- ⇒ впровадження національної стратегії зниження зовнішніх запозичень;
- ⇒ зміна акцентів у системі співробітництва національної економіки з МВФ у площину без кредитних відносин.

Для ефективного розвитку національної економіки необхідно здійснювати державну політику грошової стабілізації. Міцна грошова одиниця національної економіки є визначальним критерієм її інвестиційної привабливості і успішності.

Як відомо, грошова реформа в Україні мала декілька етапів. Спочатку у 1992 р. в безготівковий обіг держави було введено тимчасову грошову одиницю – український карбованець. Далі у готівковий обіг було введено тимчасову валюту – купони-карбованці. Однак головним поштовхом до здійснення грошової реформи в національній економіці був Указ Президента України "Про грошову реформу в Україні", в якому у відповідності до статей 99 і 102 Конституції України було зазначено, що з 2 вересня 1996 р. вводиться в обіг визначена конституцією України та іншим законодавством України грошова одиниця – гривня.

Інститутом економічного прогнозування НАН України здійснено прогноз основних монетарних показників та параметрів до 2011 р. (таблиця 2.1.3) [19].

Слід зазначити, що в сучасних умовах недостатньої збалансованості національної економіки державна політика грошової стабілізації повинна бути націлена на комплексне таргетування стабільності національної грошової одиниці – гривні через систему здійснення постійного моніторингу і контролю за динамікою цін на товари і послуги, обмінного курсу та відсоткових ставок, їхніми співвідношеннями з метою стабілізації грошової системи.

Особливої уваги потребує даліше вдосконалення валютної політики. Перспективною у цьому контексті є політика "плаваючого" валютного курсу, що є адекватною до економічних інтересів держав.

Такий валютний режим дасть можливість зрівноважувати зовнішньоторговельний баланс та сприятиме зростанню національної економіки.

Таблиця 2.1.3

Прогноз базових монетарних показників та параметрів до 2011 року [19]

Показники	2004-2005	2006-2009	2010-2011
Грошова база приріст до попереднього періоду, %	25,5	15,6	11,4
Грошова маса (M_3), приріст до попереднього періоду, %	35	17,7	15,2
Обмінний курс (середній за період) грн. / дол. США	5,45	5,58	5,7
Ставка рефінансування НБУ, % річних	6,7	6,0	5,5
Відсоткова ставка за кредитами, % річних	16,5	13	9,5
Відсоткова ставка за депозитами, % річних	6,3	6,2	6
Рівень монетаризації економіки, за період, %	43,6	57,1	63,5
Мультиплікатор, %	2,43	2,65	2,88
Швидкість обігу грошей	2,31	1,75	1,58

2.1.4. Неофіційний сектор національної економіки України та його негативні риси

Тіньова економіка та її основні компоненти. Розширення обсягів тінізації національної економіки є найважливішою проблемою сучасного розвитку України. За останні роки процеси тінізації в національному господарстві набули значних масштабів, що ставлять під загрозу легальну економіку та її економічне зростання. За деякими експертними оцінками, у вітчизняному виробництві частка тіньового сектора фактично зрівнялась з часткою офіційного. Це явище супроводжується зростанням масштабів нелегального експорту капіталів та тіньового позабанкового грошового обігу. Якщо у 1994 р. частка неконтрольованої грошової маси в Україні становила 24,7 %, то в 1999 р. цей показник становив 44,4 %, а в

2005 р. біля 50 %. Отже, легалізація тінювих капіталів та ліквідація механізмів її виникнення є вкрай актуальними для України.

Що ж таке тіньова економіка?

- ✦ Тіньова економіка представляє собою господарську комерційну діяльність, що уникає державного обліку і контролю.
- ✦ Тіньова економіка не є однорідною за своїми складовими частинами, елементами та кінцевими наслідками. Вона складається з таких секторів:
  - ⇒ світло-сірий (неформальний) сектор – це сектор нерегламентованої економічної діяльності, що охоплює сферу дрібного виробництва, посередницькі послуги, торговельну діяльність;
  - ⇒ темно-сірий сектор (законспірований сектор деяких видів економічної діяльності);
  - ⇒ чорний сектор (кримінальний).

Отже, сьогодні в економіці України мають місце ряд процесів тінізації національної економіки, руйнівних за своїм характером та наслідками. Це, по-перше, поява й постійне збільшення неформальної, тобто необлікованої зайнятості, що сприяло розширенню неофіційного, тінювого товарообігу, вилученню значних коштів із легальної економіки, заміщенню продукції виробництва експортом аналогічних товарів, скороченню виробництва і, як наслідок, вивільненню робочої сили та збільшенню неформальної зайнятості.

По-друге, відбувається реструктуризація якісного складу робочої сили. Знижується рівень професійної підготовки, втрачаються позиції вітчизняної науки, відбувається процес декваліфікації робочої сили.

Які ж особливості функціонування тінювої економіки та її трактування в Україні?

Адже в сучасній економічній літературі під "тінювою економікою" розуміють і систему незареєстрованої вартості елементів національного багатства, економічних благ та відсутність її відображення в національних рахунках держави.

Отже, за своїми ознаками всі види тінювої діяльності чітко поділяються на групи:

- ті, що не заборонені законом, але здійснюються з порушенням чинного законодавства;
- і заборонені законом.

Види діяльності, що належать до першої групи, мають дещо відмінну природу від кримінальної економіки. Їх виникнення пов'язане з недоречностями економічної політики в окремих сферах, розбалансованістю у зв'язку з цим інтересів певних суб'єктів, або недостатністю механізмів контролю за здійсненням законодавства.

Формування структур тіньової економіки завжди відбувається у звичайному середовищі за умов свідомого або несвідомого сприяння з боку держави у створенні таких нормативних актів, які зрештою і забезпечують необхідні засади її існування. Адже основними особливостями тіньової економіки є:

- ✦ зародження у надрах нормативно-правового поля, коли встановлені державою регулюючі засоби не відповідають дії об'єктивних економічних законів або не мають надійних механізмів контролю за здійсненням законодавства;
- ✦ в умовах, коли держава через свої представницькі структури має найвищі повноваження в законотворчій, правоохоронній та виконавчій діяльності, саме зародження і розвиток тіньової економіки свідчить про те, що в державі не належним чином представлені механізми державного менеджменту, моніторингу і контролю;
- ✦ функціонування тіньової економіки ґрунтується на безоплатному використанні громадської та державної власності: основних фондів, води, сировини, енергоносіїв, шляхів сполучення, трудових ресурсів (і, перш за все, висококваліфікованих кадрів), які користуються державною освітою, охороною здоров'я, культурою, соціальним та адміністративним захистом поряд з іншими формами державного впливу та підтримки;
- ✦ тіньова економіка слугує збагаченню лише певного кола людей за рахунок обкрадання всього суспільства і, насамперед, за рахунок джерел, які забезпечують фінансове наповнення державного бюджету.

Також характерною ознакою тіньової економіки є висока дохідність окремих економічних агентів, яка забезпечується такими способами:

- ухилення від сплати податків;
- привласнення ресурсів, використання засобів виробництва, виробничих приміщень для створення неврахованої продукції;
- на основі завищення ціни легально виробленої продукції за рахунок заміщення затрат тіньової діяльності;
- за допомогою одержання пільг, дотацій без урахування доходів від тіньової діяльності, або незаконного використання цих пільг при її здійсненні;
- організацією незарєєстрованих підприємств;
- здійсненням незаконних операцій на фондовому ринку тощо.

Які ж внутрішні передумови тінізації економіки в Україні? Їх можна поділити на дві групи:

- 1) пов'язані зі зміною економічної системи в державі (об'єктивні);
- 2) суб'єктивні, пов'язані з макроекономічними помилками, з відсутністю адекватного державного регулювання на початку 90-х років, наприклад, практикою кредитування підприємницьких структур за рахунок міжнародних інституцій, банків тощо під гарантії Кабінету Міністрів України.

Однак крім внутрішніх чинників, що спричинили тінізацію національної економіки, слід відзначити і суттєві зовнішні передумови, що пов'язані з глобалізаційними процесами у сучасному світі. Окрім цього після розпаду СРСР виникли і інші несприятливі зовнішні передумови для розвитку легальної економіки в Україні.

Зупинимось на аналізі деяких з них:

1. Поляризація цін на різні види матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів. Вона обумовила пошук ренти у цій сфері і на початку 1990-х рр. частка тіньових потоків цих ресурсів у загальному обсязі тіньового сектора становила біля 60 % і навіть більше.
2. Глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі, викликають нові тенденції у розвитку інноваційної моделі розвинутих країн і на сьогодні 70 % всіх патентів контролюються транснаціональними компаніями, організаціями (ТНК).
3. Зовнішній фінансовий світ, який склався на даний час. Він дещо

- віртуальний і негативно впливає на фінансову систему України.
4. Лібералізація зовнішньої торгівлі без належного нормативно-правового забезпечення призвела до значної тінізації експортних потоків.

Особливості неофіційного сектора в економіці України.
Функціонування неофіційного сектора в національній економіці суперечить вимогам національної безпеки України.

Основною небезпекою тінізації національної економіки є її поширення на інші сектори національної економіки. В цілому тінізація економіки України характеризується такими властивостями:

- Включення в процес розподілу власності нових об'єктів, які належать до ресурсів природного довкілля або з ними пов'язані.
- Недостатність та недосконалість нормативного забезпечення державного обліку і контролю у всіх сферах господарської діяльності, а особливо у сферах природо-експлуатуючих галузей (видобуток, розвиток і природокористування).
- Наявність потужного фіскально-податкового пресу на підприємницькі структури і відсутність диференціації в оподаткуванні в залежності від інноваційної компоненти виробничого процесу.
- Висока динаміка зростання кількості кримінальних структур та інтеграція організованої злочинності із суб'єктами легітимної економічної діяльності.
- Відсутність адекватного законодавства та державного регулювання.
- Посилення міждержавної інтеграції кримінальних секторів економіки і суб'єктів, що займаються чорною економічною діяльністю.
- Швидка втрата історичних та морально-культурних традицій, а також етичних норм поведінки, що були притаманні українцям.

Основні етапи тінізації національної економіки:

1. 1991 р. – 1993 р. початковий, характеризується зрощенням офіційних і тінювих суб'єктів господарювання, яке, як правило, будувалося за галузевою ознакою. На цій основі були сформо-

вані тіньові галузеві, адміністративно-господарські групи.

2. 1993 р. – 1997 р. – на цьому етапі здійснилася розбудова і формування регіональних, адміністративно-господарських та фінансово-олігархічних груп;
3. 1997 р. – 1999 р. – тіньовий етап тинізації. Оскільки почали створюватись іноземно-олігархічні групи через об'єднання регіональних галузевих та банківських груп.

Особливістю тинізації національної економіки в Україні є значний вплив грошей загального обігу держави та вплив інших ресурсів економіки (природні, людські, міграційні потоки).

Основні види діяльності у тіньовому секторі економіки України:

- ☞ *нелегальна дрібна торгівля та посередницькі послуги;*
- ☞ *валютні обмінні операції та спекуляції;*
- ☞ *нелегальні операції на фондових ринках (біржах);*
- ☞ *наймана праця без укладання трудових угод;*
- ☞ *ремісництво та надання послуг, що не є офіційно зареєстрованим;*
- ☞ *нелегальна трудова міграція;*
- ☞ *різні види шабашиництва (незареєстрований вид діяльності, тимчасові робочі) тощо.*

У цілому можна стверджувати, що тинізація національної економіки спричинена такими чинниками, як:

- *нестабільність податкового законодавства, високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єкти господарювання, низький рівень податкової дисципліни;*
- *надмірне регулювання підприємницької діяльності;*
- *низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки;*
- *корупція в державних органах та органах місцевого самоврядування;*
- *правова незахищеність суб'єктів господарювання від зловживань з боку посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування;*
- *недостатньо прозора процедура приватизації державного майна.*

Водночас поширення тіньової економічної діяльності призводить до таких негативних наслідків у національній економіці, як, зокрема:

- ⇒ зменшення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів;
- ⇒ скорочення обсягів інвестицій в економіку держави та відплив капіталу за кордон;
- ⇒ дискримінація суб'єктів підприємницької діяльності, недобросовісна конкуренція або неправомірне її обмеження;
- ⇒ нераціональне розміщення трудових ресурсів;
- ⇒ нерегламентована зайнятість та доходи населення;
- ⇒ правовий нігілізм та недовіра до органів державної влади;
- ⇒ криміналізація суспільства.

Основні напрями детінізації національної економіки. Першим кроком у здійсненні комплексних заходів щодо обмеження сфери тіньової економіки (який, між іншим, відповідає вимогам Європейської Конвенції про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом, від 17 грудня 1997 р.) логічно вважати Указ Президента “Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податки” (від 31 березня 2000 року). Тим часом під цей указ не підпадають юридичні особи, хоча потужні промислово-фінансові структури можуть абсолютно легально здійснювати операції з “*тіньовим підтекстом*”, не привертаючи до себе увагу з боку охоронців закону. Як свідчать соціологічні опитування, підприємці вважають, що повідомляти про себе владі всі фінансові подробиці за умов нестабільного законодавства дуже небезпечно.

Указ президента України “Про Заходи щодо детінізації економіки України на 2002–2004 роки” (від 5 березня 2002 року) містить програму щодо детінізації економіки за такими напрямками:

- дерегулювання підприємництва;
- удосконалення управління державними корпоративними правами та ринкових механізмів управління в сфері економіки;
- легалізація нерегламентованої зайнятості та доходів населення;
- удосконалення функціонування окремих товарних ринків;

- удосконалення грошово-кредитної та банківської систем;
- реформування податкової системи;
- посилення контролю у бюджетній сфері;
- удосконалення систем контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності;
- удосконалення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Указ президента України "Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)" (від 28 серпня 2002 року) містить, зокрема загальну базу рекомендацій [14]:

1. Усі країни повинні негайно здійснити кроки для ратифікації і повної імплементації Конвенції Об'єднаних Націй 1988 року проти незаконного обігу наркотиків та психотропних речовин (Віденської конвенції).
2. Закони про збереження таємниці фінансовими установами повинні формулюватися таким чином, щоб не перешкоджати запровадженню цих рекомендацій.
3. Програма дієвого запровадження заходів проти відмивання грошей повинна передбачати зростання багатосторонньої діяльності і правової взаємодопомоги у ході розслідувань і карного переслідування у справах з відмивання грошей, а також у процесах екстрадиції у зв'язку з відмиванням грошей, коли це можливо.

Комплексна програма щодо відмивання доходів викладена у Законі України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" (від 6 лютого 2003 року).

З метою дальшого вдосконалення роботи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, забезпечення створення комплексної системи державного контролю за сумнівними операціями, що здійснюються суб'єктами підприємницької діяльності, активізації участі України в розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії відмиванню доходів, що здобуті злочинним шляхом, пошуку, арешту та конфіскації таких доходів в Указі Президента України "Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом" (від 22

липня 2003 року) міститься ряд додаткових заходів, що стосуються роботи Кабінету Міністрів та Державної податкової адміністрації України.

Знання та розуміння слабких сторін тіньової економіки в національній економіці полегшує задачу її легалізації [15; 19]. Щодо детінізації більш "світлої" частини, необхідно реалізувати комплекс конкретних заходів:

1. Провести економічно-правову інвентаризацію із подальшою відповідною декриміналізацією проявів таких правопорушень.
2. Необхідно пом'якшити і диференціювати штрафні санкції та покарання за суттєво нешкідливі правопорушення з метою їх легшого і безболісного зупинення.
3. Необхідно розробити і впровадити етично-правові правила поведінки державних службовців, які безперечно сприятимуть подоланню правового нігілізму серед вітчизняних чиновників, що на цей час порушують права, честь і гідність підприємців.
4. Значно спростити та суттєво скоротити кількість державних інстанцій, а також кількість обов'язкових візитів підприємців до державних установ і організацій для реєстрації та виконання багаторазової звітності; податкових платежів та інших надмірних бюрократичних вимог.
5. Налагодити правову та організаційно-кадрову роботу з метою підвищення рівня професіоналізму, цивілізованості державного апарату та посилення його відповідальності за прояви неухважного і некоректного відношення до підприємців усіх форм власності.
6. Необхідно усунути дискримінаційні елементи, що мають місце в чинному законодавстві та підвищення ефективності озахисту прав власності і інтересів підприємців з боку виконавчої, законодавчої та судової влади.
7. Необхідно організувати більш ефективний державний захист приватного підприємства від зазіхань могутніх владних корупціонерів, а також від тиску на них "криваво-чорних" правопорушників.

Для ефективної протидії останньої та її локалізації необхідно розробити спеціальну комплексну державну програму, в основу якої можуть бути покладені наступні елементи:

- 1) здійснення комплексної податкової реформи, що передбачає розширення та диференціацію бази оподаткування, з одночасним скороченням номінальних величин податкових ставок і загального фіскального тиску на товаровиробника та прийняття податкового кодексу;
- 2) реформування національної системи бухгалтерської звітності з метою її спрощення, уніфікації і відповідної правової регламентації;
- 3) прийняття пакету законодавчих актів, що має забезпечити цивілізоване функціонування банківської системи країни, обмежити можливості її використання з метою ухилення від сплати податків, "відмивання" грошей та різних проявів фінансового шахрайства;
- 4) створення сприятливих і надійних умов для інвестування й залучення фінансових ресурсів;
- 5) прийняття пакету законодавчих актів, які б посилювали захист приватної та публічної форм власності, забезпечували надійну правову захищеність підприємця;
- 6) прийняття та реалізація (за умови підтримки широкою громадськістю) програми легалізації "тіньових" капіталів, передусім тих, які не мають кримінального та національно небезпечного походження (включаючи гарантії амністії для капіталів, що мають повернути з-за кордону);
- 7) зосередження роботи правоохоронного апарату на локалізації організованої злочинності та кримінальних промислів, а також на захисті власності, економічних прав і життя громадян від криміналітету;
- 8) створення і державне фінансування мобільних науково-практичних груп для дослідження багатоаспектних проявів тіньової економіки, її небезпеки для національної економіки та механізмів обмеження.

Реалізація цих заходів дозволить значною мірою локалізувати тіньову економічну діяльність і використати тіньові капітали для розвитку національної економіки України.

Запитання для самоконтролю

1. *Що таке неофіційний сектор в національній економіці?*
2. *Розкрийте суть головних ознак неофіційного сектора в національній економіці.*
3. *Коли виникає неофіційний сектор? Розкрийте сутність чинників неофіційного сектора національної економіки.*
4. *Тіньова економіка та її компоненти.*
5. *Чинники розвитку тіньової економіки.*
6. *Характеристика компонентів тіньової економіки.*
7. *Особливості тіньової економіки в Україні.*
8. *Головні механізми детінізації національної економіки в Україні.*
9. *Стратегічні орієнтири детінізації національної економіки.*
10. *Охарактеризуйте основні сектори тіньової економіки в Україні.*
11. *Розкрийте зміст поняття "національні економічні інтереси держави".*
12. *Перелічіть основні суперечності між розвитком економіки УРСР та її національними економічними інтересами.*
13. *Розкрийте сутність Європейського соціально-економічного реформізму.*
14. *Систематизація національної безпеки та її сутність. Які загрози економічній безпеці України є в сучасному світі?*
15. *Конституція України про національні інтереси держави.*
16. *Конституційні засади реалізації національних економічних інтересів України.*
17. *Структуризація національної економічної безпеки та її зміст.*
18. *Суть національної екологічної безпеки та її забезпечення.*
19. *Суть національної соціальної безпеки та механізми її реалізації.*
20. *Стратегічні орієнтири розвитку національної економіки в системі реалізації її економічних інтересів.*

Національне багатство та еколого-економічна безпека України

План викладу і засвоєння матеріалу

- 2.2.1. Суть, компоненти і проблеми інвентаризації національного багатства.
- 2.2.2. Еколого-економічна безпека та формування моделей сталого (збалансованого) розвитку національної економіки.
- Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ національне багатство,
- ⇒ національна економіка,
- ⇒ інвентаризація національного багатства,
- ⇒ концепція збалансованого розвитку,
- ⇒ моделі збереження національного багатства.

2.2.1. Суть і компоненти національного багатства

Національне багатство – це сукупність нагромаджених і створених матеріальних, природних, культурних та соціальних благ, які держава має на даний момент часу.

Статистичний показник національного багатства включає загальний обсяг основних фондів (виробничих і невиробничих), всіх матеріальних оборотних засобів, природних багатств, запасів та резервів, історико-культурних цінностей, а також особистого майна населення держави.

Отже, національне багатство представляє собою важливу категорію національної економіки. У загальному обсязі національного багатства знаходять відображення запаси і потоки різноманітних ресурсів і благ економіки. Станом на 2005 р. вартісна оцінка національного багатства складала 9455869,2 млрд. грн.*

*С. С. Шумська. Національне багатство: методологічні підходи та оцінка по Україні / Економічна теорія, 2006, № 4: С. 62-76.

Інформація про національне багатство дозволяє правильно аналізувати багато економічних явищ: вікову структуру виробничих елементів національного багатства, їх вибуття, амортизацію, попит на товари виробничого призначення, що направляються на заміщення і накопичення, обсяги необхідних інвестицій на цілі і величини приросту доходу на одиницю нагромадження, співвідношення між продуктом і капіталом тощо.

Національне багатство має складну структуру. Однак не всі елементи національного багатства адекватно оцінені. Несвоєчасна та не повна оцінка національного багатства сприяє втраті частини цього багатства. Це порушує вимоги національної безпеки держави.

У склад основних фондів включають не лише капітальні вкладення у виробничу сферу, а також капіталовкладення в природні ресурси держави формі всіх витрат, спрямованих на їх видобуток, розвідку та покращення. Окрім цього, в склад основних фондів як компоненти національного багатства держави включають всі будівлі та споруди, устаткування та інформаційні системи всіх сфер національної економіки. До оборотних матеріальних засобів включають нормовані матеріальні засоби, незавершене виробництво та незавершене будівництво, капітальний ремонт, незавершене сільськогосподарське виробництво, запаси сільськогосподарської продукції та сукупність всіх транспортних перевезень.

До особистого майна населення включають наявну у власності громадян нерухомість, предмети господарського призначення, земельні ресурси та предмети культурно-побутового призначення.

Інвентаризація національного багатства України поки що не відповідає в повній мірі вимогам міжнародних стандартів з обліку окремих компонентів національного багатства.

На сьогоднішній день у методиці, яка застосовується в Україні, ще не в повній мірі враховують такі елементи національного багатства:

- ☞ *військове майно;*
- ☞ *художні, історичні та культурні цінності;*
- ☞ *майно закладів культури;*
- ☞ *майно України, яке знаходиться закордоном.*

На сьогоднішній день в Україні ще не має:

- Систематизованих даних про грошову оцінку військового майна. Реальний обсяг майна потрібно розраховувати виходячи із цілої системи критеріїв. Треба також враховувати дані про військовий бюджет колишнього СРСР і частку України в цьому бюджеті.
- Історичні, художні і культурні цінності на сьогоднішній день оцінюються лише на основі експлуатації витрат держави з їх утримання.
- Майно сфери культури та мистецтва.
- Майно культового характеру. Культове майно є власністю релігійних організацій з однієї сторони, а з іншої – знаходяться на території держави. У зв'язку з цим культове майно є елементом національного багатства.

Окремою проблемою інвентаризації національного багатства є майно України за кордоном – будівлі і споруди дипломатичних та інших представників на території СНД.

На сьогоднішній день оцінка цих представництв здійснюється лише на основі балансової вартості їх основних фондів на основі методики, яка була введена на початку 1990-х років. Для того, щоб здійснити більш об'єктивну та повну оцінку всіх вище названих елементів національного багатства потрібно прийняти Закон України про повну інвентаризацію цих компонентів національного багатства.

2.2.2. Еколого-економічна безпека та формування моделі сталого (збалансованого) розвитку національної економіки

Економіка України потребує цілеспрямованої стратегії, спрямованої на модернізацію, забезпечення конкурентоспроможності, формування сприятливого інвестиційного клімату, побудову реального підґрунтя для європейської інтеграції держави.

Аналіз особливостей соціально-економічного розвитку України на сучасному етапі, основних проблем, які постають на шляху подальшого соціально-економічного прогресу та екологічної безпеки нашої держави, дозволяє виокремити систему стратегічних

орієнтирів політики реформ на середньострокову перспективу, до яких належать:

- ⇒ розвиток внутрішнього ринку з метою підвищення його спроможності до сприйняття стимулюючого потенціалу підвищення внутрішнього попиту;
- ⇒ розвиток екологізації виробництва;
- ⇒ активізація інвестицій у зміцнення конкурентоспроможності, підвищення енергоефективності економіки, заохочення інноваційної активності;
- ⇒ створення системи екологічної експертизи інвестиційних програм;
- ⇒ зміцнення конкурентоспроможності українських підприємств на зовнішніх ринках та забезпечення паритетності конкуренції з імпортованими товарами на внутрішньому ринку;
- ⇒ розвиток ринку екологічно чистої продукції;
- ⇒ реформування відносин на ринку праці та модернізація системи соціального забезпечення з метою підвищення її ефективності та орієнтації на розвиток людського капіталу;
- ⇒ забезпечення екологічної безпеки населення;
- ⇒ зміцнення інституційної структури національної економіки, розвиток інститутів співпраці влади, бізнесу та громадянського суспільства;
- ⇒ послідовна реалізація державної регіональної політики з метою забезпечення цілісності соціально-економічного простору держави, зміцнення економічного потенціалу територій;
- ⇒ зміцнення матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування, послідовне здійснення децентралізації управління для забезпечення реального впливу місцевих органів влади на соціально-економічний розвиток територій.

Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2007 р., проект якої поданий Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України та прийнятий за основу 3 жовтня 2006 р., є першим програмним документом нового уряду. Згідно із Законом України *“Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”*, вона визначає цілі

та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, систему заходів, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання та екологічної безпеки населення [2д].

Що ж таке еколого-економічна безпека? Яка її роль у розвитку національної економіки?

У загальному плані під еколого-економічною безпекою розуміють захищеність держави від наявних чи потенційних можливих економічних та екологічних загроз.

Сукупність еколого-економічної безпеки визначають такі фактори:

- ⇒ здатність національної економіки забезпечити незалежний економічний розвиток держави;
- ⇒ здатність України захистити від внутрішніх і зовнішніх деструктивних впливів;
- ⇒ здатність держави забезпечити екологічно комфортне життя та добробут населенню.

Екологічна безпека в системі національної економіки складається з:

- техніко-виробничої безпеки;
- енергетичної безпеки;
- технологічної безпеки.

У системі економічної безпеки національної економіки значне місце займає техніко-виробнича безпека, що передбачає здатність держави запобігати і компенсувати наслідки можливого скорочення виробництва та його технічного забезпечення.

Енергетична безпека є критерієм захищеності держави та її громадян від загрози дефіциту енергоресурсів чи порушень в їх енергопостачанні. У цьому контексті держава повинна здійснювати постійний моніторинг з метою запобігання негативним наслідкам у зв'язку з перебоями в енергозабезпеченні національної економіки.

Сьогодні в Україні склалась критична ситуація з енергоресурсами і енергозабезпеченням.

За даними Мінерго України, 48 % енергоблоків теплових електростанцій, що становлять основу національної електроенерге-

тики, повністю відпрацювали свій граничний ресурс. Для їх відновлення потрібно не менш як 30 млрд дол. США. Не кращий стан у вугільній промисловості, яка є головним джерелом палива для інших галузей енергетики.

Однак передусім енергетична безпека України пов'язана із зовнішніми чинниками. Більшість енергоносіїв імпортується. Імпорт енергоносіїв у 2001 р. становив 6,3 млрд дол. США (39,6 % загального імпорту). В імпорті палива переважають природний газ (52,6 %) та сира нафта (33,7 %) [78д].

Згідно з Національною енергетичною програмою в 2010 р. частка власних первинних ресурсів ПЕК зросте до 60 %. Однак і в цьому разі порогові значення економічної безпеки не будуть досягнуті.

Порівняно з 1990 р. видобуток вугілля скоротився більше ніж удвічі і тепер знаходиться на рівні 1938–1939 рр., газу – в 1,5 рази, нафти – майже на третину (рівень 1961–1962 рр.), виробництво основних нафтопродуктів скоротилося в 3–6 разів і знаходиться на рівні 70-х рр. минулого століття. Це негативно позначилось на багатьох секторах національної економіки.

Перспективним напрямом забезпечення енергетичної безпеки є ефективніше використання палива у сфері виробництва електроенергії і тепла. Зокрема, важливим резервом є постачання на ТЕС вугілля, збагаченого до відповідного проектного рівня. Це дасть змогу відчутно скоротити витрачання на вугільних ТЕС гостродефіцитних мазуту і природного газу.

Необхідність реалізації інноваційної моделі національної економіки актуалізує проблему технологічної безпеки національної економіки.

Ця безпека базується на стані науково-технологічного потенціалу держави з однієї сторони та певних гарантіях щодо розробки нових технологій та інновацій – з іншої.

Найбільш важливими напрямками забезпечення технологічної безпеки є:

- ⇒ розвиток фундаментальних наукових досліджень;
- ⇒ розробка нових заощаджуючих та екологічно безпечних технологій;

- ⇒ *енергозберігаючі моделі розвитку виробництва;*
- ⇒ *збільшення наукомісткості виробництва та створення нових організаційних форм інноваційної мережі та інноваційної інфраструктури;*
- ⇒ *технологічне та технічне оновлення виробництва.*

Національна економіка повинна гарантувати *продовольчу безпеку населенню.*

Ця безпека характеризується виробничо-продуктивною стійкістю агропродовольчого комплексу та його спроможністю вчасно реагувати на кон'юнктуру агропромислового ринку; наявністю необхідних обсягів перехідних запасів; рівнем платоспроможності населення, що має забезпечувати доступність продовольства для всіх громадян; недопущенням імпоротної експансії по тих продовольчих товарах, продукування яких у необхідних обсягах може здійснювати національний агропродовольчий комплекс.

Який критерій є індикатором продовольчої безпеки в національній економіці?

Це перш за все забезпечення достатнього добробуту і харчування всім громадянам та мінімально необхідного харчування у випадку надзвичайних ситуацій, що складаються у державі.

Важливе місце в національній економіці займає *фінансова безпека*, що представляє систему захисту інтересів економічних агентів на всіх рівнях їх фінансових відносин.

Основним індикатором фінансової безпеки є якість фінансових механізмів і послуг, що забезпечує клієнтів та суб'єктів господарювання від негативних впливів на їхнє фінансове становище.

Тут важливе значення має стабільність фінансової та законодавчої системи держави. Стійкість фінансової системи держави визначається: рівнем дефіциту бюджету, стабільністю цін, оптимальністю фінансових потоків і розрахункових відносин, стійкістю банківської системи (так само, як і системи небанківських фінансових установ) і національної валюти, ступенем захищеності інтересів вкладників, розміром валютних резервів, розвитком вітчизняного фінансового ринку, станом зовнішньої та внутрішньої заборгованості, величиною дефіциту платіжного балансу України, інвестиційним кліматом тощо.

Слід зазначити, що фінансова безпека національної економіки має внутрішні і зовнішні аспекти.

Внутрішні аспекти цієї безпеки стосуються безпеки фінансового ринку, збалансованістю структури внутрішніх запозичень, відсутністю дефіциту державного бюджету тощо.

Зовнішні аспекти фінансової безпеки національної економіки – це її фінансова незалежність та фінансовий суверенітет.

Головною загрозою фінансовій безпеці держави є правова, організаційна, інституційна незавершеність реформування фінансово-кредитної сфери в нашій країні. Також загрозу фінансовій безпеці можуть становити і прояви сепаратистських настроїв, що можуть призвести до порушення цілісності фінансово-кредитної, податкової та митної систем держави.

Істотне значення в національній економіці має *бюджетна безпека*, що характеризується рівнем збалансованості бюджету та показниками його дефіцитності.

У цьому контексті важливе місце займає *боргова безпека*. Як відомо, державний борг України може бути внутрішнім або зовнішнім. Загалом можна виділити такі критерії боргової безпеки в національній економіці:

- *обсяг державного боргу в іноземній валюті;*
- *обсяг іноземного кредитування;*
- *обсяг державного боргу і грошової маси в обігу;*
- *сума, що йде на обслуговування зовнішнього державного боргу;*
- *обсяг іноземних позик під державні гарантії тощо.*

У національній економіці можуть виникати різні періоди формування державного боргу, що мають свої особливості.

В Україні, за 15 років незалежності, по різному складалась система формування державного боргу (див. табл. 2.2.1).

Екологічна безпека в національній економіці передбачає здатність держави запобігати екологічним стихіям та катаклізмам, а також компенсувати негативні наслідки екологічних та природних змін і катастроф.

Система формування державного боргу [20]

Характеристики	I 1991-1994	II 1994-1998	III 1998-2000	IV від 2001
Принципи формування державного боргу	Безсистемне утворення	Фронтальне застосування окремих елементів системи управління державним боргом	Ручне управління у поєднанні з певними кризами міжнародного досвіду регулювання боргової кризи	Перехід від антикризового управління до виявленої боргової політики
Джерела формування державного боргу	Прямі кредити НБУ, урядові гарантії	Облігації державних позик, ресурси міжнародних фінансових організацій, довгострокові комерційні позики	Диверсифіковані джерела	Диверсифіковані джерела
Застосовані методи управління державним боргом	Врегулювання боргових відносин з Російською Федерацією	Реструктуризація заборгованості перед окремими кредиторами; конверсія державних облігаційних позик	Масштабна реструктуризація	Зміни у методичному підході до облікування боргу
Вартість залучених ресурсів	Висока	Висока (стрибки доходності за облігаціями спостерігались у 1997 р.)	Девальювання вартості позик у результаті конверсії облігацій державної позики	Зниження вартості обслуговування боргу
Терми випускних (боргових зобов'язань) (перспективно)	Короткостроковий	Короткостроковий	Сервільно-строковий	Сервільно- та довгостроковий
Мета залучення	Фінансування бюджетного дефіциту	Фінансування державного дефіциту та програм ОВДП	Фінансування бюджетного дефіциту, обслуговування боргу	Обслуговування і погашення боргу, поповнення резервів НБУ

*Чуба Г. Особливості періодизації процесу формування державного боргу України / Економічна система України: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали міжнар. науково-практичної конф. – Львів, 2005. – С. 359-360.

Екологічна безпека національної економіки реалізується через екологічну політику держави та через перехід національної економіки на модель екологічно сталого розвитку.

Екологічна політика держави базується на економічних, інституційних та соціально-екологічних інструментах.

Які ж завдання стоять сьогодні в системі екологічної безпеки в Україні?

Головними з них є:

- ⇒ забезпечення економії первинних ресурсів і розв'язання проблем утилізації відходів виробництва через вдосконалення структури розміщення виробництва, формування виробничих комплексів замкнутого циклу;
- ⇒ припинення деградації ґрунтів та збереження водних ресурсів і об'єктів як унікальних складових навколишнього природного середовища;
- ⇒ забезпечення належної охорони та збереження лісових ресурсів і екосистем, посилення природоохоронних функцій лісів, здійснення комплексу лісогосподарських заходів щодо зниження радіоактивного забруднення лісового фонду;
- ⇒ здійснення заходів безпеки навколишнього природного середовища під час добування корисних копалин;
- ⇒ сприяння відновленню екосистем і біологічних видів, що перебувають на межі зникнення, розроблення Національної програми збереження біологічного різноманіття;
- ⇒ забезпечення заходів безпеки щодо використання токсичних хімічних речовин, включаючи заборону на виробництво, імпорт і використання особливо небезпечних їх видів;
- ⇒ підвищення ефективності державного контролю за дотриманням регламентів природокористування і охорони навколишнього природного середовища шляхом застосування економічних і адміністративних санкцій;
- ⇒ розвиток системи екологічної сертифікації, екологічного аудиту та страхування, ліцензування небезпечних видів діяльності, поступовий перехід на систему міжнародних стандартів технологічних процесів, які ведуть до зниження

негативного впливу виробничої діяльності на навколишнє природне середовище.

Етапи переходу до сталого розвитку [230].

Перехід України до сталого розвитку передбачається здійснити протягом трьох етапів.

◆ *Перший етап (перехідний)* – це подолання еколого-економічної кризи, забезпечення макроекономічної стабілізації і створення умов для відновлення економічного зростання, розробка нормативної та методологічної бази, формування передумов для підвищення рівня життя населення; збалансування виробництва та споживання, перехід до світових стандартів екологічної безпеки.

Перехідний етап України до сталого розвитку повинен передбачати три стадії подолання кризи в економіці – стабілізацію, пошкваллення та зростання. Для кожної стадії мають бути виділені пріоритети і встановлена їх ієрархія.

На стадії стабілізації необхідно здійснити:

- ⇒ забезпечення народного господарства енергоресурсами переважно за рахунок власного виробництва;
- ⇒ енерго- та ресурсозбереження;
- ⇒ відновлення раціональних економічних зв'язків і використання виробничого потенціалу як для задоволення власних потреб, так і для забезпечення експорту, насамперед продукції АПК, металургії, машинобудування, легкої і деревообробної промисловості;
- ⇒ забезпечення захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської і промислової продукції;
- ⇒ підтримка соціального сектора економіки;
- ⇒ створення умов для формування екологічної культури громадян.

◆ *Другий етап* – передбачає ефективне вирішення завдань структурної перебудови економіки держави, перехід до застосування переважно економічних механізмів стимулювання та регулювання структурних перетворень, розв'язання паливно-енергетичної проблеми, забезпечення високої якості життя населення

та рівноправного партнерства України у світовому економічному співтоваристві, демократизацію суспільства, гармонізацію відносин суспільства і природи, забезпечення збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу.

◆ *Третій етап* – передбачає забезпечення сталого розвитку виробництва на базі нових секторів і галузей, створення екологічно чистих виробництв, задоволення потреб населення з урахуванням екологічних вимог, створення глобальної системи екологічної безпеки та фундаменту ноосферного розвитку.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття "національне багатство держави".
2. Систематизація національного багатства.
3. Структуризація національного багатства.
4. Характеристика основних компонентів національного багатства.
5. Роль і місце національного багатства в розвитку національної економіки.
6. Історичні засади проблем інвентаризації національного багатства.
7. Оцінка національного багатства України: хронологічні аспекти.
8. Проблеми обліку окремих компонентів національного багатства.
9. Концепція збалансованого (сталого) розвитку та проблеми збереження природного капіталу.
10. Моделі збереження національного багатства в Україні.

Національні рахунки та основні макроекономічні показники

План викладу і засвоєння матеріалу

- 2.3.1. Система національних рахунків (СНР), її суть та значення.
2.3.2. Основні макроекономічні показники та методи їх визначення.
Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ національні рахунки,   ⇒ національний дохід,
- ⇒ валовий внутрішній продукт,   ⇒ інвестиції.
- ⇒ державні трансферти.

2.3.1. Система національних рахунків (СНР), її суть та значення

Система національних рахунків (СНР) – це міжнародний стандарт оцінки основних економічних показників країни. Вона містить такі макроекономічні показники: ВВП, ВВП, ЧНП, НД та інші. Ключовим поняттям в структурі показників виробництва є добавлена вартість.

В основі СНР – концепція господарського кругообороту (виробництво, розподіл і перерозподіл продукції та доходів, формування національного багатства розглядаються як взаємопов’язані аспекти процесу відтворення); “розширювальне” трактування продуктивності праці, згідно з яким продуктивною є будь-яка діяльність з виробництва матеріальних благ і послуг, що приносить дохід.

Принципи та особливості розрахунку основних макроекономічних показників у СНР:

- 1) відмінність між національною та територіальною “основою” реєстрації показників;
- 2) принцип рівності доходів та витрат;
- 3) чітке розмежування категорій запасу та потоку;

- 4) поділ продукції на проміжну та кінцеву, категорія доданої вартості;
- 5) ринкова вартість як показник виміру річного обсягу виробництва, поняття умовно-нарахованої (імпутованої) вартості;
- 6) вилучення із розрахунків невиробничих операцій.

Створення СНР в Україні має велике значення як для виконання аналізу на основі міжнародних стандартів, так і для реалізації економічних методів управління процесом відтворення. Єдина система підготовки, обробки і аналізу економічної інформації на основі запровадження універсального принципу бухгалтерського обліку в масштабах усієї економіки є дійовим засобом у загальному механізмі регулювання.

2.3.2. Основні макроекономічні показники та методи їх визначення

СНР передбачає визначення багатьох макроекономічних показників. Серед них [20д]:

1.1. Валовий випуск.

Валовий випуск (ВВ), тобто обсяг річного сукупного виробництва товарів та послуг, визначається різними способами:

- ⇒ як сума валового випуску товарів, нетоварних послуг та продуктів (плюс імпордне мито);
- ⇒ як сума проміжних і первинних витрат (плюс імпордне мито);
- ⇒ як сума проміжного споживання і кінцевих видатків (мінус імпорт).

Проміжне споживання включає поточні витрати підприємств і організацій на придбання і оплату послуг.

1.2. Валовий внутрішній продукт. Національний обсяг виробництва.

Даний показник призначений для того, щоб встановити обсяг продукції та послуг, вироблених у суспільстві за певний період часу. За методикою, яка використовується в більшості країн, виготовлену національну продукцію чисельно виражають показником ВВП (Валовий Внутрішній Продукт).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна ринкова

вартість всього об'єму кінцевого виробництва товарів та послуг в економіці країни за поточний рік.

Кінцевий продукт – це частина ВВП, що остаточно виходить за межі поточного виробництва і використовується для споживання, нагромадження, експорту, а також для заміщення витрачених засобів виробництва.

Кінцевий продукт включає продукцію:

- використовувану для особистого і суспільного споживання;
- призначену для заміщення вибулих основних виробничих і не виробничих фондів;
- використовувану на приріст виробничих і не виробничих фондів;
- спрямовану на приріст виробничих і споживчих запасів;
- використовувану на чистий експорт.

ВВП виключає *проміжні товари*, тобто ті, що використовуються для виробництва інших товарів: сировину, матеріали, паливо, електроенергію та ін.

Щоб уникнути подвійного рахунку при вимірюванні ВВП, необхідно підсумовувати додані вартості на кожній стадії виробництва.

Додана вартість (ДВ) – це вартість, яка створена в процесі виробництва на даному підприємстві і визначає його реальний внесок у створення вартості конкретного продукту. Додана вартість включає заробітну плату, прибуток, амортизацію. Додана вартість визначається як різниця між виручкою від реалізації і вартістю матеріальних витрат на виробництво і реалізацію продукції.

1.3. Валовий національний продукт.

Якщо до показника ВВП додати різницю між надходженнями від факторів виробництва (факторними доходами) з-за кордону та факторними доходами, які отримали закордонні інвестори в країні, то одержимо показник ВНП (Валовий Національний Продукт).

У економічній практиці використовують три методи розрахунку ВНП:

Виробничий метод розрахунку ВВП полягає в підсумовуванні доданої вартості, створеної всіма галузями економіки (валовий випуск по кожній галузі економіки за вирахуванням проміжного споживання).

$$\text{ВНП} = \Sigma(\text{ВВ} - \text{МВ}) + (\text{НП} - \text{С}) \pm \text{ЗР}, \quad (2.3.1)$$

де *ВВ* – валовий випуск окремих галузей;

МВ – матеріальні витрати окремих галузей;

НП – непрямі податки;

С – субсидії;

ЗР – сальдо зовнішньоекономічних розрахунків.

Метод кінцевого використання (розрахунок ВВП за витратами) полягає в додаванні всіх видів витрат, які виділяються національним рахівництвом і включаються у ВВП (особисті споживчі витрати, валові приватні внутрішні інвестиції, державні закупки товарів та послуг, чистий експорт).

$$\text{ВНП} = \text{СВ} + \text{ВІ} + \text{ДВ} + \text{ЧЕ}, \quad (2.3.2)$$

де *СВ* – споживчі витрати (включають витрати домашніх господарств на різні види товарів та послуг: предмети споживання довгострокового використання, предмети поточного споживання, споживчі витрати на послуги);

ВІ – валові приватні інвестиції;

ДВ – державні витрати (об'єднують усі витрати держави, які йдуть безпосередньо на виробництво товарів та послуг);

ЧЕ – чистий експорт (різниця між обсягами експорту і імпорту).

Послуги державного сектора оцінюються не за їхньою ринковою вартістю, а за витратами. Державні трансфертні платежі не включаються у ВНП, тому що вони не відображають зростання поточного виробництва. Урядові трансфертні платежі – це державні виплати індивідам, які не обумовлюються безпосередньою їхньою участю в суспільному виробництві. До урядових трансфертів належать: допомога по безробіттю; пенсії ветеранам; допомога престарілим і хворим. Вони призначені задовольняти певний вид потреб, оскільки трансферти не призначені для купівлі державою поточних товарів та послуг, вони не враховуються при розрахунку ВНП.

Розподільний метод (розрахунок ВВП за доходами) підсумовуються компоненти, які формують додану вартість (амортизація, непрямі податки на підприємницьку діяльність за виключенням субсидій, винагорода за працю, рентні платежі, проценти, доход від власності, прибутки корпорацій).

$$ВНП = ЗП + Р + І + П + А + НП, \quad (2.3.3)$$

де *ЗП* – заробітна плата (грошова винагорода за працю робітників і службовців, яка включає додаткові виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування, виплати з приватних пенсійних фондів);

Р – рента (рентні доходи, які отримують домашні господарства за здані в оренду землі, приміщення, житло та ін.);

І – процент (виступає у вигляді доходів від грошового капіталу, заощаджуваного домашніми господарствами);

П – прибуток (прибуток, який отримують власники одноосібних господарств, товариств (некорпоративний прибуток) та корпорації (дивіденди + нерозподілений прибуток);

А – амортизація (еквівалент величини знецінення основного капіталу за рік);

НП – непрямі податки (встановлюються в цінах товарів та послуг, їхній розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів (універсальні акцизи, мито, податок на додану вартість).

Повертаючись до ВВП, можемо зазначити, що ВВП включає продукцію та послуги, які вироблені резидентами країни протягом року. *Резиденти* – це:

- 1) фізичні особи України з постійним місцем проживання в ній;
- 2) юридичні особи країни з місцезнаходженням у цій країні;
- 3) підприємства та організації – не юридичні особи, які створені відповідно до законодавства країни, але знаходяться за її межами;
- 4) дипломатичні та інші представництва країни за її межами;
- 5) закордонні філіали і представництва резидентів країни.

1.4. Чистий Національний Продукт.

Чистий Національний Продукт (ЧНП) представляє собою валовий національний продукт, з якого вилучена вартість засобів виробництва, зношених у процесі виготовлення продукції (амортизаційні відрахування).

$$ЧНП = ВВП - А \text{ або } ЧНП = СВ + ЧІ + ДВ + ЧЕ, \quad (2.3.4)$$

де *ЧНП* – чистий національний продукт;

ЧІ – чисті інвестиції.

1.5. Національний дохід.

Національний дохід (НД) – це дохід, який визначається шляхом вилучення з вартості чистого національного продукту непрямих податків.

$$\text{НД} = \text{ЧНП} - \text{НП} \text{ або } \text{НД} = \text{ЗП} + \text{Р} + \text{І} + \text{П}, \quad (2.3.5)$$

Національний дохід – це сума факторних доходів від праці, землі і капіталу за рік.

1.6. Особистий дохід.

Особистий дохід (ОД) – це дохід, отриманий приватними особами. Він розподіляється на споживання, заощадження і виплату податків.

$$\text{ОД} = \text{НД} - \text{Всс} - \text{Пнк} - \text{Нп} + \text{ТП}, \quad (2.3.6)$$

де *Всс* – виплати на соціальне страхування;

Пнк – податок на прибуток корпорацій;

Нп – нерозподілений прибуток;

ТП – трансферні платежі.

1.7. Дохід кінцевого використання.

Дохід кінцевого використання – це частина ОД, яка залишається після сплати індивідуальних податків (прибуткових, на особисте майно, на спадщину).

1.8. Роль цін в обчисленні макроекономічних показників.

На величину ВВП впливають зміни як фізичних обсягів національного виробництва, так і ціновий фактор. Динаміку ВВП різних років можна досліджувати лише з врахуванням цін. З метою нівелювання цінового чинника вводять два види ВВП: номінальний ВВП розраховується в цінах поточного року, а реальний ВВП – у сталих (порівняльних) цінах.

Реальний ВВП розраховується шляхом коригування номінального ВВП на індекс цін:

$$\text{Реальний ВВП} = \text{Номінальний ВВП} / \text{Індекс цін}.$$

Найбільш розповсюдженими індексами цін є:

1) Індекс споживчих цін (Consumer Price Index – CPI)

$$\text{ІСЦ}_{\text{теперішнього року}} = \text{ЦСК}_{\text{теперішнього року}} / \text{ЦСК}_{\text{минулого року}} \times 100\%.$$

За його допомогою вимірюється зміна цін стандартного споживчого кошика ЦСК (Basket of Goods).

2) Індекс-дефлятор ВВП – найбільш загальний індекс цін:

Він враховує зміну цін не тільки на споживчі товари, але й на інвестиційні, на всілякого роду послуги.

Є три ключові *відмінності* між двома найважливішими показниками інфляції (дефлятором ВВП та ІСЦ):

- 1) дефл. ВВП – Індекс всіх товарів, тоді як ІСЦ – тільки тих, які купуються споживачами;
- 2) дефл. ВВП враховує зміну цін тільки на внутрішні товари, а ІСЦ – як на внутрішні, так і на імпортні товари;
- 3) дефлятор ВВП – поточно зважений, а ІСЦ – базисно зважений індекс.

Реальний ВВП на душу населення використовується на практиці як найбільш обґрунтована характеристика економічного добробуту.

Але в цій ролі він має певні *недоліки*:

- 1) із величини ВВП варто було би вирахувати вартісну оцінку негативних факторів (шум, забруднення, перенаселення тощо), оскільки вони негативно впливають на економічний добробут;
- 2) у ВВП варто було би врахувати вартість неринкових операцій та не декларовані доходи;
- 3) до показника ВВП потрібно додати вартісну оцінку підвищення якості товарів та збільшення вільного часу. Ці перетворення дають показник *чистого економічного* добробуту. Він не підраховується на основі тієї інформації, яка є в нашому розпорядженні, але нагадує головним чином про те, що показник ВВП не зовсім досконалий як міра економічного добробуту.

1.9. Особливості макроекономічних показників.

Макроекономічні показники не враховують:

- ⇒ **ПОЗАРИНКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ** (працю домогосподарок та інші роботи в домашньому господарстві, які задовольняють власні потреби);
- ⇒ **ТОВАРИ ТА ПОСЛУГИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ** (в сучасних умовах тіньова економіка виробляє від 5 до 15 % обсягу ВВП);
- ⇒ **ЗРОСТАННЯ ФОНДУ ВІЛЬНОГО ЧАСУ** (тривалість робочого тижня скоротилась з 53 годин на початку століття до 36

годин у наш час. Цей факт не враховується у ВВП, але прямо пропорційно впливає на добробут);

⇒ **ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ** (не знаходить відображення у ВВП);

⇒ **ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВИРОБНИЦТВА** (негативні екологічні наслідки із ВВП не відраховуються. У 1972 році дослідники із Йельського університету (США) Уільям Нордхаус та Джеймс Тобін ввели новий показник – “Чистий Економічний добробут” – ЧЕД).

Зелені макроекономічні показники

Реалізація концепції сталого (збалансованого) розвитку супроводжується “зеленим” вимірюванням (*green accounting*) макроекономічних показників. Процес “озеленення” макроекономічного аналізу тривалий і характеризується частою зміною системи показників. Спочатку статистичний відділ ООН представив систему інтегрованих еколого-економічних рахунків, що була спрямована на врахування екологічного чинника в статистичному аналізі результатів економіки. Однак найбільшої уваги, на нашу думку, заслуговують підходи щодо визначення індексу стійкого економічного добробуту (*Index of Sustainable Economics Welfare*), який запропонували американські вчені Г.Дейлі і Дж.Кобб [65д]. Цей індекс є комплексним показником, що враховує втрати екологічного характеру, зумовлені нераціональним господарюванням. Розрахунки цього індексу в США показали протилежні тенденції у величині індексу і розміру ВВП на душу населення. Якщо перший зменшувався, то другий постійно зростав.

“Зелені” макроекономічні показники в системі формування екологічно збалансованої економіки

За методикою індикаторів світового розвитку *валовий запас національного багатства (Gross Saving)* визначають так:

$$G, S = Y - C, \quad (2.3.7)$$

де Y – ВВП;

C – сукупне приватне і державне споживання.

Показник *“чистого заощадження національного багатства” (Net Saving)* розраховують за формулою:

$$NS = GS - V_{bf} \quad (2.3.8)$$

де V_{bf} – вартість зносу основних фондів.

Показник “справжнього заощадження” (*Genuine Saving*) розраховують так: GS = валові внутрішні заощадження – знецінення фізичного капіталу – вичерпання мінералів та енергії – глобальне вичерпання лісових ресурсів – шкода від забруднення + інвестиції в людський капітал.

Індекс стійкого економічного добробуту (Index of Sustainable Economic Welfare – ISEW) – враховує вплив більше двадцяти економічних, соціальних і екологічних чинників.

Індекс екологічної сталості (IEC) країн – оцінює прогрес на шляху до сталого суспільства за допомогою комплексних вимірників, які охоплюють 67 різних параметрів.

Слід зауважити, що ці “зелені” рахунки лише частково розв’язують проблеми, пов’язані із забезпеченням сталого розвитку.

По-перше, у них відсутні адекватні оцінки глобальних проблем збереження стійкості в біосфері. Ці проблеми є просторово детермінованими, отже, їх треба розв’язувати від мікрорівня – до мезорівня, і лише тоді – виходити на відповідні макроекономічні показники.

По-друге, запропоновані останнім часом макроекономічні підходи до оцінки національних платежів з попередження негативних впливів щодо порушення стійкості в біосфері важко впроваджуються на практиці через відсутність адекватної інформаційної бази. Отже, проблема макро-економічних оцінок екологічно збалансованого природо-користування залишається нерозв’язаною і потребує подальших досліджень.

1.10. Взаємозв’язок між найважливішими макроекономічними показниками СНР.

1. Валовий внутрішній продукт.
2. Споживання основного капіталу.
3. Чистий внутрішній продукт (1-2).
4. Сальдо первинних доходів, отриманих із-за кордону.
5. Валовий національний дохід (1+4).
6. Чистий національний дохід (5-2).

7. Сальдо поточних трансфертів, отриманих із-за кордону.
8. Валовий національний використовуваний доход (5+7).
9. Кінцеве споживання.
10. Національні заощадження (8-9).
11. Сальдо капітальних трансфертів, отриманих із-за кордону.
12. Джерела фінансування інвестицій (10+11).
13. Валове нагромадження як елемент ВВП.
14. Придбання невироблених нематеріальних нефінансових активів (ліцензії, патенти, авторські права, торгові марки тощо).
15. Чисте кредитування / чисті позики (12-13-14).

Інфляція в системі дослідження макроекономічних показників

Інфляція – процес знецінення грошей, котрій проявляється як стійке підвищення загально рівня цін у результаті переважання сфери грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями.

Один з найбільш поширених індексів, за допомогою якого визначається рівень інфляції, – це індекс ПААШЕ [169д]:

$$P^{t+1} = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^{t+1} Q_i^{t+1}}{\sum_{i=1}^n P_i^t Q_i^t}, \quad (2.3.9)$$

де P^t – рівень інфляції;

P^t, P^{t+1} – рівень цін у (+1) та (t) роках;

Q^t, Q^{t+1} – обсяг продажу у (t+1) та (t) роках;

n – кількість видів товарної продукції.

Можливі причини інфляції

- ☞ Грошова емісія, незабезпечена товарною масою.
  - ☞ Кредитна емісія.
  - ☞ Криза валютно-фінансової системи.
  - ☞ Зростання бюджетного дефіциту та державного боргу.
  - ☞ Мілітаризація економіки, оскільки вона є причиною:
    - ⇒ збільшення видатків бюджету;
    - ⇒ додаткового поглинання матеріальних та трудових ресурсів,
- а отже вилучення їх із сфери виробництва споживних товарів;

⇒ збільшення споживчого попиту з боку зайнятих в оборонній промисловості.

✧ Аналогічний вплив незавершеного виробництва.

Види інфляції

➤ Помірна інфляція характеризується повільним зростанням цін (до 10 % на рік).

➤ Галопуюча інфляція – від 10 % до 200 % в рік.

➤ Гіперінфляція – до 1000 % на рік і більше.

Під час гіперінфляції поведінка споживачів визначається намаганням вкласти гроші у матеріальні цінності.

➤ Для країн, які залежать від зовнішньої торгівлі існує загроза імпортованої інфляції. Вона виникає в разі підвищення цін на імпортовані товари за умови дого валютного курсу.

Економіка, котра немає резерву ресурсів (трудових в першу чергу), більше схильна до інфляції, ніж та, яка має можливість маневрувати ресурсами.

Ознака подавленої інфляції – адміністративне регулювання цін та дефіцитні очікування споживачів.

Подавлена інфляція характеризується:

➤ тимчасовим заморожуванням цін та доходів;

➤ встановленням граничних цін на продукцію;

➤ тотальним адміністративним контролем за цінами.

Інфляційний та дефляційний розрив.

Інфляційний розрив – це відхилення сукупного попиту від стану рівноваги в умовах повної зайнятості в бік збільшення при сталій пропозиції. Інфляційний розрив утворюється, коли сукупний попит зростає на класичному відрізку кривої сукупної пропозиції.

Дефляційний розрив має місце, коли загальний рівень цін падає.

Дефляційний розрив – це відхилення сукупного попиту від стану рівноваги в умовах повної зайнятості в бік зменшення при сталій пропозиції. Дефляційна політика направлена на стрію зростання споживання і створює сприятливі умови заощадження і нагромадження.

Із зростанням інфляції база оподаткування (у цьому випадку – це попит на реальні грошові залишки) зменшується.

Висновок. При стійких темпах інфляції існує максимальний бюджетний дефіцит, який фінансується за допомогою друкування грошей.

s

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ВВП	-22,9	-12,2	-10,0	-3,0	-1,9	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,4
Продукція промисловості	-27,3	-12,0	-5,1	-0,3	-1,0	4,0	13,2	14,2	7,0	15,8
Сільськогосподарське виробництво	-16,5	-3,6	-9,5	-1,8	-9,6	-6,9	9,8	10,2	1,2	-10,2
Інвестиції в основний капітал	-22,5	-28,5	-22,0	-8,8	6,1	0,4	14,4	20,8	8,9	27,7 ¹⁾
Баланс зведеного бюджету (% до ВВП)	-8,9	-6,6	-4,9	-6,6	-2,2	-1,5	0,6	-0,3	0,7	-0,2
Реальні грошові надходження населення	-14,0	1,8	-17,1	6,3	-1,6	-8,0	9,9	9,6	18,0*	5,8*
Індекс інфляції (до грудня)	401,0	181,7	39,7	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1	-0,6	8,2

¹⁾ – за розрахунками.

* – реальні наявні доходи, які можуть бути використані населенням на придбання споживчих товарів та оплати послуг.

Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України

У кожній макроекономічній моделі є внутрішні змінники (ендогенні) і є зовнішні змінники – екзогенні. Екзогенні змінники показують рух по кривій. Тут, коли ми кажемо, цінові фактори, цінові змінники – це ендогенні змінники, це рух по кривій АД. Екзогенні змінники – це вже зсув кривої АД.

Три цінових фактори:

- 1) ефект % ставки, якщо відбувається інфляція, % ставка зростає ↑, А від % ставки залежать інвестиції

$$I = f(r) \quad y = C + I \downarrow + C_1 + NX. \quad (2.3.10)$$

(обернено пропорційна залежність)

- 2) ефект багатства чи грошових залишків

При інфляції $\downarrow C$ і $\downarrow U$, бо зменшується реальна купівельна спроможність грошей.

3) ефект імпорتنих закупок.

При інфляції товари за кордоном стають дешевими, тоді $C \downarrow$ і $U \downarrow$, виробництво національних товарів зменшується.

Нецінові фактори – це зміни в кожній складовій рівняння:

$$Y = C + I + C_T + NX. \quad (2.3.11)$$

Це зміни в споживанні, інвестуванні, державному споживанні, в чистому експорті. Всі вони викликають зсув кривої АД вгору або вниз.

Математичне пояснення – чому крива сукупного попиту АД має від'ємний нахил:

$$MV = PY, \quad (2.3.12)$$

де P – індекс цін;

Y – реальний ВВП;

PY – номінальний ВВП.

Якщо $M = \text{const}$ і $V = \text{const}$, то $Y = \frac{MV}{P}$, тобто явно обернено пропорційна залежність, тобто крива АД має від'ємний нахил.

Сукупна пропозиція

Класичні погляди – це погляди, пов'язані з територією загальної рівноваги: якщо діє ідеальний ринок, абсолютна конкуренція, ціни є абсолютно гнучкими – це ціни рівноваги, тоді економіка знаходиться в стані потенційного ВВП (на кривій виробничих можливостей, в стані ефективності Парето).

При будь-яких цінах (гнучких) маємо утримання економіки на рівні потенційного ВВП (Y^*).

Рівень Y^* – залежить від ресурсів і технології суспільства.

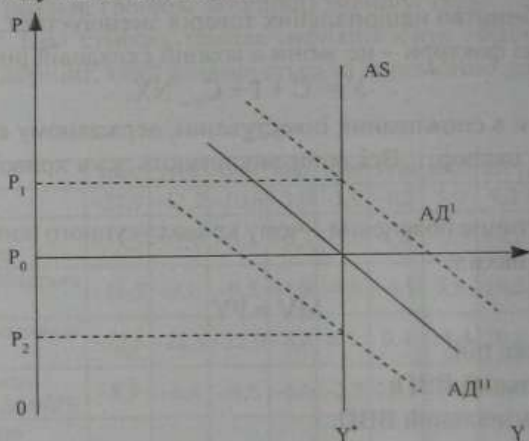
$$\text{Сукупний попит} = Y = C + I + C_T + NX. \quad (2.3.13)$$

З т. з. виробничої функції сукупна пропозиція:

$$Y = F(K; L; t).$$

Нехай відбувається макроекономічний шок і крива АД зсувається праворуч до AD^1 . Ціни збільшуються для того, щоб виробництво залишилось на рівні потенційного ВВП. І навпаки: зменшення сукупного попиту (AD^2) приведе до зменшення цін, але

економіка все одно залишається на рівні потенційного ВВП (Y^*).
 Це модель з гнучкими цінами, класичний підхід.

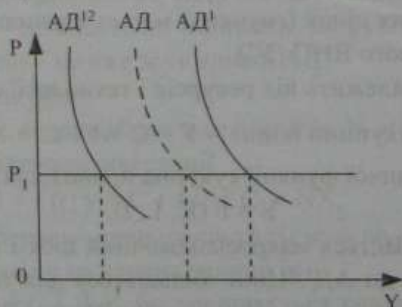

Y^* – потенційний ВВП.

Рис. 2.3.1. Потенційний валовий національний продукт

Класики доводили, що не може бути кризи суттєвої, якщо працює механізм цін. Але в період Великої Депресії ця теорія не могла пояснити деяких економічних явищ.

Кейнс довів, що в період криз цей механізм цін не спрацьовує, треба звернути увагу на: рівень товарних цін, % ставку (ліквідна частка), ставку зарплат. Якщо це все відключити – маємо кейнсіанську модель з фіксованими цінами:

Рис. 2.3.2. Кейнсіанська модель з фіксованими цінами

У цьому випадку економіка залежить від зсуву кривої сукупного попиту від сукупного попиту (від цього залежить рівень реального ВВП).

Економіка врівноважується не в стані потенційного ВВП – вважають кейнсіанці (на відміну від класиків, які вважають, що економіка знаходиться в стані рівноваги саме на рівні потенцій ВВП).

Якщо в економіці недостатній сукупний попит, щоб вийти на потенційний ВВП – то виникає криза, тобто відбувається недовикористання ресурсів (циклічне безробіття – ось категорія, через яку фіксується факт недовикористання ресурсів).

Ефективний сукупний попит – це такий сукупний попит, за умов якого досягається потенційний ВВП.

В умовах кризи держава, уряд повинні втручатись в економіку (збільшити сукупні витрати). Щоб відбувся зсув кривої AD^2 до рівня ефективного сукупного попиту (AD).

Але якщо AD – це максимально можливий рівень сукупного попиту для даного рівня виробничих можливостей для певної країни, то досягти AD^1 неможливо, тому стимулювання сукупного попиту далі, за ефективний сукупний попит, не може привести до зсуву $AD \rightarrow AD^1$, а приведе до руху вгору (за схемою класиків).

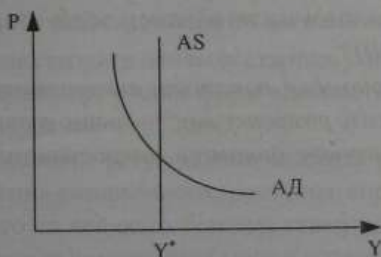

Рис. 2.3.3. Класична модель

Зменшення потенційного ВВП Y^* до рівня y зменшує потребу в грошах (менше відбувається трансакцій), а це знижує ціну грошей, тобто r , що веде до збільшення інвестицій. І це повертає ВВП до стану потенційного ВВП. Так спрацьовує, за класиками,

ціновий механізм (механізм гнучких цін). Аналогічно можна розглянути товарні ціни, ціну праці (з/п) і їх регулюючу роль у підтримці економіки на рівні потенційного ВВП.

Класики вважають, що подальше стимулювання сукупного попиту приведе до зростання інфляції (збільшити потенційний ВВП не можна), тому втручатись в економіку не треба взагалі.

Кейнсіанський підхід служить в короткостроковому періоді (ціни не встигають змінитись суттєво і можна вважати їх фіксованими).

Тому кейнсіанська школа заклала фундамент для державного регулювання національною економікою.

Запитання для самоконтролю

1. *Яка роль системи національних рахунків в аналізі макроекономічних процесів у державі?*
2. *Які Ви знаєте методи визначення ВВП?*
3. *Охарактеризуйте основні показники, що визначають доходи в національній економіці.*
4. *Що таке державні трансферти?*
5. *Як визначається національний дохід.*
6. *Назвіть "зелені" макроекономічні показники.*
7. *Яке місце належить інфляції в національних рахунках?*
8. *У яких цінах можна визначати обсяги номінального та реального ВВП?*
9. *Які макроекономічні показники використовують для порівняльного аналізу розвитку національних економік?*
10. *Охарактеризуйте динаміку макроекономічних показників України.*

Розділ 3.

Державні інституції та механізми регулювання національної економіки

Тема 3.1. Державні механізми регулювання національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

- 3.1.1. Регуляція і дерегуляція національної економіки.
- 3.1.2. Сутність, об'єкти, мета та методи державного регулювання національної економіки.
- 3.1.3. Органи державного регулювання національної економіки та їхні функції.
- 3.1.4. Державна політика забезпечення економічного зростання. Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ *державне регулювання, ⇒ корпоративний менеджмент,*
- ⇒ *макроекономічне регулювання, ⇒ бюджетний механізм,*
- ⇒ *тіньова економіка, ⇒ фіскальний механізм,*
- ⇒ *монетарний механізм.*

3.1.1. Регуляція і дерегуляція національної економіки

Держава повинна створити однакові стартові умови для розвитку суб'єктів господарювання різних форм власності, а також забезпечити умови конкуренції між ними.

У системі державного регулювання важливу роль відіграють питання забезпечення економічного зростання, сприяння розвитку малого, середнього та великого бізнесу, стимулювання науково-технічного прогресу та інноваційної моделі розвитку національної економіки, а також забезпечення екологічного та соціального добробуту.

В умовах формування сучасної ринкової економіки, яка характеризується наявністю великої кількості не тільки малих і середніх підприємств, але й монополізованих комплексів, ринкове само-

регулювання доповнюється механізмом цілеспрямованого макро-економічного регулювання.

При цьому зусилля держави концентруються на недопущенні монополізму, контролі за реалізацією антимонопольного законодавства, стимулюванні передових технологій.

У сучасний період держава виконує багатовекторні функції за контролем економічної діяльності: видає закони, спрямовані проти фальсифікації продуктів, здійснює митний контроль, регулює діяльність комунального і залізничного транспорту, контролює виконання законів про працю і соціальне забезпечення, встановлення мінімуму і максимуму цін, громадські роботи, національну оборону, національне і місцеве оподаткування, реалізацію постанов про мінімум заробітної плати, регулює зональні ціни.

Першим законом України, який почав здійснювати регулюючу функцію в умовах трансформаційних процесів національної економіки був Закон України "Про підприємництво". Цей закон визначає загальні правові, економічні і соціальні засади здійснення підприємницької діяльності громадянами і юридичними особами на території України, установлює гарантії підприємництва і його державної підтримки.

Стаття 2 (витримка). Суб'єкти підприємницької діяльності.

Суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) можуть бути:

- ⇒ громадяни України, інших держав, не обмежені законом у чинності правоздатності дієздатності;
- ⇒ юридичні особи усіх форм власності, установлених Законом України "Про власність".

Закон України "Про власність". Цей закон установлює 4 основних види власності: державну, колективну, приватну й інтелектуальну.

Стаття 3. Суб'єкти права власності.

1. Суб'єктами права власності в Україні визнаються: народ України, громадяни, юридичні особи та держава.

Суб'єктами права власності в Україні відповідно до цього Закону можуть бути також інші держави, їх юридичні особи, спільні

підприємства, міжнародні організації, громадяни інших держав та особи без громадянства.

2. Майно може належати на праві загальної (часткової чи спільної) власності громадянам, юридичним особам і державі.
3. Допускається об'єднання майна, що є власністю громадян, юридичних осіб і держави, і створення на цій основі змішаних форм власності, в тому числі власності спільних підприємств за участю юридичних осіб і громадян інших держав.
4. Громадяни, юридичні особи й Українська держава можуть мати у власності майно, розташоване на території інших держав.

Стаття 41. Об'єкти права інтелектуальної власності.

Об'єктами права інтелектуальної власності є здобутки науки, літератури і мистецтва, відкриття, винаходи, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, результати науково-дослідних робіт і інші результати інтелектуальної праці.

Макроекономічна регуляція в системі національної економіки передбачає заходи держави, спрямовані на створення сприятливих макро- та мезоекономічних умов формування та розвитку підприємницької діяльності через здійснення відповідних нормативно-правових та інституційних перетворень.

Мікроекономічна регуляторна політика держави має здійснюватись на основі дотримання таких вимог:

- 1) відповідність національним інтересам держави та економічній та екологічній безпеці національної економіки;
- 2) забезпечення рівних умов для здійснення підприємницької діяльності;
- 3) підтримка вітчизняного виробництва і товаровиробника;
- 4) підтримка інноваційної діяльності;
- 5) стимулювання розвитку тих суб'єктів господарювання, які реалізують науково-технічний прогрес у державі;
- 6) підтримка розвитку експортного потенціалу держави та стимулювання покращення його структури.

Які завдання на шляху вдосконалення державного регулювання національної економіки?

- 1) зниження соціальної ціни ринкового реформування національної

- економіки та забезпечення соціального добробуту населення;
- 2) пошук внутрішніх резервів економічного прогресу у державі;
  - 3) пошук нових ефективних механізмів розвитку екологічно збалансованої національної економіки;
  - 4) створення передумов для збільшення попиту на інновації та розвитку виробництва наукомісткої продукції;
  - 5) створення сприятливого середовища для інвестицій, підприємництва та розвитку виробничої сфери.

Нарешті, першочерговою задачею держави є забезпечення регулярних виплат пенсій і зарплати бюджетникам.

При переході України до ринку не можна не пам'ятати про наявність тіньової економіки, що є специфічною рисою економіки пострадянських країн і не може не вносити свої корективи в процес економічних реформ.

Дерегуляція національної економіки – обмеження втручання у діяльність підприємницьких суб'єктів господарювання на території держави.

Дерегуляція в національній економіці передбачає:

- ⇒ створення умов для реалізації економічної свободи фізичним та юридичним особам в державі;
- ⇒ усунення адміністративно-організаційних та управлінсько-економічних перешкод на шляху розвитку підприємництва;
- ⇒ здійснення заходів з дебіюрократизації на всіх рівнях реєстрації та ліцензування підприємницьких структур;
- ⇒ подолання корумпованості у різних сферах національної економіки;
- ⇒ сприяння розвитку економічної кон'юнктури;
- ⇒ децентралізація управління і розвиток місцевого самоврядування;
- ⇒ створення передумов для вільної конкуренції в галузях і сферах національної економіки.

Механізми державного регулювання в національній економіці. Фіскальний інструментарій, тобто податки і видатки держбюджету, є одним із найважливіших знарядь макроекономічного регулювання у перехідній економіці. Саме шляхом зміни податків та

видатків забезпечують вплив на макроекономічні процеси. Фіскальна політика в перехідній економіці має вагоміше значення, ніж в розвинутій ринковій. Це зумовлено багатьма обставинами. Головною обставиною є те, що за допомогою фіскальної політики уряд може змінювати структуру національної економіки, забезпечувати пріоритетний розвиток тих або інших галузей, впливати на структуру зайнятості, зменшувати економічні коливання, досягати природного ВВП за повної зайнятості, впорядковувати державні фінанси тощо.

Про фіскальну політику як знаряддя макроекономічного регулювання можна судити за структурою податкових надходжень та державних видатків, а також і за стабільністю податкової системи загалом. Стимувальна фіскальна політика забезпечила досягнення макроекономічної стабільності у монетарній сфері. Однак фіскальну політику недостатньо використовувати для досягнення інших цілей макроекономічного регулювання, передусім для зміни галузевої структури економіки. Адже в перехідній економіці держава вже не може прямо впливати на формування галузевої структури як це було в умовах командно-адміністративної системи. Тому доцільно застосовувати інструментарій політики впливу на галузеву структуру вітчизняної економіки, зокрема через надання пільг в оподаткуванні, підтримки певних галузей і виробників за рахунок коштів державного бюджету.

Дерегуляція "відкриває" національну економіку міжнародному суперництву. Однак в сучасному глобалізаційному світі, це суперництво може бути і небезпечним для національної економіки, оскільки послаблює її регуляторні державні механізми щодо забезпечення макроекономічної стабілізації. У таких умовах національна економіка втрачає потенціал своєї самодостатності. Як справедливо зазначає *О. Г. Білорус*: "Зараз об'єктивно існує *глобальний закон внутрішньої компресії економіки*, суть якого полягає в тому, що чим сильніший зовнішній вплив на національну економіку, тим вищим повинен бути рівень інтеграції та внутрішніх взаємозв'язків, щоб чинити опір негативному зовнішньому впливу і загрозам. Як у двигуна внутрішнього згорання, у якого є багато

отворів, але вони *не порушують* його внутрішню компресію, від якого залежить його потужність” [37д].

У Конституції нашої держави зазначено, що Україна буде моделлю соціально орієнтованої ринкової економіки. Водночас глобальний капітал транснаціональних корпорацій (ТНК) не може вважатись чинником соціалізації та екологізації розвитку національних економік бідніших країн.

В умовах поляризації сучасного світу, де рівень диференціації між економічним добробутом держав складає 1:90, спостерігається значне зрощення економічних інтересів ТНК з економічними інтересами владної державної бюрократії, яка національні інтереси держави часто переводить в ранг особистих економічних інтересів з метою їх реалізації.

У зв'язку з цим *стратегічним пріоритетом* національної економіки України є *забезпечення самодостатності економіки*, що дасть можливість максимально зберегти такі її сектори, як:

- ⇒ *продовольчий;*
- ⇒ *енергетичний;*
- ⇒ *освіти та інформаційних систем;*
- ⇒ *науки і нових технологій.*

Це є пріоритети національних інтересів, що формують основу національної економічної безпеки.

3.1.2. Сутність, об'єкти, мета та методи державного регулювання національної економіки

Проблема економічної ролі держави в розвитку національної економіки є однією з головних проблем сучасної економічної науки. Очевидно, що держава володіє значним потенціалом впливу на її розвиток, оскільки через певні механізми може змінювати соціально-економічні чи еколого-економічні процеси і явища в національній економіці.

Якщо розглядати роль держави в національній економіці в історичному контексті, то, як відомо, в різні історичні епохи вплив держави на розвиток національної економіки був не однозначним, в залежності від тої чи іншої економічної системи.

Якщо в командно-адміністративних і соціальних економічних системах держава здійснювала всі регуляторні функції, то в ринкових економічних системах її роль була обмежена.

На початку ХХ ст. Дж. Кейнс і його учні запропонували світу теорію державного регулювання економіки в умовах ринкової системи господарювання. Вони вважали, що в короткотерміновому періоді часу, оскільки ринкові ціни не є гнучкими, держава мусить активно втручатись у регулювання соціально-економічних та еколого-господарських процесів.

Сьогодні маємо ХХІ ст., дещо змінений «портрет» світової економіки. Глобалізаційні процеси, що охопили світ суттєво впливають на національні ринки, їх структуру та економічний порядок розвитку національної економіки. Глобалізована економіка на жаль не є соціально орієнтованою і екологічно безпечною. Через надто високий рівень її природомісткості знищуються ресурси біосфери, що в свою чергу обумовлює зростання природних змін у світі. Втрати ресурсів природного довкілля призводять до нових втрат в економіці, зокрема розгортання інфляційних процесів тощо.

Як в цих умовах можна запобігти втратам у національній економіці? Які функції повинна виконувати держава та які механізми застосовувати?

Отже, сучасна система державного регулювання національної економіки (ДРНЕ) передбачає управління соціально-економічними і еколого-господарськими процесами у державі з метою їх збалансованого розвитку.

У вузькому розумінні державне регулювання національною економікою можна трактувати як процеси впливу державних суб'єктів на діяльність економічних агентів, що здійснюють господарську діяльність на території держави.

Об'єктом ДРНЕ виступають не фізичні чи юридичні особи, а процеси і явища відбуваються в національній економіці, а також її сектори, територіальні елементи, економічні відносини.

У зв'язку з цим держава повинна здійснювати постійний моніторинг (нагляд) з метою запобігання загрозам (внутрішнім і зовнішнім), а також приймати адекватні економічні рішення для покращення макроекономічної ситуації в Україні.

Отже, які процеси і явища національної економіки є об'єктами державного регулювання?

Перш за все, це:

- 1) процеси, що пов'язані з прийняттям господарських рішень на мікроекономічному рівні через дотації, субвенції тощо;
- 2) процеси, що пов'язані з прийняттям господарських рішень на мезоекономічному рівні (регіону, місцевості, району, міста тощо);
- 3) процеси, що пов'язані з прийняттям господарських рішень на макроекономічному рівні (структура господарської системи, ділова кон'юнктура, грошовий обіг, зайнятість, інвестиційні процеси, зовнішньоекономічні зв'язки тощо);
- 4) процеси, що пов'язані з прийняттям господарських рішень на рівні секторів та галузей національної економіки: промисловість, сільське господарство, державні, приватні сектори тощо;
- 5) процеси, що пов'язані з прийняттям господарських рішень щодо економічної, соціальної чи екологічної безпеки населення;
- 6) процеси, що пов'язані з прийняттям рішень участі національної економіки у світогосподарських зв'язках, організаціях та її міжнародних відносин.

Особливо важливими питаннями, які постійно мають бути об'єктом державного регулювання в національній економіці України, є:

- ⇨ капіталізація національної економіки та її зростання;
- ⇨ конкурентноздатність національної економіки та її структура;
- ⇨ економічні цикли або господарська кон'юнктура;
- ⇨ грошовий обіг і запобігання інфляції;
- ⇨ зайнятість, регулювання ринку праці та запобігання безробіттю і деінтелектуалізації, у зв'язку з впливом мізків, кадрова політика;
- ⇨ конкуренція внутрішня і зовнішня;
- ⇨ ціноутворення та його диференціація;
- ⇨ індустріалізація та збільшення наукомісткості продукції;
- ⇨ регіональні ринки та нарощування їх потенціалу;

- ⇒ інноваційний розвиток та пошук резервів збільшення внутрішніх інвестицій;
- ⇒ стан платіжного балансу та покращення його структури;
- ⇒ збільшення експортного потенціалу держави.

Генеральною метою державного регулювання національної економіки є макроекономічна стабілізація та забезпечення високого рівня економічного, соціального та екологічного добробуту населення.

У залежності від ієрархічного рівня та об'єкту державного регулювання можна виділити систему цілей державного регулювання національної економіки:

- ☞ макроекономічні;
- ☞ мезоекономічні (міжрегіональні територіальні, місцеві, регіональні, локально-просторові);
- ☞ галузево-секторальні;
- ☞ мікроекономічні;
- ☞ екстернальні.

Екстернальні ефекти, як відомо, пов'язані з впливом одних суб'єктів господарювання на комфортність чи добробут інших. Вони можуть бути позитивними або негативними.

Перекидання своїх витрат на інших без відповідної компенсації є виявом негативних екстерналій. Наприклад, забруднення довкілля окремими суб'єктами господарювання обумовлює необхідність додаткових витрат для інших суб'єктів господарювання та зниження екологічного, соціального та й зрештою, економічного добробуту населення, що проживає в даному ареалі.

Позитивні екстерналії передбачають вкладення окремих суб'єктів господарювання для покращення системи суспільних благ. Наприклад, фінансова підтримка окремими підприємцями інфраструктурної мережі, міст чи сіл, створення загальної системи комфортності проживання тощо.

Держава повинна стимулювати позитивні екстернальні ефекти і стримувати негативні екстернальні ефекти.

Державне регулювання в національній економіці здійснюється

з допомогою таких методів [145д; 146д]:

- 1) *нормативно-законодавчі методи*: закони та нормативно-законодавчі акти, що приймає Верховна Рада України, постанови Кабінету Міністрів України, Укази та Розпорядження Президента України.
- 2) *організаційно-управлінські методи*: реалізують через певні адміністративно-правові акти, розпорядження та організаційні форми взаємовідносин між суб'єктами господарювання різних ієрархічних рівнів.
- 3) *економічні методи*: методи, з допомогою яких держава змінює умови функціонування суб'єктам господарювання. До них можна віднести нові норми і нормативи ресурсу споживання, регулювання цін, податкове регулювання (пільги, кредити), державні дотації тощо.
- 4) *протекціоністські методи*: методи, з допомогою яких держава захищає свої національні економічні інтереси, ці методи дають можливість державі досягнути такого стану в *НЕ*, за якого оптимально використовують всі її ресурси з метою забезпечення її національних інтересів та економічної самодостатності.

3.1.3. Органи державного регулювання національної економіки та їхні функції

Організаційна система регулювання національної економіки – є складною системою, що складається з організаційно-управлінських структур різного ієрархічного рівня та підпорядкування.

В Україні є законодавча, виконавча, місцева, судова влада та національний банк України, що здійснює монетарну політику в державі.

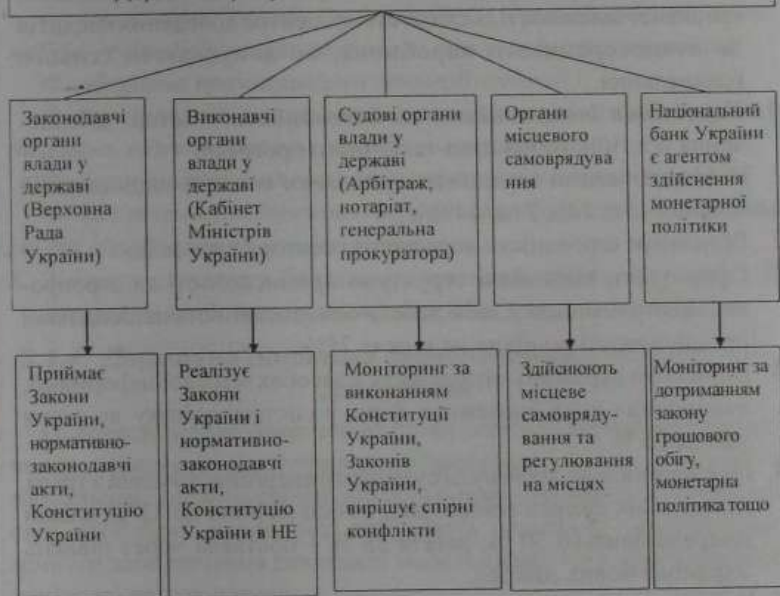
Отже, які суб'єкти в національній економіці здійснюють її державне регулювання?

Це органи державної (законодавчої і виконавчої), а також місцевої і судової влади, разом з НБУ.

Схематично організаційну систему державного регулювання національної економіки можна зобразити так:

Державне регулювання національною економікою

Метою органів державного регулювання національної економіки є збереження цілісної національної економічної системи держави та забезпечення її макроекономічної стабілізації.

Це потребує охоплення таких пріоритетних сегментів національної економіки, як:

1. *Управління всіма трьома складовими виробничого сектору – від стадії сировини до реалізації кінцевого результату* з метою стимулювання виробництва і захисту споживача від низькоякісної продукції.
2. *Управління експортом та імпортом з метою* забезпечення максимального наближення структури експорту до стадії кінцевої продукції, а імпорту, навпаки, до стадії сировини. Експортна орієнтація економіки стимулює підвищення конкурентоспроможності.

3. *Управління кредитами* з метою уникнення невикористаної кредитної залежності, а також стопроцентне доведення кредитів до безпосереднього виробника, не допускаючи їхнього розкрадання.

4. *Управління інвестиціями та інноваціями* з метою забезпечення постійного науково-технічного прогресу.

Найголовнішими завданнями виконавчої влади в національній економіці є [5д; 13д; 21д; 149д]:

1. Відновити керованість державного сектора економіки.
2. Сформувати відповідні структури промисловості та агропромислового комплексу, які б довели самодостатність національної промисловості до рівня не нижче 75%.
3. Відновити державну керованість у засобах масової інформації, зменшивши акції іноземних фірм у системі зв'язку до рівня менше 25 %.
4. По енергоносіях досягнути сумарного енергопостачання з трьох незалежних джерел орієнтовно: з Росії на рівні до 32 %, власні джерела близько 30 %, решта 38 % – поставка через південь України з нових джерел.
5. Власне виробництво розвивати за умов державного сприяння і захисту на основі інтеграції в межах держави трьох складових частин: науки і освіти, виробництва та банківської системи.
6. Структуру національного виробництва потрібно формувати таким чином, щоб найважливіший пріоритет у державі мали наукомісткі галузі як основа високих технологій, конкурентоспроможної продукції і можливості проникнення на зовнішні ринки і розширення експорту.
7. Пріоритетами в державі мають бути такі напрямки розвитку економіки:
  - ⇒ *сільськогосподарське машинобудування;*
  - ⇒ *авіаційна промисловість;*
  - ⇒ *агропромисловий комплекс і харчова промисловість;*
  - ⇒ *легка, хімічна та фармацевтична промисловість;*
  - ⇒ *енергетика та енергетичне машинобудування;*
  - ⇒ *наукомісткі галузі і технології;*

- ⇒ космічна техніка і зв'язок;
- ⇒ транспортні засоби і системи управління та навігації (автомобіле-, суднобудування, тепловози, приладобудування тощо);
- ⇒ оборонна промисловість (танкобудування);
- ⇒ виробництво товарів широкого вжитку (телевізори, холодильники, відеоапаратура, засоби зв'язку тощо);
- ⇒ виробництво медичної апаратури та інструментів;
- ⇒ капітальне будівництво і виробництво будівельних матеріалів та обладнання за новими технологіями.

8. Змінити структуру банківської системи, підпорядкувавши її інтересам національного виробництва й економіки України.

3.1.4. Державна політика забезпечення економічного зростання

Основною метою макроекономічної політики держави є забезпечення механізмів довготривалого зростання. Однак у зв'язку з глобальною еколого-економічною кризою, що охопила сучасний світ, особливої важливості набувають і питання макроекономічного забезпечення реалізації моделі екологічно збалансованої національної економіки.

Розглянемо ці аспекти в хронологічному порядку. Як можна з допомогою макроекономічних механізмів забезпечити у державі довготривале економічне зростання?

Яким чином має здійснюватись трансформація бюджетних ресурсів у важливий чинник цього зростання? Які резерви є в національній економіці щодо зниження податкового навантаження?

Сьогодні бюджетна система України характеризується ще суттєвими недоліками. Не дивлячись на близькість зведеного бюджету до стану збалансованості, значною є заборгованість суб'єктів господарювання перед бюджетом держави. Недоотримання державним бюджетом податків і обов'язкових платежів у 2004 р. становило 14,1 млрд. грн. [149д]. Водночас спостерігається заборгованість бюджету з відшкодування суб'єктам господарювання платежів з ПДВ. У цьому ж контексті потребує суттєвого реформування податкова система, яка ще не націлена на реалізацію

моделі інноваційного та екологічно збалансованого розвитку національної економіки. Що ж стосується системи міжбюджетних відносин, то радикального реформування потребують механізми розподілу міжбюджетних трансфертів.

Сьогодні диференціація регіонів щодо обсягів надходжень від податків у розрахунку на одну особу складає 11–12 разів. Ця диференціація компенсується системою трансфертів, які сприяють появі “нових трутнів”, оскільки не стимулюють матеріальної зацікавленості органів місцевої влади у нарощуванні обсягів податкових надходжень.

Як вирішити питання міжбюджетних розподільчих відносин у національній економіці?

Згідно стратегії економічного і соціального розвитку України до 2015 р., головними стратегічними напрямками вдосконалення бюджетних та фіскальних механізмів забезпечення довготривалого економічного зростання є [239д]:

1. Невідкладне визначення змісту та прийняття впродовж найближчого часу низки нормативних актів, які б забезпечували реформування бюджетної системи, зокрема податкового механізму, його перетворення із суто фіскального інструменту на ефективний засіб соціально-економічної стратегії держави. Податкова система має стимулювати інвестиційно-інноваційні процеси та екологічно збалансований розвиток національної економіки.

Слід виходити з того, що основою вирішення фінансових проблем держави, головною передумовою соціальної та структурно-інноваційної переорієнтації економіки є першочергове зміцнення фінансів суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб та домашніх господарств. Практикою попередніх років доведено, що без цього будь-які дії правового, економічного чи адміністративного характеру, заходи “згори” бажаного результату не матимуть. У зв'язку з цим потрібно рішуче йти на деяке зниження частки державного споживання у структурі ВВП, зменшення податкового тиску, посилення захисту платників податків, максимальне спрощення процедури оподаткування.

Результативність бюджетної політики має визначатися реальними досягненнями в соціальній сфері національної економіки.

2. Потрібно посилити інвестиційну складову державного і місцевих бюджетів, довести впродовж двох-трьох наступних років рівень відповідальних асигнувань до рівня не нижче 3 % ВВП. Актуальним для України залишається підвищення стимулюючої ролі податкової амортизації в оновленні основних фондів та інвестуванні економіки, удосконалення оподаткування суб'єктів малого підприємництва, формування бюджету розвитку, куди б спрямовувалися не лише відповідні бюджетні асигнування, а й державні позики та фінанси спеціалізованих фінансових інституцій.

3. Важливим елементом фінансової реформи повинно стати забезпечення наповненості доходної частини бюджету, для чого потрібно:

⇒ ліквідувати необґрунтовані податкові пільги і привілеї та створити єдині умови оподаткування для всіх;

⇒ розширити податкову базу через запровадження оподаткування нерухомості;

⇒ запровадити раціональний механізм перенесення збитків на зменшення об'єкта оподаткування податком на прибуток, який би не заохочував підприємства до штучної збитковості;

⇒ скасувати порядок відстрочення сплати ПДВ при імпорті товарів шляхом видачі податкового векселя;

⇒ створити прозорий механізм відшкодування ПДВ, який би максимально усував можливості для зловживань у цій сфері;

⇒ підвищити рівень добровільної сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) з метою недопущення нарощування податкового боргу;

⇒ підвищити ефективність роботи податкових органів через вдосконалення механізмів адміністрування податків і зборів з їхнім впровадженням у рамках реалізації проекту "Модернізація державної податкової служби України".

4. Оздоровлення державних фінансів неможливе без проведення інвентаризації соціальних зобов'язань держави, діючих

нормативно-правових актів у частині надання пільг і компенсацій населенню, а також без пенсійної реформи та запровадження медичного страхування. Потрібна концентрація бюджетних коштів, насамперед у тих галузях, *де замінити державне фінансування альтернативними джерелами неможливо*. Це стосується захисту малозабезпечених верств населення, розвитку освіти та науки (насамперед, фундаментальних досліджень) тощо.

5. Слід забезпечити поступовий перехід до середньо- і довгострокового бюджетного планування як основи формування державного бюджету на певний рік, створення системи бюджетних планів. Особливо важливим є створення економічно виваженої системи розподілу функціональних повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також відповідного розподілу видаткових зобов'язань і доходних джерел між бюджетами різних рівнів.

Першим кроком на цьому шляху має стати чіткий розподіл функціональних повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, який би виключав їхнє дублювання. Децентралізація бюджетної системи вимагає також упорядкування системи управління об'єктами комунальної власності, а при необхідності – і їхнього перерозподілу між органами державної влади та місцевого самоврядування відповідно до розподілу їхніх повноважень щодо надання суспільних благ і послуг. Після чіткого розподілу функціональних повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування доцільно знизити частку трансфертів у доходах місцевих бюджетів і розширити податкові гарантії.

Необхідна розробка та реалізація заходів реструктуризації економіки регіонів з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, у т.ч. шляхом надання цілеспрямованої державної фінансової підтримки (згідно з критеріями економічної, соціальної та екологічної ефективності). За допомогою трансфертних дотацій вирішити проблему вирівнювання умов життя в регіонах України у середньостроковій перспективі неможливо.

6. Реформування фінансової системи України має бути спрямоване на інтеграцію вітчизняної економіки в світовий економічний

простір, адаптацію українського податкового законодавства до вимог та принципів СОТ і Європейського Союзу.

Якщо мова йде про втручання держави, то треба звернутись перш за все до кейнсіанської моделі.

Відомо, що якщо економіка працює по цінах рівноваги, то можна стверджувати, що є оптимальний розподіл ресурсів [32д].

$$\left. \begin{array}{l} \text{Державні витрати} \\ \text{Податки} \end{array} \right\} \begin{array}{l} Q \\ T \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} Q \\ T \end{array}} \right\} \text{Інструменти фіскальної політики}$$

Які ж межі втручання держави?

Щоб перейти від т. А до т. Б треба збільшити сукупні витрати ΔE – розрив безробіття $\Delta E < \Delta Y$ співвідношення сукупного попиту і реального випуску

$$\Delta E \cdot M = \Delta Y,$$

де коефіцієнт (M) – є коефіцієнтом мультиплікації.

Формула рівноваги:

$$Y = C + I + G,$$

де Y – витрати

З цієї формули можна вивести коефіцієнт M .

$Y = a + v(y - T) + I + G$, якщо ми збільшимо $G \uparrow$ на 10 одиниць, то Y збільшиться не на 10, тому $Y = a + v(y - T) + I + G$, оскільки в C є прихований Y .

$$y = a + v(y - T) + I + G;$$

$$(1 - v)y = a - vt + I + G;$$

$$Y = 1/(1 - v) - v/(1 - v)T + 1/(1 - v)G + 1/(1 - v)I.$$

Отже, якщо ми G збільшимо на 1, то:

$1/(1 - v)$ – мультиплікатор державних витрат;

1 – мультиплікатор збалансованого бюджету;

$v/(1 - v)$ – податковий мультиплікатор.

Коли ми кажемо “фіскальна політика”, то ми збільшуємо або зменшуємо G і T .

$$\Delta G \frac{1}{1 - v} = \Delta Y;$$

$$\frac{G}{\Delta T} \cdot \frac{T}{v} = \Delta Y,$$

що таке v ?

Коефіцієнт v – гранична схильність до споживання (MPC):

$$\Delta G = \frac{1}{1 - MPC} = \Delta Y, \quad \Delta T = \frac{MPC}{1 - MPC} = -\Delta Y;$$

$$1 - MPC = MPS;$$

$$\frac{1}{MPS} = \frac{MPC}{MPS};$$

$$\Delta G \cdot 1 = \Delta Y.$$

Мультиплікатор збалансованого бюджету = 1.

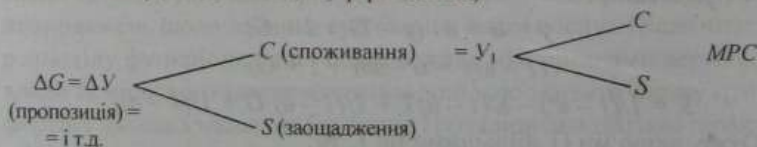
$T = f(Y)$ податки залежать від доходу. Нехай $T = 0,2Y$.

0,2 – ставка податку (з кожного одного карбованця забираємо 1/5).

$B = 0,8Y$ (гранична схильність до споживання. Буцімто змінюється, в залежності від ставки податків втрати генерують доходи і т.д.)

Якщо б держава збільшила ΔG (щось купила побудувала), вдала субсидія, акція і трансакція

$\Delta G = \Delta Y$ (це є для людей, фірм доход)

Цей процес безконечний, але буде спадаюча прогресія.

Якщо збільшити $\Delta G = y_0 + y_0 + y_0 + y_0 + i$ т.д.

$$\Delta G \frac{1}{1 - v} = \sum_{i=1}^n y^n; \quad MPC = 0.75 - 0.9$$

(податковий мультиплікатор завжди менший за мультиплікатор державних витрат = на 1).

Завжди ΔU впливає на (збільшення продукту) $\rightarrow NP$ (збільшення грошей), тобто попит на гроші зростає, а це знижує інвестиції (згідно інвестиційної функції). (Ефект витіснення інвестицій)

Якщо збільшити u , то це вплине на імпорт – експорт

$$M = f(Y).$$

(Ефект витіснення чистого експорту)

Стимулююча фіскальна політика – зменшує податки та збільшує державні витрати.

Якщо держава збільшує G , то тоді економічні агенти (виробники) підвищують ціни (під якісь конкретні акції), тоді відбувається повне руйнування політики уряду.

Політика вбудованих стабілізаторів – полягає в прийнятті якихось стабільних законів (система захисту безробітних, стабільний податок і т.д.)

Якщо криза, тоді держава має додаткові витрати, тобто G зростає. Якщо доходи знижуються, то це зниження податків

Зниження T , збільшення G

Стабілізатори економіки

Головною передумовою економічного зростання в довготерміновому періоді є капіталізація національної економіки. Тому дуже важливо нарощувати інвестиційний потенціал у державі. Інвестиції є основою для розвитку всіх суб'єктів господарювання та національної економіки в цілому.

Сьогодні в Україні спостерігається позитивна динаміка інвестицій в основний капітал. За останні роки їх обсяги зростають: 23,6 млрд. грн. – у 2000 р. та 47,2 млрд. грн. – у 2006 р., однак рівень заощадження в основний капітал (ОК) в національній економіці ще не достатній – становить – 22 %, в той час як гарантійний норматив для стабільного зростання національної економіки становить 30 %. Цей рівень називають також рівнем капіталізації національної економіки.

Дослідження структури інвестицій в основний капітал, що залучені на оновлення основних фондів підприємств свідчать, що біля 70 % інвестицій становлять власні кошти підприємств.

Водночас потребує вдосконалення амортизаційна політика, як грошовий чинник покращення інвестиційної спрямованості амортизаційних відрахувань.

Таблиця 3.1.1
Інвестиції в ОК за джерелами фінансування в Україні [239d]
 (у % до загального обсягу)

Роки	2000	2001	2003	2005
Всього в т.ч. за рахунок	100,0	100,0	100,0	100,0
Коштів дербюджету	7,6	5,1	5,4	6,8
Коштів місцевих бюджетів	3,9	4,1	3,7	3,9
Власних коштів підприємств	70,5	68,6	66,8	65,8
Коштів іноземних інвесторів	3,9	4,3	5,6	5,2
Коштів населення на індивідуальне та житлове будівництво	6,3	4,4	4,2	3,9
Кредитів банків та інших позик	0,8	1,7	5,3	8,4
Інших джерел фінансування	7,0	9,6	10,0	6,0

Для забезпечення темпів стабільного економічного зростання в національній економіці необхідні значні нагромадження основного капіталу за рахунок зростання обсягу інвестицій. Середні темпи зростання їх мають становити 8 – 10 % на рік.

Інститут економічного прогнозування НАН України здійснив прогнозні розрахунки зміни обсягів валового нагромадження та інвестицій в основний капітал (див. табл. 3.1.2).

Водночас необхідні якісні зміни в інвестуванні, тобто органічне поєднання інвестицій з інноваційним розвитком національної економіки.

Таблиця 3.1.2

Прогнозовані розрахунки зміни обсягів сукупного нагромадження та інвестицій в ОК

Роки	ВВП, %		Інвестиції в ОК, %		Валове нагромадження ОК, %	
	Середньорічний темп приросту	Приріст за період	Середньорічний темп приросту	Приріст за період	Середньорічний темп приросту	Приріст за період
2006-2008	7,1	22,9	11,8	39,9	10,4	34,6
2009-2011	6,0	19,1	10,5	34,9	10,1	33,5
2012-2015	5,7	22,5	10,0	40,6	9,8	39,6

Запитання для самоконтролю

1. Завдання на шляху підвищення регулюючих механізмів держави в національній економіці.
2. Сутність, об'єкти та мета державного регулювання в національній економіці.
3. Методи макроекономічного регулювання та їх характеристика.
4. Державні механізми подолання тінізації економіки та її дебіюрократизація.
5. Удосконалення системи державного та корпоративного менеджменту.
6. Органи державного регулювання національної економіки та їхні функції.
7. Державна підтримка розвитку підприємництва: суть та механізми.
8. Державне регулювання конкурентних відносин та обмеження монополізму.
9. Бюджетні механізми забезпечення економічного зростання.
10. Фіскальні та монетарні механізми забезпечення економічного зростання.

Програмування та прогнозування національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

- 3.2.1. Економічне програмування. Державні та регіональні цільові програми.
  - 3.2.2. Прогнозування в національній економіці.
  - 3.2.3. Індикативне макроекономічне планування.
- Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ програмування національної економіки,
- ⇒ прогнозування національної економіки,
- ⇒ програми соціально-економічного розвитку,
- ⇒ програми екологічного збалансованого розвитку,
- ⇒ бюджетне планування.

3.2.1. Економічне програмування. Державні та регіональні цільові програми

Одним із особливих (спеціальних) засобів реалізації економічних методів державного регулювання національної економіки є економічне програмування.

Що можна віднести до системи економічного програмування в національній економіці?

Це, перш за все цільові державні та регіональні програми розвитку згідно Закону України “Про державні цільові програми” та інші програми національної економіки [1; 2; 3; 4].

Метою економічного програмування (ЕП) в державі є накреслення та реалізація оптимального, з точки зору національних економічних інтересів, сценарію розвитку економіки.

Головними завданнями економічного програмування є:

- ⇒ досягнення макроекономічної стабілізації і максимального ефективного використання всіх економічних ресурсів держави;

- ⇒ досягнення якісних позитивних зрушень в національній економіці та підвищення економічного, соціального та екологічного добробуту населення;
- ⇒ підтримка вітчизняного товаровиробника і розвиток національного та регіональних ринків.

Технологія складання економічних програм розвитку в національній економіці передбачає такі етапи:

- 1) аналіз стану розвитку національної економіки (регіону, місцевості, локальної території);
- 2) виявлення проблем та їх оцінка;
- 3) дослідження механізмів регулювання, в тому числі ринкових та оцінка їх рівня ефективності;
- 4) загальна оцінка невирішених проблем;
- 5) концепція розвитку та побудова логістичної схеми, вирішення цих проблем;
- 6) накреслення механізмів (економічних, організаційних тощо) реалізації завдань, що поставлені в концепції;
- 7) структуризація програми.

Економічне програмування мусить бути здатним виконувати такі завдання розвитку національної економіки:

- ефективно відстоювати національні інтереси держави;
- забезпечувати ефективну реалізацію прийнятої національної стратегії, відповідної зовнішньої і внутрішньої економічної політики;
- забезпечити ефективну трансформацію економічної системи, структурну перебудову економіки і формування соціально-орієнтованих ринкових механізмів;
- формувати внутрішній ринок;
- забезпечити інтеграцію економічного і екологічного напрямів розвитку;
- забезпечити відродження економіки та її послідовний і стабільний розвиток;
- забезпечити збереження і розвиток інтелектуальних ресурсів країни;
- сприяти консолідації суспільства, розвитку соціального партнерства.

У цілому, економічне програмування є інструментом здійснення державної економічної політики в національній економіці [13д].

Економічне програмування розвитку регіонів національної економіки є елементом регіональної політики держави (РПД). Зараз в системі РПД необхідно вирішити такі аспекти:

- ↳ Держава повинна забезпечити вирівнювання рівнів розвитку регіонів, раціонально регулювати бюджетне навантаження на регіони, стимулювати ефективний розвиток продуктивних сил регіонів, найбільш повне використання їх економічних і природних ресурсів, налагоджувати ефективне співробітництво регіонів, формувати внутрірегіональні і міжрегіональні народногосподарські комплекси.
- ↳ Особливо важливе стратегічне значення має децентралізація механізмів розвитку, регіональне самоврядування, формування в регіонах змішаної економіки, пріоритетний розвиток малого підприємництва, створення нових робочих місць, розширення регіональних ринків товарів, праці, капіталів.
- ↳ Місцеве самоврядування повинно стати основою регіональної політики України. Держава повинна передати регіонам ту частину державної власності, яка забезпечує соціально-економічні потреби населення даної території згідно Закону України *“Про стимулювання розвитку регіонів”*.

3.2.2. Прогнозування в національній економіці

Прогнозування в національній економіці займає важливе місце, оскільки дає змогу отримати об'єктивну оцінку того, що може відбутись, виходячи з аналізу внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на її розвиток.

Прогнозування може розглядатись в двох аспектах:

- ⇒ як самостійна форма регулювання на базі застосування методів економетрії тощо;
- ⇒ як певний етап у системі макроекономічного планування.

Прогнозування в національній економіці може бути частковим або узагальнюючим.

До перших належать:

- прогнози наслідків від соціально-економічних чи екологічних подій;
- виробничі прогнози;
- науково-технічні (інноваційні) прогнози;
- прогнози стосовно платіжного балансу держави тощо.

Водночас узагальнюючі прогнози охоплюють велику територію дослідження або секторальну площину національної економіки. Найбільш узагальненим є “Державний прогноз соціально-економічного розвитку України”, який за своєю сутністю є довготерміновим прогнозом (на 10–15 років) і включає аналіз, оцінку і прогнозні індикатори та пропорції розвитку національної економіки на довгу перспективу. Такий прогноз є орієнтиром для реалізації того чи іншого сценарію розвитку в середньостроковому періоді (5 років) та на короткотермінову перспективу (2-3 роки).

Процес економічного прогнозування в державі мусить базуватись на аналізі таких компонентів:

- ◆ ресурсів (економічні, соціальні, матеріальні, природні, фінансові);
- ◆ соціально-економічної та екологічної ситуації;
- ◆ економічної державної політики;
- ◆ механізмів організаційної системи управління;
- ◆ нормативно-правового забезпечення;
- ◆ фінансового забезпечення тощо.

В економічному прогнозуванні використовують такі методи (рис. 3.2.1):

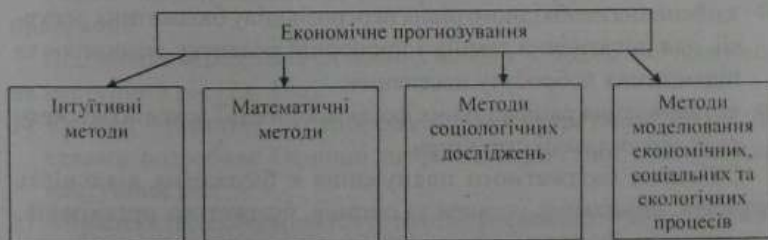

Рис. 3.2.1. Методи економічного прогнозування

3.2.3. Індикативне макроекономічне планування

Державне регулювання національної економіки передбачає складання планів соціально-економічного та екологічно збалансованого розвитку. Особливе місце в системі планування займає індикативне (рекомендаційне) планування.

Сутність цього планування полягає в тому, що уряд опосередковано впливає на розвиток національної економіки.

Якими є механізми опосередкованого впливу уряду на суб'єкти господарювання?

1. Це, перш за все, методи координації діяльності суб'єктів господарювання;
2. Методи інформування суб'єктів господарювання про перспективні наміри уряду;
3. Методи збалансованості економічної, соціальної та екологічної діяльності в національній економіці.

Особливе значення в системі планування в національній економіці належить бюджетному плануванню.

Бюджетне планування – науково обґрунтований процес визначення джерел формування і напрямів використання бюджетних коштів.

Зміст бюджетного планування визначається функціями, які воно виконує:

- ⇒ відображення бюджетної політики держави;
- ⇒ вибір напрямів бюджетного фінансування, виходячи з необхідності раціонального фінансування економічних і соціальних суспільних програм;
- ⇒ здійснення необхідного рівня перерозподілу бюджетних ресурсів для досягнення темпів і пропорцій розвитку економіки та підвищення добробуту населення;
- ⇒ встановлення раціональних форм мобілізації доходів бюджету та їх оптимальної структури.

Об'єктом бюджетного планування є бюджетна діяльність держави, державних установ та органів, бюджетних організацій; предметом – бюджетні ресурси та їх рух у процесі економічного відтворення.

Організаційні засади складання проекту державного бюджету встановлені статтею 96 Конституції України та статтею 32 Бюджетного кодексу.

Специфіка бюджетного планування полягає в завданні, об'єкті планування і сфері його застосування. Формування і розподіл, перерозподіл і використання державних фінансових ресурсів на всіх етапах економічного відтворення є основою організації і здійснення бюджетного планування.

Науково-аналітичною стадією розробки проекту бюджету є бюджетне прогнозування. На відміну від бюджетного планування, воно не має нормативного характеру і здійснюється шляхом застосування таких методів:

- 1) екстраполяції;
- 2) економіко-математичного моделювання;
- 3) експертних оцінок.

Бюджетне прогнозування залежно від терміну поділяється на:

- 1) короткострокове (до 1 року);
- 2) середньострокове (1–5 років);
- 3) довгострокове (5–10 років).

Етапи бюджетного прогнозування:

- 1) постановка завдань і цілей;
- 2) збір та аналіз інформації;
- 3) вибір моделі прогнозування;
- 4) прийняття рішень щодо оптимізації показників бюджету на основі результатів моделювання.

Таким чином, бюджетне планування є дуже трудомістким процесом.

Підготовка та розробка Основних напрямів бюджетної політики на наступний рік [2д; 13д]:

- 1) Кабінет Міністрів України разом з міністерствами та відомствами розробляє Основні напрями бюджетної політики на наступний рік;
- 2) Міністерство економіки готує прогноз основних макропоказників економічного і соціального розвитку на наступний рік;

- 3) Національний банк України готує та подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України проект основних засад грошово-кредитної політики та проект кошторису НБУ на наступний рік (до 1 квітня);
- 4) головні розпорядники бюджетних коштів, Державне казначейство, Міністерство фінансів, органи стягнення та інші учасники бюджетного процесу складають звітність про стан виконання бюджету за минулий рік та аналізують її;
- 5) Міністерство фінансів розробляє і здійснює оцінку попередніх показників доходів і видатків проекту зведеного і державного бюджетів на наступний рік;
- 6) підготовка та реалізація інших організаційно-методичних заходів, що мають забезпечити розробку основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний рік.

Подання Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України річного звіту про виконання закону про державний бюджет України та показників виконання бюджету за минулий рік (не пізніше 1 травня).

Рахункова палата протягом двох тижнів з дня офіційного подання річного звіту готує висновки до звіту про виконання Закону України про державний бюджет України за минулий рік та використання коштів державного бюджету.

Верховна Рада України, незалежні аналітичні організації розглядають та аналізують виконання закону про державний бюджет України, основні макропоказники економічного і соціального розвитку України, реалізацію напрямів та завдань, передбачених законом про бюджет на минулий рік.

Не пізніше ніж за чотири дні до початку проведення парламентських слухань з питань бюджетної політики Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики та прогностичні макропоказники економічного та соціального розвитку України на наступний бюджетний період.

Не пізніше 1 червня або першого наступного за цією датою дня пленарних засідань Верховної Ради України у Верховній Раді

України відбуваються парламентські слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період. Виступає Прем'єр-міністр України або за його дорученням Міністр фінансів України з доповіддю про Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період.

За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або прийняття до відома Основних напрямів бюджетної політики, поданих Кабінетом Міністрів України.

Складання проекту Закону України про державний бюджет України на наступний рік:

- 1) головні розпорядники коштів розробляють бюджетні запити та аналізують проекти кошторисів підпорядкованих їм розпорядників коштів з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу коштів, необхідних для досягнення встановлених завдань та показників по наданню бюджетних послуг;
- 2) Міністерство фінансів аналізує отримані від головних розпорядників коштів запити та пропозиції щодо обсягу видатків та визначає їх відповідність ухваленим Основним напрямам бюджетної політики;
- 3) відповідно до пріоритетів бюджетної політики на наступний бюджетний рік Міністерство фінансів готує пропозиції Кабінету Міністрів України щодо проекту державного бюджету України, прогнозних показників зведеного бюджету, обґрунтування особливостей формування місцевих бюджетів та показників міжбюджетних відносин та подає їх на розгляд Кабінету Міністрів України;
- 4) Міністерство фінансів України доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад особливості формування місцевих бюджетів відповідно до ухвалених Основних напрямів бюджетної політики.
- 5) Кабінет Міністрів України завершує розробку проекту Закону України про державний бюджет України на наступний рік та розглядає його на своїх засіданнях з урахуванням остаточних

змін оприлюднених до 15 серпня законів, що впливають на формування доходів та видатків бюджету. За результатами розгляду проекту закону про державний бюджет на наступний рік на засіданні Кабінету Міністрів України приймається відповідна постанова Кабінету Міністрів України.

Подання до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів проекту закону про державний бюджет на наступний рік не пізніше 15 вересня разом з необхідними матеріалами, перелік яких визначений статтею 38 Бюджетного кодексу України.

Через п'ять днів після подання проекту закону про державний бюджет відбувається представлення його на пленарному засіданні Верховної Ради України:

- 1) Міністр фінансів України представляє проект бюджету;
- 2) Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету виступає з доповіддю про відповідність поданого проекту рішенню Верховної Ради України щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;
- 3) за результатами обговорення Верховна Рада України визначається щодо прийняття до розгляду поданого Кабінетом Міністрів України проекту закону про державний бюджет України на наступний рік або про його відхилення.

Поданий проект закону про державний бюджет України на наступний рік підлягає обов'язковій публікації в газеті "Урядовий кур'єр" не пізніше 22 вересня поточного року.

Підготовка проекту закону про державний бюджет України до розгляду Верховною Радою України у першому читанні:

- 1) проект закону розглядається народними депутатами України, у комітетах, депутатських фракціях та групах;
- 2) до 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання) подаються пропозиції суб'єктів права законодавчої ініціативи до проекту закону;

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету не пізніше 15 жовтня (20 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання КМУ) року, який передує плановому, розглядає пропозиції суб'єктів права законодавчої ініціативи і готує Висновки та пропозиції до проекту закону про

державний бюджет України.

Перше читання проекту закону про державний бюджет України відповідно до Бюджетного кодексу має відбутися до 20 жовтня (25 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України). Воно починається з доповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету про Висновки та пропозиції до проекту закону про державний бюджет України. Верховна Рада України приймає рішення щодо Висновків та пропозицій до проекту закону про державний бюджет України, схвалення яких вважається прийняттям проекту закону про державний бюджет України у першому читанні.

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету розглядає внесений проект закону про державний бюджет України, підготовлений Кабінетом Міністрів України і готує висновки та пропозиції щодо поданого законопроекту до другого читання, які затверджуються на засіданні Бюджетного комітету.

Друге читання проекту закону про державний бюджет України відповідно до Бюджетного кодексу, в якому приймаються загальний обсяг дефіциту (профіциту), загальний обсяг доходів і видатків, обсяг міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, завершується до 20 листопада.

Доопрацьований проект закону про державний бюджет України Комітет Верховної Ради України з питань бюджету вносить на розгляд Верховної Ради України у третьому читанні не пізніше 25 листопада.

Закон про державний бюджет України має прийматись Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

Закон про державний бюджет України набуває чинності у разі його підписання Президентом України.

За умови неповернення Президентом України Закону про державний бюджет України для повторного розгляду, у двотижневий термін після оприлюднення закону про державний бюджет відбувається затвердження бюджетів міст обласного значення, бюджетів районів і обласних бюджетів.

Після набуття чинності Законом України “Про державний бюджет” розпочинається його виконання всіма учасниками бюджетного процесу відповідно до їх повноважень. Відповідно до Бюджетного кодексу та інших нормативно-правових актів Кабінет Міністрів України забезпечує виконання державного бюджету, а Міністерство фінансів здійснює загальну організацію та управління виконанням державного бюджету.

Якщо до початку нового року закон не набрав чинності, щомісячні видатки державного бюджету України здійснюються в розмірах 1/12 обсягу видатків, визначених законом про державний бюджет України на попередній бюджетний період і передбачені проектом закону на наступний бюджетний рік.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “економічне програмування” в національній економіці.
2. Як здійснюється процес прогнозування в національній економіці?
3. Бюджетне планування та його етапи.
4. Різновиди бюджетного прогнозування.
5. Організаційні особливості бюджетного планування в Україні.
6. Розкрийте сутність Закону України “Про державні цільові програми”.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 106 “Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм”.
8. Сутність Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання.

Розділ 4.

Структурні зміни в національній економіці та регіональна політика

Тема 4.1. Промисловість і промислова політика в Україні

План викладу і засвоєння матеріалу

- 4.1.1. Місце і роль промисловості у системі національної економіки України.
- 4.1.2. Розвиток базових галузей промисловості України за роки незалежності.
- 4.1.3. Формування та реалізація державної промислової політики в Україні.

Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

⇒ промисловість,	⇒ електроенергетика,
⇒ галузі промисловості,	⇒ нафтогазова промисловість,
⇒ промислове виробництво,	⇒ вугільна промисловість,
⇒ паливно-енергетичний комплекс,	⇒ металургійна промисловість,
	⇒ промислова політика.

4.1.1. Місце і роль промисловості у системі національної економіки України

Промисловість є провідною галуззю української економіки, оскільки від результатів її діяльності залежить успішне функціонування інших галузей і сфер національного господарства. Упродовж 1991-2005 рр. вітчизняна промисловість займала провідні позиції у системі української економіки. У промисловості України створюється близько 32 % валової доданої вартості, зосереджено понад 35 % основних засобів, випускається майже 50 % всієї

продукції та сформовано близько 30 % робочих місць [28, С. 104-105]. В Україні промисловість представлена майже всіма сучасними галузями, проте є високою частка базових та видобувних галузей з низьким ступенем переробки сировини.

Своєму розвитку промисловість України завдячує працьовитим і талановитим людям, багатим природним ресурсам, сприятливому географічному розташуванню нашої країни тощо. Водночас ці чинники стали основою для екстенсивного розширення промислового виробництва, що зумовлювало нераціональне використання вітчизняних природних ресурсів і погіршення екологічної ситуації в Україні, техніко-технологічне відставання і зневажливе ставлення до людини та її потреб в добу тоталітаризму. Промисловість України в кінці 1980-х рр. перебувала у кризовому стані. У 1980-ті роки, особливо у другій половині різко сповільнюються темпи зростання обсягів промислового виробництва. Фактично зростання припинилося ще у 1988 р. і до 1990 р. збільшення обсягів промислового виробництва на 4 % відбувалося, можна вважати, лише за рахунок зростання цін на промислову продукцію [5, С. 317].

Після проголошення Україною своєї незалежності у спадок від колишнього СРСР отримано вкрай незадовільну структуру промисловості, що здебільшого орієнтувалася на виробництво засобів виробництва. Ще однією особливістю промислового виробництва в Україні було те, що його значну частину складала продукція військово-промислового комплексу (ВПК). У виробництві продукції ВПК було задіяно 38 % усіх наявних промислових потужностей та п'ята частина працівників, зайнятих у промисловості [31, С. 173].

Розвиток промисловості України у першій половині 1990-х рр. відбувався в умовах втрати більшістю підприємств традиційних господарських зв'язків, що сформувалися у межах колишнього СРСР, та необхідності проведення ринкової трансформації вітчизняної економіки. До найважливіших завдань реформування вітчизняної промисловості після проголошення незалежності можна зарахувати: проведення структурної перебудови та впро-

вадження нових технологій, формування конкурентного середовища і зменшення рівня монополізованості, пошук ефективного власника та приватизація промислових підприємств, конверсія ВПК тощо. Ці завдання є доволі складними і не можуть бути швидко реалізованими.

Про зміни, що відбуваються у промисловості внаслідок її реформування, свідчить табл. 4.1.1, в якій відображено дані про вартість основних засобів, обсяги промислової продукції, рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, частку збиткових підприємств, середньорічну кількість працівників і середньомісячну заробітну плату за період 1990-2005 рр. Основні показники розвитку промисловості України вказують на несприятливі тенденції у цій галузі економіки. Якщо у 1990 р. рентабельність операційної діяльності промислових підприємств складала 16,8 %, то у 2005 р. – вже 5,5 %, тобто зменшилася в 3,1 рази.

Якщо ж проаналізувати такий показник як кількість збиткових підприємств у промисловості, то їх частка збільшилася від 2 % у 1990 р., до 37 % у 2005 р. Це вказує на те, що практично кожне третє промислове підприємство України, перебуває на межі банкрутства. Найбільша частка збиткових промислових підприємств припадає на 1998-1999 рр., коли кожне друге підприємство практично простоювало. Це не могло позначитися на чисельності працюючих у вітчизняній промисловості, яка впродовж 1990-2005 рр. скоротилася в 1,8 рази і у 2005 р. становила понад 3,9 млн. осіб.

Загальні тенденції розвитку промисловості України визначаються за допомогою такого показника, як індекс промислового виробництва (рис. 4.1.1), який обчислюється як у процентах до попереднього року, так і у процентах до базового року. На основі аналізу динаміки цього індексу (рис. 4.1.1) можна виділити три періоди розвитку вітчизняної промисловості після проголошення Україною своєї незалежності. Подібну періодизацію наведено у [4, С. 706-709; 31, С. 173-178]. Дамо коротку характеристику кожного з цих періодів.

Таблиця 4.1.1

Основні показники розвитку промисловості України

	1990*	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Основні засоби промисловості на кінець року (у фактичних цінах), млн. грн.	153362	34153	257069	256196	261313	285328	311089	339259	362598	420080	463001
Загальний обсяг промислової продукції (у фактичних цінах), млн. грн.	166874	58824	75061	82889	107537	182718,3	210842,7	229634,4	289173	400757,1	468562,6
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	16,8	16,6	5,7	6,3	9,1	4,8	3,7	2,6	3,3	4,7	5,5
Частка збиткових підприємств, %	2	12	45	54	52	43	41	42	40	38	37
Середньорічна кількість працівників у промисловості, тис. осіб	7100	5035	4273	4142	3932	4461,8	4267,2	4063,5	3943,6	3941,2	3913,3
Середньомісячна заробітна плата у промисловості, грн.	278	89	174	184	217	291,16	375,16	455,85	553	697,42	912,83

* у млн. крб.

Джерело: [25, С. 118; 28, С. 105].

Перший період припадає на 1991-1994 рр. За ці чотири роки обсяги промислового виробництва у порівнянні з 1990 р. скоротилися на 40,4 %. До найважливіших чинників, що зумовили таке безпрецедентне падіння обсягів промислового виробництва в Україні можна зарахувати відсутність чіткої програми реформування промисловості. Український уряд, започатковуючи реформи в економіці, зокрема і в промисловості, здебільшого орієнтувався на модель ринкової трансформації, запропоновану фахівцями Міжнародного валютного фонду та Світового банку, що ігнорувала особливості культурного, історичного, економічного розвитку та політичну ситуацію в Україні. Негативні тенденції у розвитку української промисловості в цей період посилювалися і унаслідок втрати традиційних ринків збуту та низької конкурентоспроможності продукції промислових підприємств, купівлі в Росії енергоносіїв за цінами, що склалися на світовому ринку, розбалансованості грошово-кредитної системи країни та падіння довіри до національної грошової одиниці тощо. У 1991-1994 рр. відбулася структурна деформація української промисловості, в якій зменшилася частка соціально-орієнтованих галузей та машинобудування (табл. 4.1.2).

Другий період тривав від 1995 по 1998 рр. Падіння обсягів виробництва промислової продукції тривало, проте, відбувалося повільнішими темпами (рис. 4.1.1). За 1995-1998 рр. обсяги промислового виробництва скоротилися на 10,4 %, у 1998 р. становили 49,2 % по відношенню до 1990 р. Згідно з даними Державного комітету статистики України у 1998 р. обсяги виробництва продукції у промисловості досягли свого найнижчого рівня. У цей період українська промисловість і надалі продовжує орієнтуватись на виробництво проміжних продуктів з незначною величиною валової доданої вартості, а не на продукцію кінцевого споживання. Структурна деформації вітчизняної промисловості триває (табл. 4.1.2).

Третій період розвитку української промисловості розпочинається у 1999 р. і триває до цього часу. Згідно з даними Державного

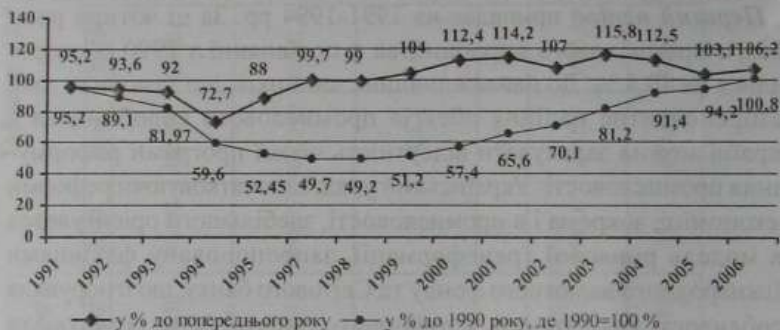

Рис. 4.1.1. Індекси промислового виробництва в Україні

Складено на основі: [25, С. 117; 27, С. 116; 34].

комітету статистики України від 1999 р. відбувається відновлення обсягів промислового виробництва, у 2006 р. обсяги промислового виробництва дещо перевищили рівень 1990 р. Проте деформована структура вітчизняної промисловості є її найуразливішою ланкою (табл. 4.1.2). Перспективи розвитку промисловості України пов'язані з процесами інтенсифікації виробництва та з переходом на використання нових ресурсозберігаючих технологій.

Таким чином, нагальним завданням є забезпечення випереджаючого розвитку високотехнологічних галузей промисловості та соціально орієнтованих галузей, поступовий перехід на інноваційно-інвестиційний тип економічного зростання. У зв'язку з цим важливим напрямом розвитку промисловості в Україні є реалізація політики енергозбереження, що вимагає врахування правових, економічних, соціальних та екологічних засад господарювання.

4.1.2. Розвиток базових галузей промисловості України за роки незалежності

Паливно-енергетичний комплекс України (ПЕК) належить до найвпливовіших секторів промисловості. До початку 1990-х рр. ПЕК України розвивався як невід'ємна складова цього сектора економіки колишнього СРСР та орієнтувався на дешеві енергоресурси Росії, Туркменістану та Казахстану. Після проголошення

Таблиця 4.1.2

Галузева структура промислового виробництва в Україні у 1990-2005 рр., у %

	1990	1994	1995	1997	1998	1999	2000*	2001	2002	2003	2004	2005
Промисловість	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Електроенергетика	3,2	11,5	11,0	12,6	16,5	16,2	12,1	14,1	13,2	11,3	16,3	15,9
Паливна промисловість	5,7	11,2	13,2	11,1	11,6	11,2	10,1	10,5	12,1	15,8	—	—
Чорна металургія	11,0	19,9	21,8	22,7	22,9	23,8	27,4	20,6	20,5	21,8	23,3	22,1
Кольорова металургія	1,1	1,3	1,6	1,5	1,6	2,2	2,4	—	—	—	—	—
Хімічна та нафтохімічна промисловість	5,5	6,4	7,0	5,9	5,7	5,4	5,9	6,9	6,6	6,8	6,2	6,4
Машинобудування та металообробка	30,5	16,9	16,0	15,8	15,1	14,1	13,4	11,5	12,1	13,1	13,4	12,7
Деревообробна та целюлозно-паперова промисловість	2,9	2,4	2,2	2,0	1,7	2,2	2,4	2,8	2,9	2,9	—	—
Промисловість будівельних матеріалів	3,4	4,0	3,9	3,3	3,3	3,1	2,7	3,1	3,1	2,9	—	—
Легка промисловість	10,8	4,4	2,8	1,8	1,5	1,6	1,6	1,6	1,6	1,3	1,2	1,1
Харчова промисловість	18,6	17,1	15,1	16,9	14,9	15,1	16,8	19,1	19,1	18,5	15,8	16,3
Інші галузі	7,3	4,9	5,4	6,4	5,2	5,1	5,2	9,8	8,8	8,5	—	7,8

* до 2000 р. статистичні дані відображалися згідно зі старою КВЕД.

Складено на основі: [15; 28, С. 114; 27, С. 105].

незалежності ця особливість функціонування вітчизняного ПЕК зумовила потребу в імпорті енергоресурсів та вплинула на його наступну діяльність. Перед Україною нагальною потребою стало реформування ПЕК з метою забезпечення необхідного рівня економічної та енергетичної безпеки країни.

ПЕК України охоплює такі важливі галузі, як електроенергетика, вугільна та нафтогазова промисловості. *Електроенергетика* України належить до найрозвинутіших галузей промисловості. Про це свідчить те, що у складі колишнього СРСР Україна була єдиною республікою, що мала своє міністерство енергетики [33, С. 367]. Під контролем України перебували також лінії передачі електроенергії, по яких вона експортувалася до країн Центральної та Східної Європи. У радянські часи в Україні були збудовані одні з найбільших і перших ГЕС та АЕС, але ці здобутки надзвичайно дорого обійшлися нашій країні. Під час будівництва ГЕС та АЕС було знищено найродючіші землі України, тисячі людей були виселені зі своїх домівок, забруднено радіацією значна частина території країни. Наслідки такого хижацького ставлення до природних багатств України та до її народу буде відчувати ще не одне покоління українців.

Багатовекторність і складність проведення ринкових перетворень в Україні позначилися на розвитку електроенергетики.

Якщо у 1990 р. в Україні виробництво електроенергії становило 298,5 млрд. кВт-год., то у 2005 р. – 186,1 млрд. кВт-год., тобто скоротилося у 1,6 рази., найменше було вироблено електроенергії у 2000 р. Також докорінно змінилася структура виробництва електроенергії (рис. 4.1.2). Якщо у 1990 р. частка електроенергії, виробленої на ТЕС України, становила 70,9 % у загальному балансі, то у 2005 р. – вже 45,5 %. Натомість упродовж 1990-2005 рр. у загальному балансі збільшувалася частка електроенергії, виробленої на АЕС України, з 25,5 % у 1990 р. до 47,8 % у 2005 р., і це незважаючи на закриття у 2000 р. ЧАЕС. Однією з вагомих причин скорочення обсягів виробництва електроенергії ТЕС після проголошення незалежності було призупинення будівництва нових

генеруючих потужностей [32, С. 285]. У розвитку атомної енергетики існують проблеми, пов'язані з постачанням палива, зі створенням національного сховища радіоактивних відходів у зоні відчуження та зоні обов'язкового виселення, зняття ЧАЕС з експлуатації (цей процес може тривати від 30 до 100 років), із забезпечення безпечної експлуатації вже побудованих АЕС тощо.

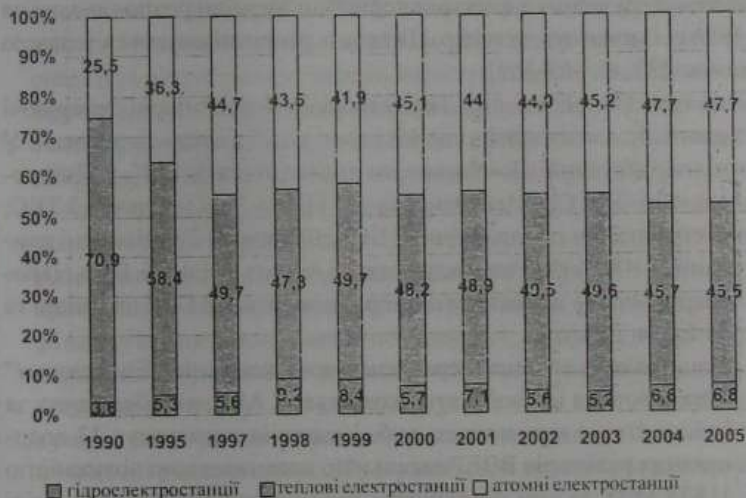

Рис. 4.1.2. Структура виробництва електроенергії в Україні

Розраховано на основі: [25, С. 124; 28, С. 112].

Із середини 1990-х рр. в Україні починають застосовуватися нетрадиційні способи одержання електроенергії, зокрема будуються вітроелектростанції (ВЕС) [21, С. 50-56]. З метою розвитку великих ВЕС у 1997 р. в Україні було затверджено програму їх будівництва, згідно з якою планувалося, що кілька десятків великих оборонних підприємств перепрофілюють свої виробничі потужності на виробництво обладнання для ВЕС. Державне науково-промислове підприємство "Укренергомаш" призначили координатором цього проекту.

Формування ринкової системи господарювання в Україні зумовлює зміни моделі управління електроенергетичною галуззю

та проведення структурної перебудови. Головні засади функціонування цієї галузі відображено в указах Президента України “Про заходи щодо ринкових перетворень в галузі електроенергетики України” та “Про структурну перебудову в електроенергетичному комплексі України”, якими передбачене реформування системи управління та відносин власності у вітчизняній електроенергетиці. Системні зрушення в електроенергетиці України розпочинаються у 1996 р. і тривають до тепер. Ця галузь реорганізовується за такою схемою [33, С. 367-369]:

- ✦ на базі 14 найбільших ТЕС створено 4 акціонерні генеруючі компанії, в яких контрольний пакет акцій належить державі. У підпорядкуванні Донбасенерго знаходиться 5 ТЕС, у Дніпроенерго – 3 ТЕС, у Центренерго – 3 ТЕС, у Західенерго – 3 ТЕС;
- ✦ експлуатацію та управління ГЕС здійснюють 2 акціонерні компанії із 100 % пакетом акцій, що належить державі. Цим гідроенергетичним компаніям підпорядковуються 8 ГЕС на Дніпрі та 3 ГЕС на Дністрі;
- ✦ Національна атомна енергогенеруюча компанія “Енергоатом” була утворена на базі п’яти українських АЕС, які зберігають за собою статус юридичних осіб. Компанія експлуатує 13 вододіяних реакторів ВВЕР загальною встановленою потужністю 11835 МВт, за цим показником Україна посідає 8 місце у світі та 5 в Європі. “Енергоатом” є повністю державною власністю. Основним завданням “Енергоатому” є консолідація виробничих, наукових і технічних ресурсів з метою поліпшення енергозабезпечення вітчизняної економіки та підтримки належного рівня безпеки АЕС;
- ✦ високовольтні (220 кВт і вище) лінії електромереж та оперативно-диспетчерське управління Єдиною енергосистемою України перебувають в підпорядкуванні Національної компанії електромереж “Укренерго”, а низьковольтні мережі та деякі генеруючі потужності (в основному теплоелектроцентралі) у 24 областях України, Автономній Республіці Крим, у Києві та Севастополі є в управлінні 27 акціонерних компаній (обленерго). В Україні проведено масову приватизацію обленерго,

проте, контрольний пакет акцій цих компаній належить державі; з метою координації дій усіх учасників енергоринку у грудні 1994 р. створюється Національна комісія з питань регулювання електроенергетики (НКРЕ). До функцій НКРЕ належить видача та контроль ліцензій на генерацію електроенергії, високовольтну передачу, розподільчу передачу, тарифне та нетарифне постачання. Завданням НКРЕ є також розвиток конкуренції, захист прав споживачів, нагляд за діяльністю ринку електроенергії та регулювання тарифів магістральних і низьковольтних мереж, що застосовуються до невеликих, прив'язаних споживачів; генеруючі компанії, Національна компанія електромереж "Укренерго" та 27 облэнерго у першій половині 1996 р. підписали Угоду членів енергоринку (УЧЕ). УЧЕ передбачає, що експлуатувати та керувати оптовим ринком електроенергії буде Національний диспетчерський центр (НДЦ), повністю державна компанія. Його головними функціями є: управління та фінансування високовольтної мережі; купівля та диспетчеризація енергетичних потужностей та електроенергії; купівля допоміжних послуг для системи; управління системою розрахунків, включаючи управління коштами ринку. Технічні та фінансові ринкові операції регулюються правилами ринку, що описані в УЧЕ.

електроенергія постачається кінцевим споживачам від облэнерго – постачальників за регульованими тарифами, що зобов'язані обслуговувати усіх покупців, які бажають купити електроенергію за регульованими роздрібними цінами – та численних ліцензованих постачальників за нерегульованим тарифом, що купують електроенергію на оптовому ринку, та перепродають її великим споживачам.

Важливим координатором реорганізованого електроенергетичного сектора є Міністерство палива та енергетики України, яке представляє державу як власника основних активів галузі.

Вугільна промисловість є однією з найстаріших галузей вітчизняної промисловості, її продукція широко використовується в різних сферах людської життєдіяльності. Україна є серед 15 країн

світу, які мають найбільші обсяги видобутку вугілля. У середині 1990-х рр. на підприємствах вугільної промисловості працювало 650 тис. працівників, які видобували вугілля у 275 шахтах та переробляли його на 64 збагачувальних заводах, ще 200 тис. працівників були зайняті в допоміжних виробництвах, таких як спорудження шахт, машинобудування, соціальна сфера тощо [33, С. 372]. На шахтах і розрізах України видобувається вугілля різних марок, з якого виробляється близько 60 видів вугільної продукції енергетичного та технологічного призначення [1, С. 51].

Більшість підприємств вугільної промисловості потребують оновлення своїх основних виробничих засобів. Зокрема, кожне четверте з п'яти вугільних підприємств України на середину 1990-х р. відпрацювали без реконструкції та модернізації понад 20 років, а окремі вугільні розрізи експлуатуються вже понад 100 років [32, С. 291]. Низькою у порівнянні із зарубіжними вугільними підприємствами є продуктивність праці українських шахтарів. Якщо у 1995 р. один шахтар в Україні виробляв у середньому близько 100 т збагаченого вугілля, то у Польщі – 400 т, в Росії – 200 т [33, С. 372].

У першій половині 1990-х рр. економічна нестабільність в Україні та інші чинники зумовили бартеризацію господарських відносин у вугільній промисловості. Зокрема, у 1996 р. рівень бартеризації становив 78 % від загального обсягу постачання вугілля [1, С. 53]. Це у свою чергу означало, що діяльність переважної більшості підприємств вугільної промисловості мала непрозорий характер і тінзувалася. Водночас відчувалася нестача коштів на підтримку розвитку цієї галузі української промисловості. Зазначені чинники, а також труднощі та проблеми, що виникли у зв'язку з ринковою трансформацією економіки України, спричинили погіршення роботи підприємств вугільної промисловості. Найбільше скорочення видобутку вугілля припадає на 1990-1996 рр., коли величина видобутку скоротилася від 164,8 млн. т у 1990 р. до 70,5 млн. т у 1996 р., тобто на 57,2 %.

Негативні тенденції розвитку вугільної промисловості в Україні зумовили необхідність проведення реформ, метою яких є переорієнтація галузі на ринкові засади господарювання. Тобто

необхідно змінити систему управління галуззю, вирішити проблему існування неперспективних вугільних підприємств, підвищити зацікавленість працівників шахт у результатах своєї роботи, залучити інвестиції та оновити основні виробничі засоби тощо. Реалізація вказаних завдань була задекларована в *“Програмі розвитку вугільної промисловості і соціальної сфери шахтарських регіонів на період до 2005 року”*, відомою більше під назвою *“Програма “Вугілля”*. У цій програмі враховувалися практично усі аспекти діяльності, управління та регулювання вугільної промисловості.

Проте проведення реформ у вугільній галузі згідно із задекларованими принципами наштовхнулося на низку перешкод, насамперед, невирішеними виявилися соціальні проблеми. Як приклад можна навести досвід закриття шахт Донецької області де було закрито 52 підприємства, вивільнено 22 тис. трудящих, а створено за цей час не більше 1000 нових робочих місць [2, С. 36]. У квітні 1997 р. виявилось, що контроль за виконанням програми з боку різних урядових установ, у тому числі з боку Міністерства вугільної промисловості України, був надзвичайно слабким. Від другої половини 1990-х рр. в Україні склалася парадоксальна ситуація, коли формально вугільна галузь є власністю держави, проте, значні сегменти галузі фактично підконтрольні певним промисловим групам споживачів [2, С. 33].

Реформування вугільної промисловості триває, у вересні 2001 р. було затверджено нову програму її реструктуризації під назвою *“Українське вугілля”*. У цій програмі визначено стратегію реформування вугільної промисловості до 2010 р. та враховано недоліки та слабину попередньої. Її найважливішими завданнями є розвиток і зміцнення перспективного шахтного фонду, збільшення державної фінансової підтримки для освоєння нових високопродуктивних лав і розрізів. Програма передбачає ретельний аналіз економічного становища підприємств вугільної промисловості, визначення перспектив їх подальшого функціонування.

Нафтогазова галузь України представлена підприємствами, що надають послуги з видобутку цих видів енергетичних ресурсів, з

їх переробки, з транспортування та зберігання. Особливістю нафтогазової галузі України є її значна інтегрованість в нафтогазовий комплекс колишнього СРСР, що зумовило негативні тенденції у розвитку цієї галузі після проголошення незалежності. Фактично інтенсивний видобуток нафти та газу в Україні у складі колишнього СРСР у 50-80 рр. ХХ ст. призвів до виснаження родовищ і посилив залежність нашої країни від експорту цих видів енергоресурсів. Більшість родовищ нафти та природного газу на момент здобуття Україною своєї незалежності нещадно експлуатувалися впродовж 40-50 років, тому виробленість початково розвіданих запасів становила для нафти 68,8 %, для газу – 61,5 % [32, С. 296].

Упродовж 1990-1995 рр. падають обсяги видобутку нафти та природного газу, що, насамперед зумовлене вичерпністю запасів основних родовищ і незначною кількістю нових. За цей період видобуток нафти в Україні скоротився майже на 23 %, а газу – на 35 %. Скорочення обсягів видобутку нафти триває і досі. У 2005 р. рівень видобутку цього виду природних ресурсів становив близько 74 % рівня 1990 р. Ситуацію з видобутку газу в Україні вдалося певною мірою стабілізувати. Згідно з даними офіційної статистики у 2001-2005 рр. обсяги газовидобування збільшуються, хоча це становить лише одну четверту частину потреби України в цьому виді палива. Стан справ із видобутку природного газу до певної міри покращився за рахунок впровадження нових методів газовилучення, прогресивних технологій розробки та введення свердловин з недіючого фонду.

Проте перспективи нафтогазовидобування в Україні не можна визначити як оптимістичні, оскільки для збереження досягнутих обсягів і поступового нарощування власного видобутку цих ресурсів необхідне буріння на вже розвіданих родовищах додаткових свердловин, запровадження сучасних технологій видобування, реконструювання та переоснащення вже існуючих потужностей, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій тощо.

Ще однією складовою нафтогазової галузі України є нафтопереробка. Від 2001 р. відбувається нарощування обсягів

виробництва окремих видів продукції нафтоперероблення. Згідно з даними Державного комітету статистики України обсяги первинної переробки нафти, виробництва бензину та інших видів продуктів нафтопереробки скоротилися у 4-8 разів у 1990-2000 рр. Падіння обсягів нафтопереробки зумовлене насамперед орієнтацією діяльності нафтопереробних підприємств України на забезпечення потреб всього колишнього СРСР. У зв'язку із сприятливим географічним розташуванням нашої країни за часів перебування її у складі колишнього СРСР було збудовано шість нафтопереробних заводів (НПЗ) загальною потужністю 52 млн. т сирової нафти на рік. Цей показник значно перевищує і можливості вітчизняного нафтовидобування, і потреби нашої країни у нафтопродуктах. Упродовж 1991-1998 рр. обсяги переробки нафти НПЗ зменшилися більш ніж у чотири рази, рівень завантаження НПЗ не перевищував 10-15 %, простої кожного НПЗ в середньому становили 150-200 днів у році [32, С. 297].

Тому надзвичайно важливим завданням було відновити обсяги переробки нафти на НПЗ України до визначених потужностей. Це означало пошук стратегічних нафтових партнерів. Ефективним інструментом вирішення цього завдання у другій половині 1990рр. стала приватизація НПЗ. У 1995 р. було створено транснаціональну компанію "Укртатнафта" на базі Кременчуцького НПЗ. У 1999-2000 рр. було приватизовано й інші НПЗ України, їх власниками стали провідні компанії Росії та Казахстану. Зокрема, власником Херсонського НПЗ стала ТНК "Казахойл", Одеського НПЗ – компанія "Лукойл", Лисичанського НПЗ – компанія "Тюменська нафтова компанія" тощо. Передача НПЗ у приватні руки сприяла покращенню результатів роботи цих підприємств. У 2001 р. завантаження виробничих потужностей збільшилося в 1,8 рази, простої НПЗ скоротилися у 2,7 рази, а загальні обсяги переробленої нафти склали 15,6 млн. т [31, С. 191]. Крім того, нові власники розпочали реконструкцію підприємств, спрямовану на покращення якості їх роботи та виробництво нових видів продукції.

Україна успадкувала від колишнього СРСР розгалужену систему транспортування газу, а також газосховища великої потужності.

На території країни знаходиться 10000 км магістральних труб діаметром понад 1000 мм, 60000 км розподільчих трубопроводів з трубами малого діаметру та 850 компресорних станцій потужністю 5600 МВт [33, С. 378].

Таким чином, в Україні реформування паливно-енергетичного комплексу триває. Найважливіші напрями розвитку ПЕК визначено в програмі “*Національна енергетична стратегія України до 2030 р.*”, якою передбачається поступове зниження енергомісткості української економіки, застосування енергоощадної техніки і технології, зменшення енергозалежності вітчизняного господарства від експорту енергетичних ресурсів тощо.

Гірничо-металургійний комплекс (ГМК) України належить до експортноорієнтованих галузей вітчизняної економіки, що спричинене як особливостями його формування в колишньому СРСР, так і багатими покладами залізних, марганцевих та інших видів руд. За своїми виробничими потужностями ГМК України посідає п’яте місце в світі, після таких країн, як Японія, США, Китай та Росія. Продукція українських металургійних підприємств експортується до 83 країн світу, вона сертифікована за понад 80 найменуваннями будівельного, суднового та конструкційного прокату, труб та метизів відомими світовими сертифікатними центрами з Великобританії, США, Норвегії, Голландії тощо.

Україну зараховують до десяти найбільших виробників металу в світі. Основними експортерами в Україні є великі інтегровані фінансово-промислові структури, такі як СКМ, “Індустріальний союз Донбасу”, “Приват”, “Старт-груп” [12, С. 73-74]. Експортна орієнтація вітчизняного ГМК є чинником, що зумовлює його значну залежність від кон’юнктури зовнішнього ринку. За прогнозами, складеними вітчизняними експертами до 2010 р. внутрішній ринок країни візьме не більше 8 млн. т прокату, тобто всього 35 % поточного обсягу його виробництва [12, С. 79]. Це означає, що протягом найближчих років залежність української металургії від зовнішньої кон’юнктури збережеться.

Особливістю вітчизняного ГМК є те, що частка металопродукції з високим ступенем обробки становить менше 20 %, решта –

сировина та напівфабрикати, тоді як у розвинутих країнах виробництво готової металопродукції становить більше 90 % [4, С. 795, 796-797]. Іншими словами, на території України виробляється металопродукція з низьким ступенем переробки, виробництво якої завдає значної шкоди довкіллю, негативно позначається на стані здоров'я населення нашої країни та знижує конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

У першій половині 1990-х рр. ГМК як і інші галузі української економіки охопила системна криза. Упродовж 1990-1995 рр. відбулося різке скорочення обсягів виробництва металопродукції. Якщо у 1990 р. виробництво прокату чорних металів становило 45,4 млн. т на рік, то у 1995 р. – вже 17,8 млн. т на рік, або 39,2 % рівня 1990 р. Негативні тенденції у розвитку ГМК України в цей період супроводжувалися процесами структурної деформації вітчизняної економіки. Якщо у 1991 р. частка металургії у загальному обсязі промислового виробництва становила 10 %, то у 1994 р. – понад одну третину [15].

До найвагоміших причин, що дестабілізували роботу ГМК України у першій половині 1990-х рр., можна зарахувати розрив традиційних господарських зв'язків і пошук нових ринків збуту, постійне зростання витрат виробництва через підвищення цін на енергоресурси та сировину, бартеризацію відносин у ГМК і непрозорі схеми розрахунків за поставлену продукцію тощо. Водночас ціни на металопродукцію на внутрішньому ринку України були нижчими ніж на зовнішньому ринку. Цією ситуацією скористалися посередницькі структури, що здійснювали експорт дешевого українського металу за демпінговими цінами. У середині 1990-х рр. проти українських виробників металопродукції розпочато низку антидемпінгових розслідувань, що створило перешкоди для її експорту в США та в країни Європейського Союзу.

У другій половині 1990-х рр. ускладнила роботу та процес виходу з кризи ГМК України несприятлива кон'юнктура світового ринку металопродукції. У 1997-1998 рр. відбулося падіння цін на металопродукцію на світовому ринку, і в багатьох випадках вони були нижчими від її фактичної собівартості [3]. Ситуація

ускладнилася ще й тим, що один з найвагоміших конкурентів України у цій галузі Росія змінила умови ціноутворення на свою металопродукцію. Російські металургійні підприємства з кінця 1998 р. почали пропонувати свою продукцію на зовнішніх ринках за цінами, що на 50 % були меншими за ціни українських виробників металопродукції [31, С. 196-197].

Розвиток ГМК значною мірою залежить від оновлення основних засобів, впровадження енергозберігаючих технологій. Одним з прикладів інновацій у металургійній промисловості є міні-заводи потужністю від 200 до 500 тис. т металопродукції за рік. Від 70 років ХХ ст. у світі функціонує близько 390 міні-заводів, у США діє близько 60 підприємств такого типу загальною потужністю близько 25 млн. т сталі за рік. У колишньому СРСР один міні-завод збудували в Білорусії, інший – в Молдавії. Металургійний міні-завод має такі переваги: на 1 т продукції потрібно у 2,5 рази менше виробничих площ, у 3 рази менше устаткування, у 1,5 рази менше споживання електроенергії. Питомі капітальні затрати на будівництво комплексу продуктивністю 100-200 т сталі дрібного сорту за рік залежно від ступеня використання наявних будівель і споруд становлять 100-500 дол./т, що у 2-5 разів менше ніж аналогічні показники міні-заводів продуктивністю 500-1000 тис. т за рік, і в 4-15 разів менше ніж затрати при будівництві металургійного комбінату з повним циклом [22, С. 25].

Загалом, на державному рівні для забезпечення подальшого розвитку ГМК з метою оптимізації структури металургійного виробництва, підвищення його технологічного і технічного рівнів, реалізації заходів з енергозбереження та природоохоронної діяльності необхідне розроблення і впровадження відповідних урядових програм. У 2002 р. розроблено *“Національну програму розвитку та реформування ГМК України до 2010 р.”*, яку представлено до затвердження Верховній Раді України.

Хімічна та нафтохімічна промисловість (ХНХП) України представлена такими важливими підгалуззями, як виробництво базової хімічної продукції, виробництво лаків і фарб, фармацевтичне виробництво, виробництво мила та інших препаратів,

виробництво штучних і синтетичних волокон, виробництво гумових і пластмасових виробів. У ХНХП виготовляється сировина, напівфабрикати та готові вироби, що необхідні практично для більшості галузей вітчизняної економіки та населення. ХНХП є експортно-орієнтованою галуззю української економіки, що робить її чутливою до змін ринкової кон'юнктури. Зокрема, близько 70 % продукції хімічної промисловості України реалізується за межами країни та постачається більш як у 50 країн світу, її частка в загальному обсязі промислового експорту становить 13 % [31, С. 199]. За обсягами експорту продукція хімічної промисловості посідає друге місце після чорної металургії.

У 1990-х рр. спостерігались негативні тенденції у розвитку ХНХП України, що зумовлене як глибокою економічною кризою, яка охопила вітчизняну економіку, так і особливостями господарських взаємозв'язків підприємств цієї галузі, сформованими ще в колишньому СРСР. До найвагоміших причин, що обумовили спад обсягів виробництва у вітчизняній ХНХП, можна зарахувати технічну та технологічну відсталість, неплатоспроможність споживачів хімічної продукції, надмірний податковий тиск, обмеження в постачанні енергоносіїв і сировини, нестачу обігових коштів і проблеми із збутом продукції тощо. Найбільших втрат вітчизняна хімічна промисловість зазнала у 1991-1994 рр.

За даними офіційної статистики до 1997 р. обсяги товарної продукції хімічної промисловості зменшилися майже на 60 %, за такими видами продукції, як синтетичні миючі засоби, пластмаси, хімічні засоби захисту рослин, синтетичні барвники – на 70-95 % [27, С. 111]. У 1995 р. з'явилися певні ознаки стабілізації роботи ХНХК, про що свідчить уповільнення падіння індексів обсягів виробництва продукції цієї галузі. У 1996 р. позитивна динаміка стала більш помітною, про що свідчить зростання випуску шин на 10 %, мінеральних добрив на 5 %, аміаку – на 6,2 % [31, С. 199]. Переломним у роботі ХНХП став 1998 р., коли було зафіксоване зростання обсягів виробництва на 1,6 % у порівнянні з 1997 р. Проте у 1999 р. у зв'язку з несприятливою кон'юктурою на світовому ринку галузеві темпи росту дещо уповільнилися і

становили 0,3 % у порівнянні з попереднім роком. Але від 2000 р. в ХНХП України спостерігається позитивна динаміка нарощування обсягів промислового виробництва продукції. Зокрема, у 2000 р. обсяги виробництва зросли на 7,6 % у порівнянні з попереднім роком, а поставки на експорт – майже на 44 % [27, С. 111], у 2005 р. – на 9,8 % відповідно. За період 1991-2005 рр. питома вага продукції ХНХП у загальному обсязі промислового виробництва в Україні зросла з 5,4 до 6,4 %. У розвинутих країнах частка хімічної галузі у структурі промислового виробництва становить 12-18 % [31, С. 199], тобто її роль як базової галузі у цих країнах значно вища, ніж в Україні.

У галузі відбулися якісні зрушення, внаслідок прискореного процесу оновлення основних виробничих засобів підприємств, виведення з експлуатації застарілих та надлишкових потужностей, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій. Підприємства галузі стали більше працювати на внутрішній ринок.

4.1.3. Формування та реалізація державної промислової політики в Україні

Формування ринкових засад господарювання в промисловості України передбачає розроблення та реалізацію державної промислової політики.

Державна промислова політика – це комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності промислового виробництва у довгостроковому періоді, з метою забезпечення національних інтересів країни та її економічної безпеки, підвищення добробуту населення.

У першій половині 1990-х рр. в Україні систематична робота з розроблення та впровадження державної промислової політики практично не велася, що зумовило низьку ефективність реформування цієї галузі вітчизняної економіки. Відсутність державної промислової політики в Україні в цей період можна пояснити й успадкованою від колишнього СРСР негнучкою системою управління галуззю, що здебільшого орієнтувалася на вказівки з “центру”. Лише у 1994 р. в Україні набуває чинності Концепція

державної промислової політики [10], в якій основні зусилля спрямовувалися на якнайшвидше подолання кризових явищ у промисловості, збереження науково-технічного та технологічного потенціалу, визначення найпріоритетніших напрямів промислового розвитку та прискорення структурної перебудови.

Від другої половини 1990-х рр. формуванню державної промислової політики в Україні надається важливого значення, що знаходить відображення у відповідних урядових документах. Зокрема, набувають чинності *“Комплексна програма розвитку внутрішнього ринку”*, *“Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки”*, *“Національна енергетична програма”*, *“Програма “Українське вугілля”*, *“Україна – 2010”* та інші галузеві та регіональні програми, основні пріоритети державної промислової політики визначено в таких важливих урядових документах, як послання Президента України до Верховної Ради України *“Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2002-2004 рр., 2005 р.”*, програма дій Кабінету Міністрів України *“Назустріч людям”* тощо. Згідно з цими нормативними документами найважливішим завданням промислової політики в Україні у ХХІ ст. є реалізація інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, що ґрунтується на таких засадах [15; 17; 19]:

- ⇒ зростання ролі промисловості в розвитку внутрішнього ринку;
- ⇒ подолання структурних деформацій у промисловості, посилення її соціальної спрямованості та випереджаючий розвиток високотехнологічних галузей;
- ⇒ прискорення інституційних перетворень: приватизація, створення спільних підприємств, використання механізмів концесії, ефективних моделей взаємодії великого малого і середнього підприємництва, підвищення ефективності управління державною власністю;
- ⇒ проведення активної політики імпортозаміщення, освоєння виробництва продукції, що забезпечує стратегічну незалежність держави від імпорту;
- ⇒ реалізація політики енергозабезпечення та енергозбереження, впровадження екологічно безпечних технологій;

- ⇒ адаптація виробництва до активного ринкового попиту;
- ⇒ розвиток експортного потенціалу, насамперед, за рахунок наукоємних секторів промисловості;
- ⇒ санація та перепрофілювання неперспективних виробництв;
- ⇒ розширення продажу технологій;
- ⇒ оснащення підприємств сучасним високотехнологічним обладнанням;
- ⇒ конверсія та реконверсія підприємств;
- ⇒ створення ефективної системи поєднання досягнень науки, технологій, виробництва та ринку;
- ⇒ інтеграція промисловості у світові господарські зв'язки, насамперед, його науково-технічного потенціалу;
- ⇒ використання в цивільних галузях науково-технічних досягнень оборонного комплексу;
- ⇒ реформування системи управління, завершення переходу від галузевого до функціонального принципу управління, формування дворівневої системи управління.

Таким чином, державна промислова політика відповідає докорінним змінам, що відбулися в економіці України за роки незалежності, та враховує зовнішні чинники, такі як посилення тенденцій глобалізації світової економіки та міжнародної конкуренції, постіндустріальний вектор розвитку суспільства розвинутих країн. Сучасна промислова політика України повинна мобілізувати промислові підприємства на практичну реалізацію моделі інноваційно-інвестиційного розвитку вітчизняної економіки.

Запитання для самоконтролю

1. Які зміни відбулися у структурі промисловості України за роки незалежності?
2. Якими чинниками обумовлене різке скорочення обсягів промислового виробництва у 1990-х рр. в Україні?
3. Як змінилася структура виробництва електроенергії в Україні за роки незалежності?
4. Які існують нові напрями розвитку електроенергетичної галузі України у XXI ст.?

5. Які найважливіші напрями реформування вугільної галузі визначено в програмі "Українське вугілля"?
6. У чому полягають особливості роботи нафтогазової промисловості України?
7. Чому металургійна промисловість України належить до експортно орієнтованих галузей економіки, чим це обумовлене?
8. Які зміни відбулися у роботі підприємств хімічної промисловості України після проголошення незалежності?
9. Що розуміють під промисловою політикою і чому необхідне державне регулювання промисловості України?
10. Які існують найважливіші напрями промислової політики в Україні і чому?

Сільське господарство та основні напрями аграрної політики в національній економіці

План викладу і засвоєння матеріалу

- 4.2.1. Місце і роль сільського господарства у системі національної економіки.
  - 4.2.2. Основні напрями аграрної політики в Україні.
  - 4.2.3. Земельна реформа та зміна форм власності у сільському господарстві. Розвиток фермерських господарств.
  - 4.2.4. Формування і розвиток аграрного ринку в Україні.
- Запитання для самоконтролю.*

Ключові слова:

- ⇒ *природно-ресурсний потенціал,* ⇒ *аграрна політика,*
- ⇒ *сільське господарство,* ⇒ *земельна реформа,*
- ⇒ *аграрна сфера,* ⇒ *фермерське господарство,*
- ⇒ *аграрний ринок.*

4.2.1. Місце і роль сільського господарства у системі національної економіки

Сільське господарство (с/г) є однією з основних галузей національного господарства, оскільки виробництво продуктів харчування – перша умова життя населення. Водночас воно є сировинною базою легкої та харчової промисловості. Попит на с/г продукцію постійно зростає, оскільки збільшується кількість міського населення. У сільському господарстві як і в інших галузях суспільного виробництва, відбувається постійний розвиток і на цій основі зростає ефективність с/г праці, що дає змогу з меншою кількістю робочої сили виробляти більшу кількість сільсько-господарської продукції.

Україна має величезні потенційні можливості для розвитку аграрного сектора національної економіки. На нашу державу

припадає $\frac{1}{3}$ світових запасів чорнозему та 27 % орної землі в Європі (на одну особу в Україні припадає 0,68 га орної землі, тоді як в Європі в середньому цей показник становить 0,25 га).

За 17 років незалежності у сільському господарстві України здійснено суттєві структурні зміни, перебудовано земельні та майнові відносини. Внаслідок паювання землі біля 7 млн. селян стали власниками сертифікатів на земельні паї (частки), середній розмір яких становить 4 га.

Особливого значення набуває аграрно-промисловий комплекс (АПК). Тут виробляється 35 % валового продукту, працює 29 % зайнятого населення у національному господарстві, використовується 33 % основних фондів. Отже, розвиток господарства держави загалом значною мірою залежить від агропромислового комплексу і його головної складової – сільського господарства.

Щоб виконати ці завдання, слід здійснити комплекс заходів, що передбачають створення економічного механізму розширеного відтворення, реформування відносин власності і форм господарювання, економічного механізму, що разом з удосконаленням системи землеробства, ведення рослинництва і тваринництва, інженерно-технічного забезпечення, спрямовані на виконання відведеної ролі агропромислового комплексу.

Першочерговим завданням при цьому є створення ефективного економічного механізму господарювання, що включає ціноутворення, кредитну й податкову системи та інші важелі регулювання виробництва. Щодо сільського господарства, то ці механізми мають враховувати сезонний характер і надто повільний обіг капіталу в процесі виробництва [24].

Водночас сільське господарство потребує суттєвого реформування. Завдання реформи випливають з вибору, який зробила країна, – входження у світове товариство і перехід на ринкові взаємовідносини. Тому основне завдання реформи – забезпечення продовольчої безпеки держави й підвищення конкурентноздатності сільськогосподарської продукції на світовому ринку.

У цілому, можна окреслити такі основні компоненти розвитку та реформування сільського господарства в Україні.

Сьогодні необхідним є:

- ⇒ вивчення передового досвіду ефективної роботи підприємств в умовах ринку;
- ⇒ всебічна державна підтримка розвитку фермерських господарств у с/г.

На локальному рівні цьому повинні сприяти:

- розвиток лізингової форми як засіб для поліпшення технічного забезпечення господарств;
- розвиток експорту сільськогосподарської продукції, біржової торгівлі, подолання збитковості тваринництва.

На рівні держави відповідно:

- ➔ уведення системи пільгового кредитування сільськогосподарського виробництва, негайне створення земельного банку;
- ➔ створення сприятливих умов вітчизняним і зарубіжним інвесторам агропромислового виробництва, забезпечення гарантій для залучення інвестицій.

Особливо непокоїть те, що в питаннях фінансового забезпечення АПК не визначені головна мета і шляхи розв'язання цієї проблеми. Найважливішим тут має стати спрямування фінансового забезпечення АПК і в першу чергу сільського господарства.

До найбільшої проблеми на макроекономічному рівні слід віднести становлення аграрної фінансової системи. З одного боку, вона трансформується до ринкової економіки, а з другого – головна підвалина цього процесу – товарно-грошові відносини залишаються в нерозвинутому стані.

На розв'язання проблеми державної підтримки сільськогосподарського виробництва спрямовані положення Указу Президента України щодо завершення в найближчі 3 роки формування інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції, розвитку механізмів фінансового лізингу, формування міжгосподарської інфраструктури щодо підвищення рівня технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, захисту інтересів вітчизняного товаровиробника на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції.

У результаті має бути відпрацьована стимулююча податкова політика щодо сільських товаровиробників. Основний шлях удосконалення податкової політики – диференціація податків на прибутки підприємств і обслуговуючих структур залежно від норми прибутку на капітал з урахуванням його обігу, подібно до того, як це запроваджено для фізичних осіб: чим більша величина доходів, тим більша частка від доходів перерозподіляється через податки. Крім того, потрібно зменшити кількість податків. Щодо єдиного земельного податку, то до його уведення потрібно підходити зважено. *По-перше*, земельний податок мають сплачувати власники земельних паїв (а не сільськогосподарські підприємства) і покриватися цей податок повинен за рахунок орендної плати або дивідендів. *По-друге*, єдиний податок на землю без урахування рівня прибутковості сільськогосподарських підприємств ще більше погіршить їх фінансовий стан [239д].

У цілому, необхідним є зменшення податків з відповідною диференціацією їх розмірів від обсягу доходів. Нині держава переглядає свою політику щодо агропродовольчого сектора економіки, робить поступальні кроки для досягнення паритету цін у відносинах сільського господарства з державою, у відносинах з іншими галузями щодо цін на продукцію, яку вони поставляють сільському господарству. Потрібні невідкладні заходи щодо державного регулювання ринку: уведення протекціонізму цін з метою захисту внутрішнього ринку, законодавче утвердження цін підтримки і цін відтворення (еквівалентних); забезпечення паритетності обміну між сільським господарством, постачальниками ресурсів і переробниками сировини.

Важливе значення мають науково-консультаційне та інформаційне забезпечення агропромислового виробництва.

Без впровадження нових технологій виробництва і переробки сільськогосподарської продукції неможливо значно підвищити врожайність сільськогосподарської продукції, продуктивність тварин, зменшити витрати на виробництво, тобто забезпечити конкурентноздатність сільськогосподарської продукції на світових і європейському ринках.

4.2.2. Основні напрями аграрної політики в Україні

Аграрна політика (АП) – це взаємоузгоджена єдність соціально-економічних та організаційно-правових механізмів регулювання аграрного сектора національної економіки.

Стратегічна спрямованість АП підпорядкована ефективному досягненню мети – економічному зростанню в аграрному секторі національної економіки.

У цьому зв'язку особливо актуальними є пошуки альтернативних варіантів вирішення продовольчої проблеми, які виходять з можливостей забезпечення інтенсивного росту при стабілізації і скорочення потреби в основних лімітуючих ресурсах – посівних площах, зрошувальній воді, поголів'ї тварин, кормах, добривах та пестицидах, техніці, капіталовкладеннях тощо, на основі науково-технічного прогресу і розвитку господарського механізму, стимулювання економії і скорочення втрат.

Разом з розробкою системи сталого розвитку АПК існує необхідність перспективного визначення його господарського механізму, який може бути обумовлений рядом аспектів.

Соціально-економічний аспект пов'язаний із здійсненням аграрної реформи, програми соціального відродження села. Це ключовий аспект аграрної політики держави, забезпечує відтворення трудових ресурсів і формування нових економічних відносин. В його основі – поєднання цілеспрямованого державного регулювання і ринкової саморегуляції. Аграрна політика здійснюється у відповідності до Земельного кодексу України та її законодавства.

Система державного регулювання діяльності приватних агроформувань зображено на рис. 4.2.1, у табл. 4.2.1 наведено засоби державного регулювання, у табл. 4.2.2 наведено інструменти державного регулювання [11].

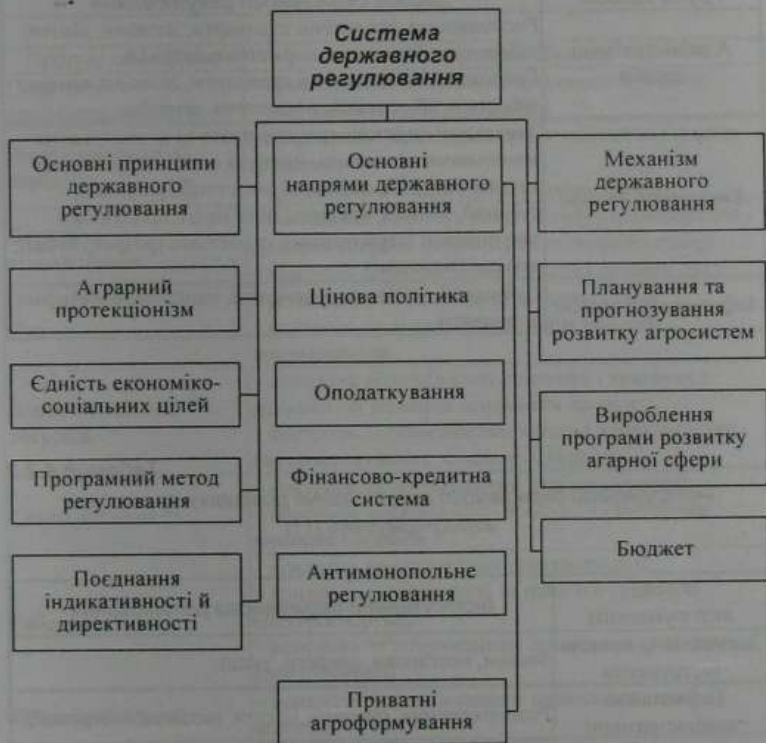

Рис. 4.2.1. Система державного регулювання діяльності приватних агро формувань

Таблиця 4.2.1

Засоби державного регулювання розвитку приватних агроформувань [11]

Групи засобів	Засоби державного регулювання
Адміністративні засоби	Господарські, екологічні стандарти, дозволи, ліміти, заборони, обмеження, нормативи, штрафи. Господарські, екологічні стандарти, дозволи, ліміти, заборони, обмеження, нормативи, штрафи.
Економічні засоби	Земельний податок, орендна плата за користування земельними ділянками, плата за спец використання водних ресурсів; державні інвестиції, закупівлі, субсидії, дотації, кредити; ціни на с/г продукцію: закупівельні (гарантовані), орієнтовні (розрахункові), захисні (імпортні).
Інформаційні засоби	Публікації, радіо-, телепередачі, паперові, електронні документи.

Таблиця 4.2.2

Інструменти державного регулювання розвитку приватних агроформувань [11]

Групи інструментів	Інструменти державного регулювання
Законодавчо-правові інструменти	Закони, постанови, декрети, укази.
Нормативно-адміністративні інструменти	Розпорядження, рішення, накази, вказівки, інструкції, правила, положення, договори.
Організаційно-економічні інструменти	Індикативні плани, проекти, кошториси, державний і місцевий бюджети, державне замовлення, державний контракт, договори, цільові програми, прогнози.

Таблиця 4.2.3

Система державних органів контролю та їх повноваження стосовно діяльності приватних агроформувань [11]

Органи контролю	Контрольні функції
Податкова адміністрація	– правильність визначення сум оподаткування; – своєчасність сплати податків
Відділ внутрішніх справ	– дотримання законодавства, встановлення фактів крадіжок; – притягнення винних до відповідальності
Державна автоінспекція	– постановка (зняття) на (з) облік(у) транспортних і рухомих засобів, перевірка їх технічного стану; – контроль за дотриманням правил безпеки руху
Суд	– установлення та покарання винних осіб; – контроль за дотриманням норм чинного законодавства
Відділ земельних ресурсів	– контроль відповідності реальних і вказаних у документах розмірів земельних ділянок; – контроль за обмеженням якісних характеристик використовуваних земельних ділянок
Санепідстанція	– контроль за дотриманням санітарних норм; – контроль відповідності продукції санітарним вимогам і нормам
Райенерго	– контроль використання електроенергії; – контроль своєчасності та повноти сплати за електроенергію; – контроль за дотриманням правил використання електроенергії
Пожежний нагляд	– контроль за дотриманням правил пожежної безпеки

Таблиця 4.2.4

Кількість ФСГ і їх середні розміри в Україні

Показники / Рік	1991	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2001	2003
Кількість господарств, тис.	2,1	34,8	35,4	35,9	35,5	35,9	35,9	38,4	41,6	42,9
Середня площа с/г угідь на одне господарство	18,9	21,9	22,6	23,6	25,9	29,0	32,4	56,0	62,2	65,2

Таблиця 4.2.5

Площа сільськогосподарських угідь, яка використовується для ведення фермерських господарств (га, на початок року)

Показники	1993	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Україна	292252	786351	932227	1029174	1162292	2157568	2587520	2753700
Львівщина	7299	12707	22415	23330	25501	52136	54000	54301

Таблиця 4.2.6

Стан інфраструктури аграрного ринку України [11]

Об'єкти інфраструктури\Роки	1998	2000	2003
Акредитовані біржі	34	43	3434
Агроторгові домів	95	353	435
Продовольчі ринки	77	425	863
Обслуговуючі кооперативи	-	725	1030
Заготівельні пункти	-	16357	24254

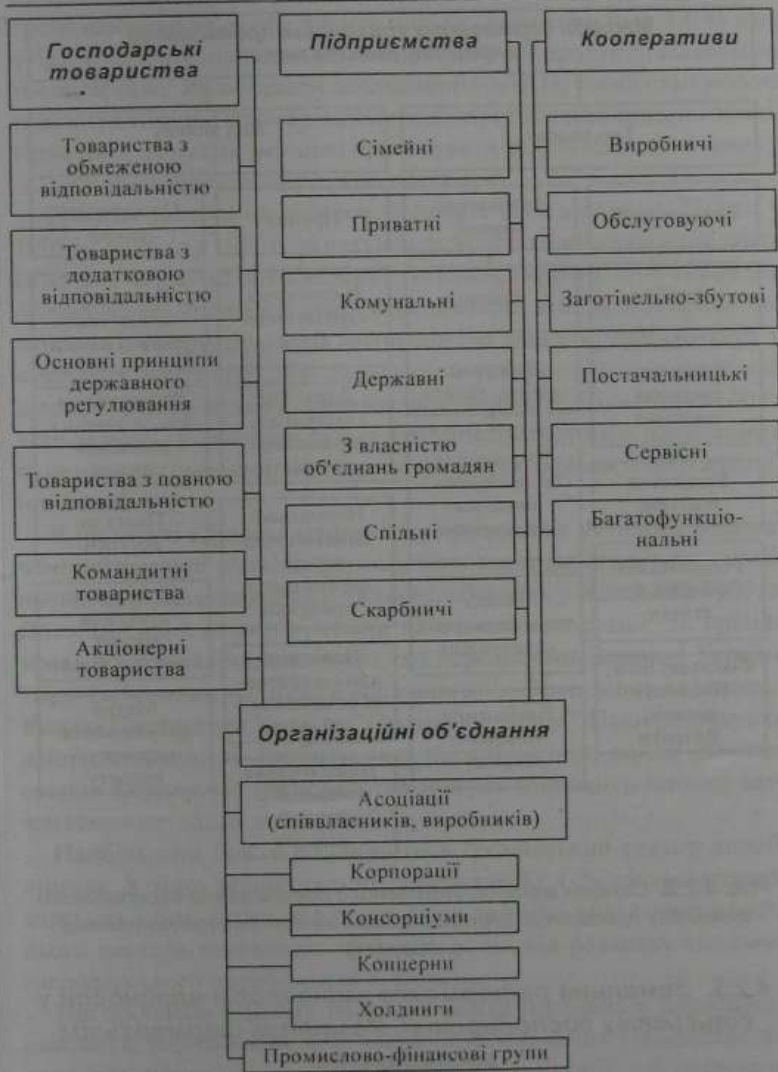

Рис. 4.2.2. Організаційно-правова структура ринкових формувань АПК України [11]

Рис. 4.2.3. Основні методи державного регулювання економічного розвитку приватних агроформувань за типами та методами впливу [11]

4.2.3. Земельна реформа та зміна форм власності у сільському господарстві. Розвиток фермерських господарств

Сьогодні в Україні функціонує понад 45 тис. фермерських господарств. Однак ефективність використання ними сільсько-

господарських угідь ще досить низька. Займаючи біля 3,6 % цих угідь, вони виготовляють $\approx 0,8\text{--}0,9\%$ валової продукції сільського господарства. Як показали дослідження УААН, такий стан можна пояснити тим, що фермерським господарствам надані гірші землі. Крім того, фермери змушені приховувати результати своєї праці у зв'язку з невдалою податковою системою.

Розміри земельних ділянок фермерів збільшилися з 22,6 га у 1995 р. до 26 га у 1996 р. за рахунок додатково одержуваних ділянок із земель запасу та оренди землі. Законом України "Про селянське (фермерське) господарство" передбачено, що "для ведення селянського (фермерського) господарства можуть передаватися у приватну власність або надаватися у користування земельні ділянки, розмір яких не повинен перевищувати 50 га ріллі і 100 га усіх земель, у місцевостях із трудонедоступними населеними пунктами, визначеними Кабінетом міністрів України, – 100 га ріллі" (ст. 6 закону).

В інституті аграрної економіки опрацьована методика й визначені оптимальні розміри фермерських господарств різних виробничих напрямів спеціалізації. Вони перебувають у межах 300–400 га. Досягти таких розмірів можна на основі кооперації та оренди землі, земельних часток (паїв), що передбачено Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію", Земельним кодексом і Указом Президента України "Про оренду землі". Наші розрахунки дають можливість зробити такі передбачення, що за рахунок оренди фермерські господарства можуть збільшити питому вагу землекористування з 2,6 до 10 %.

Найбільшим був, є і залишиться громадський сектор виробництва. У його користуванні перебуває 87,4 % сільськогосподарських угідь. Отже, від результатів реформування господарств цього сектора переважно залежить успіх від розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні.

Що зроблено у цьому напрямі? Земля передана в колективну власність, розпайована між членами колективних сільськогосподарських підприємств без виділення в натурі, які одержали документ – "Сертифікат на право на земельну частку (пай)". Законом України "Про підприємство в Україні" передбачено

створення індивідуальних, сімейних, приватних, колективних, державних, спільних та орендних підприємств.

Можуть також формуватися господарські товариства, зокрема такі, як акціонерні, з обмеженою відповідальністю, додатковою відповідальністю, повні, командитні, створення яких передбачено Законом України *“Про господарські товариства”*.

Отже, законодавча база передбачає вести реформування у трьох напрямках.

Перший, коли всі власники є членами колективу і беруть участь у виробництві своєю землею, майном і працею відповідно до потреби. До них можна віднести існуючі колективні сільськогосподарські підприємства, які треба реформувати (на основі поєднання прав власності й колективних форм організації виробництва), акціонерні товариства закритого типу.

Слід звернути увагу на те, що при формуванні акціонерних товариств може виникнути така ситуація, за якою акціонується земля й майно, і в результаті селянин може залишитися без своєї частки паю, оскільки вона зіллється з вартістю майна і землі. Тому в існуючих акціонерних товариствах потрібно окремо вести облік і майна, і землі.

Є ще й така форма організації виробництва, як сільськогосподарський виробничий кооператив, створення якого передбачено законом України *“Про сільськогосподарську кооперацію”*. У ньому зазначається, що *“члени кооперативу передають право користування належною їм земельною ділянкою кооперативу як пайовий внесок у порядку, визначеному Земельним кодексом України. За земельну ділянку, передану в користування, здійснюється відповідна плата згідно з договором у розмірах, визначених загальними зборами”*.

Економічні відносини між учасниками колективного, кооперативного чи акціонерного формування повинні будуватися на основі паю, оплати праці за виконану роботу та розподілу прибутку.

Другим напрямом реформування колективних сільськогосподарських підприємств є створення їх на базі приватного підприємства. Керівник КСП може стати власником своєї частки (паю), заснувати приватне підприємство та орендувати в інших членів підприємства земельні частки (паї) і майно. При формуванні

таких підприємств слід мати на увазі: більшість людей, вихованих ідеологією колективної участі у виробництві, поки що не сприймають одного власника, що може призвести до незадоволення селян. Крім того, це може призвести до подрібнення існуючих господарських комплексів [11; 239д].

Третій напрям реформування – це створення нового підприємства кількома власниками, а земля й майно орендуються у їх власників. Цьому напрямку відповідають товариства з обмеженою відповідальністю (ЛТД), проте, з соціальної точки зору, це теж не досить стабільна система. Він має такі ж самі проблеми, як і в другому напрямі. Різниця між ними полягає у тому, що там один власник, а в ЛТД – декілька.

Таким чином, найсприятливішими на сучасному етапі будуть формування, які ґрунтуються на приватній чи колективній власності на землю й майно та колективних формах організації виробництва, за яких кожний учасник такої кооперації одержує плату залежно від розміру вкладеного у загальне виробництво капіталу і праці. При цьому не уключені й орендні відносини. Якщо селяни надаватимуть перевагу іншим формуванням, вони законодавчо мають право на безперешкодний вихід із колективних формувань.

Запитання для самоконтролю

- 1. Охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал розвитку сільського господарства в національній економіці.*
- 2. Розкрийте роль і місце сільського господарства в системі національної економіки.*
- 3. Проведіть структурування аграрної сфери в національній економіці.*
- 4. Розкрийте особливості розвитку аграрної сфери в Україні.*
- 5. Які інституційні зміни характерні для аграрної сфери національної економіки?*
- 6. Завдання та напрями аграрної політики.*
- 7. Земельна реформа у сільському господарстві.*
- 8. Особливості та розвиток фермерських господарств.*
- 9. Нормативно-законодавчі засади розвитку аграрної сфери в Україні.*
- 10. Формування і розвиток аграрного ринку.*

План викладу і засвоєння матеріалу

- 4.3.1. Транспортна система України.
 4.3.2. Формування сучасної системи зв'язку і телекомунікацій в Україні.
 4.3.3. Будівельний комплекс України, його розвиток в роки незалежності.

Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

⇒ виробнича інфраструктура,	⇒ трубопровідний транспорт,
⇒ транспортна система,	⇒ міжнародний транспортний коридор,
⇒ авіаційний транспорт,	⇒ зв'язок загального користування,
⇒ автомобільний транспорт,	⇒ телекомунікації,
⇒ залізничний транспорт,	⇒ Укртелеком,
⇒ міський електро транспорт,	⇒ будівельний комплекс.
⇒ морський і річковий транспорт,	
⇒ автодорожнє господарство,	
⇒ будівництво,	

4.3.1. Транспортна система України

Транспортна система України є важливою складовою виробничої інфраструктури. Від ефективності роботи транспортної системи залежить результативність функціонування та розвиток національної економіки України. Це обумовлене тим, що завдяки існуванню розгалуженої транспортної мережі відбувається швидке переміщення різних видів вантажів від одних суб'єктів господарювання до інших і створюється раціональна система взаємозв'язків.

Транспортна система України представлена транспортом загального користування, промисловим залізничним транспортом, відомчим транспортом, трубопровідним транспортом і шляхами сполучення загального користування (табл. 4.3.1). Про місце і роль транспорту в системі національної економіки України свідчить низка статистичних показників. Згідно з даними статистики в Україні на початок 2006 р. налічувалося 32497 суб'єктів ЄДРПОУ, що здійснюють господарську діяльність на підприємствах транспорту і зв'язку, з них 91,6 % становлять суб'єкти приватної форми власності, 6,7 % – суб'єкти державної і державної корпоративної форми власності, 1,7 % – суб'єкти комунальної і комунальної корпоративної форми власності [18, С. 82]. У загальній кількості зареєстрованих суб'єктів ЄДРПОУ підприємства транспорту і зв'язку України складають 0,3 %. Водночас обсяг виробленої продукції підприємствами транспорту і зв'язку у 2005 р. становив 89502 млн. грн. [18, С. 32], або 21,1 % валового внутрішнього продукту (ВВП) України. У 2005 р. вартість основних засобів на транспорті та зв'язку становила 188347 млн. грн. [18, С. 85], або 15,1 % від загальної вартості. На підприємствах транспорту у 2004 р. працювало 728 тис. найманих працівників [17, С. 402], що становило 6,4 % від загальної кількості по економіці України.

Загальна довжина шляхів сполучення по усіх видах транспорту в Україні станом на початок 2005 р. становила приблизно 244 тис. км, що є свідченням існування розгалуженої системи транспортних мереж. Щільність залізничних колій загального користування складає 36 км шляхів на 1 тис. км² території, річкових судноплавних шляхів загального користування 4 км шляхів на 1 тис. км² території, автомобільного транспорту – 273 км шляхів на 1 тис. км² території, трубопроводів загального користування 72,4 км шляхів на 1 тис. км² території [17, С. 257], що у переважній більшості відповідає середнім показникам по країнах Європейського Союзу.

Існуючий транспортний потенціал України не використовується з достатньою повнотою. Як і загалом по економіці України найкритичнішим періодом роботи транспортної системи були 90-ті рр. ХХ ст. Упродовж 1991-1999 рр. обсяг перевезень вантажів за всіма

видами транспорту скоротився в 4,1 рази, найбільше скоротилися обсяги вантажних перевезень автомобільним і водним видами транспорту. Водночас менш суттєве скорочення обсягів перевезення вантажів відбулося на трубопровідному транспорті. За роки незалежності України частка цього виду транспортних перевезень у структурі перевезення вантажів збільшилася з 5 % у 1990 р. до 12 % у 2005 р. [18, С. 232]. У довгостроковій перспективі частка перевезень вантажів цим видом транспорту може скоротитись, що відбудеться внаслідок побудови трубопроводів з Росії до країн західної Європи в обхід України.

Відповідно у 1991-1999 рр. відбувалося зменшення обсягів перевезень населення за всіма видами транспорту (табл. 4.3.2) і становило 1,9 рази, найсуттєвіше скорочення було на авіаційному та водному видах транспорту. Найвагомими причинами такого різкого скорочення обсягів перевезень вантажів є розрив економічних зв'язків України із країнами колишнього СРСР, розбалансованість вітчизняної економіки та зростання тарифів на послуги транспорту внаслідок розгортання інфляційних процесів, посилення майнової диференціації населення, ліквідація централізованої системи управління та необхідність формування нових державних інституцій, відсутність концепції державного регулювання діяльності в цій сфері тощо.

Ще одними важливими показниками, що визначають продуктивність роботи транспорту, є вантажо- і пасажирооборот. Продуктивність роботи транспортної системи України за показником вантажообороту у 1990-2005 рр. різко погіршилась. Якщо у 1990 р. вантажооборот становив 1039,3 млрд. ткм, то у 2005 р. вже 473,6 млрд. ткм, або скоротився у 2,2 рази. Це обумовлене тим, що в Україні за цей період скоротилися реальні обсяги ВВП (у 2005 р. індекс фізичного обсягу ВВП становив 62,6 % рівня 1990 р.) і відповідно це відобразилося й на перевезеннях вантажів.

Подібні тенденції щодо скорочення обсягів пасажирообороту простежувались в Україні в період 1991-2005 рр. Якщо у 1990 р. пасажирооборот транспорту загального користування становив 222,5 млрд. пас. км, то у 2004 р. – вже 128,6 млрд. пас. км, або

Транспортна система України та її найважливіші складові

Вид транспорту	Суть	Складові елементи
Залізничний транспорт	Виробничо-технологічний комплекс організації і підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому та міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форм власності та іншої діяльності тощо.	Входять підприємства залізничного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, рухомих склад залізничного транспорту, залізничні шляхи сполучення, а також промислові, будівельні, торгівельні та поставальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації, підприємства промислового залізничного транспорту та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності що здійснюють його діяльність і розвісок.
Морський транспорт	Входять підприємства морського транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, суднобудівні заводи, морські шляхи сполучення, а також підприємства зв'язку, промислові, будівельні та поставальницькі підприємства, навчальні заклади, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу морського транспорту.	Входять підприємства перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, суднобудівно-судноремонтні бази, підприємства шляхового господарства, а також підприємства зв'язку, промислові, будівельні та поставальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу морського транспорту.
Річковий транспорт	Галузь транспорту, яка забезпечує задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях пасажирів та вантажів автомобільними транспортними засобами.	Входять підприємства автомобільного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, авторемонтні і шиномонтажні підприємства, рухомих склад автомобільного транспорту, транспортно-експлуатаційні підприємства, а також автовокзали і автостанції, навчальні заклади, ремонтно-будівельні організації та соціально-побутові заклади, інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу автомобільного транспорту.
Автомобільний транспорт	Входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, аерофотооб'єкти, польотні заклади, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту.	Входять підприємства перевезення пасажирів і вантажів, аерофотооб'єкти, польотні заклади, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту.

Транспорт загального користування

продовження таблиці 4.3.1

Транспорт загального користування	Міський електро-транспорт	Складова частина єдиної транспортної системи, призначеної для перевезення громадян трамваями, тролейбусами, поїздами метро політсуду на маршрутах (лініях) відповідно до вимог життєзабезпечення населених пунктів.	Входять підприємства міського електротранспорту, що здійснюють перевезення пасажирів та вантажів, рухомий склад, трамвайні і тролейбусні лінії, ремонтно-експлуатаційні діло, службові приміщення, функкулери, канати дороги, ескалатори, заводи по ремонту рухомого складу і виготовленню запасних частин, споруди енергетичного господарства та зв'язку, промислові, ремонтно-будівельні, торговельні та постачальницькі організації, навчальні заклади, науково-дослідні та проектно-конструкторські установи, заклади охорони здоров'я, відпочинку, фізичної культури і спорту та інші культурно-побутові заклади і підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу міського електротранспорту.
Промисловий залізничний транспорт	Вісочий транспорт	І транспортно-технологічний комплекс, який забезпечує системне переміщення вантажів у процесі виробництва (між виробництвами, виробничими шиблами окремими операціями або підприємствами в цілому) та взаємодію із залізничним транспортом загального користування і не належать до нього.	Входять транспортні засоби підприємств, установ та організацій
Трубопровідний транспорт		Магістральний трубопровід – технологічний комплекс, що функціонує як єдина система і до якого входять окремий трубопровід з усіма об'єктами і спорудами, зв'язаними з ним єдиним технологічним процесом, або кілька трубопроводів, якими здійснюються транспортні, міждержавні, міжрегіональні поставки продуктів транспортування споживачам або інші трубопроводи, спроектовані та збудовані згідно з державними будівельними вимогами щодо магістральних трубопроводів.	Промислові трубопроводи – всі інші немагістральні трубопроводи в межах виробництва, а також нафтобазові, внутрішньотромислові нафто-, газо- і продуктопроводи, міські газопроводи, водопроводи, теплотроводи, каналізаційні мережі, розподільчі трубопроводи водопостачання, меліоративні системи тощо.

Складено на основі: [2; 3; 5; 6; 7].

Таблиця 4.3.2

Відправлення (перезезення) пасажирів за видами транспорту загального користування, млн.

	1985	1990	1995	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Транспорт	13588	14977	6816	7911	7780	7657	7711	7711	7997	8200
наземний	13522	14917	6802	7905	7773	7649	7702	7700	7982	8183
залізничний	695	669	577	487	499	468	465	477	452	445
автомобільний (автобуси)*	8077	8331	3483	2502	2557	2722	3069	3297	3720	3837
трамвайний	1670	2007	822	1457	1381	1334	1196	1132	1112	1111
тролейбусний	2477	3232	1359	2735	2582	2332	2141	1921	1849	1903
метрополітенний	603	678	561	724	754	793	831	873	848	887
водний	53	45	12	5	6	7	7	9	12	13
морський	29	26	8	3	4	5	5	7	10	11
річковий	24	19	4	2	2	2	2	2	2	2
авіаційний	13	15	2	1	1	1	2	2	3	4

*2000-2004 рр. – з урахуванням обсягів автомобільних перевезень, виконаних фізичними та юридичними суб'єктами малого бізнесу;

у 2005 р. обсяги автоперевезень пасажирів у сфері малого бізнесу становили 1,8 млрд пасажирів.

Джерело: [17, С. 254; 18, С. 239].

зменшився у 1,7 рази. Однією з вагомих причин цього є значне скорочення платоспроможного попиту населення, що зумовлене економічною кризою 1990-х рр., унаслідок якої відбулося майнове розшарування населення України, практичне зникнення середнього класу та різке зниження рівня доходів переважної більшості домогосподарств.

У роботі транспортної системи України існують певні проблеми, що зумовлені процесами старіння основних виробничих фондів, низьким рівнем застосування сучасних енергозощаджуючих транспортних засобів і енергозберігаючих технологій перевезення тощо. До інших проблем розвитку транспортної системи України у 1990-х рр. і на початку ХХ ст. можна зарахувати скорочення попиту на вантажні та пасажирські перевезення, значне зростання цін на матеріальні економічні ресурси, низька якість наданих послуг, відсутність конкуренції та значний рівень монополізації

окремих видів транспорту, незначні обсяги іноземних та вітчизняних інвестицій, що необхідні для проведення техніко-технологічної модернізації, повільне вирішення питань уніфікації транспортного законодавства відповідно до міжнародного права тощо.

Загальні засади транспортної політики України визначено в таких документах, як Концепція реформування транспортного сектора економіки України, Комплексна програма утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 рр., Програма розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006-2010 рр. та інших. Одним з найважливіших напрямів транспортної політики України є розвиток національної мережі міжнародних транспортних коридорів. Це обумовлене тим, що через територію нашої країни проходять найзручніші та найкоротші шляхи між Європою та Азією у широтних і меридіанних напрямках. Особливої актуальності цей напрям транспортної політики набув у зв'язку з розширенням Євросоюзу до кордонів України, що відкриває нові стратегічні перспективи. Зокрема, за оцінками міжнародних експертів ООН та ЄС та прогнозами Ради по вивченню продуктивних сил Національної академії наук України, до 2010 р. очікується збільшення товарообміну за напрямками європейської осі "Північ – Південь" на 25-30 %, євразійської – на 30-35 %, що обумовлює відповідне збільшення транзитних перевезень територією України [4].

Під *міжнародним транспортним коридором (МТК)* розуміють комплекс наземних і водних транспортних магістралей з відповідною інфраструктурою на визначеному напрямку, включаючи допоміжні споруди, під'їзні шляхи, прикордонні переходи, сервісні пункти, вантажні та пасажирські термінали, обладнання та устаткування рухом, організаційно-технічних заходів, законодавчих і нормативних актів, які забезпечують перевезення вантажів і пасажирів на рівні, що відповідає вимогам Європейського Співтовариства [24]. Розвиток міжнародних транспортних коридорів в Україні відбувається у таких напрямках, як реконструкція і модернізація існуючої мережі та створення нової транспортної мережі з повним комплексом інфраструктури згідно з міжнарод-

ними стандартами. З цією метою в Україні, починаючи від другої половини 1990 рр., проводиться технічне удосконалення переїздів, будуються швидкісні залізничні магістралі та нові автомобільні дороги, відбувається капітальний ремонт окремих ділянок транспортних мереж, здійснюється будівництво і реконструкція об'єктів морського і річкового транспорту, глибоководного судноплавного каналу р. Дунай – Чорне море тощо.

Таким чином, у розвитку транспортної системи України на початку 1990-х рр. виникли проблеми, що зумовлені як особливостями її функціонування у період перебування нашої країни у складі колишнього СРСР, так і тими чинниками, які склалися внаслідок проведення ринкових перетворень. Зокрема, у 1990-х рр. знизилися обсяги вантажних і пасажирських перевезень, обсяги вантажо- та пасажирообороту, погіршилася якість транспортних послуг, відбувалося старіння основного капіталу, скорочення кількості працюючих на транспорті. Проте можна відзначити і позитивні риси у розвитку транспортної системи України, що обумовлене тенденціями загального оздоровлення національної економіки, особливо помітними вони стали на початку ХХІ ст. Від другої половини 1990-х рр. було визначено загальні засади транспортної політики та затверджено відповідні програми розвитку, в яких взято курс на інтеграцію транспортної системи України до європейської та світової транспортних систем.

Залізничний транспорт є важливою складовою транспортної системи України. Цей вид транспорту з'явився відносно недавно, але швидко став популярним серед юридичних осіб та населення. Проект першої залізниці в Україні був створений у 1840-1842 рр., у 1853 р. за державні кошти Австрії була збудована ділянка між Бохнею і Дембицею, у 1857 р. розпочалося будівництво залізниці від Пшемисля до Львова, у 1871 р. з'явилася перша залізниця, що з'єднала Галичину зі Східною Україною [9, С. 13-14].

Залізничний транспорт України є добре розвиненим і розгалуженим, свідченням чого є експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування, яка у 2005 р. становила 22 тис. км. На залізничному транспорті працює близько 45 % від загальної

кількості зайнятих у транспортній системі та спрямовується майже 1/3 коштів від загального обсягу інвестицій в усі види транспорту [21, С. 245]. За роки незалежності залізничний транспорт зберіг свої провідні позиції, оскільки на нього припадає в середньому 45-47 % загального вантажообороту та 39-41 % загального пасажирообороту. Цю ситуацію можна пояснити високою провізною здатністю залізничної транспортної системи, порівняно низькими тарифами та високою надійністю перевезень, стабільністю роботи та можливістю надання послуг незважаючи на природно-кліматичні умови.

Управління залізницями та іншими підприємствами залізничного транспорту, що належать до загальнодержавної власності, здійснюється органом управління залізничним транспортом – Державною адміністрацією залізничного транспорту України (Укрзалізниця), підпорядкованою Міністерству транспорту і зв'язку України [3]. Укрзалізниця через особливості своєї діяльності є суб'єктом природних монополій. Укрзалізниця була створена у грудні 1991 р., під її управлінням перебуває шість залізниць – Донецька, Львівська, Одеська, Придніпровська, Південна і Південно-Західна.

Робота Укрзалізниці впродовж 1991-2006 рр. відбувалась в доволі складних соціальних і економічних умовах, що позначилося на обсягах перевезення вантажів і пасажирів, на фінансово-економічних показниках діяльності, вплинуло на стан парку рухомого складу тощо. До 2000 р. обсяги перевезення вантажів залізничним транспортом загального користування скоротилися у 2,7 рази порівняно з 1990 р., по окремих видах вантажних перевезень зменшились у 4-5 разів. У 1999 р. частка бартерних операцій за надані транспортні послуги складала 85 % [21, С. 246], що сприяло тінізації господарських відносин на залізничному транспорті, виникненню заборгованості перед бюджетом та по заробітній платі, зменшенню інвестиційної активності, зниженню якості надання послуг тощо.

За період 1992-2006 рр. знос основного капіталу виріс із 38 % до 58 %, при цьому знос тепловозів становить 79 %, електровозів –

54 %, пасажирських вагонів – 72 %, вантажних вагонів – 65 % [15]. За переважною більшістю параметрів стан основного капіталу та відповідно технологія залізничних перевезень не відповідає європейським стандартам якості надання транспортних послуг і не може задовольнити належним чином потреби населення України.

Це спонукало до проведення реформ на залізничному транспорті України, основною метою яких є підвищення ефективності його роботи. Хоча у 1990-х рр. були розроблені концепції і затверджені програми проведення реструктуризації на залізничному транспорті, але вони виявилися недовірливими. Тому докорінне реформування залізничного транспорту розпочинається після Указу Президента України *“Про рішення Ради національної безпеки і оборони України”* від 11 квітня 2000 р. *“Про стан залізничного транспорту України та заходи щодо забезпечення його ефективного функціонування”*, також було розроблено Концепцію реформування транспортного сектора економіки та Державну програму розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на 2000-2004 рр. [21, С. 245]. Поступово вдалося ліквідувати заборгованість підприємств залізничного транспорту по внесках до бюджету, державних цільових фондів і з виплати заробітної плати. Це дозволило сформувати та реалізувати соціальну політику на залізничному транспорті України, метою якої є підвищення рівня життя залізничників і створення умов для збереження здоров'я людей. Починаючи від 2001 р. відбувається поетапне підвищення посадових окладів працівників залізничного транспорту, у 2005 р. середньомісячна номінальна заробітна плата в цій сфері досягла 1220 грн. [22] – одна з найвищих в Україні. Збільшується інвестиційна активність Укрзалізниці, спрямована на оновлення рухомого складу, модернізацію колійного господарства, реконструкцію вокзалів, депо котелень та інших об'єктів, проведення електрифікації залізничних колій, розвиток швидкісного руху.

Важливим напрямом діяльності залізничного транспорту стало підвищення швидкості руху поїздів, що скоротить витрати часу на поїздки, з'єднає столицю України з великими обласними, промис-

ловими центрами і головними морськими воротами країни та дозволить інтегруватися до європейської мережі швидкісного сполучення. У липні 2002 р. розпочалася експлуатація першого в Україні швидкісного пасажирського потягу на напрямку Київ–Харків, у серпні 2003 р. – Київ–Дніпропетровськ, восени 2006 р. – Київ–Львів. Передбачається будівництво швидкісної залізничної лінії на напрямках Київ–Полтава, Полтава–Харків, Полтава–Дніпропетровськ, Полтава–Донецьк, Дніпропетровськ–Синельнікове–Сімферополь, Київ–Одеса.

Нові акценти у визначенні перспектив розвитку залізничного транспорту України було сформовано у жовтні 2006 р., коли Міністерство транспорту і зв'язку розробило *“Концепцію Державної програми реформування залізничного транспорту”*. В основі реформування залізничного транспорту згідно з цим нормативним актом стане розмежування господарських функцій і функцій державного управління; утворення єдиного суб'єкта господарювання на базі Укрзалізниці, залізниць та інших підпорядкованих їй підприємств, установ, організацій; розмежування в системі залізничного транспорту природних монопольних і конкурентних секторів, створення умов для демонополізації окремих сфер діяльності галузі та розвитку конкуренції, забезпечення доступності інфраструктури залізниць для користувачів; формування структури управління за видами комерційної діяльності, поступове роздержавлення конкурентного сектора; удосконалення системи тарифів на послуги залізничного транспорту; збереження залізниць як організаційно-технологічної ланки залізничного транспорту, об'єктів соціальної сфери, які сприяють забезпеченню безпеки руху, охорони праці та формуванню кадрового потенціалу у складі єдиного суб'єкта господарювання, цілісності структури управління інформаційними ресурсами, забезпечення належного та об'єктивного надання інформації. Реформування залізничного транспорту України буде проводитися в три етапи, кожен з яких передбачає реалізацію конкретних заходів.

Таким чином, на зниження загальних показників діяльності залізничного транспорту України вплинули економічна криза 90-х рр.

XX ст., старіння основного капіталу та відсутність достатніх обсягів інвестицій, необхідних для оновлення рухомого складу залізниць і відповідної інфраструктури, тінізація та бартеризація господарських відносин та ін. Якісні зрушення в роботі залізничного транспорту України починають простежуватися після 2000 р., що спричинене позитивними тенденціями розвитку вітчизняної економіки та формуванням відповідної стратегії розвитку цієї сфери. Перспективи реформування залізничного транспорту пов'язані з корпоратизацією Укрзалізниці з метою підвищення ефективності її діяльності та інвестиційної привабливості.

Авіаційний транспорт є одним з наймолодших видів транспорту, який інтенсивно розвивається від початку XX ст. і є важливим чинником інтегрування України до світового господарства. Україна належить до когорти провідних авіаційних країн світу. Після проголошення незалежності Україна успадкувала від колишнього Радянського Союзу авіаційну промисловість, що спроможна розробляти, виробляти та обслуговувати сучасну авіаційну техніку, потужний потенціал наукових, проектних, навчальних закладів і фахівців, широку та розвинену на той час інфраструктуру авіаційного транспорту.

Від 1991 р. проводиться реформування авіаційного транспорту України, в основі якого є перехід на ринкові засади господарювання, інтеграція до світової системи авіаперевезень та адаптація діяльності до норм міжнародного авіаційного права. Після набуття незалежності Україна приєдналася до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію і стала членом Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), у грудні 1999 р. – Європейської конференції цивільної авіації, підписала низку міжнародних угод про повітряне сполучення. У травні 1993 р. було прийнято Повітряний кодекс України, в якому було визначено головні засади державного регулювання діяльності цивільної авіації, правила використання вітчизняного повітряного простору, повітряних суден, роботи авіаційного персоналу, аеродромів і аеропортів, здійснення внутрішніх і зовнішніх польотів, створення безпечних умов діяльності та ін.

Економічна криза 1990-х рр. негативно позначилась на роботі авіаційного транспорту України, що зумовило різке падіння попиту на авіап перевезення. Якщо у 1990 р. послугами цивільної авіації скористалось 15 млн. осіб, то у 1999-2001 рр. – вже по 1 млн. осіб, у 2005 р. – 4 млн. осіб [18, С. 239]. Таке різке скорочення пасажирських авіап перевезень в незалежній Україні насамперед спричинене відмовою від субсидіювання цього виду послуг з боку держави та різким зростанням цін на економічні ресурси, зокрема енергетичні, що позначилося на збільшенні витрат і відповідно на ціні. Пасажирські повітряні перевезення, на які держава надавала значні субсидії, у 1990 р. складали 37 % від усіх міжміських пасажирських перевезень, що є доволі високим показником щодо західних країн [16, С. 33-34]. Також у 1990-х рр. відбувається реформування відносин власності на авіаційному транспорті, що сприяло утворенню значної кількості авіакомпаній, які не мали належної матеріально-технічної бази і достатніх коштів для оновлення парку повітряних суден.

Позитивні зрушення у роботі авіаційного транспорту України відбулися після 2000 р., цьому сприяли подолання кризових явищ у вітчизняній економіці та зростання обсягів виробництва. У цей період починає діяти Державна комплексна програма розвитку авіаційного транспорту України на період до 2010 р. і затверджується програма фінансового оздоровлення авіапідприємств, що дозволило ефективніше використовувати державне майно авіаційного транспорту, практично припинити бартерну форму розрахунків за авіаційні транспортні послуги, збільшити обсяги інвестицій для оновлення фізично та морально застарілого парку повітряних суден, розбудови інфраструктури аеропортів.

Новим напрямом діяльності авіаційного транспорту України стало використання малих повітряних суден для задоволення як комерційних цілей, так й індивідуальних потреб населення, що відповідає світовим тенденціям розвитку авіації. Якщо до проголошення незалежності України малі повітряні судна використовувалися лише за спортивним призначенням під керівництвом Добровільного товариства сприяння авіації, армії та флоту

(ДТСААФ), яке діяло під наглядом Міністерства оборони СРСР, і державні органи цивільної авіації не брали участі в регулюванні цього виду діяльності, то тепер ці літаки вважаються цивільними повітряними суднами. Зважаючи на ці нові тенденції у розвитку авіаційного транспорту України у квітні 2004 р. затверджуються Концепція розвитку системи регулювання авіаційної діяльності у сфері створення та використання малих повітряних суден.

В Україні згідно з підписаними міжнародними угодами здійснюються регулярні авіарейси як вітчизняними авіакомпаніями, так і іноземними у різні куточки світу. Найбільші обсяги пасажирських авіаперевезень існують між Україною та Росією, Німеччиною, Чехією, Великобританією, Ізраїлем, Туреччиною, Австрією та іншими. На територію України виконують регулярні рейси авіакомпанії Росії, Франції, Австрії, Латвії, Нідерландів, Німеччини та інших. Іноземні авіакомпанії посилюють конкуренцію на ринку авіаперевезень в Україні, оскільки вони виконують рейси на сучасних літаках, пропонують високий рівень обслуговування пасажирів, розробляють гнучку тарифну політику та оптимальний розклад руху. У повітряному просторі України виконували польоти близько 700 іноземних авіакомпаній [21, С. 249]. За роки незалежності було відкрито нові маршрути і в міжнародному повітряному просторі України, що найвигідніше з'єднують Європу з Азією, Скандинавію із Середземноморським регіоном і Близьким Сходом. Це дозволяє їй реалізувати свій транзитний потенціал.

Таким чином, розвиток авіаційного транспорту в Україні у 1990-х рр. і на початку ХХІ ст. відзначався доволі суперечливими тенденціями. З одного боку у 1990 р. відбулося зниження ефективності його роботи, з іншого боку починає формуватися нове законодавство, що враховує міжнародні стандарти діяльності авіаційного транспорту, відбувається реорганізація роботи галузі на нові засади господарювання, формується ринок авіаційних послуг, розширюються напрями діяльності авіакомпаній тощо. Найважливішими завданнями розвитку авіаційного транспорту України на сучасному етапі є завершення побудови вітчизняної нормативної бази, системи державного регулювання, процесів

ринкових перетворень авіапідприємств, створення сильного та конкурентоспроможного національного повітряного перевізника, оновлення парку повітряних суден і впровадження ефективної системи лізингу, проведення гнучкої тарифної політики і зниження витрат, забезпечення безпеки польотів та авіаційної безпеки згідно з міжнародними стандартами.

Морський і річковий транспорт має давню історію свого розвитку на теренах України, оскільки головний напрям воєнних походів і колонізаційної експансії, торгових зв'язків і господарських інтересів від віків йшов до життєдайного моря [10, С. 22]. Про морську могутність Київської Русі та вправність українських моряків свідчать воєнні походи на узбережжя Криму та міста Малої Азії, зокрема на Константинополь. У другій половині XVI ст. почав створюватися козацький флот, поява якого на Чорному морі означала, що Україна пробила турецько-татарську блокаду та знову починала період морської експансії. Перші порти в Україні споруджено в Херсоні у 1778 р., у Севастополі – у 1784 р., в Одесі – у 1794 р. [1, С. 383]. Особливістю діяльності морського та річкового транспорту є залежність від існуючих природнокліматичних умов, що визначає сезонний характер його роботи. Для України позитивним моментом є те, що Чорне та Азовське моря практично не замерзають і через Середземне море з'єднуються з Атлантичним океаном, що дозволяє здійснювати судноплавство впродовж року та сприяє інтеграції морського та річкового транспорту до світової транспортної системи. Активізації зовнішньоекономічної діяльності та прискоренню інтеграційних процесів сприяє наявність на українському узбережжі Чорного та Азовського морів розгалуженого портового господарства.

Головним нормативним актом, що регулює діяльність морського і річкового транспорту в Україні є Кодекс торговельного мореплавства, прийнятий у 1995 р., в якому визначено базові аспекти здійснення роботи цього виду транспорту. У лютому 1994 р. Україна приєдналася до Конвенції про Міжнародну морську організацію, а згодом стала її членом. У червні 1999 р. Україна ратифікувала Конвенцію Організації Об'єднаних націй з морського права

та Угоду про імплементацію частини XI Конвенції.

Україна успадкувала від колишнього СРСР 18 морських портів і флот, що за своїм технічним станом і рівнем безпеки не відповідав міжнародним стандартам торговельного судноплавства, оскільки середній вік суден перевищував нормативний строк експлуатації. Зниження ефективності діяльності вітчизняного морського і річкового транспорту доповнила економічна криза 1990-х рр. та дія зовнішніх чинників. Упродовж 1991-2000 р. обсяги перевезень вантажів морським і річковим транспортом скоротилися на 88 % у порівнянні з 1990 р., або у 8,3 рази, пасажирів – на 87 % у порівнянні з 1990 р., або у 7,5 рази. Це позначилися і на зменшенні вантажо- і пасажирообороту морського і річкового транспорту України. Запровадження економічного ембарго проти Югославії, а згодом і воєнні дії на її території призвели до припинення судноплавства по р. Дунай [21, С. 251], що спричинило значні економічні втрати для Українського Дунайського пароплавства.

Від 2000 р. у зв'язку з покращенням економічної ситуації в Україні відбуваються позитивні зрушення в роботі морського і річкового транспорту. Загальна сума чистого прибутку підприємств морського і річкового транспорту за 2006 р. склала 347,4 млн. грн., що становить 102,3 % від рівня 2005 р., збитковий фінансовий результат отримали 9 підприємств, що на 3 підприємства менше ніж у 2005 р., загальна сума збитку за підсумками року склала 42,9 млн. грн. [11].

У роботі підприємств морського і річкового транспорту України можна виокремити низку проблем, що стримують його розвиток. До найважливіших проблем зараховують недостатній ступінь оновлення основного капіталу та невідповідність його технічного рівня міжнародним вимогам, відсутність належних і технічних умов безпеки судноплавства у морських і річкових портах, у внутрішніх морських водах і на річках, недосконалість нормативно-правової бази та ін.

Перспективи розвитку морського і річкового транспорту та його інфраструктури визначено у відповідних державних програмах – Державна програма соціально-економічного розвитку морських

торговельних портів України до 2010 р., Комплексний план розвитку колійного господарства морських портів та залізничних станцій, що їх обслуговують, на 2002-2007 р., Державна програма удосконалення функціонування державної системи забезпечення безпеки судноплавства на 2002-2006 рр.

Таким чином, розвиток морського і річкового транспорту після проголошення незалежності України відбувався в доволі складних умовах, що позначилося на результатах його роботи. Від 1990-х рр. в Україні проводиться адаптація існуючого законодавства у сфері морського і річкового транспорту до міжнародних стандартів, здійснюється реорганізація роботи цієї сфери на ринкові засади господарювання та запроваджується нова система державного управління. Важливим завданням розвитку морського і річкового транспорту є оновлення основного капіталу, збільшення обсягів вантажних і пасажирських перевезень, реалізація свого транзитного потенціалу і забезпечення безпеки судноплавства.

Автомобільний транспорт України за обсягами вантажних і пасажирських перевезень посідає одне з провідних місць серед інших видів транспорту. У нашій країні цей вид транспорту з'явився порівняно недавно – у 1890-х рр., і дуже швидко став популярним. В Україні впродовж ХХ ст. було створено розгалужену мережу автомобільних шляхів, щільність якої становить 273 км на 1 тис. км² території, проте їх якість є незадовільною. Дороги проектувалися та будувалися під стандарти вантажних машин, що випускалися в колишньому СРСР [21, С. 255], і не були розраховані на імпорتنі великогабаритні автомобілі.

Головними нормативними актами, що визначають економічні, організаційні, соціальні та екологічні засади функціонування автомобільного транспорту України є Закон України “Про автомобільний транспорт”, Закон України “Про дорожній рух”, Постанова Кабінету Міністрів України “Про утворення Державного департаменту автомобільного транспорту” і відповідні програми розвитку мережі автомобільних доріг тощо. Ці нормативні акти були прийняті лише після 2000 р., що свідчить про складність і багатоаспектність законодавчого регулювання цього

виду діяльності. У Законі України *“Про автомобільний транспорт”* задекларовано головні принципи державного регулювання та контролю діяльності автомобільного транспорту, вимоги до персоналу, транспортних засобів і здійснення внутрішніх і міжнародних перевезень пасажирів і вантажів.

Державна політика у сфері міжнародних автомобільних перевезень спрямована на забезпечення і розвиток зовнішньоторговельних зв'язків України, посилення позицій вітчизняних автоперевізників на міжнародних транспортних ринках і на інтеграцію автомобільного транспорту в європейську та світову транспортні системи. У квітні 1999 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і багажу, у грудні 2004 р. – Конвенцію про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і вантажу (КАПП), у вересні 2005 р. – Європейську угоду щодо роботи екіпажів транспортних засобів, які виконують міжнародні автомобільні перевезення (ЕУТР), у серпні 2006 р. – *Конвенцію про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів*. Це є свідченням поглиблення співпраці з іншими країнами світу і створення сприятливих умов для роботи іноземних і вітчизняних автоперевізників, прискорення інтеграційних процесів, зокрема у сфері розбудови міжнародних транспортних коридорів.

У 1990-х рр. погіршилися показники роботи автомобільного транспорту України, що зумовлене зменшенням попиту на автомобільні перевезення внаслідок різкого скорочення обсягів промислового і сільськогосподарського виробництва, розгортання інфляційних процесів і відчутного зростання тарифів. У цей період відбувся перехід цього виду транспорту на ринкові засади господарювання, внаслідок чого з'явилася значна кількість дрібних автоперевізників, що не володіли необхідними фінансовими ресурсами для розвитку свого бізнесу. Стабілізація роботи вітчизняного автомобільного транспорту та покращення показників його роботи припадає на період після 2000 р. Якщо у 2001 р. мережа автобусного сполучення становила більш ніж 11 тис. маршрутів, то у 2006 р. – вже близько 20 тис. На ринку пасажирських

перевезень функціонують близько 25 тис. проліцензованих перевізників, які мають в своєму підпорядкуванні понад 111,6 тис. автобусів різних марок. Потреби населення у міських і міжміських перевезеннях задовольняються повністю [14]. Для ринку цих перевезень характерний високий рівень конкуренції.

Проте, незважаючи на позитивні зрушення, в роботі автомобільного транспорту України існують певні проблеми. До найважливіших проблем цієї сфери діяльності можна зарахувати старіння основного капіталу та погіршення якості надання послуг, недосконалість форм обслуговування пасажирів, нелегальна діяльність перевізників на ринку автомобільних послуг, неврегульованість тарифної політики та ін. Таким чином, перспективи розвитку автомобільного транспорту України пов'язані з підвищенням ефективності його роботи та включенням його до глобальної системи транспортних перевезень. З цією метою необхідно оптимізувати структуру пасажирського і вантажного автотранспорту, забезпечувати постійне зростання показників якості транспортного обслуговування населення та вантажів, створення безпечних умов роботи, врегулювати питання тарифів.

Дорожнє господарство є важливим елементом транспортної системи України. Робота із забезпечення належного якісного стану автомобільних доріг і безпеки дорожнього руху покладена на Державну службу автомобільних доріг України (Укравтодор) з відповідними регіональними відділеннями, яка є власником автодоріг загального користування і є замовником на весь комплекс дорожніх робіт на регіональному рівні. У лютому 2002 р. на базі Української державної корпорації по будівництву, ремонту та утриманню автомобільних доріг було створено Державну акціонерну компанію "Автомобільні дороги України", до складу якої увійшли дочірні підприємства в усіх регіонах та підрозділи шляхового будівництва і ремонту. Це дозволило розмежувати функції державного та господарського управління, розподілити сфери діяльності, впровадити ринкові засади господарювання у сферу будівництва автомобільних доріг, забезпечити цільове використання бюджетних коштів, збільшити обсяги будівництва автодоріг і покращити їх якість.

Найважливіші напрями державної політики у сфері дорожнього господарства визначено у *Комплексній програмі утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 рр.*, *Програмі створення системи інформаційного забезпечення на автомобільних дорогах загального користування на 2002-2010 рр.*, *Програмі розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006-2010 рр.*, *Державній програмі розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007-2011 рр.* Реалізація заходів державної політики в цій сфері передбачає поліпшення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг, мостів і дорожньої інфраструктури, підвищення безпеки руху, швидкості, комфортності та економічності перевезень пасажирів і вантажів автомобільним транспортом.

Міський електротранспорт України забезпечує внутрішньо-міське та міжміське перевезення пасажирів і виконує важливу соціальну функцію. Цей вид транспорту є екологічнобезпечним, комфортним, має найбільшу провізну спроможність і найнижчі тарифи на перевезення. У 2004 р. трамвайне сполучення мали 24 міста, тролейбусне – 47 міст, метрополітенне – міста Київ, Харків, Дніпропетровськ [17, С. 255].

За роки незалежності України відбулося скорочення обсягів перевезень пасажирів тролейбусами та трамваями, але збільшилася кількість пасажирів, які користуються метрополітенами. Найбільше пасажирів міським електротранспортом перевозять тролейбуси, у 2004 р. їх послугами скористалося 1849 млн. осіб, або 48,5 % від загальної кількості. Другим за значимістю видом міського електротранспорту є трамваї, у 2004 р. їх послугами скористалось 1112 млн. осіб, або 29,2 % від загальної кількості. Послугами метрополітенів у 2004 р. скористалося 848 млн. осіб, або 22,3 % від загальної кількості. Розвиток цього виду транспорту зумовлений такими тенденціями як збільшення території міст і зростання чисельності міського населення, відсутність можливостей для реконструкції вуличної мережі, насамперед в центральній частині міст, необхідність забезпечення належного рівня безпеки дорожнього руху, скорочення тривалості поїздок і покращення екологічної ситуації в містах.

З метою стимулювання розвитку метрополітенів у травні 2005 р. схвалюється *Концепція Державної програми будівництва та розвитку мережі метрополітенів на 2005-2010 роки*, у березні 2006 р. затверджується *Державна програма будівництва і розвитку мережі метрополітенів на 2006-2010 роки*. Головними завданнями Державної програми є: забезпечення розвитку існуючої мережі підземних шляхів і введення в експлуатацію метрополітену в м. Донецьк, що значно підвищить рівень задоволення потреб населення цих міст та приміських районів у якісних перевезеннях; освоєння серійного виробництва конкурентоспроможного рухомого складу та відповідного устаткування, що стимулюватиме діяльність вітчизняних підприємств-виробників, зменшить залежність України від імпорту рухомого складу та дозволить якнайповніше використати існуючий науково-технічний і виробничий потенціал, створити нові робочі місця; впровадження нових комфортабельних вагонів метро та іншого високотехнологічного устаткування з високим рівнем інновацій, а також провести дослідження та підготувати теоретичні обґрунтування впровадження у великих містах "міні-метро" та "легкого метро"; зменшення транспортного навантаження на вулицях і покращення стану навколишнього середовища в містах.

У роботі міського електротранспорту існує низка проблем, що знижує ефективність його діяльності. До найважливіших проблем належать старіння основного капіталу міського електротранспорту та високий ступінь фізичного і морального зношення, неврегульованість питання координації роботи різних видів транспорту на ринку міських пасажироперевезень, що спричинює дублювання маршрутів і зменшення доходів підприємств міського електротранспорту, існування пільгових тарифів на перевезення пасажирів і недосконалість механізму відшкодування.

Таким чином, розвиток міського електротранспорту в Україні визначається суперечливими тенденціями. З одного боку скорочення обсягів перевезень пасажирів трамваями і тролейбусами, з іншого боку зростання популярності метрополітенів, насамперед в найбільших містах країни. У перспективі міський електро-

транспорт вимагатиме удосконалення системи управління, модернізації рухомого парку, покращення рівня комфортності та безпеки руху.

Трубопровідний транспорт України забезпечує перекачку нафти та нафтопродуктів, газу та аміаку як для потреб національної економіки, так і для транзиту в країни Європи. В Україні трубопровідний транспорт виник у 20-ті рр. ХХ ст. у Прикарпатті, де побудовано газопровід Дашава–Стрий–Дрогобич, який продовжено спочатку до Львова (1929 р.), потім до Києва (1948 р.) і до Москви, Прибалтики, Мінська (1951 р.) [1, С. 387]. Трубопровідний транспорт представлений системою магістральних і промислових трубопроводів. Магістральні трубопроводи України перебувають у державній власності та належать Національній акціонерній компанії “Нафтогаз Україна” (утворена у 1998 р., власником 100 % акцій є держава), не підлягають приватизації. Проти НАК “Нафтогаз України” не може бути порушено справу про банкрутство.

Діяльність цього виду транспорту забезпечується Законом України “Про транспорт”, Законом України “Про трубопровідний транспорт”, постановами Кабінету Міністрів України, Національної комісії регулювання електроенергетики, наказами Міністерства промислової політики, низкою міжнародних угод та іншими нормативними актами. Згідно з чинним законодавством найважливішими принципами державної політики у сфері трубопровідного транспорту є забезпечення надійного та безпечного функціонування трубопровідного транспорту та сприяння міжнародному співробітництву у цій сфері.

У 1990-2005 рр. трубопровідний транспорт мав відносно стабільні показники роботи, оскільки обсяги перекачки вантажів за цей період скоротилися незначно. Якщо у 1990 р. транспортування вантажів трубопроводами становило 296 млн. т, то у 2005 р. – 213 млн. т, або зменшилось на 28 % (табл. 4.3.3). Найбільші обсяги транспортування вантажів українськими трубопроводами припадають на газ і у 2005 р. становили 77 % від загальної кількості. У розрізі окремих видів вантажів найбільше скорочення

обсягів перекачки відбулося по нафті і нафтопродуктах. Якщо у 1990 р. трубопроводами України транспортувалося 114 млн. т нафти і нафтопродуктів, то у 2005 р. – вже 47 млн. т, або на 59 % менше.

Таблиця 4.3.3

Транспортування (перекачка) вантажів трубопроводами, млн. т

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Всі вантажі	254	296	246	218	216,4	201	217	221	213
Газ	142	182	174	150	148,2	151	158	164	164
Нафта і нафтопродукти	112	114	68	66	66,2	48	57	55	47
Аміак	...	...	4	2	2	2	2	2	2

Джерело: [17, С. 254; 18, С. 238].

Таким чином, в загальних обсягах транспортних перевезень трубопровідний транспорт України займає одну з провідних позицій, що забезпечується існуванням розгалуженої системи трубопроводів. У перспективі необхідно врегулювати питання транзитних перевезень та модернізації існуючої системи трубопроводів з метою підвищення ефективності діяльності.

4.3.2. Формування сучасної системи зв'язку і телекомунікацій в Україні

Зв'язок і телекомунікації належать до високотехнологічних сфер національної економіки України, що є важливою передумовою для прискорення інтеграційних процесів і входження до світового інформаційного простору. То того ж система зв'язку та телекомунікацій, забезпечуючи оперативне або інтерактивне передавання своєчасної, достовірної та повної інформації, сприяє прискоренню розвитку економіки України та підвищенню її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. До особливостей цієї галузі вітчизняної економіки належить те, що вона представлена багатофункціональними підприємствами, що беруть участь в наданні послуг лише на окремому етапі виробничого процесу, це обумовлює наявність суб'єктів, що займають монопольне становище, і необхідність державного регулювання.

На момент проголошення незалежності вітчизняна система зв'язку та телекомунікацій була частиною єдиної мережі зв'язку колишнього СРСР, що зумовило потребу у формуванні відповідної національної системи. У 1990-х рр. в Україні починають створюватися державні інституції, що здійснюють державне регулювання у галузі зв'язку та телекомунікацій, формується відповідна законодавча база, розробляються концепції та державні програми розвитку цієї галузі. У 1995 р. було прийнято Закон України "Про зв'язок", в якому визначено найголовніші засади діяльності підприємств, що надають послуги поштового та електричного зв'язку, тарифного регулювання та ліцензування, використання радіочастот, міжнародного співробітництва тощо. Проте у листопаді 2003 р. набув чинності Закон України "Про телекомунікації", що зумовило припинення дії Закону України "Про зв'язок". Цим новим нормативним актом було конкретизовано принципи діяльності у сфері телекомунікації (електрозв'язку), визначено повноваження центрального органу виконавчої влади, який здійснює державне регулювання цієї сфери, та умови роботи юридичних і фізичних осіб, що надають телекомунікаційні послуги. Особливості діяльності у сфері надання послуг поштового зв'язку підприємствами різних форм власності, основи тарифного регулювання, права та обов'язки користувачів, принципи міжнародного співробітництва визначено у Законі України "Про поштовий зв'язок", прийнятому у жовтні 2001 р.

Головні засади державної політики у галузі зв'язку та телекомунікацій задекларовано у низці концепцій та державних програм, в яких визначено перспективи розвитку цієї галузі, особливості її структурної перебудови, принципи діяльності в ринкових умовах, напрями міжнародного співробітництва. У грудні 1999 р. постановою Кабінету Міністрів України схвалюється "Концепція розвитку зв'язку України до 2000 року", в якій визначено стратегію формування Національної системи зв'язку, складовими елементами є якої електричний, поштовий, спеціальний та фельд'єгерський зв'язок. У червні 2006 р. набуває чинності Концепція розвитку телекомунікацій в Україні до 2010 року, яка

базується на положеннях Закону України *“Про телекомунікації”* і є продовженням попереднього нормативного акту. У вересні 2006 р. також схвалюється Концепція розвитку поштового зв'язку України на період до 2006 р., метою якої є розширення номенклатури послуг поштового зв'язку, наближення їх якості до рівня міжнародних стандартів, покращення показників діяльності підприємств поштового зв'язку та формування конкурентного середовища.

Однією з найважливіших проблем розвитку цієї галузі залишається те, що Україна одержала у спадок від колишнього СРСР фізично та морально застарілу систему зв'язку та телекомунікацій, побудовану з використанням переважно електромеханічного комутаційного обладнання, кабелів з мідними проводами та частково радіорелейних ліній, ущільнених аналоговими системами передачі, що призводить до зниження якості послуг, повільної передачі інформації, зростання затрат економічних ресурсів тощо. Проте у 1990-х рр. показники роботи підприємств зв'язку і телекомунікацій виявилися відносно стабільними, що створило умови для модернізації їх діяльності та впровадження нових технологій. У 1990-1995 рр. зросла забезпеченість населення телефонними апаратами загального користування. Якщо у 1990 р. на 100 сімей припадало 29 домашніх телефонних апаратів, то у 1995 р. – вже 41 телефонний апарат, або на 41,4 % більше. У 1996 р. у 24 обласних центрах України було завершено спорудження сучасних цифрових телефонних станцій, що сприяло задоволенню потреб споживачів у високоякісному міжміському та міжнародному телефонному зв'язку, та розпочате будівництво волоконно-оптичних ліній зв'язку.

У 1994 р. на основі об'єднання регіональних підприємств електрозв'язку з метою вдосконалення системи управління ними створюється *“Укртелеком”*, який наприкінці 1999 р. згідно з *“Програмою реструктуризації об'єднань “Укртелеком” і “Укрпошта” перетворюється у ВАТ “Укртелеком”*. У 1990-х рр. за участю *“Укртелекому”* було утворено підприємство з будівництва і технічного обслуговування мереж міжнародного та міжміського зв'язку загального користування, придбання та використання комутаційних систем ЗАТ *“Утел”*, з будівництва і технічного

обслуговування мереж стільникового зв'язку "Український мобільний зв'язок", з будівництва і технічного обслуговування мереж передачі даних та документального зв'язку загального користування СП "Інфоком", з будівництва і технічного обслуговування місцевих мереж телефонного зв'язку загального користування високої якості з використанням радіочастот СП "Телесистеми України", з технічного обслуговування та експлуатації супутникових систем телефонного зв'язку в мережах загального користування ЗАТ "Елсаком Україна", з будівництва та технічного обслуговування мереж місцевого телефонного зв'язку ВАТ "Телекомінвест". Створення цих підприємств започаткувало перехід від монопольної структури надання послуг зв'язку до формування конкурентного середовища у цій сфері та недержавного сектора.

Проведена реорганізація діяльності галузі зв'язку та телекомунікацій та зростання обсягів виробництва в економіці України у ХХІ ст. спричинили збільшення обсягів інвестицій та прискорення впровадження найсучасніших технологій, що позначилося на якості надання послуг і їх обсягах. Якщо у 2000 р. надано міжміських телефонних переговорів 1375 млн., то у 2005 р. – вже 4503 млн., або у 3,3 разів більше. Найдинамічнішими темпами розвивається в Україні мобільний зв'язок. Якщо у 2004 р. в Україні кількість абонентів мобільного зв'язку на 1000 населення становила 293 особи, то через рік – вже на 1000 населення припадало 640 осіб [18, С. 250].

Таким чином, пріоритетними напрямками розвитку галузі зв'язку та телекомунікацій в Україні є будівництво сучасних волоконно-оптичних ліній зв'язку, впровадження послуг високошвидкісного доступу та розгортання зон бездротового доступу до мережі Internet, вдосконалення державного регулювання та створення умов для розвитку конкуренції на ринку послуг зв'язку та телекомунікацій. У перспективі реалізація цих напрямів дозволить ліквідувати черги на встановлення телефонів, забезпечити населення у повному обсязі засобами фіксованого телефонного зв'язку, підвищити пропускну спроможність транспортних телекомунікаційних мереж, зменшити кількість застарілого обладнання та підвищити якість

роботи мереж, швидше інтегруватися Україні в європейську і світову систему зв'язку та телекомунікацій.

4.3.3. Будівельний комплекс України, його розвиток в роки незалежності

Будівельний комплекс України забезпечує матеріально-технічні умови функціонування вітчизняної економіки через створення та оновлення основного капіталу. До найважливіших напрямів діяльності будівельного комплексу України належить виробництво будівельних матеріалів і виробниче, культурно-побутове, житлове та інші види будівництва. До його складу входять багатопрофільні підприємства різних форм власності, що зумовлює потребу в координації їх діяльності, налагодженні між ними господарських зв'язків і здійсненні централізованого управління. Це створює передумови для посилення монопольного становища підприємств цієї сфери вітчизняної економіки при взаємовідносинах з іншими учасниками будівництва та зловживання ним. До особливостей функціонування будівельного комплексу України можна зарахувати значну юридичну та економічну самостійність структурних підрозділів будівельно-монтажних організацій, їх нерівномірне територіальне розміщення та значну технологічну залежність від діяльності базових підрозділів.

У будівельному комплексі України у 2005 р. нараховувалось 38027 підприємств, на яких працювало 721,5 тис. осіб. З них великі і середні підприємства склали 9306 одиниць, у тому числі 6944 – це підрядні будівельні підприємства, 2362 – це організації і підприємства, що надають послуги у сфері архітектури, інженерної та технічної діяльності, пов'язаної з будівництвом; малі підприємства – 28721 одиниця. На великих і середніх підприємствах працює 506,8 тис. осіб, у тому числі 451,2 тис. осіб – у будівництві, 55,6 тис. осіб – надають послуги у сфері архітектури, інженерної та технічної діяльності, пов'язаної з будівництвом; на малих підприємствах працює 214,7 тис. осіб [8].

Формування ринкової системи господарювання в Україні та проведення структурної перебудови вітчизняної економіки впли-

нули на розвиток будівельного комплексу в роки незалежності. У 1990-х рр. зниження інвестиційної активності держави, відсутність нових замовлень по каналах традиційних господарських зв'язків у межах колишнього СРСР, неадаптованість підприємств будівельного комплексу до роботи в нових умовах господарювання спричинили падіння обсягів виробництва в цій сфері та погіршення фінансових показників діяльності. Якщо у 1990 р. частка будівельного комплексу у випуску товарів становила 6,8 %, то у 1996-1999 рр. знизилася до 4,0 % [12]. У XXI ст. у зв'язку із стабілізацією економіки України та збільшенням реальних обсягів виробництва валового внутрішнього продукту покращилися показники діяльності підприємств будівельного комплексу. У 2000-2005 рр. спостерігається зростання індексів фізичного обсягу випуску товарів у будівельному комплексі України. Якщо у 2000 р. індекс фізичного обсягу випуску товарів у вітчизняному будівництві становив 105,7 % рівня попереднього року, то у 2002 р. – 123,1 % рівня попереднього року, у 2005 р. – скоротився до 93,4 % рівня попереднього року, а у першій половині 2006 р. підвищився до 106,5 %. Така динаміка індексів фізичного обсягу випуску товарів у будівництві свідчить про чутливість цього сектора української економіки до змін економічної та політичної ситуації в країні.

Від часу проголошення незалежності України відбувається реформування системи державного управління будівельним комплексом. Початково в Україні було створене Міністерство інвестицій і будівництва України, правонаступником якого у лютому 1993 р. стало Міністерство у справах будівництва і архітектури України, у вересні 2004 р. реорганізоване у Міністерство будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України. До найважливіших завдань цього органу виконавчої влади можна зарахувати участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики у сферах будівництва, містобудування, архітектури, промисловості будівельних матеріалів, житлово-комунального господарства та міського електричного транспорту, а також державної житлової політики; здійснення управління, міжгалузевої координації діяльності та функціо-

нального регулювання у зазначених сферах; збереження традиційного характеру середовища, історичних ареалів населених місць, пам'яток архітектури і містобудування; проведення реформи житлово-комунального господарства та перетворень у будівництві і промисловості будівельних матеріалів; технічне регулювання у сферах будівництва, містобудування, промисловості будівельних матеріалів, житлово-комунального господарства та міського електричного транспорту; регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сфері централізованого водопостачання та водовідведення, а також участь у регулюванні діяльності у сфері тепlopостачання, крім діяльності суб'єктів господарювання, що здійснюють комбіноване виробництво теплової і електричної енергії та/або використовують нетрадиційні чи поновлювані джерела енергії [19]. У 1990-х рр. в Україні була проведена реорганізація підприємств, що перебували у підпорядкуванні міністерств сфери будівництва, і утворено державні будівельні корпорації "Укрбуд", "Укрспецбуд", "Укрбудматеріали", "Укртрансбуд", "Укрметротонельбуд" і концерн "Укрцемент".

Одним з пріоритетів державної політики у сфері будівництва є розв'язання житлової проблеми, оскільки рівень забезпеченості житлом населення України є недостатнім. Це обумовлене тим, що у 1990-х рр. в Україні уповільнилися темпи житлового будівництва, новозбудоване житло через свою високу ціну недоступне для переважної більшості населення, залишилися нерозвиненими механізми іпотечного кредитування та несформовано житлового фонду соціального призначення (рис. 4.3.1).

У липні 1992 р. з метою поліпшення соціально-побутового та економічного становища молодих сімей, прискорення розв'язання житлової проблеми створюється Фонд сприяння молодіжному житловому будівництву Асоціації молодіжних житлових комплексів (МЖК), правонаступником якого є Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. Головною метою діяльності цього фонду є надання довгострокових пільгових кредитів молодим сім'ям та одиноким громадянам на будівництво

Рис. 4.3.1. Темпи введення в експлуатацію житлових будинків в Україні та темпи зростання ВВП

(реконструкцію) та придбання житла. У 2002 р. затверджується Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки, згідно з якою передбачається інвестувати в будівництво (реконструкцію) та придбання житла для молоді близько 5,8 млрд. грн., фінансування цих заходів здійснюватиметься за рахунок залучення коштів державного та місцевого бюджетів з поетапним залученням додаткових позабюджетних джерел.

Від червня 1999 р. з метою відпрацювання нових організаційних форм та економічних механізмів стимулювання житлового будівництва на базі холдингу "Київміськбуд" проводиться економічний експеримент. Передбачається запровадження довгострокових житлових ощадних вкладів громадян і суб'єктів підприємницької діяльності та їх наступне спрямування на кредитування будівництва житла. Прийняття у квітні 2004 р. Закону України "Про проведення експерименту в житловому будівництві на базі холдингової компанії "Київміськбуд" дозволило продовжити експеримент до 2011 р. та конкретизувати механізми залучення коштів фізичних і юридичних осіб у довірче управління уповноважених банків з наступним їх спрямуванням на придбання

іпотечних сертифікатів. Результати експерименту виявилися позитивними, оскільки введення житла компанією "Київміськбуд" у 2001 р. зросло на 15 %, на залучені кошти у населення побудовано житло для 7 тис. сімей, за рахунок коштів пенсійних вкладів проінвестоване будівництво житла на 14 млн. грн. [22, С. 355]. Проте вирішення житлової проблеми є доволі складним питанням, упродовж 2004-2007 рр. в Україні в різних регіонах викривають різні афери із новозбудованим житлом.

Таким чином, будівельний комплекс України належить до ключових секторів національної економіки і впливає на роботу підприємств інших галузей. До найважливіших проблем цього сектора економіки України можна зарахувати недосконалість правового поля, незавершеність процесів приватизації, повільні темпи будівництва житла, відсутність доступних для громадян довгострокових кредитів і стимулів вкладати кошти у житлове будівництво. У перспективі необхідно створити умови для розвитку інфраструктури ринку житла для забезпечення фінансування житлового будівництва, розробити механізми стимулювання будівельної діяльності та запровадження енергозберігаючих технологій у цій сфері.

Запитання для самоконтролю

1. Що розуміють під транспортною системою та якими видами транспорту вона представлена в Україні?
2. Як відбувався розвиток транспортної системи України в роки незалежності?
3. З якою метою в Україні відбувається формування національної мережі транспортних коридорів?
4. Які чинники обумовили розвиток залізничного транспорту України після проголошення незалежності?
5. У чому полягають особливості діяльності морського і річкового транспорту України?
6. Яке значення має автомобільний транспорт для економіки України?

7. Які проблеми і перспективи розвитку міського електричного транспорту України?
8. Чому обсяги перекачки природного газу трубопроводами України впродовж 1990-2005 рр. залишались практично без змін, які причини цього?
9. Чим спричинене різке скорочення обсягів авіаперевезень у 1990-х рр. в Україні?
10. Які зміни відбулися в роботі підприємств зв'язку та телекомунікацій в Україні за роки незалежності?
11. Як вплинуло на розвиток будівельного комплексу України проведення реформ у національній економіці?

Регіональна політика в системі національної економіки України

План викладу і засвоєння матеріалу

- 4.4.1. Мета та принципи формування регіональної політики.
  - 4.4.2. Стратегічні орієнтири регіональної політики.
  - 4.4.3. Завдання на шляху вдосконалення регіональної політики.
- Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ *регіональна політика,*
- ⇒ *регіональна державна програма,*
- ⇒ *регіон,*
- ⇒ *регіональний менеджмент,*
- ⇒ *регіональні програми соціально-економічного розвитку,*
- ⇒ *регіональні програми екологічно збалансованого розвитку.*

4.4.1. Мета та принципи формування регіональної політики

Регіональна політика (РП) є важливою складовою стратегії соціально-економічного розвитку України. Метою регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій та усунення диспропорцій в їх розвитку. Ця політика спрямована на активізацію всього соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіонів держави як основи зростання їх конкурентноздатності.

В Україні основним завданням регіональної політики є забезпечення реалізації соціально орієнтованої, інноваційної та екологічно збалансованої моделі розвитку національної економіки. Для цього повинні бути створені умови для формування в кожному регіоні держави системи ефективного виробництва економічних благ.

Водночас фундаментом регіональної політики має стати економічна свобода регіонів щодо визначення цілей розвитку.

Таким чином, регіональна політика в системі розвитку національної економіки має забезпечити [1]:

- ✦ формування ефективної структури господарства регіонів, що повинна бути адекватною до їхнього природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалу;
- ✦ підтримку депресивних територій України (гірських районів тощо);
- ✦ через об'єднання фінансових ресурсів місцевих органів влади та місцевого самоврядування вирішення проблем міжрегіонального розвитку в національній економіці;
- ✦ системудержавного стратегічного, поточного та локального програмування регіонального розвитку;
- ✦ підвищення ролі регіонів у розвитку зовнішньоекономічного співробітництва України з країнами ЄС;
- ✦ розмежування функцій та повноважень центральних та місцевих органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування щодо прийняття ефективних для розвитку національної економіки рішень;
- ✦ підвищення ролі регіонів у системі реалізації економічної політики держави та формування моделі екологічно збалансованої економіки;
- ✦ відповідність національного законодавства, що стосується проведення регіональної політики до нормативів і стандартів правового середовища ЄС [208д; 239д].

4.4.2. Стратегічні орієнтири регіональної політики

Для України повинен бути характерним диференційований підхід до розвитку відкритої економіки та ринкових реформ на рівні Центру, Західної, Східної та Південної України, адміністративних областей, великих міст та історичних областей (територій) [1].

З погляду відкритості економіки провідна роль належить Східній Україні, на яку припадає 60 % експорту країни. Найбільшими експортерами є Донецька, Дніпропетровська, Запорізька та Луганська області, які концентрують більше половини експорту

України. Основу експорту складають чорні метали, металопродукція, машини та устаткування (частка чорних металів становить 27% експорту). За останні роки через високу собівартість значно зменшився експорт вугілля.

Західна Україна виділяється за кількістю учасників зовнішньоекономічної діяльності та спільних підприємств (СП). В регіоні зосереджено 5 % СП країни. При створенні сприятливих економічних умов слід очікувати збільшення об'ємів експорту продукції, що є важливим фактором розвитку промисловості. Нині на Західну Україну припадає 28 % експорту товарів. Необхідна подальша лібералізація зовнішньоекономічної діяльності регіону, прискорення ринкової трансформації господарства, створення преференційного режиму в західних прикордонних областях. На Південну Україну припадає половина експорту та імпорту послуг в т. ч. 70 % експорту транспортних послуг і 90 % експорту послуг морського транспорту. За об'ємами експорту товарів виділяється Миколаївська та Одеська області за рахунок, відповідно, поставок суден і хімічної сировини. Стратегічним завданням розвитку відкритої економіки Причорномор'я є встановлення преференційного режиму вільної торгівлі, а також спільного підприємництва на перетині основних комунікаційних напрямків Північ-Південь і Захід-Схід.

Для розширення експортного потенціалу регіонів належить створити регіональні центри маркетингових досліджень кон'юнктури на світових ринках, проводити цінову експертизу експортних контрактів; запровадити надання державних гарантій щодо кредитів на участь регіонів у міжнародних тендерах; розробити і запровадити гнучкий механізм державного регулювання реекспорту продукції.

Для України характерний постачальницько-збутовий та посередницько-торговий тип зовнішньоекономічних зв'язків. Необхідно сприяти розвитку науково-технологічній, інвестиційній, виробничій співпраці, що дозволить перейти до виробничо-інвестиційної моделі зовнішньоекономічної діяльності. У зв'язку з цим необхідна розробка концепції такої регіональної політики, яка б сприяла адаптації не тільки країни в цілому, але й її регіонів

до загальних вимог світової економічної системи, які визначаються процесами глобалізації.

Поряд із загальнодержавними, для кожного регіону необхідно розробити зовнішньоекономічну модель розвитку, а також стратегію регіонального розвитку; концепцію державної регіональної політики; програші регіонального розвитку (наприклад, *“Програма допомоги депресивним регіонам”*).

Вдосконалення структури зовнішньої торгівлі регіонів, вихід їх на нові світові ринки, підвищення їх конкурентоспроможності необхідно розглядати як перший крок входження регіонів України до широкомасштабного міжнародного співробітництва.

Відкриття ринків України необхідно проводити з врахуванням регіонального підходу. В регіонах, які є привабливими для зарубіжних інвесторів, треба створити особливий економіко-правовий режим. Це можуть бути вільні економічні зони, технополіси, вільні економічні зони банківських і страхових послуг, офшорні зони, курортполіси тощо.

Саме такий підхід сприяє мобілізації локальних ресурсів для продуктивного використання, а з іншої, визначенню місця регіону в загальних процесах економічного розвитку країни, регіонів світу і світу в цілому.

Вирівнювання рівнів регіонального розвитку з погляду зрілості ринкових відносин і ринкових механізмів – об’єктивна вимога у контексті глобальної стратегії подолання економічних, соціальних, етнічних збурень і конфліктів, які створюють вакууми, що стоять на шляху загального поступу. Зняття конфліктів засобами демократизації, передусім активізації економічного життя на базі прискореного проведення реформ. Таким виглядає важливе завдання регіональної політики у світлі глобальних процесів.

У цьому відношенні постає проблема нового соціально-економічного районування нашої держави, як засобу ефективного використання можливостей спеціалізації, кооперування і комбінуванні виробничо-технологічних циклів [208д; 239д].

Районоутворення – це об’єктивний процес формування і розвитку районів як інтегральних виробничо-територіальних

систем (економічні районоутворення), суспільно-територіальних систем (соціально-економічне районоутворення), еколого-економічних територіальних систем (еколого-економічне районоутворення).

Районування – це процес членування території на відносно цілісні частини, які обумовлюють можливості спільних підходів до визначення шляхів і напрямків соціально-економічного розвитку, пошуку місця районів у регіональному, європейському і світовому розвитку.

Ця проблема визріває вже ряд років, її нарешті слід вирішити. У наш час є кілька десятків районувань, розроблених різними школами економістів-регіоналістів і економіко-соціогеографів (Київською, Харківською, Одеською, Львівською) та опублікованих у навчальних посібниках, періодичних виданнях тощо. Ці районування мають вигляд п'ятичленної до дев'ятичленної мережі соціально-економічних районів, кожне з них має свої переваги і свої недоліки. Річ у тім, що умови перехідного періоду, тобто періоду реформування економіки вимагають точних і конкретних рішень в регіональній політиці. А це означає, що потрібне одне, єдине, загальновизнане соціально-економічне районування України.

Можна визнати таким єдиним для всіх цілей районування, розроблене Інститутом регіональних досліджень НАН України і обґрунтованим у препринті наукової доповіді [208д]. Згідно з цим районуванням в Україні пропонується виділити 6 соціально-економічних районів (табл. 4.4.1).

Так, використання високопродуктивних чорноземів і сприятливого клімату дає основу для реформування сільського господарства країни, перетворення його в конкурентоспроможну сферу виробництва, врахування всіх регіональних чинників, які впливають на розвиток сільськогосподарського виробництва і його функціонально-компонентну структуру, її суть потягає в тому, що з допомогою економічних механізмів стимулюється виробництво тих видів продукції, які в даних природно-економічних умовах обходяться найдешевше. Використовуючи інвестиційні, цінові,

фінансово-кредитні, рентні і страхові важелі держава має можливість стимулювати розвиток товарного виробництва різних видів продукції землеробства і тваринництва. Так, зона степу може стати крупним районом виробництва цінних сортів озимої пшениці, кукурудзи на зерно, ранніх плодів і ягід, молока, яловичини, м'ясосальної і сальної свинини, яєць і м'яса птиці та вовни.

Таблиця 4.4.1

Схема соціально-економічного районування України¹

Назва району	Центр району	Області, то входять до складу району
Центральний	Київ	Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
Донеччина (Східний)	Донецьк	Донецька, Луганська
Західний	Львів	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька
Придніпров'я (Центрально-східний)	Дніпропетровськ	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська
Причорномор'я (Південний)	Одеса	Миколаївська, Одеська, Херсонська, АР Крим
Харківщина (Північно-східний)	Харків	Полтавська, Сумська, Харківська

Структурна перебудова регіонального агропромислового комплексу зони степу повинна бути спрямована на формування структури завершеного, повністю збалансованого агропромислового формування, тому для промислової переробки сільсько-господарської сировини може бути побудовано багато нових заводів харчової, харчосмакової, переробної промисловості.

Південь України має дуже сприятливі умови для високоінтенсивного будівництва і виноградарства. Тому в перспективі доцільно значно розширити площі садів і виноградників, перенести їх на високоінтенсивну індустріальну основу і розширити їх породний і сортовий склад.

¹Долішній М., Паламарчук М., Паламарчук О., Шевчук Л. Соціально-економічне районування України. – Львів, 1997. – 50 с.

Господарства зони Полісся мають найбільш сприятливі умови для високоінтенсивного картоплярства, льонарства, картоплярства, польового пасовищного кормовиробництва, м'ясомолочного і молочного скотарства, беконного і м'ясного свинарства. Наявність великої кількості природних кормових угідь, в т. ч. і осушених, можливості їх корінного поліпшення, структура польового кормовиробництва створюють сприятливі умови для високоінтенсивного скотарства і поглиблення його спеціалізації на виробництві м'яса яловичини і молока. У поєднанні з ним має розвинутися і свинарство. М'ясо яловичини і беконна свинина можуть стати в перспективі основним предметом експорту. У майбутньому на Поліссі має бути відновлена спеціалізація господарств на виробництві жита, картоплі, льону-довгунця і хмелю. На базі природно-кормової бази лісо-озерно-болотних комплексів може розвиватися мисливство, рибальство і звірівництво.

Господарства Карпат мають всі умови для поглиблення своєї спеціалізації на виробництві м'яса яловичини, баранини і вовни; Закарпаття – плодів, ягід, винограду і городини; Прикарпаття – цукрових буряків, льону-довгунця, м'яса яловичини, беконної свинини і молока.

Створення регіональних і локальних інноваційних мереж. Основна рушійна сила цього розвитку – спільні економічні, фінансові, соціальні й екологічні інтереси регіонів і сусідніх держав. Відбувається також посилення ролі локальних науково-технічних кластерів (територіальних зон розвитку повних технологій), що формуються на основі наукових парків, інкубаторів малого бізнесу, технополісів і регіональних (створених у рамках національних держав) об'єднань.

Україні потрібно перенести частину відповідальності за регіональний науково-технічний розвиток у самі регіони. Посилення технологічного регіоналізму спричинить формування нових моделей науково-технічної політики, що враховують місцеву, регіональну і глобальну складові. Але без відповідних глобальних доходів технологічний розрив між економічно розвиненими і слабкими регіонами навряд чи буде усунутий.

У цьому відношенні необхідним є формування засад і впровадження в життя основ регіональної науково-технічної політики.

Великий потенціал має наша держава (її вузи) в плані підготовки спеціалістів. Ми маємо спеціалістів, рівень підготовки яких не є нижчий ніж у світі, маємо еліту, що відповідає міжнародним стандартам. Тому інноваційно-технологічний напрям розвитку України є особливо актуальним.

Ринкова економіка вимагає створення дешевої і якісної продукції, використання конкурентних переваг на регіональному рівні, які можуть детермінуватися не тільки матеріально-товарним виробництвом, але й послугами або благами в широкому розумінні. Наприклад, створення рекреаційних послуг в Криму, Карпатському регіоні, Поліссі надає йому можливості прискореного розвитку. Однак ці послуги повинні базуватися на високих інформаційних, сервісних та інших технологіях. Регіональна політика повинна бути зорієнтована на регіональні пріоритети, виходячи з глобальних вимог, якості та цінності створюваних благ.

Вихід на міжнародні ринки товарів, послуг, капіталів, науково-технічних розробок пов'язаний зі структурною трансформацією економіки регіонів, політикою селективної підтримки державою виробників, які можуть представляти свою продукцію на міжнародні ринки (випускають продукцію із закінченим технологічним циклом; застосовують сучасні ресурсозберігаючі, енергозберігаючі технології; проводять оновлення виробництва на основі новітніх технологій).

Необхідно в регіонах формувати високоприбуткові ринкові структури, шукати джерела нагромадження і збільшення кредитних ресурсів на активізацію інвестиційної та інноваційної діяльності.

Відкритість економіки країни в різних її регіонах може бути неоднаковою. На рівні держави необхідно створювати умови для диференційованості ступеня відкритості регіональних ринків. Важлива роль у вирішенні цих проблем належить інвестиційній привабливості регіонів та інвестиційному клімату в країні в цілому.

Формування інвестиційної політики регіонів відбувається в різних стартових умовах (рівень соціально-економічного розвитку,

забезпечення факторами виробництва, різниця у виробничій спеціалізації). Тому можливі різні шляхи вирішення інвестиційних труднощів. У першу чергу це стосується необхідності створення привабливого інвестиційного клімату.

В Україні існує нерівномірність розподілу іноземних інвестицій. Найбільше підприємств з капіталом іноземних інвесторів зареєстровано в Києві, Криму, Одеській, Донецькій, Дніпропетровській, Львівській областях.

Низька інвестиційна активність зарубіжних компаній на українському ринку визначається кризовим фінансово-економічним становищем в Україні; постійною зміною законодавчих нормативів; недорозвиненістю ринкової інфраструктури; високим рівнем корпоратизації ринку і його нестабільністю.

Сьогодні необхідна всебічна екологізація РП, оскільки планета перебуває в екологічній кризі. Проголошення концепції сталого розвитку дало можливість визначити конкретні форми, які якнайрельсфніше і найтісніше виступають на регіональному рівні.

Подолання кризового екологічного стану в регіонах України потребує формування як загальнодержавної, так і регіональної екологічної політики, що відбуватиметься у таких напрямках:

- ⇒ *реконструкція промислових комплексів на регіональному рівні з урахуванням господарської місткості локальних систем, в тому числі господарських комплексів старовидобувних регіонів Донбасу і Придніпров'я;*
- ⇒ *здійснення інституційних перетворень з метою формування нового правового і економічного механізму регулювання взаємодії державних органів влади різних рівнів, місцевого самоврядування і природокористувачів, включення екологічних вимог в процедуру оцінки соціально-економічної ефективності управлінських рішень;*
- ⇒ *інвентаризація джерел забруднення довкілля регіонів; сприяння підвищенню культури виробництва і технологічної дисципліни, нагромадженню фінансових ресурсів та природоохоронних інвестицій на регіональному рівні через створення системи регіонального та Національного екологічних фондів;*

- ⇒ створення ефективної регіональної системи екологічної інформації, пропаганди екологічних знань;
- ⇒ формування регіональних програм охорони навколишнього середовища і поліпшенню довкілля, а також програм сталого розвитку.

Окремої уваги потребує питання створення цілісної концепції здійснення в державі соціальної регіональної політики. Ця політика покликана забезпечити відтворення соціуму на регіональних рівнях.

Глобальною детермінантою регіональної соціальної політики є система соціальних стандартів відтворення демографічного та трудового потенціалів населення: мінімальних для держави та раціональних чи середніх для регіонів.

Держава зобов'язана забезпечити єдиний територіальний простір існування загальнодержавних гарантій на рівні мінімальних соціальних стандартів (рівня злиденності, бідності, соціального забезпечення, мінімальної заробітної плати, компенсаційних виплат для окремих категорій населення), визначитись з системою норм і нормативів, що лежать в основі механізмів реалізації регіональної соціальної політики, активно користуватись системою соціальних стандартів для обмеження спроб лобіювання територіями своїх соціальних проблем, підтримувати ефективність системи контролю за змінами в територіальному соціальному розвитку, підтримувати систему соціального моніторингу за станом розвитку регіонів.

4.4.3. Завдання на шляху вдосконалення регіональної політики

Отже, які завдання стоять сьогодні в Україні на шляху вдосконалення регіональної політики?

До них можна віднести наступні [1; 208д; 239д]:

Перше. Необхідно виробити цілісну та всесторонньо обґрунтовану стратегію державної регіональної політики, яка не повинна замикатись винятково на економічних проблемах, а охоплювати всі сфери регіонального життя: міжнаціональну,

мовну, демографічну, екологічну, науково-технічну і т. д. У цьому плані видається доцільним прийняття Закону України “Про основи регіональної політики в Україні”, який би офіційно закріпив принципи відносин держави і регіонів у всіх сферах суспільного життя.

Друге. Подальша демократизація управління державою шляхом його децентралізації та перерозподілу повноважень між різними гілками влади як по вертикалі, так і по горизонталі. При цьому важливо не переступити ту критичну межу, за якою втрачається керованість з боку держави регіональними процесами, що веде до децентралізації, загрожує цілісності і єдності держави.

Третє. Потребує подальшого вдосконалення політика фінансово-бюджетних відносин між державою і регіонами. Незважаючи на складність цієї проблеми треба все ж таки виробити загальноприйнятні “правила гри”, які би чітко регламентували порядок та принципи формування бюджетів різних рівнів, оптимізували податковий режим в державі. Треба виробити чіткі критерії надання державної підтримки регіонам.

Четверте. Треба “реанімувати” роль Державних регіональних соціально-економічних програм як важливого інструменту державної підтримки регіонального розвитку. В свій час (1993-1996 рр.) за рішенням Уряду України було розроблено ряд таких програм, що охоплювали крупні економічні райони (Карпатський, Подільський, Поліський, Придніпровський, Причорноморський). Сьогодні в економіці України виникла потреба в розробці нових регіональних програм соціально-економічного та екологічно збалансованого (сталого) розвитку.

Запитання для самоконтролю

1. *Поняття, мета та принципи формування регіональної політики.*
2. *Концепція державної регіональної політики в Україні.*

3. Законодавство України про регіональну політику.
4. Сутність регіональних державних програм їх структура та механізми реалізації.
5. Різновиди регіональної політики та їх характеристика.
6. Регіональний менеджмент та підприємництво: завдання та перспективи.
7. Роль і місце моніторингових систем в регіональній політиці.
8. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів та прикордонна регіональна політика.
9. Регіональні особливості розвитку підприємництва та механізми його підтримки.
10. Напрями вдосконалення регіональної політики.
11. Регіональні програми екологічно збалансованого розвитку.
12. Розкрийте сутність регіональних програм "Локальна Агенда – 21".

Розділ 5.

Формування ринкового середовища в національній економіці України

Тема 5.1. Інституційні перетворення в національній економіці України

План викладу і засвоєння матеріалу

- 5.1.1. Приватизація та її роль у здійсненні інституційних перетворень в економіці України.
- 5.1.2. Підприємництво та його становлення в Україні.
- 5.1.3. Антимонопольна політика та розвиток конкуренції в Україні. Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

⇒ відносини власності,	⇒ підприємницька діяльність,
⇒ приватизація, власність,	⇒ малі підприємства,
⇒ форми власності,	⇒ види економічної діяльності,
⇒ приватизаційний процес,	⇒ монополізм,
⇒ способи приватизації,	⇒ природні монополії,
⇒ приватизаційні майнові сертифікати,	⇒ антимонопольна політика,
⇒ підприємництво,	⇒ антимонопольне регулювання,
	⇒ конкурентне середовище.

5.1.1. Приватизація та її роль у здійсненні інституційних перетворень в економіці України

Перехід від адміністративно-командної до ринкової системи господарювання в Україні є складним і багатовекторним процесом, в основі якого є зміна економічних, соціальних, політичних, правових, етичних та інших суспільних інституцій. Основою інституційних перетворень є реформування відносин власності в Україні, що передбачає ліквідацію монополізму державної власності та створення потужного недержавного сектора вітчизняної

економіки шляхом передачі частини державного майна у приватні руки та розвитку підприємництва. Оскільки Україна більше ніж інші країни перебувала під колоніальним гнітом і понесла величезні людські жертви, зокрема, еліти держави, то процеси трансформації власності, розподілу і перерозподілу майна набули специфічно українських рис [11, С. 24]. Домінування державної форми власності в Україні у складі СРСР спричинило негативні тенденції у розвитку вітчизняної економіки, призвело до її структурної деформації, низької ефективності виробництва, зниження мотивації до праці тощо. Це стало однією з важливих передумов започаткування приватизаційних процесів в Україні в кінці 1980-х на початку 1990-х рр.

Згідно із Законом України *“Про приватизацію державного майна”* під *приватизацією* розуміють відчуження майна, що перебуває у державній власності, і майна, що належить Автономній республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України.

Приватизація в Україні має суперечливий характер, що зумовлене переплетінням різних економічних інтересів окремих громадян, політиків, урядовців, керівників тих чи інших підприємств. Вибір моделі приватизації в Україні від часу проголошення незалежності здебільшого визначався такими чинниками: цілі уряду, рівень розвитку конкурентного середовища, рівень розвитку ринкових відносин та організаційно-інституційним оформленням відносин власності [36, С. 4]. Загалом, результати приватизації в Україні оцінюються неоднозначно, проте до початку 2006 р. монополізм державної форми власності було подолано, створено підвалини для забезпечення рівноправного функціонування та конкурентного розвитку різних форм власності, сформовано потужний недержавний сектор вітчизняної економіки. Згідно з даними статистики у липні 2007 р. налічувалось 1161308 суб'єктів ЄДРПОУ, з них близько 83 % перебувало у приватній формі

власності, 7,4 % – у комунальній та комунальній корпоративній формі власності, 4,1 % – у державній та державній корпоративній формі власності [38].

Дамо детальну характеристику приватизаційного процесу, що відбувся в Україні впродовж 1990-х рр. і на початку ХХІ ст. З метою уникнення хаотичності в процесі зміни власника та врахування особливостей об'єктів, що приватизуються, їх поділили на групи за такими найважливішими ознаками, як галузева приналежність або напрям діяльності, величина статутного фонду, фінансовий стан, цілісність об'єкта та становище, що займає об'єкт приватизації на загальнодержавному ринку благ тощо. У 1992-2006 р. форму власності змінили понад 108 тис. об'єктів державної форми власності, з них понад 81 тис. об'єктів комунальної власності та 27 тис. – загальнодержавної форми власності [9]. В Україні 83,6 % об'єктів, що приватизувалося, припадало на групу А (об'єкти малої приватизації); 10,6 % – на об'єкти груп Б, В, Г; 4,5 % – на об'єкти групи Д; 0 % – на об'єкти групи Е; 1,3 % – на об'єкти групи Ж.

Класифікація об'єктів приватизації за групами в Україні в 1992-2006 рр.

Група А

- ⇒ єдині майнові комплекси державних підприємств, державних господарських об'єднань та їх структурних підрозділів, які можуть бути виділені у самостійні підприємства, у тому числі ті, що здані в оренду, перебувають у процесі реструктуризації державних підприємств, вартість майна яких недостатня для формування статутного фонду відкритих акціонерних товариств (далі – ВАТ) окремо від земельних ділянок;
- ⇒ земельні ділянки, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, окреме індивідуально визначене рухоме та нерухоме майно (в тому числі будівлі, споруди разом або окремо від земельних ділянок, нежитлові приміщення);
- ⇒ майно державних підприємств (крім майнових комплексів, віднесених до групи Г), що ліквідуються за рішенням органу, уповноваженого управляти державним майном;

- ⇒ майно, що залишилося після закінчення процедури ліквідації державних підприємств, визнаних банкрутами;
- ⇒ майно державних підприємств, що не були продані як єдині майнові комплекси;
- ⇒ державне майно, що не увійшло до статутного фонду господарських товариств.

Група Б*

- ⇒ об'єкти, вартість основних фондів яких становить від 1 млн. гривень до 170 млн. гривень, а частка вартості основних фондів, що припадає на одного працюючого, не перевищує номінальної вартості приватизаційного майнового сертифіката більш як у 12 разів (крім об'єктів групи Г).

Група В

- ⇒ єдині майнові комплекси підприємств, державних господарських об'єднань, вартість майна яких достатня для формування статутного фонду ВАТ окремо від земельних ділянок;
- ⇒ акції ВАТ, створених у процесі приватизації та корпоратизації (крім об'єктів групи Г);
- ⇒ єдині майнові комплекси підприємств та організацій сільського і рибного господарства незалежно від вартості майна.

Група Г

- ⇒ єдині майнові комплекси підприємств, акції ВАТ, створених у процесі приватизації та корпоратизації, що на момент прийняття рішення про приватизацію (продаж) або затвердження уточненого плану розміщення акцій займають монопольне (домінуюче) становище на загальнодержавних ринках товарів (робіт, послуг) або мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави.

Група Д

- ⇒ об'єкти незавершеного будівництва, законсервовані об'єкти.

Група Е

- ⇒ акції (частки, паї), що належать державі у статутних фондах господарських товариств, інших господарських організацій, підприємств, заснованих на змішаній формі власності.

*існувала до 1999 р.

Група Ж**

⇒ незалежно від вартості об'єкти охорони здоров'я, освіти, культури, мистецтва та преси, фізичної культури і спорту, телебачення та радіомовлення, видавничої справи, а також об'єкти санаторно-курортних закладів, профілакторії, будинки і табори відпочинку (за винятком об'єктів санаторно-курортних закладів і будинків відпочинку, які є на самостійних балансах), у тому числі об'єкти соціально-побутового призначення, що перебувають на балансі підприємств у разі не включення їх до складу майна, яке передають у комунальну власність або приватизують.

Можна визначити регіональні особливості приватизації, оскільки вони впливали на перебіг приватизаційного процесу в Україні. Згідно з даними статистики найбільше об'єктів, що змінили форму власності впродовж 1992-2006 рр., було в Автономній республіці Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Львівській, Харківській областях і в м. Києві, а найменше об'єктів відповідно в Рівненській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській областях і в м. Севастополі. До найважливіших чинників, що визначають особливості приватизаційного процесу в регіонах України, слід зарахувати такі: кількість об'єктів по регіонах, що перебували в колишній загальносоюзній та республіканській власності перед проголошенням незалежності України, їх співвідношення; галузеву спеціалізацію регіону та його господарські зв'язки з іншими регіонами країни та за кордоном; географічне розташування та природнокліматичні умови; кількість об'єктів, що не підпадають під приватизацію, та їх структура; кількість населення, що проживає у тому чи іншому регіоні, його структура та культурні установки тощо.

Серед підприємств України, що приватизувалися, найбільша кількість припадає на об'єкти оптової та роздрібною торгівлі, операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам, колективні, громадські та особисті послуги, тобто на малі та середні підприємства, переважно з обслуговуючими, інфра-

** існує від 1998 р. Джерело: [4], [30]

структурними функціями. Приватизація об'єктів державної та комунальної форми власності в Україні впродовж 1992-2005 рр. мала свої галузеві особливості. На початку 1990-х рр. форму власності змінило понад 17 % промислових підприємств, понад 8 % будівельних підприємств, а вже у 2005 р. вони відповідно становили 5,3 % та 2,0 % від загальної кількості об'єктів, які приватизувалися. Якщо у 1994 р. об'єкти приватизації, що займаються фінансовою діяльністю, становили доволі незначну кількість (лише 1), то до 2005 р. їх кількість збільшилася до 409, у 2005 р. становила 0,8 % від загальної кількості об'єктів, які приватизувалися. Подібна ситуація склалася з приватизацією об'єктів таких галузей української економіки як освіта, охорона здоров'я та об'єктів незавершеного будівництва, впродовж 1994-2005 рр. кількість об'єктів, що реформувалися, у цих сферах господарювання збільшувалася, особливо інтенсивно цей процес проходив у 2000-2005 рр., що спричинене переходом до приватизації державного майна з використанням лише грошових коштів.

Крім аналізу галузевих особливостей приватизаційного процесу в Україні необхідно звернути увагу на способи приватизації за видами економічної діяльності. Загалом, по Україні найпопулярнішими способами приватизації виявилися викуп об'єктів приватизації (46,2 %), викуп майна, зданого в оренду з викупом (18,6 %), продаж на аукціоні (15,9 %), продаж акцій відкритих акціонерних товариств (11,5 %). У переважній більшості випадків у всіх галузях економіки України домінував такий спосіб приватизації, як викуп об'єктів приватизації, понад 50 % об'єктів змінили форму власності у такий спосіб у сільському господарстві, в оптовій і роздрібній торгівлі, у фінансовій сфері, в операціях з нерухомістю, у державному управлінні, в охороні здоров'я, у колективних, громадських та особистих послугах. У таких галузях вітчизняної економіки, як промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок понад 40 % об'єктів, що підпадали під приватизацію, були корпоративізовані і пошук ефективного власника відбувався через продаж пакетів акцій новостворених ВАТ. Надання переваги цьому способу приватизації у цих галузях української

економіки обумовлене насамперед тим, що на продаж виставлялися єдині майнові комплекси, що не могли бути виділені в окремі самостійні підприємства. Такий спосіб приватизації, як аукціон виявився найбільш підходящим при продажу об'єктів державної та комунальної форми власності у сфері освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги, для об'єктів незавершеного будівництва. В Україні понад 20 % приватизованих підприємств промисловості, оптової та роздрібною торгівлі, галузі будівництва, готелів і ресторанів змінили форму власності через оренду з викупом. Цей спосіб приватизації займає вагомe місце у цих галузях вітчизняної економіки через простоту застосування: власниками державного майна практично ставали працівники того чи іншого підприємства, використовувалися внутрішні джерела залучення коштів.

Приватизація об'єктів державної та комунальної форми власності здійснювалася на платній основі, що передбачало надходження певної частини коштів від неї до Державного бюджету України для фінансування різних соціальних програм (погашення заборгованості по пенсіях, заробітній платі для працівників бюджетної сфери, надання допомоги малозабезпеченим тощо) та структурної перебудови вітчизняної економіки. У першій половині 1990-х рр. надходження коштів від приватизації до Державного бюджету України були незначними, що визначалося загальною макроекономічною нестабільністю, неврегульованістю відповідного нормативного забезпечення, запровадженням в обіг приватизаційних сертифікатів і неготовністю переважної більшості населення до участі у приватизаційних процесах. Від 1996 р. по 1999 р. спостерігається збільшення надходжень коштів від приватизації до Державного бюджету, що обумовлене проведенням широкомасштабної сертифікатної приватизації.

Перехід до приватизації виключно за грошові кошти та великих стратегічних підприємств зумовив збільшення надходжень до Державного бюджету України у 2000 р. майже у тричі у порівнянні з 1999 р. (рис. 5.1.1). Упродовж 2000-2006 рр. спостерігалась чітка тенденція зростання надходжень до Державного бюджету України від приватизації державного майна за винятком 2002 р. Найбільше

Тема 5.1. Інституційні перетворення в національній економіці України

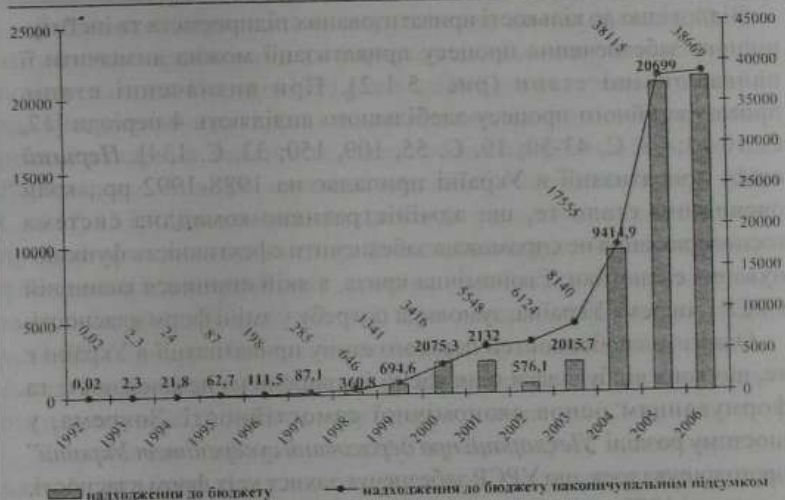

Рис. 5.1.1. Динаміка надходжень до Державного бюджету України коштів від приватизації державного майна, млн. грн.

Джерело: [9].

коштів від приватизації надійшло у 2005 р., коли було продано пакет акцій ВАТ “Криворіжсталь”. Але тих коштів, що надійшли до Державного бюджету України у процесі приватизації державного майна у 1992-2006 рр., є замало. Зокрема, приватизація обленерго в Україні, що проводилась таким способом, як продаж пакету акцій відкритих акціонерних товариств, відбулася за заниженими цінами. Якщо у жовтні 1997 р. ціна акції ВАТ “Дніпроенерго” становила 300 дол. США, ВАТ “Західенерго” – 50 дол. США, ВАТ “Центроенерго” – 2 дол. США, то у грудні 2002 р. ціна відповідно становила 15 дол. США, 5 дол. США, 0,25 дол. США [6, С. 574-575]. Врахувавши той факт, що приватизація цих енергетичних підприємств припадає саме на період 2000-2002 рр., то такі тенденції зниження ціни акцій не викликають здивування. Очевидно, що до Державного бюджету України від такої приватизації могли би надійти додаткові кошти, які б спрямувалися на проведення структурної перебудови вітчизняної економіки.

Відповідно до кількості приватизованих підприємств та інституційного забезпечення процесу приватизації можна визначити її найважливіші етапи (рис. 5.1.2). При визначенні етапів приватизаційного процесу здебільшого виділяють 4 періоди [17, С. 10-13; 18, С. 43-50; 19, С. 55, 109, 150; 33, С. 134]. *Перший етап* приватизації в Україні припадає на 1988-1992 рр., коли очевидним стало те, що адміністративно-командна система господарювання не спроможна забезпечити ефективність функціонування економіки. Економічна криза, в якій опинився колишній СРСР і зокрема Україна, зумовила потребу у зміні форм власності.

Однією з особливостей першого етапу приватизації в Україні є те, що вона відбувалася одночасно із творенням незалежності та формуванням основ економічної самостійності. Зокрема, у шостому розділі “Декларації про державний суверенітет України” проголошувалося, що УРСР забезпечує захист усіх форм власності, а у серпні 1990 р. у зв’язку з набуттям чинності Закону УРСР “Про економічну самостійність УРСР” визнано існування та рівноправність усіх форм власності, їх державний захист, необхідність децентралізації та роздержавлення економіки, самостійність та свобода підприємництва, тобто сформовано одні з найфундаментальніших принципів економічної самостійності.

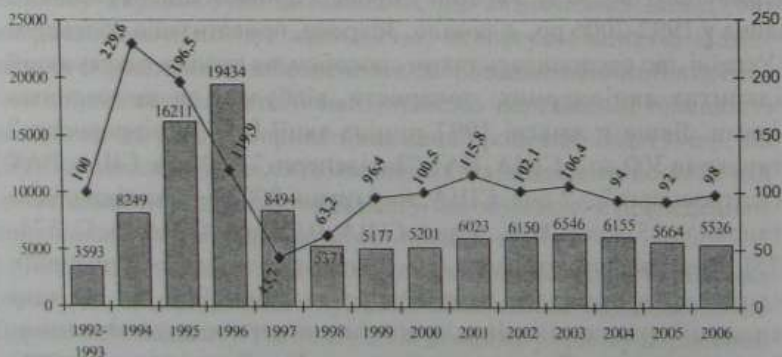

Рис. 5.1.2. Кількість об'єктів, що змінили форму власності, та темпи приватизації в Україні

Джерело: [38].

Водночас відбувається формування державних інституцій, які займаються проблемами реформування відносин власності, та правового поля. У грудні 1991 р. в Україні було утворено відповідні адміністративні структури, введені нові посади Міністра у справах роздержавлення власності і монополізації виробництва та Державного міністра з питань власності і підприємництва [33, С. 132-133]. Продовженням роботи у цьому напрямі стало прийняття таких важливих нормативних актів, що визначили умови формування недержавного сектора української економіки, як закони України *“Про власність”*, *“Про приватизацію державного майна”*, *“Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”*, *“Про оренду майна державних підприємств та організацій”*, *“Державна програма приватизації”*.

До особливостей приватизації у перший період можна зарахувати й надмірну політизацію цього процесу через намагання швидко створити найважливіші інститути ринкової економіки, ігноруючи колоніальну спадщину України та складність поставлених завдань. У цей період надзвичайно популярною стає ідея перетворення всього наслення України у власників через широко-масштабну приватизацію. Приватизація у 1988-1992 рр. мала переважно стихійний характер та здійснювалася здебільшого в інтересах представників партійної, господарської та профспілкової еліт.

Проте перший етап приватизації в Україні мав і позитивні наслідки. Зокрема, було створено політичні, економічні, правові та організаційні засади забезпечення приватизаційного процесу в Україні з метою формування потужного недержавного сектора вітчизняної економіки.

Другий етап припадає на 1993-1994 рр., коли розпочинається широкомасштабна передача державної власності у приватні руки (рис. 5.1.2) і це має стати потужним стимулом подальшої лібералізації та забезпечення стабілізації економіки України. У ці роки домінував змішаний грошово-сертифікатний спосіб приватизації. Проте найбільшої популярності набула передача майна державних підприємств та їх структурних підрозділів в оренду трудовим колективам і створення на їх базі організацій

орендарів та орендних підприємств, хоча чинні нормативні акти розглядали оренду з викупом як один з можливих механізмів приватизації. Викуп державного майна, зданого в оренду, давав можливість взяти участь у процесі приватизації того чи іншого об'єкта лише тим громадянам України, які були працівниками реформованого підприємства, і обмежував права інших суб'єктів.

Використання приватизації за грошові кошти у 1993-1994 рр. було унеможливлене через недостатню кількість грошей у переважної кількості громадян України для викупу державного майна. Не останню роль у цьому відіграло поглиблення економічної кризи та розгортання інфляційних процесів в Україні на початку 1990-х рр., що зумовило знецінення заощаджень більшості населення та різко обмежило їх можливості викупувати державне майно за грошові кошти. До того ж за підрахунками відомих вчених-економістів усіх заощаджень громадян України, які у 1991 р. були на особових рахунках в Ощадному банку вистачило би для викупу 15 % майна державних підприємств [18, С. 44].

Згідно з Державною програмою приватизації у 1993 р. планувалося розпочати масову сертифікатну приватизацію. Зокрема, у 1993 р. не менш як 10 % від загальної кількості об'єктів, запланованих до продажу на аукціонах, продавати виключно за приватизаційні сертифікати. Запровадження моделі сертифікатної приватизації в Україні передбачало надання кожному громадянину однакової кількості "приватизаційних грошей" та залучення широких верств населення до участі у приватизації державного майна. Проте випуск приватизаційних цінних паперів у 1993 р. не відбувся через певні технічні та технологічні проблеми, і приватизаційні майнові сертифікати було замінено депозитними приватизаційними рахунками. До того ж для активізації процесу масової сертифікатної приватизації в Україні необхідно було створити розгалужену Національну мережу сертифікатних аукціонів, яка у 1993-1994 рр. лише формувалася. Гальмувало масову сертифікатну приватизацію неготовність чи небажання більшості населення України відчутися себе реальними власниками державних підприємств і недостатня інформованість про правила використання майнових привати-

заційних сертифікатів. У 1992-1994 рр. депозитні приватизаційні рахунки відкрили лише 8,1 млн. громадян України [18, С. 44], а до початку 1995 р. населенням було отримано 15,6 % приватизаційних майнових сертифікатів [20, С. 18]. Така невизначеність із запровадженням і використанням приватизаційних сертифікатів загальмувала формування фондового ринку України.

Третій етап (1995-1999 рр.) – це етап масової сертифікатної приватизації (рис. 5.1.2). Населення отримало 45722181 приватизаційних майнових сертифікатів, що становить 87,98 % від загальної кількості випущених, основна маса сертифікатів була інвестована юридичними особами, а 36,1 % – фізичними особами [20, С. 18-19]. Проте “трансформація власності в Україні здійснювалася з порушенням чинних законів, причому їх недосконалість дозволяла створити механізми для швидкого збагачення окремих груп людей, які або створювали “правила гри”, або впливали на їх створення завдяки тому, що мали певну політичну вагу чи фінансові ресурси. Такі механізми привласнення державного майна слугували своєрідною компенсацією за підтримку владних структур і високих посадових осіб” [29, С. 24].

Загалом, результати масової сертифікатної приватизації оцінюються неоднозначно, можна визначити як позитивні, так і негативні її аспекти (табл. 5.1.1). Водночас у цей період створювалося підґрунтя для переходу на наступний етап приватизації – продаж державного майна за гроші.

Четвертий етап (від 2000 р.) приватизації в Україні – це індивідуальна грошова приватизація або “велика” приватизація. В основі її проведення є положення, закріплені у “Державній програмі приватизації на 2000-2002 рік”, які є чинними і дотепер. Згідно з цією програмою можна визначити такі особливості четвертого етапу приватизації державного майна в Україні:

- ↳ державна програма приватизації розрахована на тривалий строк;
- ↳ виставляється на продаж за гроші контрольні пакети акцій стратегічних підприємств;
- ↳ враховуються індивідуальні характеристики кожного підприємства, що виставляється на продаж (фінансовий стан, ринкова

Таблиця 5.1.1

Оцінка результатів масової сертифікатної приватизації в Україні

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Підготувала передумови для лібералізації роботи підприємств, звільнення їх від тиску держави.	Сертифікатна приватизація не вирішила проблеми інвестицій, фактично не вплинула на реструктуризацію виробництва.
Створено корпоративний сектор економіки України та критичну масу приватних суб'єктів господарювання, необхідну для повноцінного функціонування ринкової економіки.	Участь мільйонів громадян у приватизації привела до розпорощення акцій, утворення маси дрібних акціонерів і до концентрації корпоративного управління в руках директорату.
Сертифікатна приватизація виступила як засіб для того, щоб розпочати трансформацію системи господарювання в Україні.	Жодною мірою не забезпечила "соціальну справедливість" та рівний доступ до об'єктів приватизації.
Широкі верстви населення отримали перші уроки економічної грамоти і ринкової економіки.	Розвиток спекуляції цінними паперами та швидка концентрації власності при мінімальних затратах фінансових ресурсів.
Сертифікатна приватизація виступила стимулюючим фактором створення ринкового законодавства в Україні.	Зроблено значний внесок у формування "тіньової економіки" через неефективний контроль за перетворенням власності.
Було створено первинний ринок цінних паперів та велику кількість компаній фінансових посередників.	Не з'явився ефективний власник.
Створення позитивного іміджу України як держави, що рішуче взяла курс на відмову від колишніх суспільних цінностей.	Перерозподіл державного майна в інтересах вузького кола осіб.

Складено на основі: [1, С. 35-43]; [3, С. 222]; [21, С. 22-28]; [29, С. 20-26].

цінність, значення для національної безпеки тощо);

- ☞ забезпечується публічність і прозорість продажу підприємств групи Г у розмірі 25 % або 50 % плюс 1 акція;
- ☞ у конкурсі може брати участь лише „промисловий інвестор”, до якого висувається ряд вимог. Зокрема, промисловими інвесторами не можуть бути компанії, зареєстровані в офшорній зоні,

він зацікавлений у збереженні частки підприємства на ринку відповідного продукту, повинен не менш як три роки виробляти продукцію аналогічну основній продукції підприємства, що приватизується, або використовувати в основному виробництві як основну сировину продукцію, як це робило підприємство, що приватизується тощо;

✎ здійснюється передприватизаційна підготовка підприємств, що приватизуються.

Проте в окремих випадках під час приватизації підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави або займають монопольне становище на ринку, зміна власника відбувалася з врахуванням внутрішніх та зовнішніх обставин, особистих інтересів, що не завжди забезпечувало прозорість цього процесу. Нагальним для України є прийняття Закону України *“Про повернення приватизованого майна у державну та комунальну власність”*, проект якого є у Верховній Раді України від лютого 2003 р., з метою забезпечення правових, економічних, організаційних засад реприватизації майна та визначення механізму повернення приватизованого майна.

В Україні цілі, пріоритети та завдання приватизації на наступний середньостроковий період визначено у проекті Державної програми приватизації на 2007-2009 рр. Згідно з цим проектом стрижнем процесу приватизації в Україні має стати підвищення ефективності державного сектора економіки через оптимізацію структури його активів і забезпечення надходження грошових коштів до державного бюджету від приватизації згідно із завданнями, встановленими Законом України *“Про Державний бюджет”* на відповідний рік.

Таким чином, приватизаційні процеси в Україні призвели не лише до зміни економічних відносин, але дозволили створити вітчизняну модель приватизації. Свою мету приватизація вирішила частково, бо сформувався прошарок недержавних власників, але ефективного господаря не з'явилося. З одного боку, приватизація в Україні здійснювалась не прозоро, здебільшого в обхід існуючого

законодавства, участь мільйонів громадян у цьому процесі мала формальний характер. З іншого боку, проблему подолання державного монополізму у виробництві, розподілі та споживанні економічних благ в економіці України здебільшого вирішено та за шіснадцять років створено потужний недержавний сектор. Формування недержавного сектора української економіки на основі передачі частини державного майна у приватні руки триватиме і надалі. Проте важливим питанням стане визначення глибини приватизації та забезпечення ефективного управління державною власністю. Вплив результатів приватизації на розвиток економіки України має значний часовий лаг, що зумовлює потребу у визначенні її наслідків і в перспективі.

5.1.2. Підприємництво та його становлення в Україні

Командно-адміністративна система господарювання, що сформувалася в Україні в період її перебування у складі колишнього СРСР, практично знищила інститут підприємництва, замінивши його на негнучку систему планування виробництва благ та соціалістичного змагання. Хоча мотив підприємництва настільки потужний, що в Україні навіть у часи тоталітарного одержавлення симптоми підприємництва виявлялися за будь-якої хоч трохи сприятливої нагоди [11, С. 24]. Відродження інституту підприємництва є досить складним завданням, оскільки необхідно відновити конкуренцію, лібералізувати відносини власності, змінити систему господарських зв'язків і ділову культуру суб'єктів господарювання.

Згідно з Господарським кодексом України *підприємництво* – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Підприємницька діяльність є надзвичайно різноманітною та передбачає існування та ефективну взаємодію великих, середніх і малих підприємств різних форм власності, що створює передумови для гармонійного розвитку різних галузей національної економіки.

В Україні необхідно створити сприятливі умови для розвитку підприємництва, оскільки воно доволі чутливо реагує на такі чинники, як нестабільність правового поля, наявність різних адміністративних перешкод, невиважена економічна політика уряду тощо. Для того, щоб проаналізувати зміни, що відбулися у підприємницькій діяльності в Україні у 1990-2006 рр., розглянемо їх на прикладі малих підприємств.

У 2006 р. в Україні налічувалося понад 307398 малих підприємств, на яких працювало близько 2 млн. осіб (рис. 5.1.3). Якщо у 1998 р. загалом по Україні на 10000 осіб припадало 35 малих підприємств, у 2006 р. – 66 малих підприємств, тобто за цей період цей показник збільшився у 1,9 рази. У порівнянні з 1991 р. кількість малих підприємств в Україні збільшилася у понад 6,5 разів, що є найнадійнішою гарантією демонтажу підвалин адміністративно-командної системи господарювання та подальшого розвитку ринкових відносин. Проте зростання кількості малих підприємств в Україні відбувалося на фоні їх подрібнення, що опосередковано свідчить про слабкі позиції цього сектора вітчизняної економіки, про економію на масштабах та тінізацію діяльності. Якщо у 1991 р. на одному малому підприємстві в середньому працювало 25 осіб, у 1998 р. частка продукції малих підприємств у загальних обсягах виробництва продукції в Україні становила 11,3 %, то у 2006 р. – вже 7-8 осіб, у 2006 р. частка продукції малих підприємств – 4,8 %. [22, С. 318; 27, С. 329, 333, 38].

У 2005 р. кількість малих підприємств, що мали обсяги виробництва, становила 72 % від офіційно зареєстрованих, відповідно 28 % малих підприємств формально не здійснювали виробничі операції, що опосередковано вказує на тіньову діяльність підприємців, які не відчують необхідності в легалізації їхньої роботи. Незадовільним є і фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, який одержали малі підприємства України у 2005 р. Цей показник має від'ємне значення, що є свідченням збиткової діяльності вітчизняних малих підприємств, їх неспроможності у повному обсязі заплатити визначені чинним законодавством

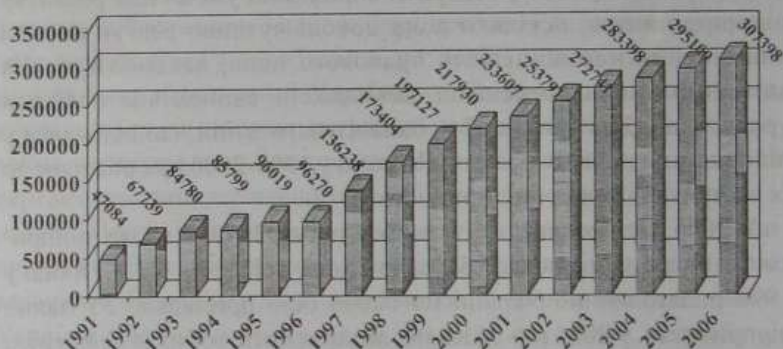

Рис. 5.1.3. Кількість малих підприємств в Україні у 1991-2006 рр.

Джерело: [22, С. 48; 23, С. 8; 27, С. 329, 28, С. 315, 38]

податки та інші обов'язкові платежі, досягнути відповідного соціального та економічного результату. Це ще раз підтверджує те, що розвиток малого підприємництва в Україні за роки незалежності відбувається у складних економічних умовах.

Щодо галузевої структури малих підприємств, то за 1994-2006 рр. у ній не відбулося значних змін. Зокрема, найбільша кількість малих підприємств зосереджена у сфері оптової та роздрібною торгівлі, громадського харчування. Якщо у 1994 р. вони становили 40,1 % від усієї кількості офіційно зареєстрованих малих підприємств, у 2006 р. – вже 30,1 %. Це зумовлене тим, що в цій галузі економіки України найлегше розпочати підприємницьку діяльність, оскільки не вимагається значного обсягу початкового капіталу, відносно швидкий строк окупності вкладених коштів, нескладні умови започаткування та ведення власної справи. Другою за значимістю є діяльність пов'язана з операціями з нерухомістю, здавання під найм і послуги юридичним особам, у 2006 р. на неї припадало 19,5 % від загальної кількості малих підприємств. Провідні позиції у секторі малих підприємств України належать промисловості, що частково зумовлене реструктуризацією існуючих в Україні великих підприємств і політикою демонополізації вітчизняної економіки. Якщо у 1994 р. згідно з даними

офіційної статистики на неї припадало 16,9 % від загальної кількості малих підприємств, то у 2006 р. відповідно 13,0 %.

Можна визначити регіональні особливості розвитку малих підприємств в Україні. Найбільша кількість малих підприємств у 2005 р. зареєстрована в м. Києві, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Львівській, Одеській областях та Автономній Республіці Крим, у 1995 р. відповідно у м. Києві, Донецькій, Дніпропетровській, Львівській областях. Найбільша кількість малих підприємств у цих регіонах України зумовлена, насамперед, тим, що вони є великими промисловими центрами, мають вигідне геополітичне розташування, є прикордонними областями тощо. Найменша кількість малих підприємств у 1995-2005 рр. була в Чернівецькій, Тернопільській, Волинській, Чернігівській, Кіровоградській областях. Мале підприємництво в Україні розвивається у регіональному розрізі нерівномірно, що спричинене економічними, соціальними, соціокультурними, географічними, демографічними умовами на тій чи іншій території нашої країни.

Водночас з початком відродження підприємництва в Україні починає формуватися його інфраструктура, що представлена розгалуженою системою інститутів підтримки та розвитку підприємництва. За роки незалежності в Україні створено передумови для появи таких важливих елементів інфраструктури підприємництва, як інформаційно-консультативні центри, інститути спільного інвестування, бізнес-центри, технопарки, центри підтримки жіночого та молодіжного підприємництва, громадські об'єднання підприємців, система підготовки та перепідготовки кадрів. Важливого значення надається залученню молоді до підприємницької діяльності. З цією метою у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації запроваджується цикл курсів, що знайомлять майбутніх фахівців з основами підприємництва, створюють передумови для оволодіння відповідними навичками. У навчальних закладах України читають курси з "Основ менеджменту", "Основ маркетингу", "Основ бізнес-планування", "Господарського законодавства" тощо. Проте ці позитивні тенденції у розвитку підприємницької інфраструктури у вітчизняній економіці

не позначилися на ефективності функціонування підприємницьких структур і не стали чинником покращення їх соціально-економічних результатів, особливо у сфері малого підприємництва.

Таким чином, за роки незалежності у розвитку підприємництва в Україні відбулися кардинальні зміни. З одного боку, підприємцями було створено недержавний сектор вітчизняної економіки, відбувся процес демонополізації господарської діяльності та сформовано конкурентне середовище, від 2000 р. активізувалась інвестиційна діяльність, вирішено проблему дефіциту і насичено національний ринок різними видами економічних благ, змінилася культура господарювання тощо. З іншого боку, в Україні спостерігаються регіональні диспропорції та існує нерівномірність розвитку підприємницької діяльності за галузями вітчизняної економіки, неоднозначними є результати державної підтримки підприємництва та запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва. Відповідно до діючих урядових програм і перспектив розвитку підприємництва в Україні пріоритетними напрямками підтримки цього виду діяльності є:

- ✦ *створення умов для підвищення ролі малого підприємництва у здійсненні структурної перебудови вітчизняної економіки та забезпечення економічного зростання;*
- ✦ *продовження реформ у сфері державного адміністрування та удосконалення роботи відповідних органів державного управління;*
- ✦ *вдосконалення податкового законодавства та посилення правового захисту підприємців;*
- ✦ *підвищення фінансової стійкості та ефективності функціонування підприємницьких структур;*
- ✦ *надання якомога повнішої інформації підприємцям щодо змісту нормативних актів загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів, що регламентують порядок і умови їх діяльності, повноваження та компетенцію органів державного управління відповідних рівнів тощо.*

5.1.3. Антимонопольна політика і розвиток конкуренції в Україні

Створення єдиного народногосподарського комплексу в колишньому СРСР, важливою частиною якого була Україна, та централізоване управління економікою вимагало побудови системи великих підприємств, на яких було сконцентровано значні обсяги виробництва окремих видів економічних благ. Це поступово призводило до монополізації виробництва та збуту економічних благ, та появи різних видів монопольних утворень таких, як міжгалузеві, науково-виробничі, агропромислові об'єднання, трести побутового обслуговування населення, комбінати тощо. Фактично в адміністративно-командній системі господарювання, що існувала в Україні на момент проголошення незалежності, були монополізовані виробництво, управління, система збуту, ціноутворення, оплати праці тощо.

На початку 1990-х рр. в Україні, яка обрала ринкову модель господарювання, потрібно було сформувати конкурентне середовище та демонополізувати економіку. З цією метою в Україні почала формуватися та знаходити практичну реалізацію *антимонопольна політика*.

Антимонопольна політика – це система заходів уряду, спрямована на досягнення успішного функціонування ринку та регулювання конкуренції між суб'єктами господарювання з метою підвищення ефективності національної економіки, забезпечення національних інтересів і підвищення добробуту населення.

На рівні окремих ринків суть антимонопольної політики виявляється у здійсненні ефективної протидії намаганням будь-якого підприємства (або групи підприємств) підпорядкувати або контролювати певні сегменти ринку, що призводить до обмеження конкуренції.

Одними з перших заходів антимонопольної політики були створення законодавства із захисту конкуренції та обмеження монополізму у підприємницькій діяльності та відповідних державних інституцій. Упродовж 1992-1993 рр. Верховною Радою

Україні були прийняті такі головні законодавчі акти, як Закон України *“Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”*, Закон України *“Про Антимонопольний комітет України”*, ухвалено Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції. Згідно з Державною програмою демонополізації економіки і розвитку конкуренції найважливішими завданнями при формуванні конкурентного середовища в Україні стали зниження рівня монополізації та розвиток конкуренції на ринку, захист інтересів підприємств та споживачів від монопольної діяльності, запобігання монопольній діяльності та обмеження її, створення структури горизонтальних ринкових зв'язків між господарюючими суб'єктами для забезпечення саморегулятивних механізмів у розвитку економіки, зменшення залежності від державних управлінських структур, адаптація управлінських кадрів державних підприємств та об'єднань в нових умовах [5]. В Україні також було створено дві важливі державні інституції, що координували питання демонополізації вітчизняної економіки та розвитку конкуренції на різних ринках такі, як Антимонопольний комітет України та Міжвідомча комісія з питань демонополізації економіки (діяла у 1995-2001 рр.).

Процес демонополізації та формування конкурентного середовища в Україні відбувався через створення умов для рівноправного функціонування різних форм власності та великої кількості малих приватних підприємств, проведення комерціалізації торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування населення, зниження або зняття перешкод, що обмежують вступ суб'єктів господарювання на існуючі ринки, та деконцентрації виробництва, що здійснювалася шляхом розукрупнення більшості об'єднань і великих підприємств у всіх галузях вітчизняної економіки. Ці заходи оцінюються неоднозначно. З одного боку, замість монопольних структур загальнодержавного і місцевого рівнів у торгівлі, громадському харчуванні, побутовому обслуговуванні населення з'явилось декілька тисяч нових самостійних суб'єктів господарювання [34, С. 226]. З іншого боку, до розукруп-

нених виробничих об'єднань входили підприємства, що мали свою спеціалізацію та виробляли не однакову, а різну продукцію проміжного циклу, яка вже потім використовувалась головним підприємством для виготовлення кінцевої продукції [12, С. 24]. Деконцентрація виробництва у цьому випадку призводила до руйнування господарських зв'язків, зростання витрат та нівелювання дії ефекту масштабу.

У середині 1990-х рр. відбувся перегляд найважливіших засад антимонопольної політики в Україні, що виявилось у формуванні законодавчої бази, яка регулює діяльність природних монополій та захищає конкуренцію. Базові положення антимонопольної політики були задекларовані в Конституції України, яка закріплювала право на рівні умови господарювання суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форми власності. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монополюючим становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Відповідно формування сучасних засад антимонопольної політики в Україні було визначено у Законі України *“Про захист від недобросовісної конкуренції”*, Законі України *“Про захист економічної конкуренції”*. Під час розроблення цих нормативних актів було враховано семирічний досвід правозастосовчої діяльності Антимонопольного комітету України, судову практику, проаналізоване відповідне законодавство розвинутих країн Європи, Америки, Азії, використано положення типового закону *“Про захист конкуренції”* комісії ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) [33, С. 155]. Водночас в Україні виникає нова підгалузь антимонопольного законодавства, яка має специфічний предмет регулювання. Базовим законом цієї підгалузі права є Закон України *“Про природні монополії”*, прийняттю якого передували укази Президента України *“Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері природних монополій”* (1997 р.), *“Про запровадження ліцензування діяльності господарюючих суб'єктів у сфері природних монополій”* (1998 р.), *“Про Основні напрями конкурентної політики на 1999-2000 рр. та заходи щодо їх реалізації”* (1999 р.) та інші. Відповідно важли-

вим напрямом антимонопольної політики в Україні у ХХІ ст. є регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та захист економічної конкуренції.

Під *природними монополіями* розуміють стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є ефективнішим за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари, що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами, у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари, ніж попит на інші товари [8]. Згідно з даними Державного комітету статистики України у 2005 р. частка валової доданої вартості, що припадає на галузі в яких присутні підприємства природні монополісти (добувна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу, води, послуг транспорт і зв'язок), становить 22,4 % [28, С. 31-32]. Діяльність суб'єктів природних монополій зосереджена у тих галузях економіки України, які формують базу для її успішного соціального та економічного розвитку.

В Україні впродовж 1998-2005 рр. спостерігається цікава тенденція щодо збільшення кількості суб'єктів природних монополій, насамперед на регіональному рівні (рис. 5.1.4). Основний приріст ринків відбувся за рахунок сфери надання житлово-комунальних послуг, а також діяльності Антимонопольного комітету України щодо поглибленого дослідження ринків [16, С. 14]. Виявлення порушення законодавства про захист економічної конкуренції з боку природних монополій і застосування відповідних інструментів впливу належать до найважливіших заходів антимонопольної політики у цій сфері. Антимонопольний комітет України щороку порушує справи, пов'язані зі зловживанням монополюючим становищем, здійсненням антиконкурентних узгоджених дій, антиконкурентних дій органів влади, недобросовісною конкуренцією.

Рис. 5.1.4. Кількість підприємств-монополістів на регіональних ринках України

Джерело: [16, С. 16].

Порушення норм антимонопольного законодавства суб'єктами природних монополій здебільшого стосуються питань ціноутворення та встановлення необґрунтовано високих цін для всіх або окремих категорій споживачів. За безпосередньою участю органів Антимонопольного комітету України у 2006 році підприємствами житлово-комунального господарства здійснено перерахунки споживачам за ненадані або надані в неповному обсязі послуги з централізованого тепло-, водопостачання та водовідведення на суму понад 250 млн. грн. Протягом 2001-2006 рр. за ненадані або надані у неповному обсязі послуги з централізованого тепло-, водопостачання та водовідведення споживачам повернуто шляхом перерахунків більше двох мільярдів гривень [10].

Ще однією проблемою, пов'язаною з визначенням тарифів суб'єктами природних монополій, є застосування практики перехресного субсидіювання. В Україні впродовж 1992-2006 рр. існування такого методу тарифного регулювання знаходило широку підтримку у тих груп споживачів, які були орієнтовані на одержання послуг за низькими цінами, насамперед серед домогосподарств з низьким рівнем доходів. В економіці України було створено умови, за яких населення за послуги тепло-, водо-, газо-, електропоста-

чання сплачувало за заниженими тарифами, а для юридичних осіб вони завищувалися. Але перехресне субсидіювання суперечить реальним інтересам населення, оскільки переплачуючи за електроенергію, природний газ, послуги централізованого водопостачання і водовідведення, місцевого зв'язку, підприємства включають ці витрати до цін на свої товари [16, С. 19].

Таким чином, за роки незалежності в Україні вдалося сформувати конкурентне середовище. Якщо у 1991-1992 рр. частка монопольного сектора економіки України становила 100 %, то у 2001-2002 рр. зменшилась до 40 % [34]. Упродовж 1991-2006 рр. вдалося демонополізувати виробництво, систему управління, збуту, оплати праці тощо. Найважливішим напрямом проведення антимонопольної політики в Україні на початку ХХІ ст. є захист вже існуючого конкурентного середовища та перетворення конкурентних відносин в ефективніші, оскільки підприємства-монополісти намагаються одержати додаткові прибутки через встановлення дискримінаційних цін, необґрунтоване злиття, таємні змови, тінізацію відносин тощо. Проведення антимонопольної політики в Україні щодо регулювання діяльності природних монополій пов'язується з практикою ціноутворення.

Запитання для самоконтролю

1. *Що розуміють під приватизацією державного майна в Україні?*
2. *Які способи приватизації державного майна використовуються в Україні?*
3. *Які чинники обумовили проведення сертифікатної приватизації в Україні?*
4. *У чому полягають особливості проведення приватизації великих стратегічних підприємств в Україні?*
5. *Які чинники обумовили відродження підприємницької діяльності в Україні?*
6. *Які існують проблеми розвитку малого підприємництва в Україні і чим вони спричинені?*
7. *На який з видів економічної діяльності припадає найбільша частка існуючих малих підприємств в Україні і чому?*

8. Які причини високого рівня монополізованості економіки України на момент проголошення незалежності?
9. У чому полягають найважливіші напрями антимонопольної політики в Україні?
10. Що розуміють під природними монополіями і як регулюється їх діяльність в Україні?

Ринкова інфраструктура в національній економіці

План викладу і засвоєння матеріалу

- 5.2.1. Сутність, види та функції ринкової інфраструктури.
- 5.2.2. Фінансова система України.
- 5.2.3. Бюджетна система національної економіки.
Сутність та функції бюджету держави.
Бюджетний устрій і бюджетна система України.
Бюджетний механізм та бюджетна політика.
Місцеві бюджети.
Міжбюджетні відносини: проблеми та завдання.
Обмеження боргової залежності держави та стратегія грошово-кредитної системи.
- 5.2.4. Податкова система та політика в національній економіці.
Сутність податкової політики в національній економіці.
Принципи податкової політики та класифікація податків у національній економіці.
Проблеми вдосконалення податкової системи в Україні.
- 5.2.5. Основні елементи спеціалізованої ринкової інфраструктури.
Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ *ринкова інфраструктура,*
- ⇒ *національний ринок,*
- ⇒ *спеціалізована ринкова інфраструктура,*
- ⇒ *фінансова система,*
- ⇒ *податкова система.*
- ⇒ *фінансова політика,*
- ⇒ *фінансові ресурси,*
- ⇒ *бюджетна система,*

5.2.1. Сутність, види та функції ринкової інфраструктури

Ринкова інфраструктура національної економіки – це система організаційно-правових інституцій для підтримки розвитку ринкових відносин господарських суб'єктів у національній економіці.

Спеціалізована ринкова інфраструктура обслуговує окремі ринки держави та підтримує їх розвиток.

Загальна ринкова інфраструктура є фундаментом для розвитку всієї національної економіки України.

На початку 90-х років в Україні було 5,5 тис. посередницько-торговельних структур, 85 торговельних бірж, 76 комерційних банків.

Сьогодні бурхливо розвиваються фондові біржі та ринки.

Основними елементами спеціалізованої ринкової інфраструктури є:

- 1) *біржі* – представляють собою регуляторно-функціонуючі організаційні форми оптових ринків цінності;
- 2) *аукціони* – торги (має бути присутнім фактор публічності);
- 3) *посередницькі фірми та товариства*, що працюють на біржах або відстоюють інтереси (всеукраїнська асоціація підтримки підприємств, фермерства);
- 4) *комунікації та інформаційні організації*;
- 5) *податкові інспекції та моніторингові системи*, що контролюють їх діяльність;
- 6) *спеціальні рекламні агентства та незалежні засоби масової інформації*;
- 7) *система страхування та страхові компанії*;
- 8) *торгові палати та об'єднання ділових кіл*;
- 9) *митна система та моніторинг за її діяльністю*;
- 10) *професійні спілки* (інтереси між робітниками, дирекцією).
- 11) *комерційно-виставочні зали та виставки* (реклама просування товару).
- 12) *система вищої економічної та спеціальної економічної освіти*;
- 13) *консалтингові фірми* – фірми, що надають послуги;
- 14) *аудиторські фірми та послуги* – українська аудиторська палата.
- 15) *спеціальні зони вільного підприємництва*;
- 16) *громадські та громадсько-державні фонди*, що сприяють розвитку ділової активності (Фонди підтримки підприємств, малого бізнесу та інші фонди).

17) *інвестиційні фонди та компанії*, що сприяють реалізації різноманітних програм та ділових проєктів (програми: державні регіональні, проєкти: пропозиції інвестиційні).

Ринкова інфраструктура національної економіки виконує такі функції

- 1) організація оформлення ринкових відносин та діяльності суб'єктів господарювання;
- 2) полегшення учасникам ринкових відносин реалізації світових економічних інтересів;
- 3) спеціалізація різних об'єктів економіки та підвищення оперативності їхньої роботи на основі розвитку організаційних форм ринкових відносин;
- 4) полегшення форм юридичного та економічного контролю за підприємницькою діяльністю через моніторингові організації.

5.2.2. Фінансова система та основні засади фінансової політики в Україні

Фінансова система є однією з найважливіших складових національної економіки. За допомогою фінансів відбувається розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту, визначаються найголовніші важелі та інструменти впливу на соціальний та економічний розвиток країни. Україна як складова частина колишнього СРСР не могла мати власної фінансової системи, а отже і впливати на основні показники розвитку економіки республіки, на формування оптимальної господарської структури, на забезпечення кращих умов життя населення тощо. Тому із здобуттям суверенітету виникла потреба створити власну модель фінансової системи.

Під фінансовою системою здебільшого розуміють сукупність різноманітних фондів фінансових ресурсів, що сконцентровані в розпорядженні держави та суб'єктів господарювання, для виконання покладених на них функцій, задоволення економічних і соціальних потреб. Фінансова система складається із багатьох елементів, є доволі динамічною, їй притаманні свої особливі риси, що залежать від конкретних культурних, історичних, політичних,

економічних і соціальних умов розвитку національної економіки. Тому кожна країна світу буде формувати власну фінансову систему. Але, незважаючи на ці відмінності, можна визначити найважливіші елементи фінансової системи (рис. 5.2.1).

Для кожного із елементів фінансової системи притаманні власні методи створення фондів фінансових ресурсів, напрями, способи та специфічна сфера їх застосування, наявність тісного взаємозв'язку і взаємообумовленості. Тому побудова фінансової системи незалежної України є доволі складним процесом, що вимагає створення відповідних фінансових інституцій та органів управління, прийняття нормативно-правових актів, що регламентують найважливіші принципи формування, розподілу і використання фондів фінансових ресурсів, запровадження дієвих засобів контролю з метою забезпечення національних інтересів і безпеки країни.

Рис. 5.2.1. Найважливіші елементи фінансової системи країни

Для забезпечення функціонування фінансової системи України та її найголовніших елементів від 1990-х рр. почали створюватися відповідне законодавство та органи управління. Найважливішим

нормативно-правовим актом, що визначає найзагальніші принципи функціонування фінансової системи країни є Конституція України. У цьому документі у ст. 92 зазначено, що виключно законами України встановлюються Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи. Також у Конституції закріплюється право кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, обумовлено найголовніші засади формування, використання і порядок прийняття Державного бюджету України та грошово-кредитної політики. До нормативно-правових актів, що регулюють діяльність вітчизняної фінансової системи також належать *Бюджетний кодекс України, Господарський кодекс України, Митний та Цивільний кодекси, закони України "Про Державний бюджет України", "Про місцеве самоврядування", "Про систему оподаткування", "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність", "Про цінні папери та фондовий ринок", "Про страхування", "Про інвестиційну діяльність"* тощо, а також укази, постанови, накази та розпорядження відповідних органів виконавчої влади.

Упродовж 1990-2007 рр. створювалися органи управління та фінансові інститути, що забезпечують функціонування вітчизняної фінансової системи, яким притаманна своя специфіка організації та регулювання фондів фінансових ресурсів. Сучасна фінансова система країни представлена органами управління нею, до яких можна зарахувати Міністерство фінансів України, Державну податкову службу України, Рахункову палату України, Державне казначейство України, Контрольно-ревізійну службу України, Державну митну службу України, Аудиторську палату України, Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку України тощо, та фінансовими інститутами, такими як Національний банк України та комерційні банки, небанківські фінансові установи,

фондові біржі та фондові торговельно-інформаційні системи, Національний депозитарій України та інше (рис. 5.2.2). Існуюча організаційна структура вітчизняної фінансової системи відображає специфічні в умовах формування ринкової системи господарювання форми і методи розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту за участю відповідних фінансових інститутів та органів управління, що забезпечують рух грошових коштів.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ СКЛАД ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Органи управління фінансовою системою

Міністерство фінансів
України
Рахункова палата України
Державне казначейство
України
Державна податкова
служба України
Контрольно-ревізійна
служба України
Державна митна служба
України
Пенсійний фонд України
Аудиторська палата
України
Державна комісія з цінних
паперів та фондового
ринку
Державна комісія з
регулювання ринків
фінансових послуг

Фінансові інститути

Національний банк
України
Комерційні банки України
Пайові та корпоративні
інвестиційні фонди
Довірчі товариства
Кредитні спілки
Кредитно-гарантійні
установи
Страхові компанії
Недержавні пенсійні
фонди
Лізингові компанії
Ломбарди
Фондові біржі
Фондові торговельно-
інформаційні системи
Фінансові посередники на
ринку цінних паперів
Міжбанківська валютна
біржа

Рис. 5.2.2. Організаційний склад фінансової системи України

За роки незалежності України створилися нові механізми для мобілізації ресурсів та їх ефективного використання фінансовою

системою. За часів планового регулювання важливою складовою фінансового сектора були фінанси галузевих міністерств і різних форм виробничих об'єднань, які опосередковували розподіл значної частини національного доходу. З переходом до ринкової економіки ці ланки перестали функціонувати, значно звузилися фінансові відносини на рівні галузевих міністерств, які головним чином є посередниками між бюджетом і фінансами підприємств [2, С. 63]. Суб'єкти господарювання з недержавною формою власності одержали більшу автономію, звузилися можливості для втручання органів державного управління в їх діяльність. В Україні після набуття суверенітету поступово створювалися умови, за яких платежі до бюджету є практично єдиним показником, що контролюється державою.

Фінансова система на початковому етапі свого творення віддзеркалювала ті проблеми і негаразди, які виникали у процесі ринкової трансформації економіки України. У результаті у 1990-х рр. через відсутність виваженої економічної політики та напрямів реформування української економіки виник значний дефіцит державного бюджету, відбулося неконтрольоване зростання державного боргу, існувала неузгодженість у розподілі державних фінансів між центром і регіонами, зростав податковий тиск і заборгованість із виплати заробітної плати, знизився рівень забезпечення оборотними коштами підприємств, поширилися бартерні розрахунки та доларизація та ін. Тому виникла необхідність у розробленні виваженої фінансової політики, яка сприяла кращому функціонуванню фінансової системи України, активізації її впливу на процеси реформування вітчизняної економіки, забезпечення економічного зростання та покращення добробуту населення.

Фінансова політика – це система заходів держави у сфері фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку країни.

Розробка та визначення найважливіших напрямів фінансової політики є доволі складним процесом, що передбачає узгоджену взаємодію органів законодавчої і виконавчої влади, визначення джерел фінансування економічних перетворень в Україні, руху

грошових потоків між головними суб'єктами вітчизняної економіки, здійснення розподілу і перерозподілу державних доходів тощо. Загальні засади фінансової політики визначає Президент України, законодавче і виконавче впровадження здійснюють Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України.

Через фінансову систему за допомогою виваженої фінансової політики можна впливати на такі важливі процеси господарського життя в Україні як:

- ↳ встановлення оптимальних пропорцій розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою забезпечення інтересів населення, підприємств і держави та підвищення конкурентоспроможності країни;
- ↳ досягнення ефективного використання існуючих економічних ресурсів на основі вибору раціональної структури фінансового забезпечення;
- ↳ підтримання підприємницької активності, підвищення рівня зайнятості та соціального захисту населення, раціональне використання та збереження природних ресурсів;
- ↳ розвиток та формування раціональної структури виробництва, власного фінансового капіталу та фінансової інфраструктури;
- ↳ сприяння залученню усіх тимчасово вільних грошових коштів через інституції фінансового ринку та поліпшення інвестиційного клімату у країні та інше.

Тому дієва фінансова система та відповідна фінансова політика створюють передумови для активізації формування фондів фінансових ресурсів та їх ефективного використання для подальшого реформування вітчизняної економіки, забезпечення стабільних темпів економічного зростання та переходу до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку. До найактуальніших напрямів фінансової політики в Україні можна зарахувати:

- ⇒ забезпечення прозорості та дієвого контролю за формуванням і цільовим використанням фондів фінансових ресурсів, посилення відповідальності за фінансові правопорушення;
- ⇒ оптимізація податкової системи через забезпечення стабільності чинного законодавства, розширення бази оподаткування

та скасування необґрунтованих податкових пільг;

- ⇒ *визначення оптимальних параметрів рівня монетизації вітчизняної економіки, структури грошової маси, швидкості обігу грошей;*
- ⇒ *підвищення довіри з боку населення до фінансових інституцій та залучення грошових заощаджень домогосподарств у вітчизняну економіку;*
- ⇒ *розвиток фінансового ринку та нових інструментів для акумулювання грошових коштів до фондів фінансових ресурсів.*

Фінансова система України, зважаючи на нові орієнтири розвитку економіки України та відповідну фінансову політику, у перспективі повинна бути інвестиційно спрямованою та орієнтованою на захист національних інтересів. Особливого значення це набуває в умовах входження України у світовий економічний простір, освоєння нових ринків збуту, участі та співпраці нашої країни з міжнародними фінансовими організаціями.

5.2.3. Бюджетна система національної економіки

Сутність та функції бюджету держави. Державний бюджет України займає важливе місце в розбудові національної економіки і покликаний забезпечувати реалізацію її національних економічних інтересів.

Існування бюджету національної економіки обумовлюється такими причинами:

- 1) функціонування держави та забезпечення її національної безпеки;
- 2) існування товарно-грошових відносин;
- 3) потребами розширеного відтворення національної економіки та забезпечення соціальних гарантій її населенню;
- 4) потребами забезпечення екологічної безпеки держави.

Законодавче оформлення терміну “бюджет” відбулося ще в ХІХ ст. Суть даної категорії розкривається у її призначенні фінансування загально-суспільних функцій і завдань національної економіки:

- 1) макроекономічної політики;
- 2) соціальної політики та безпеки населення;

- 3) організаційно-управлінської та регулюючої функції держави;
- 4) функції оборони населення та розвитку збройних сил держави;
- 5) міжнародного співробітництва та зовнішньоекономічної політики.
- 6) забезпечення екологічної безпеки в державі.

Державний бюджет в національній економіці характеризується такими ознаками (рис. 5.2.3):

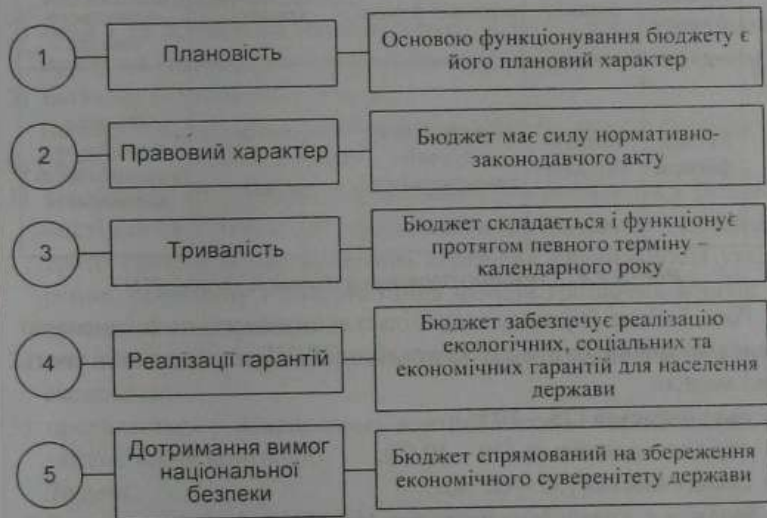

Рис. 5.2.3. Ознаки державного бюджету України

Бюджет можна розглядати з трьох позицій:

1. *За економічним змістом* – система грошових відносин між державою, з одного боку, та суб'єктами підприємницької діяльності, домогосподарствами та іншими економічними агентами, з іншого, призначеного для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій і завдань.
2. *За формою прояву* – основний фінансовий план держави.
3. *За матеріальним змістом* – централізований грошовий фонд держави. Обсяг бюджету характеризується річною сумою коштів. Бюджет держави є провідною ланкою державних фінансів.

Частка доходів зведеного бюджету коливається у межах 25-28 % ВВП. Співвідношення між державним бюджетом і місцевими бюджетами визначається в пропорціях 60-70% : 40-30%. Структура державних фінансів України наведена на рис 5.2.4.

		Компоненти				
Рівні	Загально-державні фінанси	Державний бюджет	Цільові державні фонди	Державний кредит	Фінанси підприємств державного сектора	
	Місцеві фінанси	Місцеві бюджети	Цільові фонди місцевого самоврядування	Комунальний (муніципальний) кредит	Фінанси комунальних (муніципальних) підприємств	

Рис. 5.2.4. Система державних фінансів України [11]

Роль і місце бюджету в суспільстві визначається фінансовою моделлю країни. За рівнем централізації ВВП у бюджеті виділяють такі моделі:

- 1) американська (25 – 30 %);
- 2) західноєвропейська (30 – 40 %);
- 3) скандинавська (50 – 60 %).

Бюджет є складовою частиною фінансів, йому притаманний двоїстий характер. З огляду на це бюджет виконує такі функції, як і фінанси:

- 1) розподільчу;
- 2) контрольну;
- 3) забезпечення вимог економічної безпеки держави.

Характерні ознаки міжбюджетних відносин:

- 1) *перерозподільчий характер* – перерозподіл ВВП між галузями економіки, регіонами країни, соціальними групами населення;
- 2) *всеохоплюючий характер* – бюджетні відносини прямо або опосередковано торкаються всіх суб'єктів підприємницької діяльності та домогосподарств;

3) *законодавче регулювання* – бюджетні відносини регламентуються Бюджетним кодексом і законом про Державний бюджет, законами, що регулюють надходження доходів і фінансування витрат.

Особливості прояву розподільчої функції бюджету:

- 1) основним об'єктом розподілу виступає новостворена вартість, тобто національний дохід;
- 2) одна і та ж частіша національного доходу (заробітна плата, прибуток багаторазово приходить через бюджетний механізм).
- 3) багатові бюджетних потоків.

Контрольна функція – породжена розподільчою функцією бюджету:

- 1) відображає властиві бюджету ознаки, які полягають у їх здатності сигналізувати про проходження розподільчого процесу, тобто виступати інструментом перевірки правильності утворення, розподілу і використання фондів грошових коштів у процесі господарювання;
- 2) охоплює всі сторони діяльності суспільства і суб'єктів економіки;
- 3) проявляється у фінансовому контролі, який є одним із найдієвіших видів контролю.

До речі.

Державний бюджет України має досить тривалу історію становлення і розвитку. Ще в XVI ст., коли запорізьке козацтво набуло самостійної державності, воно мало дипломатичні відносини з державами Європи та загальновійськову казну, до якої надходили доходи від рибних промислів, скотарства, полювання. Видатки передбачались на військове спорядження, будівництво укріплень, монастирів, утримання закладів для престарілих воїнів, дипломатичних місій тощо. Після возз'єднання України з Росією ще і майже півстоліття Україна зберігала всі атрибути державності, у тому числі самостійність фінансового господарства. На початку 20-х років XVII ст. уряд царської Росії почав стягувати значні суми коштів у своє розпорядження. Можна вважати, що з цього часу настав період, який тривав 280 років, коли Україна стала колонією,

змушеною вносити на потреби метрополії більше ніж четверту частину свого національного доходу.

Протягом 1917-1919 рр. робилися спроби створити власну бюджетну систему. Зокрема, 1 березня 1918 р. Центральною Радою України був прийнятий Закон про власну валюту – гривню, яка, незважаючи на воєнні перипетії того часу, залишилась міцною.

Відповідно до положень Конституції Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) до компетенції Всенародних Зборів, що були верховним органом тодішньої влади, було віднесено встановлення одиниці міри, ваги і монети УНР. Саме тоді в УНР почали приймати щорічний бюджет, що наділявся правами оподаткувати своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного оподаткування, та робити позики й уживати інших фінансових заходів щодо забезпечення його діяльності [10].

Бюджетний устрій – це організаційна структура, що побудована на принципах бюджетної системи і є відповідною до територіально-адміністративного поділу в державі.

Цей устрій базується на таких принципах, які закріплені законодавством [3]:

- 1) *принцип єдності бюджету* (передбачає існування єдиної методики розрахунку доходів і видатків кожної ланки БС України). Цей принцип забезпечується єдиною базою бюджетної класифікації, формами документації, грошовою системою на території держави, соціально-економічною політикою, системою міжбюджетних відносин, системою правового забезпечення;
- 2) *принцип повноти бюджету* (повному відображенні всіх доходів і видатків);
- 3) *принцип достовірності бюджету* (передбачає застосування єдиних нормативів, стандартів і відображення звітних даних по відображенні бюджетів на основі документації про кінцеві касові операції);
- 4) *принцип власності*;
- 5) *принцип наочності* (передбачає відображення показників бюджетів у зв'язку з макроекономічними показниками);

б) принцип самостійності (передбачає самостійне нормування бюджетів різних ієрархічних рівнів, виходячи з їх можливостей і потреб).

Основні засади бюджетного устрою:

1. Встановлення принципів побудови бюджетної системи.
2. Виділення видів бюджетів.
3. Розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.
4. Організація взаємовідносин між бюджетами.

Принципи побудови бюджетної системи України визначені Бюджетним кодексом

Бюджетна система – об'єднання всіх ланок бюджету на єдиних принципах. Вертикальна структура бюджетної системи України визначається бюджетним устроєм (рис. 5.2.5).

До прийняття Закону України “Про державний бюджет” на наступний рік існує тривала процедура складання проекту цього закону (див. рис. 5.2.6).

Бюджетний механізм та бюджетна політика

Бюджетний механізм представляє собою сукупність методів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин і забезпечення належних умов соціально-економічного розвитку. Складові елементи бюджетного механізму:

1. Бюджетне планування і регулювання – визначаються фінансові можливості держави щодо фінансового забезпечення розвитку її економіки та соціальної сфери.
2. *Фінансові показники:*
  - 2.1) узагальнюючі – доходи і видатки бюджету, державний борг, рівень інфляції тощо;
  - 2.2) індивідуальні – рівень витрат на душу населення, сума податків, сплачених одним працюючим, інші.
3. *Нормативи* – характеризують рівень забезпечення видатків бюджету, витрат фінансових ресурсів.
4. *Ліміти* – обмеження бюджетних витрат в інтересах національної економіки, підприємств, домогосподарств.
5. *Резерви.* Призначені для нейтралізації впливу непередбачуваних факторів.

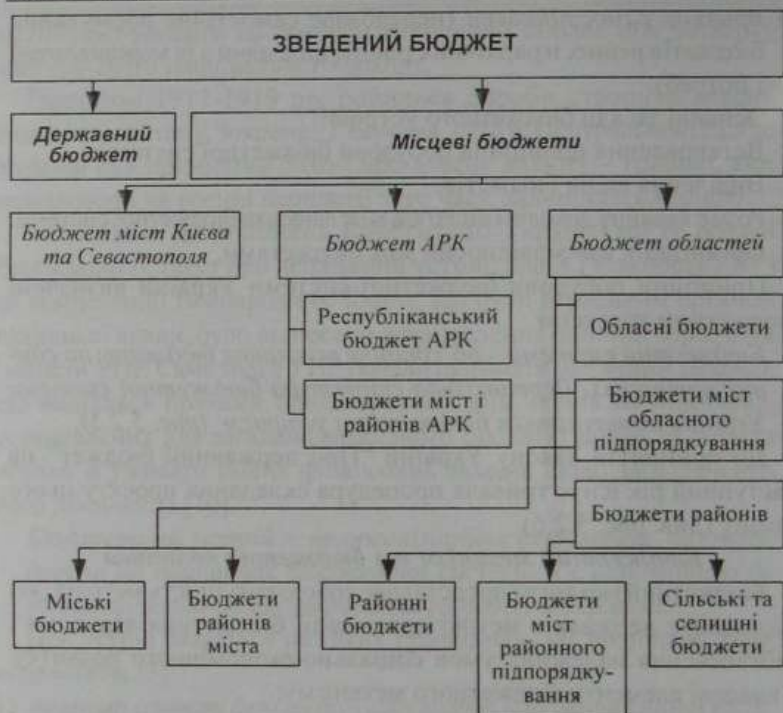

Рис. 5.2.5. Структура бюджетної системи України [11; 239д]

6. *Управління бюджетними коштами.* Держава з допомогою нормативно-законодавчих актів та механізмів управління встановлює методологію розподілу ВВП і національного доходу, форми грошових заощаджень, регулює різноманітні види платежів, визначає обсяги і напрями використання бюджетних коштів.

Вплив бюджету на соціально-економічний розвиток здійснюється за схемою:

бюджет – бюджетна політика – бюджетний механізм – соціально-економічні процеси

Через бюджетний механізм реалізуються кількісні та якісні методи регулювання соціально-економічного розвитку національної

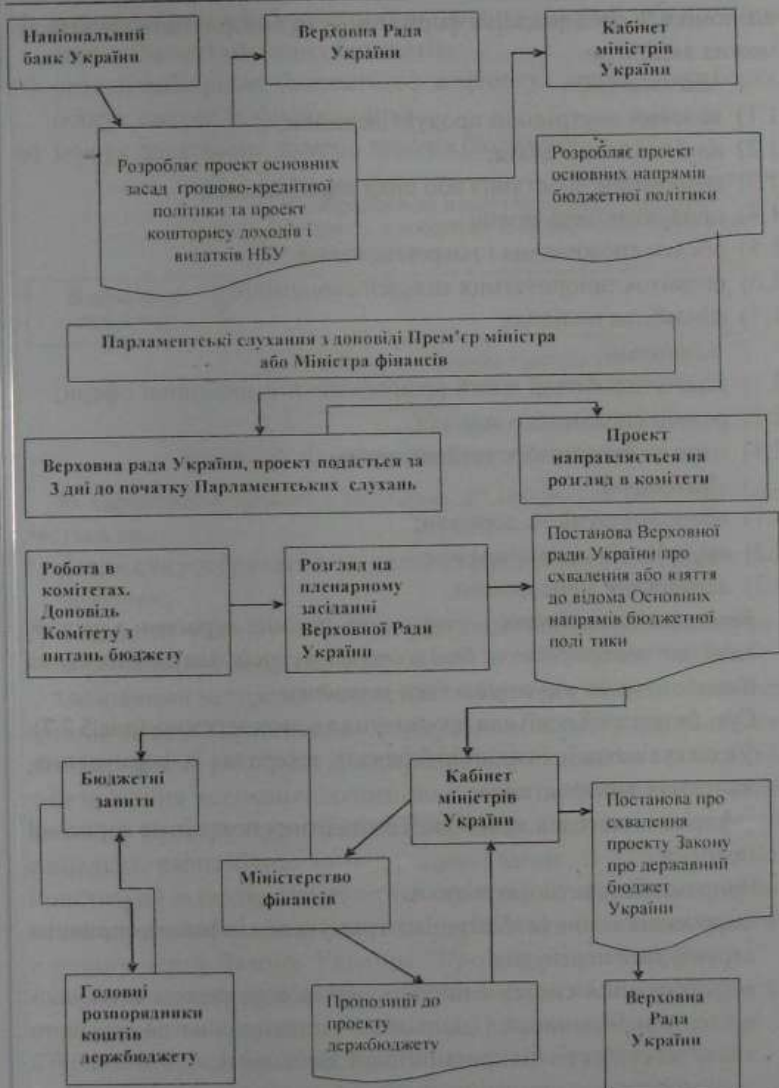

Рис. 5.2.6. Схема процедури складання проекту закону про Державний бюджет України [239d]

економіки. Серед факторів формування та використання бюджету можна виділити:

1. Економічні:

- 1.1) валовий внутрішній продукт держави;
- 1.2) національний дохід;
- 1.3) економічне зростання або спад виробництва;
- 1.4) продуктивність праці;
- 1.5) обсяги споживання і нагромадження;
- 1.6) розвиток пріоритетних галузей економіки;
- 1.7) фінансова політика.

2. Соціальні:

- 2.1) рівень заробітної плати працівників невиробничої сфери;
- 2.2) розмір споживчого кошика;
- 2.3) мережа бюджетних установ тощо.

3. Політичні:

- 3.1) обороноздатність держави;
- 3.2) внутрішній правопорядок;
- 3.3) державний менеджмент.

Бюджетна політика – сукупність заходів держави з організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення її економічного та соціального розвитку.

Суть бюджетної політики проявляється в двох аспектах (рис 5.2.7):

- 1) у статтях доходів і видатків бюджету, джерелах їх формування, напрямках використання;
- 2) у формах і методах мобілізації бюджетних потоків на державні потреби.

Напрями бюджетної політики:

- 1) макроекономічна стабілізація, стримування інфляції, сприяння структурній перебудові;
- 2) реформування системи оподаткування в контексті стимулювання підприємницької діяльності та зменшення податкового тиску на суб'єкти підприємницької діяльності;
- 3) забезпечення економічного зростання і підвищення рівня розвитку економіки;

- 4) реформування міжбюджетних відносин у напрямі забезпечення самостійності місцевих бюджетів;
- 5) оптимізація рівня бюджетного дефіциту, державного боргу, пошук джерел їх фінансування;
- 6) пошук додаткових джерел доходів бюджету.

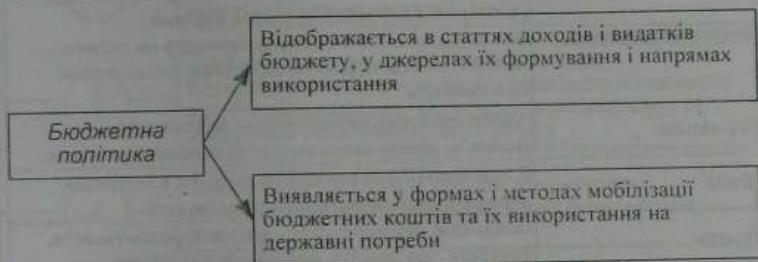

Рис. 5.2.7. Сутність бюджетної політики

За характером заходів і терміном дії бюджетна політика поділяється на:

- 1) бюджетну стратегію – довгостроковий курс бюджетної політики;
- 2) бюджетну тактику – методи реалізації бюджетної політики в короткостроковому періоді.

Основними методами бюджетної політики є методи діяльності органів влади України щодо формування бюджету держави, його збалансування, розподілу й перерозподілу бюджетних ресурсів та забезпечення всеохоплюючого контролю за їх використанням. Залежно від структури бюджетних видатків така політика має соціальне, економічне та інше спрямування. В Україні згідно з Конституцією бюджетна політика повинна мати соціально-економічне спрямування. Базуючись на нормах чинного законодавства, в першу чергу Закону України “Про державний бюджет” та *Бюджетного кодексу України*, державна влада, втілюючи бюджетну політику, визначає засади бюджетного устрою країни та побудову її бюджетної системи, а також організацію міжбюджетних відносин.

Бюджетна політика може реалізовуватися за допомогою двох органічних складових – бюджетної стратегії та бюджетної тактики.

Складові бюджетного механізму	Функції
Бюджетне планування і регулювання	Визначаються фінансові можливості держави щодо фінансового забезпечення розвитку її економіки і соціальної сфери.
Фінансові показники	<i>Узагальнюючі.</i> Доходи і видатки, державний борг (зовнішній і внутрішній), рівень інфляції <i>Індивідуальні.</i> Рівень витрат бюджету на одного жителя, розмір податків, що сплачуються одним працівником.
Нормативи	Характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів витрат фінансових ресурсів.
Ліміти	Є певними обмеженнями на витрати в інтересах держави, підприємця або громадянина.
Резерви	Покликані нейтралізувати дію не передбачуваних факторів, що можуть виникнути в майбутньому.
Система управління бюджетними коштами	Держава в особі її виконавчих і законодавчих органів влади встановлює методи розподілу національного доходу, форми грошових заощаджень, регулює види платежів, визначає принципи і напрями використання бюджетних коштів.

Рис. 5.2.8. Функції бюджетного механізму

Бюджетна стратегія – це довгостроковий курс бюджетної політики, а бюджетна тактика – методи реалізації бюджетної політики в короткотерміновому періоді часу.

Основні напрями вдосконалення бюджетної політики України представлено на рис 5.2.9.

Місцеві бюджети

Порядок складання, розгляду і затвердження місцевих бюджетів.

Бюджетне планування на територіальному рівні управління в Україні здійснюється в такій послідовності:

1. Розробка місцевим фінансовим органом інструкції з підготовки бюджетних запитів і подання її головним розпорядникам коштів.
2. Складання фінансовим органом відповідної адміністрації проекту місцевого бюджету на основі:
  - 2.1) бюджетної резолюції;

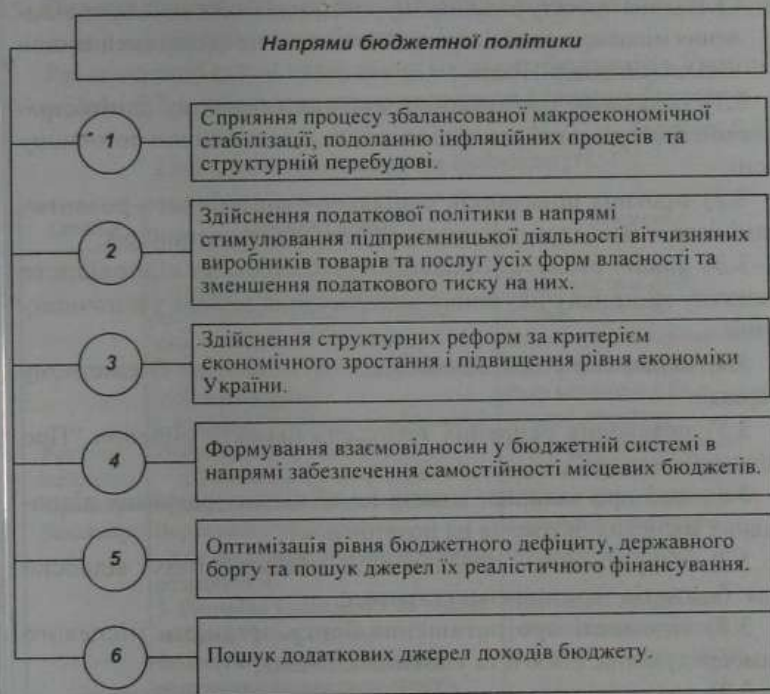

Рис. 5.2.9. Основні напрями бюджетної політики на сучасному етапі [239d]

2.2) основних напрямів соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

2.3) прогнозованих показників зведеного балансу фінансових ресурсів адміністративно-територіальної одиниці;

2.4) планів інвестиційного розвитку території;

2.5) аналізу виконання бюджету в поточному році.

Крім того, у тижневий термін після ухвалення Закону "Про державний бюджет" у другому читанні, Кабінет Міністрів надсилає місцевим державним адміністраціям показники міжбюджетних відносин.

3. Складання проекту рішення "Про місцевий бюджет", його схвалення місцевою адміністрацією і подання на затвердження сесії міської (селищної) Ради.

3.1) показники соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці та оцінка їх виконання в поточному році;

3.2) прогноз показників соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці на наступний рік;

3.3) аналіз стану мобілізації надходжень до відповідного бюджету та оцінка очікуваного використання доходів у поточному році;

3.4) оцінка стану здійснення видатків у поточному бюджетному періоді;

3.5) пояснення основних положень проекту рішення "Про місцевий бюджет";

3.6) дані про залишки коштів на облікових рахунках відповідних місцевих бюджетів на початок року;

3.7) обґрунтування особливостей міжбюджетних відносин для бюджетів територіальних громад;

3.8) відомості про погашення боргу органами місцевого самоврядування, обсяги та умови запозичень;

3.9) додаткові матеріали і розрахунки до проекту бюджету.

4. Розгляд проекту місцевого бюджету у комітетах місцевих рад і його затвердження на сесії. Обов'язково затверджуються:

4.1) загальна сума доходів і видатків з їхнім розподілом на поточні і капітальні;

4.2) граничний обсяг дефіциту (профіциту) місцевого бюджету і боргу органів місцевого самоврядування на кінець наступного бюджетного періоду;

4.3) бюджетні призначення головних розпорядників коштів за бюджетною класифікацією;

4.4) доходи бюджету за бюджетною класифікацією;

4.5) обсяги міжбюджетних трансфертів;

4.6) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

5. Оприлюднення рішення про місцевий бюджет протягом 10-ти днів з моменту його прийняття.

Які ж основні етапи планування місцевих бюджетів в Україні? У таблиці 5.2.1 зображено етапи складання місцевих бюджетів.

Таблиця 5.2.1

Етапи складання місцевих бюджетів [11; 17]

Стадія	Складові стадії	Виконавці
1	2	3
Розгляд і складання проекту бюджету	<p>1. Отримання інформації від Міністерства фінансів України про особливості складання розрахунків до проектів бюджетів та її опрацювання.</p> <p>2. Надання необхідної інформації Міністерству фінансів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – для проведення розрахунків по міжбюджетним трансфертам; Верховній Раді України; – для перевірки достовірності цих розрахунків. <p>3. Розробка і доведення до відома головних розпорядників бюджетних коштів інструкції з підготовки бюджетних запитів.</p>	<p>Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад.</p> <p>Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад.</p> <p>Місцеві фінансові органи.</p> <p>Головні розпорядники бюджетних коштів.</p> <p>Виконавчі органи рад райдержадміністрацій в м. Києві та Севастополі.</p>
	<p>4. Подання бюджетних запитів місцевим фінансовим органам.</p> <p>5. Подання пропозицій щодо показників проектів бюджетів міським фінансовим органам.</p> <p>6. Отримання від КМУ положень та показників міжбюджетних відносин після другого читання проекту Закону про державний бюджет та їх опрацювання.</p> <p>7. Підготовка проекту рішення про місцевий бюджет.</p>	<p>Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад.</p> <p>Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад.</p>

продовження табл. 5.2.1

1	2	3
п. Розгляд та прийняття рішення	1. Схвалення проекту рішення про місцевий бюджет. 2. Розгляд проекту рішення про місцевий бюджет. 3. Затвердження місцевих Бюджетів.	Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад. Верховна Рада АРК, відповідні ради Верховна Рада АРК, відповідні ради

Дані цієї таблиці показують, що процес планування місцевих бюджетів є досить тривалим і включають розгляд і складання проекту бюджету, а також наступний розгляд і прийняття рішення щодо місцевого бюджету.

Міжбюджетні відносини: проблеми та завдання розвитку

Основним призначенням міжбюджетних відносин у національній економіці є створення сприятливих умов для її регіонального та місцевого розвитку.

Сьогодні в Україні спостерігаються ще значні диспропорції у бюджетному забезпеченні цього розвитку. Так у 2003 р. місцева податкова база забезпечила лише 2 % надходжень до місцевих бюджетів, обсяг відрахувань від загальнодержавних надходжень склав біля 67 %, а обсяг трансфертів з державного бюджету України склав біля 31 %.

Водночас співвідношення між місцевими та державним бюджетами у розвинутих країнах світу складає 40:60.

Ситуація, що склалась в національній економіці свідчить про те, що бюджетна система України ще не в достатній мірі відповідає потребам розвитку її регіонів та населених пунктів.

Централізація фінансових потоків в національну економіку призводить до того, що система місцевого самоврядування в нашій державі не є економічно ефективною, оскільки не має фінансових можливостей для здійснення адекватної до своїх потреб економічної політики.

Що ж необхідно покращити у сфері між бюджетних відносин? Які механізми вдосконалення цих відносин в Україні?

У світовій економіці нагромаджений певний досвід вдосконалення міжбюджетних відносин. Особливого значення в цьому контексті набувають питання формування фонду прямих бюджетних трансферів. Розглянемо ці питання більш детально (табл. 5.2.2).

Таблиця 5.2.2

Створення фонду бюджетних трансферів у країнах світу [239d]

Країна	Вид транспорту	Джерело трансферу
Німеччина	Додаткові дотації	} 2 % суми ПДВ залежно від місцевих видатків
	Допомога на інвестиції	
	Дотації на виконання спільних завдань	
	Структурний фонд	
Франція	Глобальна дотація на функціонування	Щорічно індексована частка ПДВ Бюджетні асигнування, частка податку на прибуток
	Дотації на компенсацію податкових пільг	
	Глобальна дотація на централізацію	Залежно від видатків місцевого бюджету Частка ПДВ Бюджетні асигнування залежно від місцевих видатків
	Глобальна дотація на устаткування Компенсація ПДВ Спеціальні субвенції	
Польща	Загальні субвенції	Частка до бюджетних видатків держави Бюджетні асигнування
	Цільові дотації	
Латвія	Бюджетні субсидії	Бюджетні асигнування Частка прибуткового податку
	Субсидії з фонду вирівнювання	
Литва	Бюджетні дотації	Бюджетні асигнування
	Спеціальні субсидії	
Росія	Бюджетна дотація	Бюджетні асигнування 15 % надходжень до державного бюджету
	Бюджетні субвенції	
	Федеральний трансфер	

Розглянемо стратегічні орієнтири у цій сфері

- 1) удосконалення нормативно-законодавчої бази для здійснення адміністративно-територіальної реформи;
- 2) формування спеціальної бюджетної програми щодо розвитку всіх регіонів та включення її до Державного бюджету України;

- 3) створення ресурсного мінімуму (бази ресурсів) в органах місцевого самоврядування різних ієрархічних рівнів, на основі місцевих податків та зборів за комунальну власність місцевості;
- 4) визначення диференційованих нормативів відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, які б враховували особливості просторово-економічного потенціалу розвитку національної економіки;
- 5) створення системи критеріїв щодо надання державної підтримки розвитку населення пунктів та регіонів на основі конкурсного відбору регіональних програм розвитку;
- 6) впровадження диференційованих механізмів підтримки місцевого розвитку через систему бюджетних трансферів;
- 7) визначення пріоритетних напрямів забезпечення економічної безпеки і екологічно збалансованого розвитку регіонів України.

5.2.4. Податкова система та політика в національній економіці

Сутність податкової політики в національній економіці.

Податкова система держави є основним джерелом функціонування її бюджетної системи. Головною метою податкової системи є поліпшення фінансового середовища бюджетної сфери та сприяння структурним зрушенням в національній економіці.

Податкова політика як складова економічної політики базується на діяльності держави у сфері запровадження правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави. Кожна конкретна податкова система, тобто сукупність податків, зборів (обов'язкових платежів) у взаємозв'язку і взаємодії із платниками й органами контролю, є відображенням податкової політики, що проводиться державою.

Податкова система України регулюється такими законодавчими актами, як Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств", "Про систему оподаткування", "Про податок на додану вартість" тощо, в яких закріплено принципи побудови системи оподаткування, подається перелік об'єктів оподаткування і видів

податків, встановлено розміри ставок податків, визначено правила, обов'язки і відповідальність платників та службових осіб державних податкових адміністрацій, котрі здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства.

Роль податків як регулятора економіки зростає. Держава, маніпулюючи податковими ставками і видами податків, має змогу стимулювати чи обмежувати розвиток окремих галузей або сфер економіки, підприємств чи монополістичних об'єднань. Наприклад, звільняючи від оподаткування суми, що йдуть на технічний розвиток виробництва (на інновацію та модернізацію), держава сприяє НТП. Не оподатковуються інвестиційні, страхові і соціальні фонди тощо. Так держава через регулювання податками може впливати на ефективність і стабільність економічного розвитку.

Податкова політика повинна забезпечити вирішення двоєдиного завдання. З одного боку – це встановлення оптимальних податків, які не стримуватимуть розвиток підприємництва, з іншого – забезпечення надходження до бюджету коштів, достатніх для задоволення державних потреб. Важливу роль в системі оподаткування має нормативно-законодавче регулювання. Правове регламентування у сфері оподаткування починається з установа склади податкової системи. Ставши на шлях розбудови своєї державності, Україна почала створення самостійної податкової системи. У 1991 р. був прийнятий закон України *“Про систему оподаткування”*. Він визначив принципи системи оподаткування, види податків, зборів та обов'язкових платежів, напрями їх зарахування, платників податків і об'єкти оподаткування та відповідальність за порушення податкового законодавства. Передбачено, що система оподаткування в Україні базується на принципах стабільності, рівнонапруженості, обов'язковості, соціальної справедливості при встановленні й справлянні податків і забезпечує концентрацію в державному і місцевих бюджетах коштів, необхідних для розв'язання завдань економічного і соціального розвитку, створення дійових стимулів підвищення ефективності виробництва, економічного використання ресурсів і охорони навколишнього середовища. Перелічені в законі принципи в цілому

правильні. Проблема полягає, однак, не у встановленні принципів, а в їх додержанні. В умовах економічної нестабільності дотримуватися принципу стабільності дуже важко, про що свідчить досвід. Крім того, забезпечити стабільність у початковий період створення самостійної податкової системи майже неможливо, особливо враховуючи те, що цей процес іде методом “спроб і помилок”, а не на основі наукового підходу. Виявлення цих помилок і потребує постійних корективів. Установивши принципи побудови і склад податкової системи, необхідно законодавчо відрегулювати управління податків шляхом прийняття окремих законів по кожному з них. Ця робота теж покладається на Верховну Раду. В умовах розширених повноважень уряду в 1992–1993 рр. законодавче регламентування по окремих податках здійснювалося шляхом прийняття відповідних декретів Кабінету Міністрів України.

Головною умовою оптимальної організації податкової роботи є суворе дотримання податковою інспекцією і платниками податкового законодавства. Недосконалість окремих законів, а це неминуче в початковий період створення податкової системи не є виправданням для їх ігнорування та невиконання. Суспільство завжди страждає не стільки від недосконалості законів (ідеальних законів, мабуть, узагалі не буває), скільки від недотримання законодавчих норм.

Які перспективи у податкової системи України? Як краще вдосконалити цю систему?

Подальша перспектива розвитку податкової системи багато в чому залежить від прийняття *Податкового Кодексу України*. Цей найважливіший документ не треба трактувати як просте зведення законів з оподаткування. Податковий Кодекс повинен бути всеосяжним законодавчим актом, який вичерпно визначає відносини держави з платниками податків, функції і повноваження органів влади щодо встановлення і стягнення податків і зборів. Саме *Податковий Кодекс* буде реальним, закріпленим на папері вираженням податкової політики держави.

Податковий Кодекс покликаний усунути недоліки існуючої податкової системи, зберігши при цьому все те раціональне, що в

ній є, врахувати накопичений позитивний досвід, стабілізувати систему податків, принаймні в межах фінансового року, а згодом – протягом декількох років. Усі зміни повинні проводитися тільки разом із формуванням бюджету на майбутній рік і заздалегідь ставати відомими платникові податків.

Саме шляхом створення Податкового Кодексу маємо сформувати єдину комплексну систему податків у країні, усунути існуючі суперечності, чітко визначити функції, повноваження й відповідальність усіх рівнів влади щодо проведення податкової політики, у запровадженні та скасуванні податків, зборів і податкових пільг. З прийняттям Податкового Кодексу буде нарешті створено єдину законодавчу і нормативну базу оподаткування. При створенні податкового кодексу буде враховано і світовий досвід у сфері оподаткування, забезпечено адекватність податків, що створить необхідні передумови для успішної інтеграції української економіки у світову.

Принципи податкової політики та класифікація податків у національній економіці

Податкова політика здійснюється відповідно до певних принципів. *Основними її принципами є:* соціальна справедливість, рівнонапруженість, економічна ефективність, стабільність та гнучкість.

- ☞ *Принцип соціальної справедливості* означає, що держава встановлює таку систему оподаткування, яка враховує всі чинники діяльності суб'єктів оподаткування – доходи і споживання, майно і приріст грошового капіталу тощо.
- ☞ *Рівнонапруженість* означає, що зобов'язання перед бюджетом встановлюються для всіх платників згідно з їх можливостями і результатами діяльності.
- ☞ *Принцип стабільності* означає, що податкова політика повинна змінюватись поступово, еволюційним шляхом.
- ☞ *Принцип гнучкості* виникає необхідність реагування податкової політики на зміни у соціально-економічному житті суспільства.

Принципами побудови податкової системи, відповідно до Закону України “Про систему оподаткування”, є:

- ⇒ *стимулювання науково-технічного прогресу*, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;
- ⇒ *стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності* – введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;
- ⇒ *обов'язковість* – впровадження норм щодо сплати податків і зборів, визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;
- ⇒ *рівнозначність і пропорційність* – справляння податків з юридичних осіб здійснюється у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів на рівні прибутку і пропорційно більших податків і зборів – на більші доходи;
- ⇒ *рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації* – забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів;
- ⇒ *соціальна справедливість* – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обгрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі і надвисокі доходи;
- ⇒ *стабільність* – забезпечення незмінності податків і зборів, їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;
- ⇒ *економічна обгрунтованість* – встановлення податків і зборів на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;
- ⇒ *рівномірність сплати* – встановлення строків сплати податків і зборів, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного

надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

- ⇒ *компетенція* – встановлення та скасування податків і зборів, а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною радою автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами;
- ⇒ *єдиний підхід* – забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку, об'єкта оподаткування, джерела сплати, податкового періоду, ставок податку, строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг.
- ⇒ *доступність* – забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів.

Залежно від періоду часу та характеру завдань, що підлягають розв'язанню, у структурі податкової політики можна виділити податкову стратегію та податкову тактику.

Податкова стратегія визначає довгостроковий курс держави в галузі оподаткування та передбачає розв'язання великомасштабних завдань.

Податкова тактика передбачає розв'язання завдань конкретного періоду розвитку через внесення оперативних змін та доповнень у податкову систему та податковий механізм.

Податкова практика виробила велику кількість різноманітних податків і зборів. При цьому кожен із податків має свої специфічні риси. Для з'ясування змісту та сутності того чи іншого податку, визначення характеру його впливу на соціально-економічний розвиток суспільства, розробки обґрунтованої податкової стратегії і тактики проводиться їх класифікація.

Класифікація податків – це систематизоване групування податків за однорідними ознаками.

Класифікація дозволяє об'єднати все розмаїття податків у декілька груп і тим самим полегшити їх вивчення та практичне застосування. В теорії оподаткування для класифікації податків використовуються різні критерії.

В сучасних економічних умовах *податки класифікуються за формою оподаткування, за економічним змістом об'єкта оподаткування, за способом стягнення, за характером використання, за рівнем державних структур, які впроваджують податки.*

Прямі податки – це податки, які справляються з доходів або майна платника податку. Вони поділяються на особисті та реальні.

Особисті податки – це податки, що сплачуються платником за рахунок і в залежності від доходу з врахуванням платоспроможності. Наприклад, податок на прибуток підприємств, прибутковий податок з громадян, податок на дивіденди тощо.

Реальні податки – це податки, які сплачуються з майна, в їх основу покладено не реальний, а передбачуваний середній дохід, наприклад, податок на нерухомість, плата на землю, податок з власників транспортних засобів.

Непрямі податки – це податки на товари та послуги, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу. До них належать фіскальні монополії, акцизи, мито.

Фіскальна монополія – це прибуток держави від продажу монополізованих державою товарів. Розрізняють повну монополію, коли держава залишає за собою право на виробництво й продаж окремих груп товарів за встановленими нею цінами, і часткову, коли держава монополізує або тільки процес ціноутворення, або ціноутворення і виробництво окремих видів товарів, або ціноутворення і продаж. Специфічні акцизи встановлюються на окремі види товарів і стягуються за диференційованими ставками.

Універсальні акцизи встановлюються на більшість груп товарів за уніфікованими ставками. У податковій практиці використовуються три форми універсальних акцизів:

- ⇒ податок з продажу (купівлі), що стягується у сфері оптової або роздрібною торгівлі; об'єктом його є валовий дохід на кінцевому етапі реалізації чи виробництва товарів;
- ⇒ податок з обороту, який стягується також з валового обороту, але на всіх ступенях руху товарів;
- ⇒ податок на додану вартість, що оплачується на всіх етапах руху товарів, але не з валового обороту, а з доданої вартості.

Проблеми вдосконалення податкової системи в Україні.

Протягом останніх років у сфері податкової реформи в Україні відбулося багато позитивних зрушень. Деякі з прийнятих Верховною Радою України законів, постанов Кабінету Міністрів і нормативних актів Державної податкової адміністрації України з питань оподаткування сприяли створенню ефективної податкової системи в Україні. Наступним кроком у напрямку створення такої системи може стати прийняття ретельно розробленого Податкового кодексу. Зараз на розгляді Верховної Ради України знаходиться проект Податкового кодексу, підготовлений урядом, разом із трьома іншими проектами кодексів, запропонованими депутатами Верховної Ради України. Коли Верховна Рада України буде визначатися з тим, над яким із запропонованих проектів Кодексу продовжувати роботу, то це необхідно робити у контексті подальшого проведення податкової реформи і розвитку ефективності податкової системи.

Головна мета податкової системи повинна полягати у забезпеченні надходжень податків у бюджет.

Податкова система може мати значний вплив на діяльність і поведження платників податків. Унаслідок цього часто пропонують використовувати податкову систему для забезпечення бажаного поведження суб'єктів оподаткування, хоча така ціль не має нічого спільного із забезпеченням надходжень у бюджет. Наприклад, якщо є бажання захистити від конкуренції вітчизняні підприємства окремого сектора економіки, то можна підвищити податки на підприємства - конкуренти або на продукцію таких підприємств. При цьому очікується, що введення більш високих податків на конкурентів і їхню продукцію примусить останніх установлювати такі ціни на власну продукцію, що буде вище ціни на продукцію місцевих підприємств, що захищаються за допомогою проведення податкової політики. Однак внаслідок такого підходу населення буде змушено купувати товари за більш високими цінами, чим це було б за умов вільної конкуренції.

Якщо держава прагне стимулювати інвестиції, то цієї мети можна досягти шляхом оподаткування споживання і надання податкових пільг інвесторам. При цьому грошові кошти, що

витрачаються платниками податків на власні нестатки, можна було б оподаткувати, а грошові кошти, що заощаджуються або інвестуються, звільнити від оподаткування. Безумовно, це буде сприяти заощадженню й інвестуванню. Однак це також приведе до збільшення податкового навантаження на ту частину населення, що не буде мати коштів для інвестування. Цей підхід міг би навіть привести до зворотньо-пропорційного розподілу податкового навантаження – чим більше має платник податків коштів для інвестицій, тим менше буде відносна частка податкового навантаження на таку особу [19].

Держава повинна прагнути забезпечувати безкоштовне навчання, медичне обслуговування, надавати допомогу молоді і пенсіонерам і т.д., інакше кажучи, від уряду очікується забезпечення високого рівня життя всього населення. Цього можна досягти за допомогою більш прогресивної податкової системи, при якій особи з високими доходами будуть сплачувати податок на доход по високим, майже конфіскаційним, ставкам податку – від 80 до 90 відсотків. Такий підхід перерозподіляє дохід на користь менш забезпечених верств населення. Однак він також може обумовити скорочення інноваційних проектів і інвестиційної діяльності, оскільки монетарні наслідки такої діяльності у випадку успіху будуть обкладатися податками по більш високих ставках – від 80 до 90 відсотків.

Якщо визначити головну мету податкової системи як забезпечення надходжень у бюджет і побудувати її відповідним чином, то тоді не будуть виникати приховані податкові субсидії і не буде перекручувань у розподілі податкового навантаження.

Особливо складною сьогодні залишається ситуація з оподаткуванням доходів фізичних осіб. Додаткові надходження від фізичних осіб щороку відіграють дедалі важливішу роль у формуванні дохідної частини бюджету. Про цю тенденцію яскраво свідчать цифри. У 2003 р. було забезпечене надходження основних податків із фізичних осіб до бюджету на суму понад 10,6 млрд. грн. Якщо частка надходжень податків від фізичних осіб у зведеному бюджеті 1997 р. становила 20 %, то у 2003-му – уже близько 31%, а в окремих

регіонах країни їхня частка сягнула 40-60 % у загальній сумі бюджетних надходжень і це при тому, що значна частина доходів громадян через високі ставки оподаткування залишається у тіні.

З огляду на це великого значення набуває вирішення питання запровадження нової шкали оподаткування доходів громадян із максимальною ставкою оподаткування – 20 % і з помітним розширенням діапазону шкали доходів, що будуть оподатковуватися за ставками 10 і 15 %, і визначенням оподатковуваного мінімуму доходів для громадян із визначеними доходами.

Крім того, треба удосконалити процедуру адміністрування податку на доходи фізичних осіб, вирішити питання розширення бази оподаткування шляхом скасування податкових пільг, наданих за професійними ознаками, залучення до оподаткування окремих доходів. Прийняття такої ідеології оподаткування фізичних осіб дасть змогу істотно знизити податкове навантаження на громадян, хоча при цьому матимемо втрати бюджету. Отож постає питання, чим їх компенсувати? Відповідь очевидна: насамперед, збільшення обсягів виробництва й реалізації товарів, робіт і послуг.

Тому сьогодні слід подумати про реальні шляхи наповнення дохідної частини бюджету, зокрема у плані удосконалення адміністрування інших податків, упорядкування пільгового оподаткування. Втрати бюджету від пільгового оподаткування становили понад 29,8 млрд грн. При цьому, якщо протягом 1997-2004 рр. обсяги зведеного бюджету збільшилися в 1,5 разу, то обсяги пільг випереджають темпи зростання обсягів надходжень. На жаль, на законодавчому рівні сьогодні не врегульоване питання ведення окремого обліку коштів, отриманих від надання пільг, і подання звітності про їхнє цільове використання [239д].

З метою створення рівних умов оподаткування для суб'єктів господарської діяльності треба скасувати окремі пільги з податків на додану вартість, на прибуток підприємств, з акцизного збору та плати за землю, а також скасувати загальне положення щодо можливості встановлення додаткових пільги з оподаткування місцевими органами самоврядування у межах сум, що надходять до їхніх бюджетів.

Станом на 01.07.2004 р. пільг із ПДВ було надано на суму 20,5 млрд грн., у тому числі пільг соціального призначення – 2,4 млрд грн., пільг, що забезпечують підтримку окремих галузей народного господарства – 1,8 млрд грн., пільг, що сприяють проведенню ринкових перетворень – 8,4 млрд грн., пільг, що не є втратами бюджету – 7,6 млрд грн. [239д].

З податку на прибуток підприємств за цей період сума пільг становила 2,5 млрд грн., у тому числі соціального призначення – 0,3 млрд грн., пільг, що забезпечують підтримку окремих галузей народного господарства, – 0,3 млрд грн., пільг, що сприяють проведенню ринкових перетворень – 1,5 млрд грн., інших видів пільг – 0,4 млрд грн. Потребує удосконалення і порядок оподаткування податком на додану вартість сільськогосподарських виробників і переробних підприємств. Чинний порядок дає можливість цій категорії платників податків залишити суму податку на додану вартість у їхньому розпорядженні, більш того, із наданням права споживачам їхньої продукції на відшкодування сум податку, що ніколи не надійдуть до бюджету.

5.2.5. Основні елементи спеціалізованої ринкової інфраструктури та їх характеристика

Біржі

Серед елементів спеціалізованої ринкової інфраструктури (*СрІ*) значне місце належить біржам. Що вони собою представляють?

Перші біржі почали викати у 15–16 ст. в Італії, Голландії, Англії. Саме слово “*біржа*” – голландського походження. Ще у XVI ст. у голландському місті Бюргге біля будинку знатного міняли регулярно збиралися купці з різних країн для обміну валюти, отримання торгової інформації. У гербі міняли було три гаманці. На середньовічній латині “гаманець” – називається “*бурсе*”, звідси і прізвище голландця – Ван де Буре, яке пізніше трансформувалось в “*біржу*”.

У сучасному розумінні біржа являє собою регулярно функціонуючу організаційну форму оптового ринку цінностей. Такими цінностями виступають:

- ☛ товари масового попиту, які мають стандартні споживчі якості;
- ☛ акції акціонерних підприємств і банків;

- ✶ боргові грошові зобов'язання держави і корпорацій – облігації, казначейські білети;
- ✶ векселі, тобто цінні папери, виписані під надані в кредит товари;
- ✶ фрахтові документи, тобто різного роду страхові зобов'язання під товари, що перевозяться;
- ✶ валюта, тобто іноземні банкноти / девізи / або чеки на іноземні депозити;
- ✶ нерухоме майно;
- ✶ робоча сила.

У залежності від виду діяльності біржі бувають загальні і спеціальні.

Загальною є така біржа, на якій обертається декілька видів цінностей. Наприклад, товари і цінні папери. Спеціальні біржі виконують операції лише з одним видом цінностей. У зв'язку з цим розрізняють біржі товарні, фондові, фрахтові, валютні, нерухомого майна, праці. Таким чином можна говорити про систему бірж.

Як було сказано вище, біржа – це організаційна форма ринку.

Тому вона ніяких угод про продаж – купівлю не укладає. Укладення угод – це функція членів біржі в особі професійних посередників (брокерів, дилерів).*

Біржі – це лише місце, де відбуваються торговельні операції, тобто укладаються торговельні угоди.

В обов'язки бірж входить надання своїм членам соціального приміщення для торгівлі з місцями, телефонами і телетайпами для учасників торгів. Зі своїх членів біржі виділяють головуючого і клерків для проведення біржових сесій.

Біржі здійснюють котирування** цін, встановлюють стандарти на біржові товари, розробляють типові контракти, проводять

* брокер (маклер) – фізична особа, зареєстрована на біржі. Спеціалізується на посередницьких біржових операціях. Обов'язки полягають у виконанні доручень членів біржі, яких вони представляють / підшукування контрактів, реєстрація операцій, що здійснюються на біржі, укладення угод/;

дилер – посередник, але на відміну від брокера, укладає угоди від себе і за свій рахунок. Винагородою для нього є різниця в цінах за куплений і проданий товар, за мінусом біржового збору.

** котирування – встановлення курсів іноземних валют, цінних паперів або цін товарів на біржі.

розрахунки між продавцями і покупцями, займаються інформаційною діяльністю, надають своїм клієнтам страхові, арбітражні та інші послуги.

В Україні вже створено чимало бірж. Серед них – Українська універсальна товарна біржа, Львівська товарно-фондова біржа та ін. Найбільшого поширення набули товарні біржі.

Важливим елементом спеціалізованої інфраструктури ринку є торгові доми. Що вони собою являють?

Торговий дім – це спеціалізована фірма, яка торгує одним товаром або групою одномірних товарів за дорученням клієнтів або за свій рахунок. Відміна від торгової біржі в тому, що на біржі торгують самі учасники або за їх дорученням брокери. Тут торгівлю діяльність здійснює сама фірма.

Сфера діяльності торгового дому може бути досить широкою. Це:

- ⇒ операції по внутрішній оптовій і роздрібній торгівлі;
- ⇒ експортно-імпортні та інші зовнішньоекономічні операції;
- ⇒ виробництво продукції;
- ⇒ надання замовникам широкого кола супутніх послуг / комерційно посередницьких, інженерно-консультаційних, товарно-експедиторських, фрахтових, страхових та ін.

Підприємства роздрібної торгівлі. До спеціалізованої інфраструктури ринку входять також підприємства роздрібної та оптової торгівлі.

Роздрібна торгівля – це будь-яка діяльність продажу товарів чи послуг безпосередньо кінцевим споживачам для їх особистого споживання.

Роздрібні торговельні підприємства класифікуються за багатьма ознаками.

За пропонованим асортиментом – це можуть бути спеціалізовані магазини, універмаги, універсами, магазини товарів повсякденного попиту, торговельні комплекси і роздрібні підприємства послуг.

За цінами – магазини знижених цін, склади-магазини, магазини-пемзоли, що торгують за каталогами.

За характером обслуговування – торгівля за замовленням, торговельні автомати, розносна торгівля.

За ознаками власності – корпоративна, державна, кооперативна, індивідуально-приватна торгова мережа.

Роздрібний торговець – основна фігура товарного ринку. Саме через нього вся маса продуктів та послуг від виробництва поступає до безпосереднього споживача. Саме в цій ланці завершується один цикл відтворення і починається другий. А це означає, що умови, ефективність функціонування роздрібного торгового підприємства визначають ефективність функціонування суспільного виробництва в цілому.

Оптова торгівля – включає в себе будь-яку діяльність по продажу товарів тим, хто купує їх з метою перепродажу або виробничого використання.

Оптові торгові підприємці допомагають виробникам ефективного доставляти товари роздрібним торговельним підприємствам і промисловим споживачам. У зв'язку з чим вони виконують багато різних функцій – збуту, стимулювання, закупок, формування товарного асортименту, складування, транспортування, фінансування тощо.

В оптовій торгівлі виділяється три основних напрями, які визначають її спеціалізацію, а також спеціалізацію товарних ринків. Це:

- ⇒ торгівля товарами народного споживання;
- ⇒ торгівля засобами виробництва;
- ⇒ торгівля сільськогосподарською продукцією.

Важливим елементом спеціалізованої ринкової інфраструктури виступають холдинги та інвестиційні фонди. Що це таке?

У Законі України “Про приватизацію майна державних підприємств” вказано, що холдинги та інвестиційні фонди утворюються в нашій державі “для обслуговування обігу приватизаційних майнових сертифікатів” створення первинного ринку приватизації

*Сертифікат – офіційне свідчення про щось. Майновий сертифікат – свідчення державного органу / фонд державного майна/ про передачу громадянину певної частки державного майна в процесі приватизації. Вид приватизаційного паперу.

.... та їх подальшого обслуговування, зниження ризику покуців при розміщенні вкладів в об'єкти приватизації”.

Але це лише одна функція названих ринкових структур. Роль їх в ринковій економіці цим не обмежується.

Холдинг (від англ. holding – володіння).

Холдингова компанія – компанія, яка володіє контрольними пакетами акцій інших компаній. Це дає їй право контролю і можливість управління їх діяльністю.

Розрізняють два види холдингів:

- А) чистий холдинг, який створюється спеціально для скуповування контрольних пакетів акцій інших компаній і управління їх діяльністю у своїх інтересах;
- Б) змішаний холдинг, який окрім контролювання і управління діяльністю інших компаній, займається певною підприємницькою діяльністю – промисловою, торговою, транспортною, кредитно-фінансовою тощо.

Змішаний холдинг створюється, як правило, у зв'язку із заснуванням компаніями, що контролюються, дочірніх фірм або поглинання одними інших акціонерних товариств.

Фактично холдингом є кожна велика фірма або банк, які володіють контрольними пакетами акцій інших компаній.

Виникнення і розповсюдження холдингів пов'язано з розвитком акціонерної форми організації підприємств і формування так званої системи участі. Що вона собою являє?

Система участі – це володіння одними акціонерними компаніями акціями інших акціонерних компаній. На її основі складається багатоступінчаста залежність великої кількості підприємств від фінансових груп або окремих фінансових магнатів, які отримують можливість розпоряджатися великими сумами чужого капіталу і викачувати з підконтрольних підприємств високі прибутки.

Суть системи участі полягає в тому, що головна компанія – “мати” скуповує контрольні пакети акцій інших компаній – “дочірніх”, які у свою чергу підпорядковують собі товариства “онуків”.

Холдингові компанії мають рівні юридичні форми. Вони можуть бути як акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, одноосібні компанії, державні організації.

Інвестиційні фонди

Фонди як елемент ринкової інфраструктури – це сукупність грошових або інших ресурсів, які знаходяться у розпорядженні тих чи інших асоціацій, об'єднань, підприємств, організацій, державних установ, приватних громадян, призначених для цільового використання.

Інвестиційні фонди призначені для здійснення позабанківського фінансування довгострокових капіталовкладень у народне господарство.

Джерелом утворення інвестиційних фондів, в залежності від форм власності, можуть бути податки і грошові збори, субсидії, позики, обов'язкові і добровільні пожертви підприємств, організацій і населення.

Отже, суть інвестиційних фондів зводиться до акумуляції коштів населення і використання їх для нагромадження. Обслуговування обігу приватизаційних паперів при розміщенні їх населенням в об'єкти приватизації.

Інвестиційні фонди, як і холдинги, мають різноманітні юридичні форми. Тобто, вони можуть діяти як державні організації, акціонерні товариства, приватні установи. Тому управління ними здійснюється суб'єктами тієї чи іншої організації (концерну, асоціації), або правлінням, або конкретним громадянином. Як правило, головним органом управління є загальні збори, конференція, сесія або конгрес. Фонд здійснює свою діяльність, керуючись своїм статутом.

Страхові фірми

Однією з могутніх ланок інфраструктури сучасної ринкової економіки є страхові фірми.

За розмірами операцій і активів вони поступаються лише банківським фірмам.

Страхові фірми – це акціонерні, приватні і державні організації, які страхують населення, майно, комерційні операції,

практично все, що пов'язано з людською діяльністю. Але страхуванням діяльність цих фірм не обмежується. Вони займаються також ощадною справою і підприємництвом. Так, мобілізовані ними кошти населення вони направляють у кредитні операції, надходження від яких складає більшу частину їхнього прибутку.

Наприклад, страхові фірми Англії і США покривають більш як 50 % потреби промисловості цих країн у довгострокових кредитах. Вони також вкладають гроші безпосередньо у великі і найбільш прибуткові компанії, володіють великими пакетами високоприбуткових заставних паперів під нерухоме майно, купують облігації державних позик.

У результаті ощадної, фінансової, кредитної, інвестиційної діяльності страхові компанії здійснюють величезний позитивний вплив на функціонування ринкової економіки, тим самим сприяють підвищенню ефективності економічного життя країн.

У наших умовах цей високоєфективний елемент ринкової інфраструктури поки що не діє. Страхова справа, монополізована державою, виконує лише функцію акумуляції вільних коштів населення, що значно обмежує її вплив на економічну систему. Альтернативні страхові структури лише зароджуються. Отже, ефект від них – в далекому майбутньому, що істотно вплине і на процес розвитку ринкової економіки в Україні.

Аукціон

Однією з організаційних форм спеціалізованої інфраструктури ринку є аукціонна торгівля.

Аукціон – різновид періодичних відкритих публічних торгів, де продаються товари відповідної номенклатури: предмети мистецтва, антикваріат, хутро – тобто товари, які відрізняються індивідуальними властивостями і не можуть взаємозамінюватися.

Є два способи проведення аукціонів:

- А) аукціон на підвищення цін;
- Б) аукціон на зниження цін.

На першому товар купує той, хто дає найвищу ціну. На другому – спочатку встановлюється штучно завищена ціна, яка поступово знижується. Купує товар той, хто перший зупинить зниження ціни.

Аукціони можуть бути примусовими та добровільними.

Примусові аукціони проводяться судовою владою з метою стягнення боргів з неплатильників, а також різними державними і приватними організаціями для реалізації конфіскованих вантажів, заставленого і не викупленого в строк майна, незапитаних і неоплачених товарів.

Добровільні аукціони організуються за ініціативою власників товарів або майна, що продаються з метою найбільш вигідної їх реалізації.

Для проведення аукціонів існують спеціальні фірми, які працюють головним чином на комісійних засадах. Аукціони організують також брокерські фірми і асоціації.

Аудит

Аудит – це комплексна ревізія фінансово-господарської діяльності підприємницької фірми кваліфікованими спеціалістами (аудиторами), яка дозволяє оцінити можливості фірми у бізнесі.

Аудиторські перевірки можуть проводитися за рішенням органів влади і управління, за ініціативою самої фірми або її засновників.

У всіх випадках аудит носить характер незалежної експертизи. Дані такої експертизи використовуються як важливий фактологічний матеріал.

У розвинутих країнах інститут аудиту існує вже понад 150 років. Усі солідні компанії за власні кошти наймають аудиторів для перевірки своєї фінансової звітності. Їх висновки є своєрідною візитною карткою підприємства, гарантією його надійності. Розвиток аудиту за кордоном створює благополуччя не тільки для підприємств, але і для населення. Знаючи фінансове становище фірм, громадяни можуть надійно і вигідно вкласти свої грошові заощадження.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягають особливості формування ринкового середовища у трансформаційних національних економіках?
2. Яка роль і місце ринкової інфраструктури в національній економіці?
3. Сутність загальної та спеціалізованої ринкової інфраструктури, їх функції та завдання на шляху розвитку.
4. Елементи загальної ринкової інфраструктури та їх характеристика.
5. Поясніть, як загальна ринкова інфраструктура сприяє становленню національного ринку у державі.
6. Шляхи розвитку загальної ринкової інфраструктури в національній економіці.
7. Законодавство України про розвиток підсистем загальної ринкової інфраструктури.
8. Характеристика спеціалізованої ринкової інфраструктури: поелементний аналіз.
9. Функції та напрями розвитку спеціалізованої ринкової інфраструктури.
10. Законодавство України про перспективні напрями розвитку спеціалізованої ринкової інфраструктури.
11. Що розуміють під фінансовою системою? З яких елементів вона складається?
12. На які процеси господарського життя країни може впливати фінансова система України?
13. Які напрями фінансової політики визначені в Україні?

Розділ 6.

Зовнішньоекономічна національна стратегія розвитку

Тема 6.1. Україна в світовому економічному просторі

План викладу і засвоєння матеріалу

6.1.1. Місце України у світовому економічному просторі.

6.1.2. Організаційно-правові основи зовнішньоекономічної діяльності України.

Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ *глобальні світові тенденції,*
- ⇒ *міжнародний економічний простір,*
- ⇒ *зовнішньоекономічна діяльність,*
- ⇒ *зовнішня політика,*
- ⇒ *іноземні інвестиції.*

6.1.1. Місце України у світовому економічному просторі

Україна вже 17 років є повноправним суб'єктом міжнародних економічних відносин. За роки незалежності держава досягла досить високого рівня відкритості своєї економіки.

Водночас у Зверненні Верховної Ради України "До парламентів і народів світу" від 5 грудня 1991 р. зазначено: "Україна, одна з держав – засновниць Організації Об'єднаних Націй, у повній відповідності з цілями і принципами Статуту ООН спрямовуватиме свою зовнішню політику на зміцнення миру і безпеки у світі, на активізацію міжнародного співробітництва в розв'язанні екологічних, енергетичних, продовольчих та інших глобальних проблем. Зовнішня політика України буде базуватися на загально визнаних принципах міжнародного права" [37д; 171д].

Конституцією України визначено загальний підхід до зовнішньої політики держави (ст. 18). Передбачено, що зовнішньополітична

діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами міжнародного права. Співвідношення між міжнародним та національним законодавством передбачено ст. 9 Конституції в такий спосіб, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

"Основні напрями зовнішньої політики України", схвалені Верховною Радою України 2 липня 1993 р., зафіксували зміст національних інтересів України і завдань її зовнішньої політики. Національні інтереси України в сфері міжнародних відносин становлять три основні групи [1]:

- ✦ стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності;
- ✦ економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство;
- ✦ регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України.

З метою забезпечення національних інтересів України її зовнішня політика постійно спрямовується на виконання таких найголовніших завдань:

1. Утвердження і розвиток національної економіки у відповідності до національних економічних інтересів держави.
2. Демократизація суспільного розвитку.
3. Зростання експертного потенціалу України та нарощування її позитивного міжнародного економічного іміджу.

У сучасних умовах глобалізації світової економіки національні економіки інтегруються в загальнопланетарний економічний механізм. Адже економічний прогрес кожної держави в таких умовах тісно пов'язаний з характером її взаємодії з іншими країнами світу. Тому інтернаціоналізація національної економіки є дуже важливою проблемою її розвитку.

Включення економіки країни у світовий економічний простір дасть можливість значно посилити позиції України в міжнародному співтоваристві.

Міжнародний поділ праці, система світогосподарських зв'язків передбачають використання тих чи інших конкурентних переваг. Кожна країна, виходячи зі своїх конкретних умов, використовує ті чи інші переваги. Мета такого вибору полягає в тому, щоб виробляти і експортувати товари, що користуються попитом на світовому ринку і виготовлення яких у даній країні вимагає мінімальних затрат, а реалізація – забезпечує максимальну різницю між світовими цінами й цінами пропозицій.

Неоднозначне положення України у міжнародному територіальному поділі праці пояснюється впливом низки передумов, насамперед природних, демографічних, історико-економічних, геополітичних.

Природні передумови. На відміну від найбільших країн світу (Росія, США, Китай, Канада) Україна не забезпечує себе повністю мінеральними ресурсами; проте вона має значний природно-ресурсний потенціал і в цьому відношенні знаходиться у більш вигідному положенні, ніж деякі економічно розвинуті країни (Японія, Італія). Кажучи про природні передумови, треба виділити агрокліматичні умови, які здавна сприяли перетворенню України на великий регіон сільськогосподарського виробництва, особливо зернового господарства, буряківництва, скотарства, свинарства. Ці умови створюються унікальними чорноземними ґрунтами, достатньою кількістю тепла, помірною вологістю, переважно рівнинним характером території. Україна має чималі ресурси корисних копалин; деякі з них мають світове значення: залізні та марганцеві руди, кухонна сіль, кам'яне вугілля.

Значний *рекреаційний потенціал* країни – це узбережжя теплих морів, гірські ландшафтні комплекси Карпат і Криму, мінеральні джерела, лікувальні грязі лиманів, озокерит.

Деяких важливих ресурсів в Україні не вистарчає: нафти, газу, більшості руд кольорових металів, деревини. В останнє десятиріччя значно зменшились рибні ресурси Чорного та Азовського морів.

Загалом, за природними ресурсами наша країна перебуває у стані певної рівноваги: дефіцит (а отже, імпорту) одних видів ресурсів компенсується достатньою кількістю інших, не менш важливих.

Демографічні передумови. Маючи близько 47 млн. людей населення, Україна використовує значні трудові ресурси й потенційно широкий ринок збуту споживчих товарів. У працездатному віці знаходиться 56 % населення, у суспільному виробництві зайнято 25 млн. працівників. Трудові ресурси країни характеризуються високим рівнем кваліфікації та освіти; питома вага фахівців з вищою та середньою освітою становить 29 %, практично усе доросле населення освічене [21].

Високий інтелектуальний потенціал країни: у науково-дослідних та дослідно-конструкторських роботах (НДДКР) зайнято майже 250 тис. фахівців. Всесвітньовідомі такі наукові центри, як Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона, фізико-технічний інститут, Інститут надтвердих матеріалів та багато інших. Чималі заслуги українських учених та інженерів у ракетно- та авіабудуванні, кібернетиці, біофізиці та біохімії, а також у дослідженні проблем циклу гуманітарних наук. Значна частина інтелектуальної еліти країни донедавна була зайнята у військово-промисловому комплексі. Високий професійний рівень трудових ресурсів, наявність розвинутої науково-дослідної бази сприяє виробництву складної, наукомісткої продукції, що користується попитом на світових ринках. Однак на сьогоднішній день обсяг виробництва наукомісткої продукції ще не достатній.

Що стосується внутрішнього ринку збуту споживчих товарів, у тому числі імпортних, то він формується не тільки простою чисельністю населення, але і його купівельною здатністю. З покращанням добробуту населення його купівельна спроможність зростатиме.

Історико-економічні передумови. Протягом століть вельми великі території України завойовувались або захоплювались тими або іншими державами. Тому з погляду територіального поділу праці її економіка працювала, перш за все, на внутрішній ринок тієї держави, до якої вона входила повністю або частково, і економіка нашої країни розвивалася за принципом доповнюваності: у

нас розміщувались лише ті галузі виробництва, які тут були найефективніші з погляду міжрегіонального обміну. Так наявність високоякісної залізної руди та коксівного вугілля, відносно густа мережа залізниць, достатня кількість трудових ресурсів, вигідне географічне положення зумовили перетворення Донецько-Придніпровського району на першу металургійну базу не існуючої вже держави СРСР. Ці ж фактори сприяли розвитку металомісткого машинобудування, теплоенергетики, основної хімії. При цьому виробництво набагато перевищувало власні розумні потреби України. Зокрема, за її межі йшло 43 % чорних металів, 25 % залізної та 82 % марганцевої руди, 20 % коксопродуктів, значна частина тепловозів, гірничошахтового обладнання, азотних добрив, кальцинованої соди і цементу, вугілля, електроенергії. За багатьма найважливішими видами виробництва важкої промисловості частка України була набагато вища за її внутрішні економічні потреби.

Водночас країні не давали можливість розвинути деякі види й, навіть, цілі галузі виробництва. Маючи високу щільність населення, висококваліфіковані трудові ресурси, вона помітно відставала за трудомісткими видами виробництва, особливо щодо текстильної промисловості, інструментального машинобудування, автомобілебудування, електроніки (за винятком виробництва телевізорів). Не відповідав трудовому та загальноекономічному потенціалу України й рівень розвитку машинобудування [171д].

Україна перетворилась на базу матеріаломісткого та енергомісткого виробництва. З погляду загальносоюзного поділу праці це вважалось виправданим, бо розміщення таких галузей в Україні давало більший ефект, ніж у цілому по Союзу. Але з часом ефективність функціонування їх тут почала знижуватись. По-перше, світовий науково-технічний прогрес об'єктивно заохочує зниження матеріаломісткості енергомісткості виробництва та збільшення попиту на наукомістку продукцію. Отже, структура виробничого потенціалу України дедалі більше старіє. По-друге, надмірна територіальна концентрація матеріаломістких та енергомістких видів виробництва у державі привела до значної екологічної

напруженості. По-третє, недостатньо використовуються кваліфіковані кадри та інтелектуальний потенціал. Наслідком централізованого “міжреспубліканського” поділу праці стали посилені трудові міграції, запланований перерозподіл матеріальних і фінансових ресурсів.

Другою складовою історико-економічних передумов зовнішньоекономічних зв'язків України були її орієнтація на країни Східної Європи, особливо після створення Ради Економічної Взаємодопомоги. Це також впливало передусім з політичних міркувань. Україна постачала у ці країни залізну та марганцеву руду, прокат чорних металів, електроенергію, азотні добрива, верстати та обладнання, а натомість вона одержувала продукцію машинобудування (верстати, транспортні засоби, електроніку), вироби легкої та харчової промисловості, фармацевтичні товари. На “країни РЕВ” припадало 70% українського зовнішнього товарообігу. Водночас зв'язки з країнами “несоціалістичної” системи розвивалися повільно, що також було наслідком політичних причин. Відносно успішно розвивалися торговельні стосунки з Індією, а з країнами Західної Європи, Північної Америки та Японією товарообіг був незначний.

Геополітичні передумови. Економіко-географічне положення України досить вигідне для активної участі у міжнародному територіальному поділі праці. Вона розташована поблизу економічно високорозвинутого регіону Західної Європи, у безпосередній близькості до Росії, Білорусії та країн Східної Європи. Морським шляхом вона пов'язана із Середземномор'ям, Близьким Сходом та країнами басейну Індійського океану. Через Україну проходять важливі транзитні магістралі (залізниці та автомобільні дороги, нафтопроводи й газопроводи) з країн СНД до Європи та чорноморських портів.

Особливість сучасної геополітичної ситуації в Україні полягає в тому, що зв'язки з країнами СНД зазнають змін через нові реалії у зв'язку з наявністю економічного і політичного суверенітету та орієнтацію на світові ціни. Одночасно поліпшились перспективи для економічної співпраці України з економічно розвинутими

країнами, причому не тільки Європи, але й США, Японією, Канадою. З'явилась можливість здійснювати активнішу торговельну політику стосовно країн, що розвиваються, особливо Близького та Середнього Сходу, Південно та Південно-Східній Азії. Ці регіони можуть постачати нам нафту, бавовну, джгут, чай, каву, натуральний каучук в обмін на метал, машини та обладнання, зерно, цукор, тобто товари, попит на які у цих країнах та регіонах розширюється.

6.1.2. Організаційно-правові основи зовнішньоекономічної діяльності України

Здійснення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) здійснюється з метою створення сприятливих умов для економічного розвитку країни і захисту її інтересів, збалансованого розвитку економіки, рівноваги внутрішнього ринку, стимулювання прогресивних структурних змін у зовнішньоекономічних зв'язках суб'єктами економічної діяльності і створення найсприятливіших умов для залучення власної економіки в систему світового поділу праці.

Особливим завданням процесу регулювання ЗЕД є підтримка загальнонаціональних пріоритетів у зовнішньоекономічній сфері і досягнення зазначеної мети за допомогою певних заходів.

Основними складовими політики в галузі зовнішніх економічних зносин України є зовнішньоторговельна політика (що включає експортну та імпорتنу політику), політика у сфері залучення іноземних інвестицій і регулювання національних капіталовкладень за кордоном. Зовнішньоекономічна політика має виконувати завдання щодо географічної збалансованості зовнішньоекономічних операцій з окремими державами та регіонами, що пов'язане з економічною безпекою країни.

Тепер Україна здійснює всі види зовнішньоекономічної діяльності, включаючи зовнішню торгівлю на принципах правового регулювання на взаємовигідній основі. Це визначило відповідну інфраструктуру і систему регулювання ЗЕД, управління зовнішньоекономічною діяльністю України в особі її органів і державних

інститутів, недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговими палатами, асоціаціями, союзами), самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Регулююча роль Верховної Ради України полягає в прийнятті законів в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Розробленням і здійсненням зовнішньоекономічної політики України у відповідності з діючим законодавством займається Кабінет Міністрів України. В його функції входить координація діяльності міністрів, торгових представництв України за кордоном, прийняття нормативних актів по управлінню ЗЕД, заключення і контроль за виконанням міжурядових договорів, здійснення заходів по раціональному використанню засобів валютних ресурсів. Зберігання і використання золотовалютного резерву та інших цінностей, які забезпечують платіжоздатність країни, а також представлення інтересів України у взаємовідносинах з банками інших держав, ведення розрахункових операцій з валютними ресурсами здійснює національний банк України. Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики, координацію діяльності всіх її суб'єктів, контроль за дотриманням законів і умов міжнародних договорів, реєстрацію окремих видів зовнішньоекономічної діяльності, контрактів. Однією зі сфер державного управління ЗЕД являється регулювання митних справ, здійснюване вищими органами влади і управління. Безпосереднє виконання митної політики покладено на митні органи України: Державний митний комітет України, митниці, територіальні митні управління та інші митні організації. Галузеве управління зовнішньоекономічної діяльності входить в функції відповідних Міністерств і відомств.

Основним нормативним актом, що регулює даний вид діяльності в державі, є Закон України *“Про зовнішньоекономічну діяльність”*, згідно з яким зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Формами державного регулювання є:

- встановлення режиму здійснення валютних операцій. Такий режим встановлений Законом України “Про порядок розрахунків в іноземній валюті”, Декретом Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” та іншими нормативно-правовими актами;
- митне регулювання, яке здійснюється згідно із Законами України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про Єдиний митний тариф”, Митним кодексом України тощо;
- встановлення в окремих випадках, передбачених законодавством, режиму ліцензування та квотування.

Відповідно до ст. 16 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” в Україні запроваджуються такі види експортних (імпортних) ліцензій (належним чином оформлене право на експорт (імпорт) протягом встановленого строку певних товарів або валютних коштів з метою інвестицій та кредитування):

- ⇒ генеральна (відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції по певному товару (товарах) та/або з певною країною (групою країн) протягом періоду дії режиму ліцензування по цьому товару (товарах);
- ⇒ разова, тобто разовий дозвіл, що має іменний характер і видається для здійснення кожної окремої операції конкретним суб’єктом зовнішньоекономічної діяльності на період не менший ніж той, що є необхідним для здійснення експортної (імпортної) операції;
- ⇒ відкрита (індивідуальна), тобто дозвіл на експорт (імпорт) товару протягом певного періоду часу (але не менше одного місяця) з визначенням його загального обсягу, причому по кожному виду товару встановлюється лише один вид ліцензії. Ліцензії на експорт (імпорт) товарів видаються Міністерством зовнішньоекономічних зв’язків і торгівлі на підставі заяв суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Квотування здійснюється шляхом встановлення режиму видачі індивідуальних ліцензій, причому загальний обсяг експорту (імпорту) за цими ліцензіями не повинен перевищувати обсягу встановленої квоти.

Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється на підставі відповідних договорів, які укладаються між суб'єктами даного виду діяльності. Усі зовнішньоекономічні договори можна умовно об'єднати в такі групи:

- ⇒ купівлі-продажу (експорт, імпорт, реекспорт, реімпорт);
- ⇒ зустрічних поставок (бартер);
- ⇒ торгово-посередницькі (доручення, комісія, консигнація);
- ⇒ змішані тощо.

Чинним законодавством України строго регламентовані питання укладання та оформлення названих договорів. При їх укладанні сторонам слід керуватись: Законами України *“Про зовнішньоекономічну діяльність”*, *“Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті”*; Указом Президента України *“Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів у редакції 1990 р. (правила ІНКО-ТЕРМС)”*; Указом Президента України *“Про регулювання бартерних (товарообмінних) операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності”*; постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України *“Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень щодо зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що передбачають розрахунки в іноземній валюті”*; наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України від 5 жовтня 1995 р. *“Про затвердження положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)”* тощо [5; 9].

Певна категорія зовнішньоекономічних Договорів (контрактів) підлягає державній реєстрації згідно з Указом Президента України від 31 листопада 1994 р. № 659 *“Про облік окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів) в Україні”*. Питання реєстрації таких договорів регулюється також наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України від 18 листопада 1994 р. № 210 *“Про заходи Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків щодо забезпечення виконання Указу Президента України від 7 липня 1994 р. № 659/94”*; наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України від 6 грудня 1994 р. № 221 *“Про*

внесення змін і доповнень, уточнень та роз'яснень до наказу Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України" № 210 від 18 листопада 1994 р.; наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України від 19 січня 1995 р. № 3 "На виконання Указу Президента України № 35/95" тощо [7].

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягають особливості України як суб'єкта міжнародних економічних відносин?
2. Розкрийте суть глобальних світових тенденцій розвитку та їх вплив на міжнародну економічну безпеку та процеси в національній економіці.
3. Основні передумови та їх вплив на позиції національної економіки України в міжнародному просторі.
4. Законодавство України про розвиток міжнародних економічних відносин держави.
5. Конституція України про основні принципи зовнішньої політики держави.
6. Організаційні та правові механізми зовнішньоекономічної діяльності України, їх характеристика.
7. Місце та роль іноземних інвестицій в розвитку національної економіки.
8. Державна політика по залученню іноземних інвестицій, її суть та завдання.
9. Пріоритетні сфери зовнішнього інвестування в національній економіці.
10. Напрями вдосконалення зовнішнього інвестування в Україні.

Державна політика по залученню іноземних інвестицій в національну економіку

План викладу і засвоєння матеріалу

- 6.2.1. Державна політика по залученню іноземних інвестицій.
6.2.2. Пріоритетні сфери та напрями зовнішнього інвестування в Україні.

Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ інтеграційний процес,
- ⇒ міжнародні економічні організації,
- ⇒ зовнішньоекономічні зв'язки,
- ⇒ платіжний баланс України.
- ⇒ протекціонізм,
- ⇒ зовнішня торгівля,

6.2.1. Державна політика по залученню іноземних інвестицій

Державна політика у сфері іноземних інвестицій здійснюється Кабінетом Міністрів України разом з Національним банком України і регулюється Верховною Радою України. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації, а їх реквізиція може бути здійснена лише у особливих випадках, наприклад, техногенної чи природної катастрофи. І навіть в цих випадках передбачені оскарження в судах і компенсації. До того ж всі витрати і збитки іноземних інвесторів відшкодовуються з державного бюджету або інших джерел, встановлених КМУ в поточних ринкових цінах на основі оцінок незалежних аудиторів, і в тій валюті, в якій здійснювались інвестиції або іншій валюті, прийнятній для інвестора.

У випадку припинення інвестиційної діяльності іноземний інвестор має право на повернення на протязі 6 місяців своїх інвестицій, а також доходів по них в грошовій або речовій формі

за реальними ринковими цінами, сформованими в момент припинення інвестиційної діяльності. Після виплати обов'язкових зборів, платежів і податків іноземним інвесторам гарантується безперешкодне переведення за кордон одержаних на законних підставах засобів в іноземній валюті. Порядок переведення встановлюється НБУ. При переведенні або вивозі іноземних інвестицій податок складає 15 %. Доход або прибуток від інвестиції іноземний інвестор має право реінвестувати в економіку України в будь-якій валюті, а також зберігати їх на поточних розрахункових рахунках або на депозитах. Іноземні інвестори мають право на придбання паїв і цінних паперів у відповідності з валютним законодавством і законами України про цінні папери та фондову біржу, приймати участь в приватизації майна державних підприємств і незавершеного будівництва, в конкурсах і аукціонах. Надання майна в оренду іноземним інвесторам на суму більш як 10 млн. доларів здійснюється за рішенням Фонду держмайна України [239д; 2].

Інвестиційний клімат для іноземного інвестора в Україні переважно визначається впливом таких факторів, як політична, правова, економічна та екологічна стабільність. З цієї причини Україну розглядають за кордоном як зону підвищеного ризику для крупних інвестицій. Нерішучість, обережність у прийнятті кінцевих рішень потенційними інвесторами в такій ситуації – закономірне явище. Закон України *“Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні”* скерований на заохочення й підсилення припливу іноземного капіталу в пріоритетні сфери економіки держави шляхом надання різного роду страхових гарантій, особливо із найбільш важливих інвестиційних програм і проектів, покращення правового регулювання іноземного інвестування, розвитку інфраструктури міжнародного бізнесу [5; 14; 16; 21].

Завданням цієї Програми входить залучення додаткових джерел інвестування прогресивних структурних зрушень та інших якісних перетворень в економіці України за рахунок коштів іноземних інвесторів, формування експортного потенціалу, зростання технічного рівня виробництва, скорочення енергоємності продукції. Неодмінною умовою формування сприятливих умов для притоку

іноземних інвестицій буде розвиток ринкової інфраструктури міжнародного бізнесу, для чого передбачається [4; 5]:

- ⇒ значно покращити роботу таких ділянок інвестиційної діяльності, як фондові біржі, комерційні банки, страхові компанії, інвестиційні компанії і інвестиційні фонди, трастові та консалтингові, холдингові та аудиторські фірми;
- ⇒ утворити державний реєстр іноземних інвесторів і банк даних про об'єкти іноземного інвестування в Україні, автоматизовану інформаційну систему, яка забезпечувала б оперативний пошук іноземних та вітчизняних інвесторів, та надання консультацій з питань техніко-економічного обґрунтування та реалізації інвестиційних проєктів;
- ⇒ здійснити організацію статистичної звітності про іноземних інвесторів, вдосконалити систему обліку відповідно до міжнародних стандартів, здійснити публікацію нормативних актів України та іншої інформації, яка цікавить іноземних інвесторів, на іноземних мовах;
- ⇒ визначити навчальний заклад в Україні та за кордоном для підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, що працюють над проблемами залучення іноземних інвестицій в Україну.

Важливу роль в розширенні іноземного інвестування повинно відіграти Агентство міжнародного співробітництва та інвестицій, головним завданням якого є надання допомоги підприємцям України:

- в пошуку іноземного партнера;
- в правильному оформленні документів інвестиційної заявки
- в складенні бізнес-плану;
- в розробці інвестиційного проєкту по методології, прийнятій в країнах з розвинутою економікою.

Слід зазначити важливість Закону України “Про правовий статус іноземців”. У ньому підтверджується право іноземних громадян як фізичних осіб займатися інвестиційною діяльністю. Законом України передбачена рівність прав і обов'язків всіх суб'єктів у сфері економічної діяльності.

Законодавство України виділяє спеціальні (вільні) економічні зони (ВЕЗ) без обмеження характеру їх діяльності. З усієї сукупності можна виділити наступні ВЕЗ: комплексні виробничі, фінансово – банківські і страхові, технополіси, експортні, митні, транзитні, туристсько-рекреаційні а також регіональні, місцеві (локальні), точкові.

При розгляді Закону України “Про загальні умови створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” і Декрету Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування” розроблена Концепція створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні.

Концепція передбачає створення сприятливого інвестиційного клімату у ВЕЗ, для чого необхідно:

- ⇒ забезпечити довгостроковий та передбачуваний характер економічної політики;
- ⇒ матеріалізувати умови переміщення капіталів та товарів;
- ⇒ сформувані ефективні форми взаємодії місцевих органів державної влади, органів місцевого та регіонального самоврядування та органів управління зоною;
- ⇒ забезпечити умови виробництва, торгівлі, які б відповідали світовим стандартам, та тверді правові гарантії захисту прав власності.

Для ВЕЗ характерні як цінові, так і нецінові методи конкуренції. Вивчення конкурентоспроможності ВЕЗ передбачає використання біля трьохсот параметрів із залученням максимальної кількості експертів. Можна виділити приблизно 10 груп таких параметрів:

- ⇒ політична, соціально-економічна, територіальна ситуація;
- ⇒ вплив держави на інвестиційний клімат, податковий та правовий режим;
- ⇒ гнучкість фінансово-кредитної системи;
- ⇒ обсяг внутрішнього ринку;
- ⇒ забезпеченість природно-сировинними ресурсами;
- ⇒ наявність трудових ресурсів та рівень їх кваліфікації;
- ⇒ економічний потенціал виробника, його склад та структура;
- ⇒ рівень розвитку науки і техніки;

- ⇒ участь в міжнародному поділі праці;
- ⇒ ефективність промислового виробництва;
- ⇒ рівень енергомісткості та матеріаломісткості продукції тощо.

Утворення ВЕЗ вимагає поглибленого аналізу її меж, державних та етнічних особливостей. Розвиток ВЕЗ тягне за собою міграційні процеси, вимагає більших додаткових затрат, може стати джерелом конфліктів на етнічному ґрунті тощо.

У цих умовах прикордонні сторони переслідують різні цілі. Менш розвинуті країни прагнуть випустити трудові ресурси для заробітку за кордоном валюти з наступним її притоком в національну економіку. Більш розвинена країна намагається цього не допустити, щоб не загострювати безробіття. Тому створення ВЕЗ в трансетнічних прикордонних регіонах повинно бути спрямовано, у першу чергу, на рішення цієї проблеми.

Із 24 областей України 15 межують з іншими державами. Ще 4 області і Автономна Республіка Крим прилягають до морського кордону. Значна кількість прикордонних регіонів, їх розвиток за принципами ВЕЗ вимагає вирішення цілого ряду проблем.

Це – інтенсифікація розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, трансформація системи розселення, реконструкція шляхів сполучення, прикордонних переходів, створення нової комунікаційної інфраструктури.

Світовий досвід свідчить, що територіально ВЕЗ суворо обмежені (не більш ніж 10 км. кв.) Опираючись на це адміністративна область або велике місто не можуть бути ВЕЗ. У зв'язку з цим багато вчених обґрунтовують створення так званих точкових зон вільного підприємництва.

Вільна економічна зона – це обмежена частина території країни, для якої характерний спеціальний режим функціонування економічних суб'єктів. Механізм функціонування ВЕЗ, як правило, включає специфічний економічний, організаційний, податковий, митний та правовий статус господарчих агентів та всієї ВЕЗ, яка дуже слабо взаємодіє з економікою держави.

У відповідності з цим механізм функціонування ВЕЗ включає:

- 1) особливий інвестиційний клімат;

- 2) валютно-фінансовий і митний режим;
- 3) організаційно-правовий режим.

Загальні умови універсальні для вільних зон і зв'язані з так званими "нульовими витратами". Це зниження податків на прибуток або їх скасування, в деяких випадках можливе введення без встановленого терміну низької податкової ставки. Можливе зниження податків на особистий прибуток, на переведення прибутку за кордон, надання пільгових кредитів, тимчасова відміна сплати податку клопотальним суб'єктам. Передбачається також довгострокове кредитування в національній валюті, цільові субсидії або пільгові позики, повернення раніш виплачених податкових сум у випадках, коли інвестиції направляються в пріоритетні галузі економіки. Додатковою перевагою є можливість самостійно встановлювати терміни і порядок амортизації основних фондів.

Як правило, у вільній економічній зоні передбачається розвиток спільного підприємництва як іноземних, так і національних партнерів із позазональних територій з ціллю забезпечення технічного та інформаційного обміну. Для цього вводиться ослаблений податковий режим для спільних підприємств зі значною часткою капіталу іноземних інвесторів (більше 40%). Законодавством може також передбачатися стимулювання участі імпортерів в акціонуванні підприємств приймаючої держави за межами зони, механізм заохочення реінвестування як безпосередньо у зоні, так і за її межами.

6.2.2. Пріоритетні сфери та напрями інвестування в Україні

Іноземний капітал сьогодні особливо необхідний у тих галузях економіки, активізація яких через інвестування допоможе вивести їх з кризового стану, зняти наростаюче соціальне напруження у суспільстві через екологічне зростання. Це насамперед сфера наукомісткого виробництва, виробництва продуктів харчування, товарів широкого попиту та послуг, ліків та іншої життєво важливої продукції. І справа тут не лише в тому, щоб забезпечити населення необхідними товарами та послугами, але й у тому, щоб здійснити

їх імпортозаміщення звільнивши валютні ресурси, що витрачаються зараз на імпорт різноманітних товарів.

У реконструкції та модернізації за участю іноземного капіталу має потребу практично все агропромислове господарство України, від первинних виробничих процесів у сільському господарстві до випуску кінцевого продукту, доведення його до споживача. Тут вкрай необхідно підняти продуктивність та знизити втрати, забезпечити більш глибоку та комплексну переробку первинної сировини з метою значного збільшення виходу кінцевої продукції та підвищення її споживчих якостей. Через технологічну відсталість у агропромисловій сфері економіки щорічно не доходять до споживача мільйон тонн м'яса, не використовується близько половини молочного білка, пропадає до 30-40 % овочів та фруктів. У величезних кількостях втрачається або нерационально використовується вирощена зернова продукція.

Зниження втрат сільськогосподарської сировини та поглиблення її переробки стосується тих сфер, де за участю іноземного капіталу можна в короткі строки одержати значний економічний ефект, зокрема шляхом створення порівняно невеликих підприємств, що не потребують великих вкладень і забезпечують швидку окупність початкових затрат при невисокому ступені ризику для іноземних інвесторів. Бажана участь іноземного капіталу й у переведенні агропромислового виробництва на сучасну технологічну базу, в тому числі з використанням потужного науково-технічного та виробничого потенціалу оборонних галузей, що підлягають конверсії.

У великомасштабному іноземному інвестуванні зараз відчувають гостру потребу й паливно-енергетичні галузі, що впродовж багатьох років несуть величезне навантаження не тільки щодо енергопостачання виробництва та соціальної сфери, але й щодо забезпечення експорту. Залучення інвестицій з-за кордону в цю галузь було б дуже корисним при розв'язанні ряду вузлових завдань. Серед них:

⇒ *активізація використання існуючого виробничого потенціалу по видобуванню та переробці енергоресурсів, особливо в тих*

ланках, де можна в короткі строки здобути хорошу віддачу від вкладених коштів, наприклад, при інвестуванні комплексу заходів щодо введення в експлуатацію великого масиву сьогодні недіючих вугільних шахт Донецького, Придніпровського та Львівсько-Волинського басейнів з покриттям видатків за рахунок виручки від продажу додатково видобутого вугілля;

- ⇒ різке зниження питомих видатків палива та енергії у національному господарстві на основі переходу до енергозберігаючих технологій;
- ⇒ комплексна модернізація діючих і створення нових виробничих фондів і процесів на базі сучасної техніки та прогресивних технологій, що забезпечують стійке зростання ефективності та безпеки виробництва, а також докорінне поліпшення умов праці;
- ⇒ зниження негативного впливу металургійного та нафтохімічного комплексів на навколишнє середовище на основі застосування екологічно чистих технологічних процесів у виробництві, транспортуванні та споживанні енергоресурсів.

Пріоритетними зонами для іноземних інвестицій в Україні є: Західний регіон (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Волинська області), де ефективним може бути створення виробництва з використанням місцевих природних ресурсів – сірки, калійної та кухонної солі, вугілля, нафти та газу, а також розвиток мережі оздоровчих курортно-туристичних комплексів з врахуванням наявного тут потужного природно-рекреаційного потенціалу [4; 5].

Донецько-Придніпровський регіон (Донецька, Луганська, Запорізька, Дніпропетровська області), де необхідно здійснити реконструкцію та технічне переобладнання шахт, металургійних, хімічних виробництв на базі безвідходних, маловідходних та екологічно чистих технологій; дати потужний імпульс розвитку виробництв середнього та точного машинобудування, автомобілето літакобудування з поступовим зниженням матеріало- та енергомісткості їх продукції.

Південний регіон (Одеська, Миколаївська, Херсонська області) та АР Крим, де найбільш вигідним є проведення реконструкції та технічного переоснащення портового господарства, розвиток виробництва обладнання для харчової промисловості, розширення мереж оздоровчих курортно-туристичних комплексів.

Регіони України, забруднені внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції, у яких, поряд із запровадженням інновацій, необхідно впровадити найновіші технології та здійснити комплекс заходів щодо екологічного, економічного та соціального відродження територій.

Одночасно з пріоритетними сферами та зонами для іноземного капіталу визначаються об'єкти з особливими умовами інвестування, куди іноземні інвестиції залучаються з дозволу уряду України. До таких об'єктів належать:

- ⇒ підприємства атомного машинобудування;
- ⇒ підприємстватаоб'єднанняпаливно-енергетичногокомплексу, у тому числі вугільно-, нафто- та газопереробні підприємства;
- ⇒ об'єкти нафтопродуктозабезпечення, нафтосховища між-обласного та республіканського значення;
- ⇒ підприємства залізничного, морського, річкового, авіаційного та автомобільного транспорту загального користування;
- ⇒ підприємства та об'єкти електроенергетики, гідроелектростанції, теплоелектростанції;
- ⇒ об'єкти освіти, науки, що фінансуються з державного бюджету;
- ⇒ автомобільні дороги загального користування;
- ⇒ метрополітени;
- ⇒ магістральні лінії електропередач;
- ⇒ нафто- та газопроводи, трубопровідний транспорт;
- ⇒ соледобувні підприємства та багато інших.

До числа пріоритетних напрямків іноземного інвестування у зв'язку з реалізацією проекту Євро-2012 слід зарахувати й створення в Україні сучасної інфраструктури, включаючи стадіони, готелі, транспорт, технічно оснащене складське господарство, телекомунікації, ділову інфраструктуру (офіси, ділові центри банки

даних та інші об'єкти) та побутовий сервіс. Без цього практично неможливий перехід до повноцінного ринку та розвиток міжнародної інвестиційної діяльності.

Сьогодні, як ніколи, потрібна швидка віддача від вкладених коштів з тим, щоб максимально сприяти найшвидшому розвитку економіки. У той же час це буде підтримувати авторитет міжнародної інвестиційної співпраці на території СНД. Проте така орієнтація в жодному разі не спрямована проти довгострокових інвестиційних програм та проектів з високим потенційним ефектом у перспективі. Наприклад, була б дуже корисною розробка та реалізація у межах інвестиційної співпраці проекту енергетики XXI-го ст. зі створенням якісно нових енергетичних технологій та видів палива для світового і внутрішніх ринків, а також програми сталого (екологічнозбалансованого) розвитку національної економіки. Подібні проекти необхідні не тільки для вирішення великих науково-технічних, економічних та екологічних завдань, але й для підтримання сталості інвестиційної діяльності та зовнішньоекономічних зв'язків на тривалу перспективу. Інтеграція зусиль та інвестиційних ресурсів зарубіжних і вітчизняних інвесторів на реалізацію великих довгострокових цільових програм дозволить суттєво заощадити матеріальні та фінансові ресурси.

Поруч із зазначеними сферами, зонами та об'єктами для пріоритетного залучення іноземного капіталу все більшого значення та актуальності набувають екологічні проблеми національного, регіонального та глобального характеру.

Інвестиції формують екологічно безпечний виробничий потенціал на новій науково-технічній базі й зумовлюють конкурентні позиції на світових ринках. При цьому далеко не останню роль для багатьох держав, особливо тих, що вириваються з економічного та соціального неблагополуччя, відіграє залучення іноземного капіталу у вигляді прямих капіталовкладень, портфельних інвестицій та інших активів у екологічні цільові програми та проекти Local Agenda 21.

Одним з найважливіших чинників покращення інвестиційного клімату в Україні є створення адекватного до соціально орієнто-

ваної та екологічно збалансованої ринкової економіки правового поля, яке цілком залежить від політичної волі законодавчої та виконавчої гілок влади.

Загальне правове поле інвестиційної діяльності регулюється законами, більшість з яких прийняті ще в 1991 р., тому потребують удосконалення.

Існує багато шляхів залучення іноземного капіталу для інвестування економіки країни, які обумовлені поліпшенням інвестиційного клімату держави. Найважливіші з них:

- ⇒ прями інвестиції через створення підприємств з іноземним капіталом, в тому числі спільних підприємств;
- ⇒ портфельні інвестиції шляхом продажу іноземним резидентам і нерезидентам цінних паперів;
- ⇒ кредити, позики та гранти міжнародних наукових та фінансових інституцій, країн, державних установ, міжнародних фондів, експортних агентств, банків тощо.

Указами Президента України створена певна кількість державних інституцій, що безпосередньо займаються залученням іноземних інвестицій в Україну, а саме:

- *Українська державна кредитно-інвестиційна компанія;*
- *Національне агентство України по реконструкції і розвитку;*
- *Державний інвестиційно-кліринговий комітет;*
- *Палата незалежних експертів з питань інвестицій;*
- *Консультативна рада з питань іноземних інвестицій в Україну;*
- *Валютно-кредитна рада Кабінету Міністрів;*
- *Координаційна рада з питань інвестиційно-клірингового співробітництва.*

У липні 1996 р. Указом Президента було створено Національне агентство України по реконструкції і розвитку, завданням якого є участь в формуванні державної політики при взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями і закладами для залучення кредитів, грантів, міжнародної гуманітарної і технічної допомоги, іноземних інвестицій. Згідно з Положенням про Агентство, воно має статус міністерства і повинно здійснювати контроль за

ефективністю використання коштів, що надходять з-за кордону.

Державний інвестиційно-кліринговий комітет та Координаційна рада з питань інвестиційно-клірингового співробітництва розглядають питання, пов'язані із залученням фінансових і інвестиційних ресурсів у рамках інвестиційно-клірингових відносин.

Палата незалежних експертів з питань іноземних інвестицій функціонує згідно з Положенням і є постійно діючим консультативним дорадчим органом при Президентові України, метою якого є запобігання конфліктам між іноземними інвесторами і органами виконавчої влади.

Консультативна рада з питань іноземних інвестицій створена при Президентові для розробки і реалізації державної політики по залученню і використанню іноземних інвестицій.

Рішення про надання державних гарантій при залученні іноземних кредитів приймає валютно-кредитна Рада Кабінету Міністрів України.

Взагалі діяльність іноземних інвесторів в Україні регулюється близько 70 нормативними актами різного рівня, якими, як вже говорилося, іноземному інвестору досить важко керуватися в зв'язку з неоднозначністю положень. Крім цього, до діючого законодавства постійно вносяться зміни і доповнення, які часто значно погіршують існуючі положення та умови діяльності іноземних інвесторів. Тому для створення сприятливого для іноземного інвестора клімату потрібно розв'язати протиріччя, які, насамперед, пов'язані з недосконалим законодавством та проявами макроекономічної нестабільності держави.

Запитання для самоконтролю

1. *Особливості сучасних інтеграційних процесів у світовій економіці та їх вплив на розвиток національної економіки.*
2. *Взаємовідносини України з міжнародними економічними організаціями та переорієнтація її зовнішньоекономічних відносин: суть та характеристика.*
3. *Розкрийте сутність та зміст компонентів зовнішньоекономічної політики України.*

4. *Взаємовідносини України з регіональними та світовими фінансовими інституціями.*
5. *Охарактеризуйте сучасну лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків та окресліть проблеми протекціонізму в національній економіці.*
6. *Зовнішня торгівля, її динаміка та структура.*
7. *Платіжний баланс України, характеристика його структури.*
8. *Динаміка платіжного балансу України.*
9. *Напрями вдосконалення зовнішньоекономічної політики України.*
10. *Механізми зовнішньоекономічної політики та їх розвиток.*

План викладу і засвоєння матеріалу

- 6.3.1. Зовнішньоекономічна політика України та її компоненти.
  - 6.3.2. Зовнішня торгівля, її динаміка та структура.
  - 6.3.3. Платіжний баланс України, його динаміка та структура.
  - 6.3.4. Співробітництво України з міжнародними організаціями.
- Запитання для самоконтролю.*

Ключові слова:

- ⇒ *інтеграційний процес,*
  - ⇒ *міжнародні економічні організації,*
  - ⇒ *зовнішньоекономічні зв'язки,*
  - ⇒ *платіжний баланс України.*
- ⇒ *протекціонізм,*
  - ⇒ *зовнішня торгівля,*

6.3.1. Зовнішньоекономічна політика України, та її компоненти

Зовнішньоекономічна політика держави спрямована на підвищення ефективності національної економіки. Тому при формуванні стратегії зовнішньоекономічної політики повинні братись до уваги внутрішні і зовнішні детермінанти, що впливають на її розвиток.

За роки незалежності Україна досягла високого рівня відкритості своєї національної економіки. Якщо на початку 1990-х рр. частка експорту економічних благ у структурі ВВП склала біля 24 %, то в 2004 р. – 59 %. Відповідно меншою є частка внутрішнього ринку у структурі ВВП. Ця асиметрія супроводжується певним дисбалансом взаємозв'язків національної економіки із зовнішніми фінансовими потоками [5].

Отже, сьогодні спостерігається істотний дисбаланс між розвитком зовнішньої торгівлі і внутрішнього ринку в національній економіці. Результатом цього є значна зовнішня торговельна

залежність національної економіки при недостатньому потенціалі залучення інвестицій.

Загалом, розглядаючи напрями інтеграції України у світовий економічний простір, необхідно відзначити, що формально її національна економіка є достатньо інтегрованою, оскільки присутні такі ознаки, як:

- ⇒ внутрішньо конвертована національна валюта;
- ⇒ плаваючий валютний курс;
- ⇒ функціонує Українська міжбанківська валютна біржа;
- ⇒ створено валютні резерви;
- ⇒ здійснено лібералізацію зовнішньоторгівельних взаємозв'язків;
- ⇒ відбуваються міграційні процеси тощо.

Водночас, незважаючи на ці атрибути інтегрованості національної економіки, зовнішньоекономічна політика потребує суттєвого вдосконалення. Розглянемо ці проблеми більш детально. Україна за дуже короткий період форсувала лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності темпами, котрих не мала жодна країна світу, що стала на шлях ринкових перетворень. Водночас Україна приєдналась до умов ГАТТ/СОТ, включаючи як старих, так і нових членів СОТ. За даними досліджень загалом по Україні в 1993 р. рівень лібералізації становив 22 % і протекціонізму – 78 %, а вже в грудні 1996 р. рівень лібералізації був на рівні 72 % і протекціонізму 22-26 % [2; 4; 239д].

В українському експорті були практично повністю ліквідовані квоти, ліцензії, експортний тариф, субсидування і підтримка експортних товарів. Уже багато років єдиним регулятором ввезення товарів в Україну залишається імпорتنий тариф.

Як відомо, починаючи з 1996 р. в національній економіці було призупинено процес лібералізації торгівлі і створено підґрунття для протекціоністських заходів: підвищено обсяг митних зборів, впроваджено механізми нетарифного протекціонізму, зокрема, нові стандарти, технічні нормативи, норми екологічної безпеки, кількісні обмеження.

Водночас зовнішньоекономічна політика держави мусить враховувати особливості розвитку сучасного економічного простору світу.

Які ж це особливості?

Процеси глобалізації, що охопили сучасний світ, характеризуються такими ознаками:

- *глобальний ринок поширюється на всі сфери людської діяльності;*
- *основною метою є економічна експансія, що супроводжується руйнуванням природного довкілля та вичерпанням його ресурсів;*
- *заперечення втручання урядів держав у ці процеси;*
- *необмежений рух капіталу через кордони, що суперечить постулатам теорії порівняльних переваг А. Сміта;*
- *дерегуляція транснаціональних корпорацій (ТНК), що привело до того, що вони сьогодні контролюють 60 % світового валового продукту та володіють 80 % всіх патентів. Таким чином, інновації та інформаційні системи дуже часто є функцією прибутків ТНК.*

У зв'язку з цим важливою проблемою є створення ефективної моделі взаємодії української економіки зі світовою. Адже нестабільність, яка пов'язана з коливаннями, що відбуваються на фондових ринках, на жаль, є перманентно присутньою. У цьому контексті достатньо дослідити динаміку інфляції, як індикатора, що характеризує наслідки цієї нестабільності.

Отже, картина є такою. У країнах "золотого мільярду", інфляція в довготривалому періоді складає 3-7 % при економічному зростанні 3-4 % в рік, в той час, у відкритих малих економіках, до якої належить і економіка України, інфляція є значно вищою, однак це не перешкоджає досягати успіхів у економічному зростанні, що є наслідком сировинної спрямованості експорту національної економіки та інших чинників. Цей економічний феномен, без сумніву потребує додаткових досліджень. Водночас незаперечним фактом є залежність національної економіки від зовнішніх збурень, що відбуваються у фінансовій сфері світової економіки і дедалі більша втрата нею своїх природних ресурсів.

Загалом глобалізаційні процеси дещо змінили "портрет" світової економіки, яку можна зобразити у вигляді будови атома, в ядрі

котрого знаходяться країни “золотого мільярду”, а всі інші як електрони перебувають у функціональній залежності від цього ядра, зазнаючи певних дискримінаційних впливів з його боку.

Як у цих умовах забезпечити стабільне, а не інерційне економічне зростання? Що необхідно зробити для збільшення рівня капіталізації національної економіки та доведення рівня заощадження основного капіталу до 30 %? Як змінити структуру експортних потоків у сторону підвищення частки готових виробів із 36 % до 70 % з метою забезпечення еквівалентної взаємодії економіки України із зовнішнім світом?

Стрімке розширення економічного простору та дедалі більше заповнення його глобальними суб'єктами світового ринку – транснаціональними корпораціями – потребує додаткових маркетингових досліджень. Адже в цих умовах Україна мусить віднайти свої “ніші” з метою забезпечення стійких позицій на зовнішніх ринках, оскільки її місце в світовій економічній спільноті визначається підвищенням рівня конкурентноздатності національної економіки. Особливий акцент у цьому контексті мусить бути зроблений на розвиток сфери виробництва наукомісткої промислової продукції.

Сьогодні відомі такі головні індикатори рейтингу конкурентноздатності національних економік, як індекс зростання (GCI) та індекс поточної конкурентноздатності (BCI). Закономірно виникає потреба в науковому аналізі позицій національної економіки в межах цих індикаторів. Отже, яка динаміка конкурентноздатності України?

Аналіз показує, що в 2000-2005 рр. по індексу (GCI) динаміка України була складною якщо в 2000 р. вона займала 57 місце серед 80-х країн світу, то в 2003 р. – 77 місце. У 2004 р. рейтинг GCI національної економіки, правда вже серед 104 країн, становив 86-у позицію, а в 2005 році – 84-у (серед 117 країн). Водночас по індексу (BCI) спостерігаються зниження рейтингу конкурентноздатності економіки України з 56 місця в 2000 р. на 75-е місце в 2005 р. [3], що свідчить про деякі тенденції погіршення підприємницького

середовища у зв'язку з бюрократизацією та збільшенням ризиків у цій сфері.

Згідно з даними Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) інституційна складова конкурентоспроможності України є досить низькою – 104 місце серед 125 країн світу (2006 р.). Поряд з цими низькими оцінками опинились і оцінки її інноваційно-технологічної складової (95 місце). Сьогодні посиленню інноваційної компоненти розвитку національної економіки заважає ряд чинників, серед яких: дорожня кредитів, інфраструктурні проблеми, недостатня кількість кваліфікованих працівників тощо. У цьому руслі проблем не можна не звернути увагу і на зовсім недостатній захист інтелектуальної власності та скорочення витрат компаній на науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи, що потребує суттєвого покращення інвестиційного середовища в Україні. Дефлятор на інвестиційні ресурси мусить бути більшим ніж дефлятор ВВП. Адже різниця між цими дефляторами є критерієм доцільності нагромадження основного капіталу в національній економіці. З іншого боку, треба спрямувати додаткові зусилля для нарощування профіцитного бюджету держави з метою забезпечення стабільних резервів для підтримки інноваційного розвитку. Цей бюджет повинен реалізуватись через банківську систему України.

Отже, які додаткові ризики для національної економіки виникають в умовах глобалізаційної світової економіки? Економічне зростання як головна мета глобалізації в умовах значної поляризації сучасного світу (1:90) досягається за рахунок експлуатації природного капіталу бідніших країн [3]. Країни, які є постачальниками харчів та природних ресурсів, втрачають своє природне біорозмаїття, що обумовлює зростання природних катаклізмів та стихій в цілому світі.

Сьогодні антропогенна міграція хімічних елементів є головним фактором зміни навколишнього природного середовища (НПС). Водночас міграційні процеси в атмосфері зумовлені на 15-20 % забрудненням внаслідок виробничої діяльності і викидів CO₂ та на 80-85 % – як результат надто великого масштабу господарювання

в межах наземних екологічних систем, зокрема значного обсягу видобутку енергоресурсів та викопного палива. Тому очевидним є конфлікт між економічним зростанням і збереженням природного капіталу планети. Економіка конкурує з природою, оскільки дедалі більше займає ті ніші, які мають належати природним популяціям.

Що ж відбувається, коли капітал вільно циркулює між державами світу?

Сьогодні світовий валовий продукт складає біля 30 трлн. дол. США в рік, а фінансові потоки в результаті купівлі цінних паперів тощо – складають 2 трлн. дол. США в день. Таким чином, фінансові потоки сьогодні в 20 разів більші ніж потоки всіх виготовлених економічних благ, що свідчить про значну віртуалізацію світової економіки та про те, що бідніші країни служать реальними інвесторами країн “золотого мільярду” через вкрай низькі ціни їх економічних ресурсів.

Водночас дивіденди від фінансових потоків відокремлені від природної основи створення додаткової вартості в економіці.

Ціна забруднення довкілля є еквівалентною до рівня економічного добробуту, а отже виникають ризики збільшення “імпорту” екологічно небезпечних виробництв на територію України та непомірної експлуатації її ресурсів, в тому числі і природно-сировинних.

Доцільно згадати у цьому контексті, що сьогодні людство споживає в 6 раз більше нафтових ресурсів, ніж в 60-і р. ХХ ст., та в 10 раз більше лісових і водних ресурсів. Водночас треба усвідомити, що ці ресурси є компонентами не лише процесів виробництва в економіці, але і наземних природних екосистем, збереження яких є необхідною передумовою просторового розвитку економіки.

Водночас глобалізаційні процеси, що охопили сучасний світ, дещо звужують можливості для зростання попиту на інновації в національній економіці та розвитку її індустріального сектора. Цей факт особливо загострює і актуалізує проблему створення ефективних регіональних ринків, які б могли протистояти негативним зовнішнім впливам на національну економіку. Тільки через сильні регіони та нарощування їх ефективного експортного потенціалу у

вигляді готової продукції, Україна зможе забезпечити еквівалентну взаємодію із зовнішнім економічним світом.

Особливо небезпечними є процеси глобалізації та глобальної інтеграції, що побудовані на інтересах корпоративних економічних систем, ігноруючи просторово-екологічні інтереси планети. Всі заходи, що були прийняті країнами “золотого мільярду” зводяться лише до нарощування економічного потенціалу своїх держав. Так в 1999 р. країни-члени ЄС затвердили в Постдамі “Європейську концепцію розвитку простору” (ESDP). Однак національний просторовий порядок кожної держави органічно пов’язаний з фінансовою, соціальною та іншими політиками, які суттєво відрізняються в межах країн Європи. Таким чином, лише держави ЄС зберігають свої важливі функції і сфери впливу на весь європейський простір, а це створює певні проблеми у сфері загальноєвропейської політики розвитку простору. Особливо болючим є еколого-економічне розбалансування європейського простору, що сконцентроване у найбільш вразливих його ланках – постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні, що, без сумніву, негативно впливає на її демографічний розвиток.

Сучасна тенденція формування нових макроекономічних регіонів на фоні управління ресурсами природного капіталу (нафтою, газом тощо) зумовлює нові негативні явища, пов’язані з пошуком ренти (rent seeking). Це тіньові потоки, що виникають здебільшого на основі надмірної експлуатації природних ресурсів і відповідного виснаження наземних екологічних систем постсоціалістичних держав. Треба нарешті усвідомити, що ці процеси rent seeking є небезпечними не лише для України чи іншої постсоціалістичної держави, а для всього Європейського континенту, оскільки існує певна експансія руйнування довкілля в просторі. Тому виникла потреба у створенні відповідних загальноєвропейських інституцій та моніторингових систем [65д].

Через значну економічну поляризацію східно- та західноєвропейських держав існують суттєві відхилення між ціною пропозиції в Україні і загальноєвропейськими цінами на компоненти природного капіталу, що призвело до нарощування тіньових

потоків природних ресурсів. Окрім цього спостерігається збільшення експорту сировини (38 % українського експорту), що є ліквідною на світовому ринку. Це потребує невідкладного державного втручання в Україні з метою встановлення відповідного мораторію.

Сьогодні очевидним є те, що знижуються фінансові можливості західноєвропейських країн для деполяризації країн Європейського континенту. Між тим, принцип екологічної збалансованості (ecological sustainability), що впроваджується у просторову політику цих країн, базується лише на компенсаційно-фінансових та інституційних механізмах, що створює нові ризики для національної економіки з нижчим рівнем економічного добробуту.

Таким чином, зовнішньоекономічна політика в національній економіці повинна базуватись на маркетинговій стратегії держави, виходячи з особливостей внутрішнього та зовнішнього економічного середовища.

6.3.2. Зовнішня торгівля, її динаміка та структура

Зовнішня торгівля є вагомим чинником розвитку національної економіки. Сьогодні процес входження України у світове господарство супроводжується формуванням національної структури експорту. Це створює підґрунтя для нееквівалентної до сучасних умов моделі міжнародної спеціалізації в національній економіці.

Які основні елементи експортних потоків з України? Це передусім метали, руди, харчові продукти, транспортні послуги, які є не динамічними та малопробитковими.

Тому система зовнішньої торгівлі в національній економіці потребує суттєвого структурного реформування, перш за все в напрямі інноваційного розвитку.

У цьому контексті особливості набуває створення системи конкурентоспроможних виробництв, здатних нарощувати експортний потенціал не лише готової продукції, але і науково-технічних, інжинірингових, освітніх та інформаційно-програмних послуг.

Можна виділити такі пріоритети покращення її структури:

- ✧ орієнтація на експорт високоякісного прокату, метало місткої продукції, включаючи морський транспорт, екскаватори, металорізальне устаткування;
- ✧ розвиток систем виробництва ракетної та авіаційної техніки, зорієнтованої на зовнішні ринки;
- ✧ розвиток мікроелектроніки, виробництва комп'ютерів, побутової електроніки;
- ✧ створення системи наукомістких виробництв, зокрема в галузі порошкової металургії, зварювальної апаратури через посередництво мережі інноваційної інфраструктури: технополісів, технопарків венчурних фірм тощо;
- ✧ розширення та модернізація транспортної системи та її інфраструктури для реалізації транзитів за напрямками Схід-Захід, Північ-Південь;
- ✧ розвиток експортної спеціалізації за окремими видами сільськогосподарської продукції та її переробки (зерно, олія, м'ясопродукти, цукор, молокопродукти);
- ✧ формування потужної курортно-оздоровчої та туристично-рекреаційної індустрії та мережі відповідної інфраструктури.

Яка структурна динаміка зовнішньої торгівлі в національній економіці? Частка зовнішньої торгівлі України ВВП досить висока (більш ніж 70 % ВВП). Разом з тим, дані Державного комітету статистики України свідчать, що, починаючи з 1996 р. скорочувався як обсяг імпорту, так і обсяг експорту. Так зовнішньоторговельний оборот України за підсумками 2000 р. знизився з \$32563,7 млн. до \$28055,7 млн., або на 13,8 % в порівнянні з 1998 р. При цьому експорт знизився з \$16457,2 млн. до \$15195,5 млн., або на \$7,7 %, тоді як скорочення імпорту було суттєвим – з \$16106,5 млн. до \$12860,2 млн., або на 20,2 %. Основну експортну позицію України склали постачання чорних металів. Водночас знизилася частка продажів високотехнологічних товарів – машин, устаткування і транспортних засобів. Імпорт України – це в більшості ввезення енергоносіїв – природного газу, нафти, нафтопродуктів [239д].

Зовнішня торгівля України зорієнтована переважно на країни СНД (на країни СНД та країни Східної Європи припадає основна частка експорту України – тільки на Російську Федерацію – 40 %), і це за умов відсутності платоспроможності попиту з їхньої сторони. Така орієнтація зовнішньої торгівлі значно зменшує конкурентні переваги національної економіки і погіршує її загальну інтеграційну позицію.

6.3.3. Платіжний баланс України, його динаміка та структура

Платіжний баланс (ПБ) України є відображенням її економічних взаємовідносин із зовнішнім світом. Платіжний баланс представляє собою всю сукупність економічних зобов'язань між резидентами даної країни та резидентами інших країн, що відбуваються протягом певного періоду часу (року).

Таким чином, платіжний баланс відіграє роль макроекономічної моделі в національній економіці, де відображено її зовнішньоекономічні операції.

Стан платіжного балансу держави визначається її економічним потенціалом, особливостями структури економіки, участю економічних агентів країни в міжнародній операції, зв'язками із світовим ринком позичкових капіталів, станом державного регулювання економіки і зовнішньоекономічних відносин. Тому платіжний баланс як дзеркало відображає економічне становище країни і використовується в інтересах прогнозування і макроекономічного регулювання національної економіки.

За формою складання платіжний баланс визначається як платіжний звіт за певний період часу, в якому відображаються усі економічні ситуації між резидентами і нерезидентами держави. Платіжний баланс базується на принципах бухгалтерського обліку: кожна економічна операція має подвійний запас по кредиту однієї статті та дебету іншої. Це як правило свідчить про те, що більшість економічних операцій за суттю є обміном економічними цінностями. У випадку, коли має місце безоплатне надання економічних цінностей (товарів, послуг або фінансових активів), для відображення цієї операції подвійним записом запроваджується особлива

стаття “трансферти” як сукупність операцій, проведених на безоплатній основі.

Складання платіжного балансу базується на методиці Міжнародного Валютного Фонду.

Існує уніфікована форма формування платіжного балансу, яка відображена (табл. 6.3.1) [37д; 171д].

Таблиця 6.3.1

Уніфікований платіжний баланс

Поточний рахунок	Рахунок основного капіталу
1	2
<i>А. Товари і послуги</i>	<i>А. Капітал без врахування резервів</i>
1. Товари	1. Прямі капітальні вкладення в тому числі 1.1. Прямі зовнішні капітальні вкладення 1.2. Прямі внутрішні капітальні вкладення
2. Послуги	2. Основний (базовий) набір (портфель) документів за капіталовкладеннями
2.1. Транспорт: морський, повітряний тощо	2.1. Активи
2.2. Туризм і рекреація	2.2. Цінні папери
2.3. Зв'язок	2.3. Облігації та кошти грошового ринку
2.4. Будівництво	2.4. Пасиви
2.5. Страхування	2.5. Цінні папери
2.6. Фінансові послуги	2.6. Облігації та кошти грошового ринку
2.7. Комп'ютерні послуги	
2.8. Ліцензійні платежі та збори	
2.9. Інші ділові послуги	
2.10. Інші персональні послуги	
2.11. Державні послуги	
	3. Інший капітал
	3.1. Активи
	3.2. Пасиви
<i>В. Прибуток</i>	<i>В. Активи резерву</i>
1. Виплати службовцям	1. Грошове золото
2. Прибуток від вкладів	2. Особливі права запозичення
2.1. Прибуток від прямих вкладів	3. Резерв МВФ
2.2. Прибуток від портфеля - дивіденди - відсотки від облігацій на ринку цінних паперів;	4. Зовнішній обмін
2.3. Відсотки від позик та вкладів	5. Інші

продовження табл. 6.3.1.

1	2
<i>А. Товари і послуги</i>	<i>А. Капітал без врахування резервів</i>
<i>С. Перерахунки (трансферти)</i>	
1. Трансферти уряду	
1.1. Погашення боргів	
1.2. Інші дотації	
2. Приватні трансферти	
2.1. Погашення боргів	
2.2. Інші субсидії	
2.3. Виплати працівника	
2.4. Пересилки емігрантам	

У платіжному балансі зі знаком “плюс” відображено експорт товарів і послуг, одержані доходи та трансферти, зменшення фінансових активів, збільшення зобов'язань, зі знаком “мінус” – імпорт товарів і послуг, сплачені доходи та трансферти, збільшення фінансових активів, зменшення зобов'язань.

Головні тенденції зовнішньої торгівлі України:

- ✦ збереження загального обсягу зовнішньої торгівлі на рівні попередніх років;
- ✦ багатовекторність зовнішньоекономічної політики;
- ✦ збільшення країн-партнерів України у сфері зовнішньоекономічних зв'язків;
- ✦ незначне скорочення обсягів імпорту товарів;
- ✦ подальша переорієнтація української зовнішньої торгівлі на західні ринки при збереженні простору країн СНД як вагомих торговельних партнерів;
- ✦ збереження сировинної орієнтованості експорту та залежності від Російської Федерації у поставках енергоносіїв;
- ✦ незначна питома вага експорту готової продукції при домінуванні експорту сировини;
- ✦ значний обсяг контрабанди у зв'язку зі значним тіньовим сектором економіки.

Платіжний баланс в національній економіці характеризується неоптимальною структурою та масштабом. Для покращення ситуації необхідно здійснювати практичні кроки до європейської інтеграції України [4; 5; 17].

Яка зараз ситуація в Україні?

З 1996 по 2004 р. частка зовнішньоторговельного обороту держави з країнами ЄС зросла з 13,6 до 23,5 % від загальної суми, а в абсолютних показниках – відповідно з 4,4 млрд. дол. США до 11,4 млрд. дол. з країнами СНД цей показник становив 17,6 млрд. дол., або 38,1 % загального зовнішньоторговельного обороту України. Згідно з прогнозами Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, Україна буде мати можливість збільшувати зовнішньоторгівельний оборот з ЄС приблизно в 1,5 рази – до 13,0 млрд. дол. на рік (після вступу до ЄС країн-кандидатів) [2; 4; 239д].

Які організаційні механізми включені в систему реалізації цих прогнозів?

На шостому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС (2003 р.) опрацьовано заходи щодо поглиблення секторального співробітництва нашої національної економіки, зокрема визначено 7 пріоритетів спільної діяльності:

- ⇒ *енергетика;*
- ⇒ *торгівля та інвестиції;*
- ⇒ *юстиція та внутрішні справи;*
- ⇒ *наближення законодавства України до правового поля ЄС;*
- ⇒ *охорона довкілля та екологічна безпека;*
- ⇒ *транспортна сфера та міжнародні транспортні коридори;*
- ⇒ *трансграничне співробітництво.*

Для реалізації цих завдань необхідним є:

- досягнення сприятливого торгово-політичного режиму у відносинах з пріоритетними зарубіжними країнами та їх торгово-економічними угрупованнями, організаціями і союзами, зняття наявних і потенційних дискримінаційних обмежень. Особливу роль тут відіграє усунення різних торгово-економічних бар'єрів у відносинах з країнами СНД;
- довгострокове врегулювання валютно-фінансових проблем у взаємовідносинах з країнами-кредиторами, міжнародними організаціями та боржниками;
- формування ефективної системи захисту зовнішньоекономічних інтересів України.

Найбільш дієвою і ефективною стратегією інтеграції України у світову економіку є поєднання структурної перебудови економіки з її орієнтацією на активне зростання експорту і нарощування його інноваційного потенціалу. Цього можна досягти шляхом загального поліпшення інвестиційного клімату й залучення інвестицій у відповідні галузі, створення механізму стимулювання експорту та формування життєздатних конкурентоспроможних експортних виробництв. Ця стратегія включає такі важливі завдання [8; 9]:

1. *Поновлення і розвиток експортного потенціалу та істотне поліпшення структури експорту.* Україна володіє чималим ресурсо-виробничим потенціалом для експортних поставок металургійної, агропромислової, хімічної, авіакосмічної, суднобудівної, військовотехнічної продукції, мінералів та мінеральних добрив. Значні можливості є і щодо зростання експортних транспортних послуг, (у тому числі і у трубопровідних та електропостачальних) послуг науково-техніко-технологічного характеру, у сфері виконання будівельно-монтажних, геологорозвідувальних робіт тощо.

Освоєння експортного потенціалу в зазначених сферах і напрямках за рахунок пошуку і виходу на основні світові ринки збуту надасть змогу повніше використати можливості українського промислового потенціалу, недовантаженого внаслідок непомірного скорочення внутрішнього попиту. У свою чергу це вимагає у найближчі 1-2 роки переорієнтувати нагромаджений науково-промисловий потенціал на виробництво експортної продукції, освоїти порівняльні переваги, що полягають не тільки у достатніх природних ресурсах, а й у наявних в Україні науково-технічних знаннях, високій кваліфікації й порівняно дешевій робочій силі, пріоритетних напрацюваннях за окремими ключовими позиціями науково-технічного прогресу.

2. *Раціоналізація імпорту.* Політика імпорту слугує не тільки інтересам задоволення поточних потреб населення та підтримання в діючому стані існуючого виробництва, але й цілям модернізації економіки, підвищення її ефективності та її конкурентоспроможності. Вона спрямовується на:

- створення умов, що уможливають зменшення імпорتنих поставок товарів, які в достатній кількості можна виробляти в Україні;
  - оптимізацію промислово-виробничого імпорту;
  - зменшення дефіциту торгового балансу;
  - зменшення невиробничого (споживчого) імпорту (він становить близько 8 % від усього імпорту України) завдяки розвитку виробництва конкурентоспроможних аналогічних товарів в Україні.
3. *Підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств на світовому ринку.* Необхідною умовою розширення експортного потенціалу народногосподарського комплексу і його інтеграції в систему світових зв'язків є приведення якості і витрат виробництва продукції вітчизняної обробної промисловості відповідно до вимог і умов конкуренції на світовому ринку. Це обумовлює необхідність поступового зближення внутрішніх і світових стандартів виробництва та якості продукції, забезпечення умов пріоритетного розвитку та розширення галузей народного господарства, які володіють випереджаючим (порівняно із зарубіжним) технікотехнологічним рівнем і високим потенціалом зростання на світовому ринку.
4. *Залучення іноземних інвестицій для технологічної модернізації та створення потенціалу розширеного відтворення.* За нинішніх умов іноземні кредити є чи не єдиним реальним джерелом довгострокових крупномасштабних інвестувань, хоча значна їх частина, як засвідчує аналіз, використовується вкрай неефективно (у формі прихованих субсидій споживача) імпортних товарів і торгово-посередницьким організаціям, що не сприяє збільшенню потенціалу розширеного відтворення. Виходячи з загальнодержавних інтересів необхідно, щоб доходи від розподілу поставлених за рахунок іноземних кредитів товарів використовувались передусім на подолання структурної кризи, на інвестиції у реконструкцію народного господарства і забезпечення працевлаштування населення.
5. *Забезпечення економічної безпеки України.* Особливе значення

на нинішньому етапі реформування умов зовнішньоекономічної діяльності має забезпечення національної безпеки. У цьому відношенні існує три основні сфери регулювання, надзвичайно важливі для забезпечення національної безпеки, валютний контроль, експортно-імпортний контроль і обмеження вивозу стратегічних видів сировини та природних ресурсів і завезення продукції критичного імпорту (що передусім обумовлює невідкладну необхідність диверсифікації джерел надходження і енергоносіїв). Тому одне з чільних місць ї у зовнішньоекономічній стратегії України має займати визначення напрямів структурної інноваційної перебудови (на макро- і мікрорівнях), пошук перспективних експортних галузей і найбільш раціональних підходів до проблем, пов'язаних із занепадом традиційних галузей.

Українська економіка має навчитись швидко реагувати на непередбачені зміни у світовому господарстві, абсорбувати різного роду "шоки" (ресурсні, валютні тощо), виявляти і використовувати можливості (спричинені кон'юнктурними змінами на зовнішніх ринках) по створенню нових плацдармів для товарної експансії. У цьому відношенні особливо повчальним може стати світовий досвід.

У багатьох країнах державна політика тепер спрямовується на формування експорту капіталів із галузей, що занепадають (як засіб згортання цих галузей у даній країні і переміщення у економічно відсталі регіони). Водночас стимулюється імпорт капіталу у ті високотехнологічні та високотехнологічні галузі економіки, які поки що недостатньо розвинені, але мають значний експортний потенціал.

Важливою ланкою стратегії України є формування і розвиток перспективних нових експортних галузей, що ґрунтуються на науково-технічній монополії, яка (на відміну від монополії, що базується на концентрації і централізації виробництва) має короткостроковий, нестійкий характер. Реалізація такого напрямку вимагає не тільки оперативного поєднання фундаментальних і прикладних наукових досягнень з високим технологічним потенціалом, а й здатності до крупномасштабного і швидкого господарського

маневру, надзвичайної прагматичності у формуванні, захопленні і насиченні як національного, так і світового ринку.

Оскільки нині центр ваги економічних реформ перенесено в регіони і сам розвиток зовнішньоекономічних зв'язків України майже в усьому залежить від ділової активності на місцях, то одним з головних стратегічних напрямів роботи на цьому рівні є правове забезпечення й координація зовнішньоекономічної діяльності регіонів, формування регіональних цільових програм її розвитку, згідно з наказом Міністерства економіки України від 4 грудня 2006 р. № 367 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх використання", створення підприємств з участю українського капіталу за рубежом.

На рівні підприємства, як головного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності України стратегічно визначальним напрямом є максимально можливе залучення їх до зовнішньоекономічних зв'язків. А це обумовлює необхідність підтримки та стимулювання з боку держави технічного переозброєння, а в багатьох випадках і перепрофілювання підприємств.

Дуже важливу роль у розгортанні зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні відіграє розробка облдержадміністраціями разом з управліннями митної служби цільових програм, спільних заходів по відкриттю нових митних пунктів (переходів), створення спеціальних фондів розвитку інфраструктури, відкоригування режимів оформлення декларацій для низки крупних підприємств тощо. Водночас у зовнішніх зв'язках вітчизняних партнерів особливе значення також має вирішення питань щодо страхування експортно-імпортних операцій, надання гарантій зарубіжним інвесторам та кредитів для вітчизняних експортерів.

Резюмуючи, слід підкреслити, що для досягнення успіху у діяльності з зарубіжними партнерами засадничо стратегічне значення має вирішення таких проблем [5]:

⇒ *формування прогресивної структури експорту, створення системи його державної підтримки, включаючи фінансування, кредитування і страхування;*

- ⇒ просування вітчизняних товарів та послуг на зарубіжні ринки при інформаційній і фінансовій підтримці держави;
- ⇒ вдосконалення імпортного тарифу;
- ⇒ постійний контроль за обґрунтованістю ціи та напрямками використання валютних коштів;
- ⇒ досягнення сприятливого торгового режиму у відносинах із зарубіжними країнами та їх торгово-економічними організаціями й союзами, зняття дискримінаційних обмежень на поставки товарів з України;
- ⇒ врегулювання валютно-фінансових проблем з кредиторами та боржниками України;
- ⇒ координація і регулювання діяльності учасників ВЕЗ України, контроль за дотриманням з їх боку інтересів держави;
- ⇒ створення умов для залучення іноземних інвестицій і успішної роботи зарубіжних інвесторів.

У зв'язку з вступом України до СОТ особливої актуальності набуває питання збільшення позитивного сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу і віднайдень нових резервів для забезпечення еквівалентної взаємодії національної економіки із зовнішнім економічним світом. Окрім цього треба врахувати короткотермінові тенденції, що виникають у зв'язку зі вступом України у СОТ. Адже на початковому етапі нарощування обсягів інвестиційного імпорту впливатиме на тимчасовий перехід від позитивного до від'ємного сальдо торгівельного балансу та рахунку поточних операцій, що буде фінансуватись за рахунок прямих інвестицій. Без сумніву, що у довготерміновій перспективі від'ємне сальдо поточного рахунку буде зменшуватись. Для цього в національній економіці необхідно нарощувати експортний потенціал через реалізацію інноваційної моделі її розвитку.

Національний інститут стратегічних досліджень спільно з Інститутом економічного прогнозування НАН України здійснили прогнозні оцінки динаміки платіжного балансу України до 2015 р. [239д]. Цей прогноз динаміки платіжного балансу зображено в табл. 6.3.2.

Таблиця 6.3.2

Прогноз платіжного балансу України [2390]

(млн. дол. США)

	2003 р.	2005 р.	2009 р.	2011 р.	2015 р.
Рахунок поточних операцій	2891	1476	-50	-5	581
Баланс товарів та послуг	1288	60	-1618	-1704	-1369
експорт товарів та послуг	28953	34384	42070	47421	60893
імпорт товарів та послуг	-27665	-34324	-43687	-49126	-62261
Баланс товарів	-269	-1614	-3235	-3364	-3103
експорт товарів	23739	28753	35686	40477	52611
імпорт товарів	-24008	-30367	-38921	-43841	-55714
Баланс послуг	1557	1674	1617	1660	1734
надходження	5214	5631	6384	6944	8281
виплати	-3657	-3957	-4766	-5285	-6547
Доходи (сальдо)	-581	-684	-857	-896	-985
Поточні трансферти (сальдо)	2184	2100	2425	2595	2935
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	-631	-75	783	622	528
Капітальні трансферти	-	-	-	-	-
Прямі інвестиції (сальдо)	1411	1350	1600	1700	2100
Портфельні інвестиції (акціонерний капітал)	-1705	-730	-40	40	120
Середньо та довгострокові кредити і облігації	1256	513	358	-47	-621
Інший короткостроковий капітал	-1593	-1208	-1135	-1071	-1071
Зведений баланс	2260	1401	733	617	1110
Фінансування	-2260	-1401	-733	-617	-1055
Валові офіційні резерви (мінус: зростання)	-2045	-1100	-655	-617	-1050
Використання МВФ (чисте)	-215	-301	-78	-	-
Заборгованість за двосторонніми кредитами	-282	-	-	-	-
Реструктуризація двосторонніх кредитів	282	-	-	-	-
Довідково: Поточний рахунок у % ВВП	5,9	2,5	-0,1	-0,0	0,4
Темпи зростання експорту товарів та послуг	24,0	5,4	5,7	6,5	6,9
Темпи зростання імпорту товарів та послуг	28,7	8,4	6,0	6,0	6,4
Темпи зростання експорту товарів	27,2	6,0	6,0	6,8	7,3
Темпи зростання імпорту товарів	33,7	9,0	6,1	6,1	6,5
Резерви у місяцях імпорту	2,5	3,1	3,5	3,4	3,2

Як видно з цієї таблиці, передбачаються багатовекторні тенденції, пов'язані з динамікою платіжного балансу. Так прогнозується, що середньорічні темпи зростання експорту товарів і послуг становитимуть 5-7 %, а імпорту 6-9 % [239д].

Водночас спостерігатиметься значне прискорення процесів вибуття застарілого устаткування, впровадження інноваційних технологій та новинок науково-технічного прогресу у виробництво, без сумніву, сприятиме зниженню енергомісткості та матеріаломісткості вітчизняної продукції підвищенню її наукомісткості.

У зв'язку з покращенням організаційно-правового поля в національній економіці прогнозується зниження прихованого відпливу капіталу з України, оскільки це вкрай негативно впливає на рівень капіталізації національної економіки.

6.3.4. Співробітництво України з міжнародними організаціями

Одним із вагомих чинників розвитку національної економіки є її співробітництво з міжнародними фінансовими інституціями, яке мусить відповідати *вимогам її національної безпеки та сприяти нарощуванню її могутності у світовій економічній спільноті*. До таких інституцій належать, перш за все Світовий банк та Міжнародний Валютний фонд.

Що ж є головною метою України у такому співробітництві?

Перш за все це:

- забезпечення кредитної підтримки інноваційного розвитку національної економіки;
- забезпечення залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів у розвиток пріоритетних секторів національної економіки;
- забезпечення фінансування пріоритетних з точки зору економічних, екологічних та соціальних інтересів держави проектів та адекватних до цього структурних реформ в національній економіці [2; 4; 239д].

У цьому контексті слід відзначити, що *головними стратегічними орієнтирами у напрямі співробітництва України з міжнародними фінансовими інституціями (МФІ) є:*

- ⇒ всебічна підтримка вітчизняного високотехнологічного та наукомісткого виробництва і нарощування обсягу конкурентно-спроможної продукції (судно-, авіа-, машино-, автомобіле-, ракетобудування);
- ⇒ всебічна підтримка макроекономічної стабільності та екологічної збалансованості національної економіки;
- ⇒ всебічна підтримка соціальних програм національної економіки та подолання бідності в державі.

Водночас потрібно припинити такі негативні явища у системі співробітництва України з МФІ, як:

- ✘ недостатній моніторинг зі сторони державних органів влади щодо ефективності реалізацій проектів, що фінансуються МФІ, що потребує методичного забезпечення відповідної звітності;
- ✘ недостатній захист національних інтересів України у процесі реалізації проектів МФІ, що потребує додаткового нормативно-правового забезпечення регулювання цього співробітництва;
- ✘ формування нових економічних, політичних, соціальних та екологічних ризиків у зв'язку з практикою використання коштів МФІ для фінансування *поточних витрат*, які не є обґрунтованими з точки зору довготермінової національної безпеки держави, що потребує їх припинення.

У відповідності до Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.) "Шляхом європейської інтеграції", накреслено такі основні стратегічні пріоритети у співробітництві з МФІ [239д]:

1. *Стратегічні напрями співробітництва з Міжнародним Валютним Фондом:*

- ⇒ забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності;
- ⇒ розбудова ефективної банківської та фінансової систем;
- ⇒ реформування податково-бюджетної системи;
- ⇒ зміцнення системи соціального захисту та підвищення рівня життя населення;
- ⇒ приєднання до СОТ.

2. *Стратегічні напрями співробітництва з Групою Світового Банку:*

- ⇒ забезпечення сталого економічного зростання;
- ⇒ розбудова фінансового сектора та забезпечення його стійкості;
- ⇒ впровадження інноваційної моделі розвитку та розбудова економіки знань;
- ⇒ подолання бідності, соціальний захист незахищених верств населення, зміцнення середнього класу;
- ⇒ всебічний та гармонійний розвиток людини;
- ⇒ захист навколишнього середовища та техногенна безпека;
- ⇒ поступова інтеграція у світові економічну та фінансову системи;
- ⇒ динамічний розвиток регіонів та зменшення регіональних диспропорцій;
- ⇒ ефективне державне управління.

3. Стратегічні напрями співробітництва з Європейським Банком Реконструкції і Розвитку:

- ⇒ зміцнення банківського і фінансового сектора та забезпечення фінансових потреб малого та середнього бізнесу;
- ⇒ розвиток енергетичного сектора та міжнародних транспортних кордонів;
- ⇒ допомога в комерціалізації та структурних реформах у сфері муніципальних послуг та інфраструктури (зокрема транспорту, телекомунікацій тощо) та секторі енергозбереження;
- ⇒ забезпечення ядерної безпеки;
- ⇒ підтримка та реструктуризація промислового сектора.

4. Стратегічні напрями співробітництва з Чорноморським банком торгівлі та розвитку:

- ⇒ розвиток енергетичного сектора;
- ⇒ стимулювання українського експорту, насамперед до країн-членів ЧБТР;
- ⇒ фінансова підтримка сільського господарства та промисловості;
- ⇒ розвиток середнього і малого бізнесу в Україні.

Запитання для самоконтролю

1. Особливості сучасних інтеграційних процесів у світовій економіці та їх вплив на розвиток національної економіки.
2. Взаємовідносини України з міжнародними економічними організаціями та переорієнтація її зовнішньоекономічних відносин: суть та характеристика.
3. Розкрийте сутність та зміст компонентів зовнішньоекономічної політики України.
4. Взаємовідносини України з регіональними та світовими фінансовими інституціями.
5. Охарактеризуйте сучасну лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків та окресліть проблеми протекціонізму в національній економіці.
6. Зовнішня торгівля, її динаміка та структура.
7. Платіжний баланс України, характеристика його структури.
8. Динаміка платіжного балансу України.
9. Напрями вдосконалення зовнішньоекономічної політики України.
10. Механізми зовнішньоекономічної політики та їх розвиток.

Розділ 7.

Перспективні моделі розвитку національної економіки

Тема 7.1. Модель інноваційного розвитку національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

- 7.1.1. Сутність інноваційної моделі розвитку національної економіки.
- 7.1.2. Стратегія розбудови економіки знань.
- 7.1.3. Науково-технічна державна політика: напрями розвитку.
- 7.1.4. Перспективні орієнтири інноваційної політики в Україні.
Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ *інноваційна модель розвитку національної економіки,*
- ⇒ *економіка знань,*
- ⇒ *наукомістке національне виробництво,*
- ⇒ *структурно-інноваційна перебудова.*

7.1.1. Сутність інноваційної моделі розвитку національної економіки

Інтеграція України в Європейський економічний простір обумовлює необхідність підвищення її конкурентноздатності через реалізацію інноваційної моделі розвитку.

Реалізація інноваційної моделі національної економіки дасть можливість збільшити обсяг наукомісткої продукції з високою додатковою вартістю.

Сьогодні частка такої вітчизняної продукції становить біля 0,1 % на світовому ринку високотехнічної продукції, що оцінюється в 2,5-3,0 трлн. дол. США. Інноваційна активність українських підприємств залишається низькою. Так, у 2004 р. частка промислових підприємств, що займаються інноваційною діяльністю становила 12,8 % від загальної кількості таких підприємств [13].

Чому виникає необхідність у впровадженні інноваційної моделі розвитку національної економіки?

1. Ключовим фактором економічного зростання є розвиток тих галузей, що визначають науково-технічний прогрес (НТП). Це є конкурентною перевагою національної економіки.
2. Економічний розвиток в національній економіці характеризується певною нерівномірністю. Динаміка світового ринку характеризується формування макронеації, що утворюють той чи інший технологічний уклад як джерело економічного зростання. Сьогодні – це п'ятий технологічний уклад в межах сучасного індустріального розвитку України, а також шостий, що є перехідним до постіндустріального технологічного способу виробництва.
3. Сучасне технологічне зростання має глобальний характер і залежить від конкурентоздатності національної економіки і її порівняльних переваг. Якщо національна економіка відтворюється на базі досягнень НТП, то вона має кращі можливості реалізувати свої інноваційні переваги через отримання квазі-ренти від генерації нових ідей, технологій тощо.
4. Кожному технологічному укладу відповідає конкретна система інститутів, і організаційно-управлінських структур, що забезпечує розширене відтворення виробничо-технологічних систем. Інноваційна модель розвитку національної економіки реалізується на основі Постанови Кабінету Міністрів України №639 від 2003 року *“Про реалізацію інноваційної моделі та стратегію сталого розвитку в Україні”* [1; 2; 239д].

Основними пріоритетними напрямками для реалізації інноваційної моделі в національній економіці є:

- ✧ машинобудівний комплекс (літакобудування, морський транспорт, пасажирський транспорт);
- ✧ металургійний паливно-енергетичний комплекс (розвиток альтернативних видів енергетики);
- ✧ аграрно-промисловий комплекс (АПК);
- ✧ медична та мікробіологічна промисловість;
- ✧ нові наукові технології та створення науково-освітніх кластерів;
- ✧ легка та харчова промисловість.

7.1.2. Стратегія розбудови економіки знань

Основним напрямом підвищення конкурентоздатності національної економіки є розбудова економіки знань. Здатність держави до генерування нових знань, їх ефективного використання у виробництві є одним із основних чинників економічного зростання.

Україна має потужний потенціал для розбудови економіки знань. Розглянемо його більш детально:

1. Диверсифікована промисловість, що характеризується значною часткою високотехнологічних галузей та науково-дослідних інститутів дає нові можливості для забезпечення переходу від “конкурентних” переваг трансформаційної економіки (дешева робоча сила, дешеві природні ресурси тощо) до формування нових конкурентних переваг, що створюють додану вартість від інновацій (реалізація високотехнологічної продукції, ліцензій).
2. Україна має потужний науково-технічний потенціал для створення авіа космічної високої техніки, є суднобудівною державою. Рівень зайнятості у високо- та середньо-технологічних галузях промисловості є досить високим. Водночас продуктивність праці у них є низькою

Сьогодні Україна посідає 72 місце серед 380 країн за індексом розвитку технологій, 67-е за індексом інформаційно-комунікаційних технологій та 77-е за індексом зростання конкурентоспроможності.

Забезпечення економічного зростання інноваційного типу в українській економіці вимагають узгодженого вирішення завдань формування технологічної, інституційної та організаційних структур, здатних об'єднати всі необхідні компоненти в загальний відтворювальний контур зростання нового технологічного укладу, створення передумов для модернізації та підвищення ефективності всієї вітчизняної економіки. Потрібно також створити сприятливе макроекономічне середовище, задіяти адекватні мотивацій поведінки та оптимальні організаційні форми мікрорівневих суб'єктів господарювання.

Зокрема, в технологічній сфері постає завдання формування складових нової макрогенерації, тобто виробничо-технологічних систем нового технологічного укладу, їх зростання в посиданні з модернізацією суміжних виробництв.

Макроекономічна політика покликана створити сприятливі умови для вирішення перелічених завдань, гарантувати стабільність та нормальний інвестиційно-інноваційний клімат, підтримувати конкурентноздатність національної економіки адекватною валютною та фінансовою політикою. В свою чергу на мікрорівні належить забезпечити чіткість та визначеність прав власності, що у випадку успіху спричинить підвищення рівня відповідальності за управління підприємствами, орієнтацію підприємницької діяльності на зростання ефективності виробництва, на прогресивні технологічні та управлінські інновації.

Окреслене коло завдань допомагає сформулювати власне пропозицію щодо ефективної політики формування національної економічної системи зорієнтованої на економічне зростання інноваційного типу. В конкретних умовах, що склалися в українській економіці, ця політика складається з двох компонентів і передбачає, з одного боку, створення загальних макро- та мікрогосподарських передумов для зростання виробничої інвестиційної та інноваційної активності, а з другого, спеціальні заходи стимулювання прогресивних структурних змін на базі розповсюдження виробництв п'ятого технологічного укладу, а також випереджаюче освоєння базових інновацій наступного технологічного укладу [1; 2].

Перед Урядом України постає головний виклик – трансформувати економіку у конкурентоспроможний господарський комплекс, який має забезпечити подальший соціальний і гуманітарний розвиток суспільства.

Сьогодні в економіці країни існує низка проблем, які впливають на зниження темпів економічного розвитку. Конкурентоспроможність економіки знижується, а суспільні ресурси використовуються неефективно. Уповільнилась інвестиційна активність, оскільки стимули до інноваційної діяльності практично відсутні, а інвестиційні можливості підприємств обмежені. На це, зокрема, впливає

зношеність основних засобів у промисловості, яка становить 58,3 відсотка їх вартості.

Низький рівень життя населення та значне розшарування суспільства стримує розвиток людського капіталу, а саме: творчого, професійного, освітнього, трудового, фізичного потенціалу громадян. Частка заробітної плати у ВВП в Україні становить менше 45 %, тоді як у країнах ЄС – у середньому 65 відсотків.

Для створення надійного підґрунтя для прискорення темпів зростання економіки у 2007 році вже до кінця нинішнього року має бути забезпечене економічне зростання. Основою цього стане виконання затвердженого урядом Плану невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній сфері.

Насамперед, передбачається забезпечити позитивні зрушення в розвитку інноваційної моделі національної економіки за рахунок випереджаючого розвитку високотехнологічних галузей та виробництва наукомісткої, енергозберігаючої, експортоорієнтованої продукції. Буде вжито заходів для нарощення транзитного потенціалу держави, створено довгострокові умови енергетичної безпеки України, забезпечено конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринку аграрного сектора та загалом регіонів [1; 2; 239д].

Результатом цієї роботи має стати збільшення на 5 % кількості інноваційно активних підприємств, збільшення виробництва сільгосппродукції на 3,3 %, а її експорту на 22 %. Видобуток власного вугілля збільшиться на 3 %, а споживання газу зменшиться за рахунок запровадження енергозберігаючих технологій. Вестиметься будівництво доріг у напрямку міжнародних транспортних коридорів (Берлін – Київ, Любляна – Львів тощо). Виконання усіх цих завдань забезпечить зростання залучення інвестицій у регіони України не менш як на третину. Також визначено заходи для формування сприятливих умов щодо кардинального збільшення притоку інвестиційних ресурсів в Україну. Зокрема, планується вдосконалення управління державним сектором економіки, покращення корпоративного управління та розвиток фондового ринку, реформовано податково-бюджетної системи.

Поряд з цим, варто рекомендувати включення до Програми низки спеціальних інструментів економічної політики, які мають

- сприяти посиленню цільового характеру та дієвості останньої. Серед таких інструментів, зокрема можна окреслити такі [1; 2]:
- ⇒ розробка та подання до Верховної Ради проекту Закону України "Про Державний банк реконструкції і розвитку" (ДБРР), де доцільно зафіксувати спрямування на формування активів ДБРР не менше 50 % подальших надходжень від приватизації великих об'єктів;
  - ⇒ здійснення емісії державних та розробка і впровадження нормативно-методичного інструментарію емісії приватних інвестиційних цінних паперів для роздрібного продажу індивідуальним інвесторам;
  - ⇒ впровадження прозорого комплексу податкових стимулів при жорсткому контролі за цільовим використанням, орієнтованих на заохочення реалізації соціальних завдань, розширення робочих місць, активізацію інвестиційних та інноваційних процесів, розвиток депресивних територій особливо гірських районів Карпат;
  - ⇒ вдосконалення системи розрахунку міжбюджетних трансфертів, чітке розмежування бюджетних повноважень між органами державної влади, місцевого самоврядування, представницькими та виконавчими органами місцевого самоврядування всіх рівнів – кожен місцевий бюджет повинен мати безпосередні фінансові відносини із державним бюджетом;
  - ⇒ розробка заходів щодо підвищення ефективності бюджетних інвестицій, зокрема – інвестиційного бюджету на середньострокову перспективу (2007-2009 рр.);
  - ⇒ запровадження механізмів стимулювання об'єднання матеріальних і фінансових ресурсів місцевого самоврядування для реалізації спільних проектів з розбудови інфраструктури, вирішення інших міжрегіональних проблем;
  - ⇒ спрощення процедур державної закупівлі та застосування сучасних інформаційних технологій з метою підвищення їх оперативності та об'єктивності.

7.1.3. Науково-технічна державна політика: напрями розвитку

Однією з головних на шляху інноваційного розвитку є розробка та реалізація державної політики на перспективу.

У чому важливість науково-технічної політики?

Ця політика накреслює:

- ⇒ завдання науково-технічної сфери;
- ⇒ зміни в управлінні цією сферою;
- ⇒ пріоритети державної інноваційної стратегії;
- ⇒ організаційні механізми реалізації інноваційної стратегії;
- ⇒ інструменти "співпраці" ринкових методів управління науково-технологічною діяльністю з методами її державного регулювання;
- ⇒ пріоритетні напрями розвитку науки у державі.

Сьогодні в Україні організаційні форми інноваційної інфраструктури ще недостатньо розвинуті. Бізнес-центри, технополіси та технопарки, венчурні та інвестиційні фонди поки що ще досить слабкі і не можуть в повній мірі забезпечити інноваційний розвиток.

У зв'язку з цим основними інструментами реалізації інноваційної стратегії зростання конкурентоспроможності вітчизняної економіки мають стати:

- 1) створення ефективної системи взаємовідносин наука – освіта – виробництво в розвитку інноваційної діяльності та створення відповідних кластерів;
- 2) створення та розвиток загальнодержавної мережі інноваційної інфраструктури;
- 3) формування чіткої системи нормативно-законодавчого регулювання інноваційної діяльності;
- 4) створення механізмів інтелектуального та фінансового забезпечення реалізації пріоритетів інноваційного розвитку в державі;
- 5) формування сприятливого середовища для розвитку науково-технічного потенціалу та кадрового забезпечення реалізації інноваційної моделі національної економіки;

6) створення середовища та механізмів для переорієнтації інвестиційних потоків (зовнішніх та внутрішніх) на високотехнологічні сфери виробництва, що дасть можливість підвищити рівень наукомісткості продукції;

7) формування системи регулювання законодавчого та державного ринку венчурного капіталу у сфері інноваційної діяльності.

Організаційно-інституційні передумови реалізації науково-технічної політики держави:

- *вдосконалення нормативно-законодавчої бази науково-дослідної діяльності та її фінансової підтримки;*
- *створення інформаційно-інноваційної бази даних з використанням світових досягнень інформатики в потенційній справі;*
- *формування системи державної підтримки розвитку науково-технічного підприємництва;*
- *вдосконалення системи стандартизації та сертифікації та наближення її до європейських стандартів;*
- *застосування системи диференційованого оподаткування у сфері кооперації науки і виробництва з метою її стимулювання;*
- *створення системи інформаційного та консалтингового забезпечення на шляху поглиблення міжнародного співробітництва України з країнами ЄС та Росією у сфері інноваційного розвитку.*

Сьогодні особливо актуальним в національній економіці є розвиток спеціальної інфраструктури інноваційного підприємства.

Венчурний бізнес в Україні лише зароджується (зареєстровано 8 венчурних фондів, створено 8 технологічних парків та 3 інноваційні центри). У цьому контексті необхідно активізувати конкурси інновацій, проведення венчурних ярмарків, збільшити державне замовлення на підготовку кадрів для інноваційного підприємства через систему дослідницьких магістерських програм, зокрема інноваційних менеджерів та фахівців з венчурного інвестування.

7.1.4. Перспективні орієнтири інноваційної політики в Україні

Інвестиційний розвиток національної економіки мусить спиратись на державні та комерційні організаційно-економічні механізми підтримки.

Дослідження ринку інтелектуальної власності в Україні виявило, що не дивлячись на позитивну динаміку видачі охоронних документів на об'єкти промислової власності якості, або науково-технічний рівень патентів, погіршується через зниження частки високотехнологічних розробок, які відповідають світовому рівню. Аналіз ринку об'єктів інтелектуальної власності в Україні засвідчив, що кількість ліцензійних договорів знаходиться у прямій залежності від обсягів ринку галузі, в якій вони застосовуються. У підсумку визначено, що 70 % вітчизняного ринку, об'єктів промислової власності складають сировинні галузі та харчова промисловість. На основі проведених розрахунків визначено, що частка України у світовому високотехнологічному експорті не перевищує 0,026 %. Оскільки понад 40 % вітчизняного експорту складає продукція сировинних галузей, економічний розвиток України має пряму залежність від кон'юнктури світових ринків сировини та напівфабрикатів, що створює реальну загрозу стабільності такого розвитку [2; 7; 239д].

Особливо гострою постає проблема розвитку проривних наукових напрямів, які здатні сформувати кластери базисних інновацій, що стануть предметом технологічного трансферу, а також активізують процеси обміну високотехнологічною продукцією та створення потужного сектора інноваційного бізнесу.

Аналіз зарубіжного досвіду виявив, що основна увага при активізації процесів технологічного трансферу у країнах Європи та США приділяється проблемам організації взаємозв'язків та інформаційного обміну між учасниками інноваційного процесу. Тому в Україні необхідно прискорити створення розгалуженої мережі агенцій технологічного трансферу із приєднанням до міжнародних угод і національних патентних банків даних. Зазначені заходи значно збільшать можливості виходу на світові

ринки об'єктів промислової власності та активізуватимуть процеси інтеграції України до світової наукової спільноти.

Оскільки лише 18 % вітчизняних підприємств впроваджують нововведення, а частка України у світовому експорті високотехнологічної продукції не перевищує 0,026 %, перетворення науково-технічного потенціалу в основну рушійну силу економічного зростання лише на основі формування ефективного організаційно-економічного механізму комерціалізації науково-технічних розробок є нереальним. Проте таке завдання є достатньо складним навіть для розвинених країн світу, тому теоретико-методичні засади його вирішення в Україні є одним з пріоритетних завдань економіки та управління НТП.

Дослідження законодавства у сфері промислової власності та регулювання інноваційної діяльності дозволило виявити недоліки, які призводять до подвійного трактування та неузгодженості окремих положень основних законів. В Україні охорона інтелектуальної власності регулюється 37 законами та понад 100 підзаконними актами. У такій ситуації застосування та чітке дотримання законів у сфері інтелектуальної власності викликає труднощі не тільки в авторів розробок та окремих наукових організацій, а й у професійних юристів. Оформлення прав інтелектуальної власності в Україні характеризується складністю, довготривалістю та високою вартістю, що робить дані процедури недоступними для багатьох вітчизняних винахідників. Важливою проблемою є також "неповажне" ставлення зарубіжних партнерів до вітчизняних охоронних документів через ненадійність міжнародного правового захисту наукових продуктів українських вчених.

Аналіз бізнес-планування вітчизняних малих інноваційних фірм виявив загальну тенденцію відсутності чіткої орієнтації на маркетингові аспекти реалізації проектів та невмінні проводити ґрунтовний економічний аналіз комерціалізації науково-технічних розробок. Це підкреслює необхідність формування в Україні системи підготовки фахівців у сфері інноваційного менеджменту, що здатен забезпечити оптимальне управління процесами розробки та впровадження нових технологій, особливо на рівні малого інноваційного бізнесу.

На основі аналізу інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності виявлено, що вітчизняна інноваційна інфраструктура знаходиться лише на етапі становлення. Функціонування вітчизняних технопарків та бізнес-інкубаторів стримується низкою факторів, головним з яких є недосконалість законодавства та відсутність професійних навичок управління інноваційними процесами. Тому недостатній розвиток складових елементів інноваційної інфраструктури, зокрема нестача управлінсько-координаційних компаній, які б власними впорядковуваними та посередницькими діями забезпечили активізацію комерціалізації науково-технічних розробок, вимагає вирішення проблеми кадрового та управлінського забезпечення інноваційного розвитку в Україні.

Запитання для самоконтролю

1. *Сутність інноваційної моделі розвитку національної економіки.*
2. *Основні напрями та завдання становлення інноваційної економіки.*
3. *Економіка знань та стратегічні орієнтири її розбудови.*
4. *Науково-технологічні пріоритети в національній економіці України та їх характеристика.*
5. *Розвиток наукомісткого національного виробництва: напрями та перспективи.*
6. *Науково-технічна державна політика, її суть та завдання.*
7. *Стратегічні орієнтири структурно-інноваційної перебудови індустріального сектора національної економіки.*
8. *Інституційно-організаційне забезпечення інноваційного розвитку національної економіки.*
9. *Законодавство України про інноваційний розвиток національної економіки та його етапи.*
10. *Перспективні орієнтири та економічні механізми реалізації інноваційної моделі розвитку національної економіки.*

Модель соціально орієнтованої національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

- 7.2.1. Система соціального захисту населення. Соціальна політика держави.
  - 7.2.2. Зайнятість населення, її структура і динаміка в Україні.
  - 7.2.3. Безробіття та його особливості.
  - 7.2.4. Ринок праці.
  - 7.2.5. Пенсійна реформа в національній економіці.
- Запитання для самоконтролю.*

Ключові слова:

- ⇒ моделі соціально орієнтованої національної економіки,
- ⇒ безробіття,
- ⇒ наслідки безробіття,
- ⇒ ринок праці,
- ⇒ система соціального захисту населення,
- ⇒ соціальна політика держави,
- ⇒ інфляція, пенсійна реформа.

7.2.1. Система соціального захисту населення. Соціальна політика держави

У Конституції України зазначено, що національна економіка розвивається на основі соціальноорієнтованої моделі. Це означає, що головним завданням на шляху соціально-економічного прогресу в державі має стати забезпечення передумов реалізації прав та свобод громадян, утвердження середнього класу та подолання бідності населення.

Однак в умовах трансформаційних процесів, що проходять в національній економіці виникають певні соціальні небезпеки та ризики. Тому держава мусить стати соціальним амортизатором цих процесів і водночас здійснювати активну соціальну політику.

Що ж таке соціальні амортизатори?

Це механізми соціального захисту населення (рис. 7.2.1)

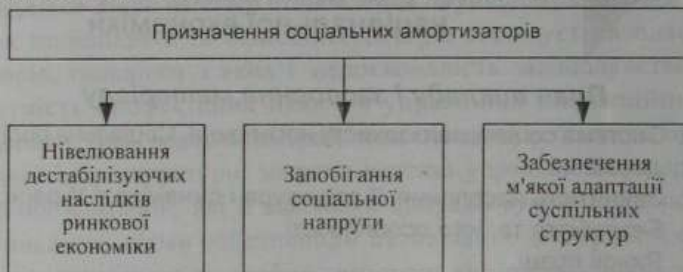

Рис. 7.2.1. Механізми соціального захисту населення

Коли виникає необхідність у соціальних амортизаторах?

У час, коли здійснюється:

- ⇒ системна соціально-економічна трансформація процесів в національній економіці;
- ⇒ структурна перебудова національної економіки;
- ⇒ перехід на якісно новий технологічний рівень виробництва продукції;
- ⇒ інституційні перетворення та вихід національної економіки на якісно новий рівень розвитку.

Згідно з 25 ст. Декларації прав людини, сучасна правова держава повинна гарантувати право на такий рівень життя, що враховує забезпечення людей їжею, одягом, житлом, медичним обслуговуванням, які необхідні для підтримки здоров'я, і права на соціальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, удівства, старості чи інших способів до існування незалежних від людини обставин. Для забезпечення такого захисту держава повинна насамперед у законодавчому порядку установити основні соціальні гарантії, механізм їхньої реалізації, а також функції надання соціальної підтримки.

Поруч з державою, соціальний захист забезпечують підприємства (чи підприємці) і самі наймані робітники – їхні профспілкові організації.

У системі соціального захисту населення найважливішим елементом виступає соціальне страхування, в яке входить пенсійне, медичне, страхування від безробіття тощо.

Отже, система соціального захисту в Україні включає:

- ☞ пенсії (пенсійний фонд, фонд соціального страхування);
- ☞ допомоги по безробіттю;
- ☞ системи соціальної допомоги;
- ☞ соціальні гарантії.

В Україні у 2000 р. було прийнято Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, у якому зазначено, що основні державні соціальні гарантії встановлюються з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановленні законодавчо, що забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Сьогодні в національній економіці є такі критерії соціальних гарантій:

- ⇒ мінімальний розмір заробітної плати;
- ⇒ мінімальний розмір пенсій за віком;
- ⇒ мінімальний розмір заробітної плати робітників різної кваліфікації в установах та організаціях, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів;
- ⇒ стипендії учням професійно-технічних та вищих навчальних закладів;
- ⇒ індексація доходів населення з метою підтримання достатнього рівня громадян та купівельної спроможності їх доходів під час зростання цін;
- ⇒ забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Система соціального страхування і пенсійного забезпечення, що діє в Україні включає у себе: пенсійну систему, соціальне страхування на випадок безробіття, соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, соціальне страхування від нещасних випадків.

Соціальний захист населення в Україні здійснюється з допомогою реалізації таких програм:

- програми допомоги сім'ям із дітьми;
- державні програми дотацій і житлових субсидій;
- допомога на поховання;
- державна система охорони здоров'я;
- державна система освіти.

У зв'язку зі статусом постчорнобильської держави, в Україні є також система соціального захисту осіб, котрі постраждали в результаті аварії на ЧАЕС.

- ⇒ цільові допомоги (грошові, натуральні, безготівкові, тобто пільги по оплаті);
- ⇒ соціальне забезпечення (система інтернатних установ та територіальних центрів);
- ⇒ соціальний захист через недержавні організації;
- ⇒ соціальна допомога з фондів підприємств.

Відіграючи активну роль у проведенні соціальної політики, держава у ринковій економіці не перетворюється у відділ соціального забезпечення. Організація системи соціального захисту забезпечує зворотний зв'язок між рівнем соціальних послуг та інтенсивністю і результатами праці окремого працівника, загальними економічними результатами виробництва та комерційно-фінансової діяльності господарських організацій.

Соціалізація національної економіки передбачає:

- ⇒ наповнення усіх реформ соціальним змістом;
- ⇒ розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадського суспільства;
- ⇒ активізацію соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;
- ⇒ забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян, в тому числі екологічного.

У зв'язку з цим важлива роль відводиться *соціальній політиці*, яка трактується як:

- ⇒ діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення

добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні;

⇒ система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання.

Це соціально-економічні заходи держави, підприємств, місцевих органів влади, які спрямовані на захист населення від безробіття, інфляції, знецінення трудових заощаджень.

Соціальна політика держави включає:

- ⇒ регулювання соціальних відносин у державі, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (в тому числі між роботодавцями і найманою робочою силою);
- ⇒ вирішення проблем безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;
- ⇒ розподіл і перерозподіл доходів населення;
- ⇒ формування стимулів до високопродуктивної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- ⇒ створення системи соціального захисту населення;
- ⇒ забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.);
- ⇒ захист навколишнього середовища з метою підвищення соціо-екологічного добробуту населення.

Системотворчий характер соціальної політики обумовлюється тим, що соціальна політика виступає елементом:

- ⇒ життєздатності суспільства;
- ⇒ стабілізації та розвитку суспільства;
- ⇒ консолідації суспільства.

Соціальна політика в національній економіці базується на симбіозі лібералізації та соціальної спрямованості.

Особливої актуальності набуває проблема створення повноцінного громадського суспільства та його інститутів. Це дасть можливість покращити соціальну ситуацію і через контроль громадських організацій.

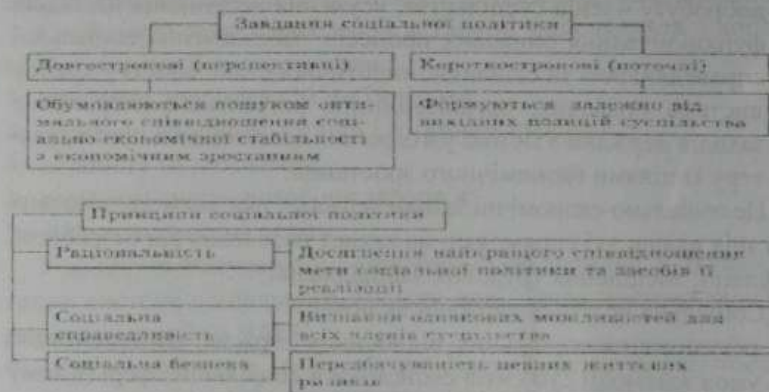

Рис. 7.2.2. Завдання соціальної політики [17]

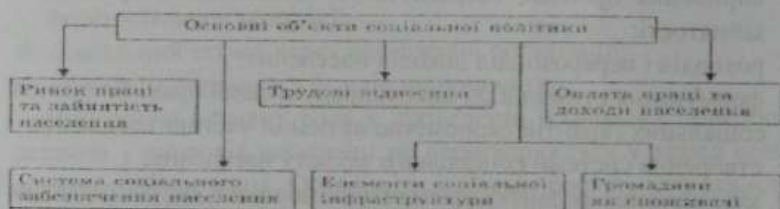

Рис. 7.2.3. Основні об'єкти соціальної політики [17]

Методи впливу держави на розвиток системи соціального захисту:

- ⇒ правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих та нормативних актів;
- ⇒ прямі державні витрати із бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери (розвиток освіти, науки, медичне обслуговування, охорона навколишнього середовища тощо);
- ⇒ соціальні трансферти у вигляді різного роду соціальних субсидій;
- ⇒ впровадження ефективної прогресивної системи сподаткування індивідуальних грошових доходів населення;
- ⇒ прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці; створення мережі центрів служб зайнятості й бірж праці;

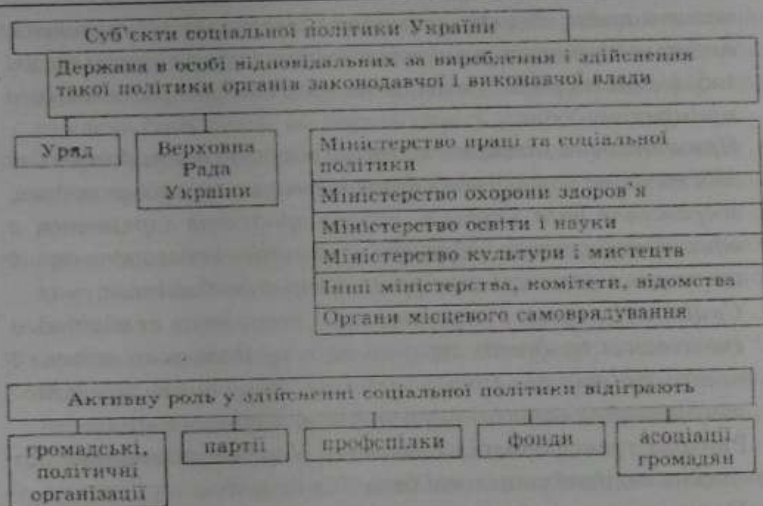

Рис. 7.2.4. Суб'єкти соціальної політики України [17]

- ⇨ встановлення соціальних і екологічних нормативів і стандартів; контроль за їх дотриманням;
- ⇨ державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (боротьба з бідністю, освітні, медичні, екологічні та інші);
- ⇨ державний вплив на ціни та ціноутворення;
- ⇨ обов'язкове соціальне страхування в різних формах;
- ⇨ пенсійне забезпечення;
- ⇨ розвиток державного сектора економіки та виробництво суспільних товарів і послуг;
- ⇨ підготовка та перепідготовка кадрів; організація оплачуваних громадських робіт;
- ⇨ соціальне партнерство.

Державні соціальні стандарти – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Державні соціальні гарантії – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри

оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Ринкова трансформація економіки України неможлива без створення надійної соціальної бази її здійснення.

У широкому розумінні опорою реформування є середній клас. Його ключовими характеристиками є: особиста свобода, самостійна економічна діяльність, наявність власності, рівень доходів, професія, спосіб і якість життя, роль у суспільстві.

У національній економіці пенсійна система відіграє дві функції:

- ⇒ соціальну (сприяє соціальному захисту працездатного населення, запобігає бідності населення).
- ⇒ економічну (фінансує матеріальне забезпечення громадян з настанням пенсійного віку, формує та використовує резервні грошові фонди, стимулює до збільшення заощаджень).

7.2.2. Зайнятість населення, її структура і динаміка в Україні

Згідно із законом України “Про зайнятість населення” до зайнятого населення належать громадяни нашої країни, які проживають на її території на законних підставах, а саме:

- ⇒ працюючі за наймом на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форм власності, у міжнародних та іноземних організаціях в Україні та за кордоном;

- ⇒ громадяни, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, творчою діяльністю, члени кооперативів, фермери та члени їхніх сімей, які беруть участь у виробництві;
- ⇒ вибрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління чи в суспільних об'єднаннях;
- ⇒ громадяни, які служать у збройних силах, прикордонних, внутрішніх, залізничних військах, органах національної безпеки та внутрішніх справ;
- ⇒ особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації з відривом від виробництва; які навчаються у денних загальноосвітніх школах, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах;
- ⇒ зайняті вихованням дітей, доглядом за хворими, інвалідами та громадянами похилого віку;
- ⇒ працюючі громадяни інших держав, які тимчасово перебувають в Україні і виконують функції, не пов'язані із забезпеченням діяльності посольств і місій.

Розрізняють такі *форми зайнятості*: повну, неповну, часткову, первинну та вторинну зайнятість.

Повна зайнятість – це діяльність протягом повного робочого дня (тижня, сезону, року), яка забезпечує дохід у нормальних для даного регіону розмірах.

Неповна зайнятість характеризує зайнятість конкретної особи або протягом неповного робочого часу, або з неповною оплатою чи недостатньою ефективністю. Неповна зайнятість може бути явною або прихованою.

Явна неповна зайнятість зумовлена соціальними причинами, зокрема необхідністю здобути освіту, професію, підвищити кваліфікацію тощо. Неповну зайнятість можна виміряти безпосередньо, використовуючи дані про заробіток, відпрацьований час або ж за допомогою спеціальних відбіркових обстежень.

Прихована неповна зайнятість відбиває порушення рівноваги між робочою силою та іншими виробничими факторами. Вона

пов'язана, зокрема, зі зменшенням обсягів виробництва, реконструкцією підприємства і виявляється в низьких доходах населення, неповному використанні професійної компетенції або в низькій продуктивності праці.

В Україні прихована неповна зайнятість поки що не регламентована законом. Водночас прихована неповна зайнятість у нашій країні набула загрозливих розмірів.

Часткова зайнятість – це добровільна неповна зайнятість.

Первинна зайнятість характеризує зайнятість за основним місцем роботи.

Якщо крім основної роботи чи навчання ще є додаткова зайнятість, вона називається *вторинною зайнятістю*.

В Україні сьогодні є нераціональна структура зайнятості. Це пов'язано з надто великою концентрацією працюючих у сільському господарстві (5,5 млн. осіб або 26 % усіх зайнятих) і малою зайнятістю у промисловості (біля 4 млн. осіб). Зрозуміло, що така структура зайнятості *не відповідає вимогам інноваційної моделі* розвитку національної економіки. Окрім цього тривалий процес економічного реформування сприяв поширенню незареєстрованих (тіньових) форм зайнятості, зокрема зайнятості в натуральному сільському господарстві.

Ринкові реформи в національній економіці є передумовою зростання обсягів виробництва без збільшення попиту на робочу силу.

Тому на етапі економічного зростання національної економіки особливої важливості набувають питання здійснення адекватної регуляторної політики у цій сфері. Ця політика має бути спрямована на ліквідацію прихованого безробіття та забезпечення повної продуктивності зайнятості.

Зусилля органів державної влади мусять спрямовуватись на всебічне застосування стимулів створення нових робочих місць та запровадження системи гарантій зайнятості у процесі роздержавлення та зміни інституційного середовища у державі.

Стосовно сфери продуктивної зайнятості, завдання полягає у впровадженні механізмів адаптації населення до вимог ринкової економіки з одночасним врахуванням інтеграційних процесів

розвитку національної економіки, входження її в Європейський економічний простір. Тут перш за все необхідно забезпечити вдосконалення структури зайнятості та структури робочих місць з метою підвищення рівня конкурентноздатності національної економіки.

Розвиток підприємництва, зокрема малого бізнесу пов'язаний з певними ризиками втрати роботи.

Для цього необхідно здійснити ряд заходів, серед яких особливо важливими є:

- ⇒ створення мережі курсів підвищення кваліфікації з правових та економічних основ підприємництва;
- ⇒ сприяння об'єднанню підприємців у громадські організації та створення відповідного інституційного середовища в національній економіці;
- ⇒ забезпечення інформаційного, рекламного та консалтингового обслуговування бізнесової діяльності.

Водночас, виходячи з необхідності розвитку аграрного ринку в національній економіці, державна політика зайнятості у сфері аграрного сектора повинна стимулювати розвиток фермерських господарств, розвиток переробної промисловості, а також забезпечити законодавчу чіткість відносно особистих селянських господарств.

7.2.3. Безробіття та його особливості

Згідно із законом України "Про зайнятість населення" *безробітними* вважаються працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку або інших передбачених чинним законодавством доходів через відсутність підходящої роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, тобто це особи, що справді шукають роботу та здатні приступити до праці.

Не можуть бути визнані безробітними громадяни:

- a) віком до 16 років, за винятком тих, які працювали і були вивільнені у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці; реорганізацією, перепрофілюванням і ліквідацією підприємства,

- установи й організації або скороченням чисельності (штату);
- б) які вперше шукають роботу і не мають професії (спеціальності), в тому числі випускники загальноосвітніх шкіл, якщо вони відмовляються від проходження професійної підготовки або від оплачуваної роботи, включаючи роботу тимчасового характеру;
  - в) які відмовилися від двох пропозицій підходящої роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості як осіб, котрі шукають роботу. При цьому вони втрачають право на надання статусу безробітного строком на три місяці з подальшою реєстрацією;
  - г) які мають право на пенсію відповідно до законодавства України. Рівень зареєстрованого безробіття розраховується як відношення кількості офіційно зареєстрованих безробітних до працездатного населення у державі.

Досвід переходу України до ринку свідчить про те, що в кожному період рівень зайнятості і масштаби безробіття характеризуються значними коливаннями, зумовленими сукупним впливом багатьох чинників. При цьому причини безробіття і його види можуть бути різними.

Як відомо, розрізняють відкрите й приховане безробіття.

Відкрите безробіття означає існування явно незайнятого населення, приховане – наявність формально зайнятого населення.

Можна виділити і такі види безробіття: фрикційне, структурне, циклічне, сезонне, інституціональне.

Які ж з них характерні для національної економіки України?

Фрикційне безробіття пов'язане з переміщенням людей з однієї роботи на іншу, а також із однієї місцевості в іншу. Фрикційне безробіття означає, що існують постійні зв'язки між звільненням з однієї організації і найманням працівників іншими організаціями, заміщення одних професій іншим тощо.

Особливої актуальності в Україні набуває структурне безробіття, що пов'язане зі структурними зрушеннями в національній економіці.

Ознакою структурного безробіття є територіальна і кваліфікаційна невідповідність між вільними робочими місцями і безробітними.

У структурному безробітті можна виокремити технологічне й конверсійне безробіття.

Технологічне безробіття пов'язане з переходом до нової техніки і технології, механізацією та автоматизацією виробництва тощо.

Конверсійне безробіття спричинене скороченням чисельності армії і зайнятих у галузях оборонної промисловості. Розміри цього безробіття можуть коливатися. Це безробіття особливо характерне для 1990-х рр. України.

Сезонне безробіття стосується тих видів виробництва, які мають сезонний характер і в яких протягом року відбуваються різкі коливання попиту на працю (сільське господарство, будівництво, інші галузі природокористування).

Циклічне – це вид безробіття, яке постійно змінюється за своїми масштабами, тривалістю і складом, що пов'язано з циклом ділової кон'юнктури. Масштаби і тривалість циклічного безробіття досягають максимуму під час спаду (кризи) виробництва і мінімуму – під час піднесення. Отже, розміри ринку праці коливаються разом з коливаннями циклу ділової кон'юнктури. Найбільшою мірою від циклічного безробіття в Україні страждають молодь, жінки, люди похилого віку.

Розвиток ринкової економіки в нашій державі супроводжується виникненням і розширенням масштабів *хронічного безробіття*. Це пов'язано з тим, що інвестиції у створення нових робочих місць відстають від темпів зростання чисельності найманих працівників. Безробіття стає масовим і постійним, вражаючи, насамперед, найменш розвинуті регіони. Серед безробітних переважають жінки, спеціалісти з вищою освітою. Щодо вікового складу з однієї сторони домінує молодь, з іншої – люди середнього віку, яким важко адаптуватись до нових умов господарювання.

7.2.4. Ринок праці

Формування ринку праці в Україні супроводжується болючими соціальними проблемами в національній економіці.

Для того, щоб уникнути негативних соціальних наслідків у трансформаційний період розвитку національної економіки

необхідно реалізувати державні цільові та регіональні програми сприяння зайнятості працездатного населення.

Відповідно до Закону України “Про зайнятість населення” створено Державний фонд сприяння зайнятості населення (ДФСЗН), який формується та використовується на державному і місцевому рівнях.

Основні джерела коштів фонду:

- 1) кошти державного і місцевих бюджетів;
- 2) обов’язкові відрахування підприємств, організацій та установ;
- 3) добровільні внески громадських організацій, громадян, зарубіжних фірм;
- 4) кошти служби зайнятості;
- 5) цільові фінансові відрахування підприємств;
- 6) інші надходження.

Серед названих джерел надходження коштів основним джерелом повинні бути обов’язкові відрахування підприємств, організацій та установ. Згідно з діючим законодавством України, *Державне регулювання зайнятості населення* має ґрунтуватися на:

- ☞ забезпеченні соціального партнерства суб’єктів ринку праці, тобто створенні рівних можливостей усім громадянам незалежно від їхнього походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до своїх здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів та суспільних потреб;
- ☞ сприянні забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганні безробіттю, створенні нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;
- ☞ добровільності й відсутності примушування громадян щодо вибору сфери діяльності й робочого місця;
- ☞ гласності на основі всебічного інформування населення про наявність вакантних робочих місць;
- ☞ дотриманні комплексності заходів щодо регулювання зайнятості населення;

- ↳ підтримці працездатних громадян у працездатному віці, які потребують соціального захисту;
- ↳ забезпеченні заходів запобіжного характеру щодо регулювання зайнятості населення та відтворення робочих місць;
- ↳ певної гарантії зайнятості, тобто гарантії збереження робочих місць і професії, гарантії одержання доходів. Залежно від стану економіки та ринку праці передбачається здійснення активних та пасивних заходів регулювання зайнятості.

До активних заходів належать:

- ⇒ створення додаткових і нових робочих місць шляхом реструктуризації економіки, розвитку приватного бізнесу, особливо малого й середнього, створення умов для іноземного інвестування та для самозайнятості населення тощо;
- ⇒ профорієнтація, підготовка й перепідготовка кадрів;
- ⇒ організація громадських робіт;
- ⇒ посилення територіальної та професійної мобільності робочої сили;
- ⇒ розвиток служби зайнятості тощо.

До пасивних заходів належать: виплата допомоги у зв'язку з безробіттям і надання допомоги членам сімей, які перебувають на утриманні безробітних.

Слід наголосити, що створення нових постійних і тимчасових робочих місць у сучасних умовах значною мірою залежать від розвитку малих підприємств і кооперативів. Нині в Україні на них припадає приблизно 60 % загальної кількості зайнятих у недержавних структурах [239д].

Державна активна політика зайнятості передбачає розроблення програм сприяння зайнятості. Ці програми можуть охоплювати як окремі категорії населення, передусім маргінальні групи: молодь, жінок, інвалідів, так і специфічні випадки загрози безробіття, зумовлені економічною або іншою ситуацією (демографічним, політичним, стихійним лихом тощо).

У розвинутих країнах більшість програм зайнятості стосується певних категорій населення, які потребують підтримки й допомоги.

Розвиток ринку праці супроводжується адекватним інфраструктурним забезпеченням. Основним елементом інфраструктури ринку праці є служба зайнятості.

Служба зайнятості в Україні формувалася як централізована державна система на правовій основі (Закону України “Про зайнятість населення”) на базі широко розгалуженої державної служби працевлаштування з використанням її матеріально-технічної бази, системи обліку й кадрового складу працівників. Колишня служба працевлаштування перебудовувалася з урахуванням становлення ринку праці. Під час створення служби зайнятості враховувався світовий досвід і міжнародні норми. Державна служба зайнятості була створена у 1990 р., її обов’язки й права були визначені статтею 19 Закону України “Про зайнятість населення”.

Головними функціями служби зайнятості згідно з діючим законодавством України є:

- ⇒ аналіз ринку праці та інформування про його стан;
- ⇒ трудове посередництво і сприяння роботодавцям у забезпеченні підприємств робочою силою, а громадянам — в одержанні роботи;
- ⇒ регулювання ринку праці, яке здійснюється як через трудове посередництво, так і через реалізацію програм профорієнтації, а також сприяння зайнятості;
- ⇒ допомога безробітним, яка включає в себе як попередні функції, так і матеріальну підтримку на період безробіття;
- ⇒ безпосередня участь у реалізації державної політики зайнятості тощо.

В Україні функціонують такі центри зайнятості: державний, Кримський республіканський, обласні, районні та районні у містах.

Структура системи служби зайнятості в Україні представлена на рисунку 7.2.5.

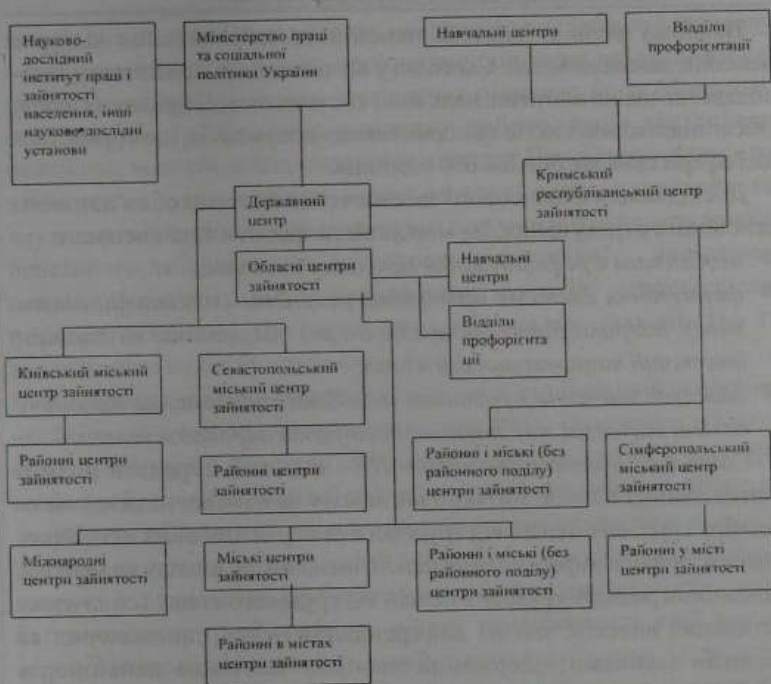

Рис. 7.2.5. Структура системи служби зайнятості в Україні [17]

7.2.5. Пенсійна реформа в національній економіці

Розвиток пенсійної системи в Україні регулюється законом України “Про пенсійне забезпечення” від 05.11.1991 р.

Пенсійне забезпечення відіграє важливу роль у структурі соціальної політики держави. Це необхідний елемент системи соціального страхування, який призначений для захисту працездатного населення з настанням різних випадків втрати працездатності. У цілому можна відзначити, що рівень пенсійного забезпечення визначається такими основними чинниками, як:

- рівень економічного розвитку;
- стан демократії у суспільному розвитку держави.

Важливу роль у системі пенсійного забезпечення відіграє пенсійне законодавство. Сьогодні у вітчизняному пенсійному законодавстві ще не вистачає належної систематизації правових актів. Обсяг підзаконних актів та нормативних документів, що торкається цієї сфери складає більше 600 одиниць.

Дослідження фінансового забезпечення системи обов'язкового пенсійного страхування дає можливість зробити такі висновки:

- ⇒ *необхідним є реформування пенсійної системи;*
- ⇒ *формування системи приватних пенсійних інституцій дасть змогу нагромадити заощадження і збільшити внутрішні інвестиції національної економіки;*
- ⇒ *важливе значення у розвитку пенсійної системи має накопичувальна система, яка повинна поступово впроваджуватись.*

Соціальні чинники розвитку НЕ – низький середній розмір виплачуваних пенсій; низький вік виходу на пенсію; незалежність розміру трудових пенсій від трудового стажу і сплачених пенсійних внесків; значна диференціація пенсій; низький вік виходу на пенсію; залежність розміру трудових пенсій від трудового стажу і сплачених пенсійних внесків; значна диференціація пенсій, призначених за різними законами; одержання значною частиною пенсіонерів необґрунтовано високих пенсій; встановлення окремим категоріям громадян дострокових пенсій; відсутність права власності на пенсійні внески, що не гарантує впливу сім'ям у разі передчасної смерті платників цих внесків; несправедливий стосовно представників найбільшого населення розрахунок пенсій на основі заробітку за останні два роки або будь-які п'ять років поспіль; звільнення від сплати страхових внесків значної частини працівників; складність і непрозорість процедури призначення та перерахунку пенсій; наявність великої кількості привілейованих пенсіонерів.

Економічні чинники розвитку НЕ – високі ставки пенсійних внесків, що здійснюють додаткове навантаження на економіку країни; низький рівень оплати праці і заборгованість з її виплати, що істотно звужує базу нарахування пенсійних внесків; поширення

пільг у сплаті пенсійних внесків, що суттєво послаблює фінансову основу пенсійної системи; періодичне списання заборгованості перед Пенсійним фондом, що значно підриває його фінансову стабільність та провокує ухилення роботодавців від сплати пенсійних внесків; невідшкодування витрат Пенсійному фонду на здійснення невластивих йому виплат; невизначеність та неузгодженість пільг з оподаткування для учасників недержавного пенсійного забезпечення; залежність вітчизняної солідарної пенсійної системи від демографічних ризиків; недосконалий порядок пенсійної звітності, що уможливлює шахрайство та зловживання в обліку трудового стажу.

Для вдосконалення пенсійної системи в національній економіці необхідним є здійснення пенсійної реформи. Основною концепцією цієї реформи має стати – збільшення безпеки через диверсифікацію (побудова трирівневої системи пенсійного забезпечення), що дозволить підвищити рівень пенсійного забезпечення в нашій державі, покращити соціальний добробут та зменшити соціальну напругу в суспільстві. Це багатофакторний та динамічний процес багатокомпонентної системи, рівень ефективності якої характеризуватиме цивілізованість українського суспільства. Передусім це зміни в системі оплати праці, зайнятості населення, соціальної політиці, оподаткуванні, інвестуванні тощо. Сьогодні ще спостерігаються негативні явища у пенсійній системі України, що потребує принципових змін у правовому, економічному, організаційному та соціальному середовищі (див. табл. 7.2.1).

Головними принципами на яких повинна будуватися система пенсійного забезпечення є: принцип законності, принцип стабільності, принцип солідарності, принцип обов'язкової участі в системі, принцип прозорості, принцип загальнодоступності, принцип справедливості, принцип достойного рівня забезпечення у випадку непрацездатності, принцип відповідальності держави за організацію пенсійного забезпечення, принцип диверсифікації, принцип відповідності системи пенсійного забезпечення національним особливостям, традиціям і менталітету суспільства.

Таблиця 7.2.1

Основні макроекономічні показники розвитку економіки України та стану пенсійної системи у 1996 – 2003 рр. [239d]

Показники	Роки							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Реальний ВВП, у % до попереднього року	90,0	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,4
ВВП у розрахунку на душу населення, грн.	1595	1842	2040	2614	3436	4195	4685	5525
Індекси промислового виробництва, %	94,9	99,7	99,0	104,0	113,2	114,2	107,0	115,8
Рівень інфляції, у % до грудня попереднього року	39,7	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1	-0,6	8,2
Річна зміна зайнятості, %	-2,1	-2,7	-1,1	-0,7	1,2	-0,3	0,5	0,7
Рівень дефіцитності бюджету у % до ВВП	-4,9	-6,6	-2,2	-1,5	+0,6	-0,3	0,7	-0,2
Рівень безробіття, %	1,3	2,3	3,7	4,3	4,2	3,7	3,8	3,6
Річна зміна реальної заробітної плати, %	-2,5	-0,4	-2,8	-5,7	0,2	6,8	-4,8	-1,8
Курс гривні до долара США	1,829	1,861	2,449	4,130	5,440	5,372	5,326	5,387
Населення, млн. осіб	50,9	50,5	50,1	49,7	49,3	48,5	48,0	47,6
Кількість пенсіонерів, млн. осіб	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,4	14,4	14,3
Пенсіонерів, % від населення	28,5	28,7	28,9	29,2	29,4	29,7	30,0	30,0
Пенсійні виплати, % ВВП	9,3	10,3	9,5	9,4	9,4	9	9,6	11,1
Коефіцієнт демографічної залежності пенсійної системи, %	1,23	1,15	1,15	1,15	1,13	1,11	1,10	1,13
Коефіцієнт заміщення	36,6	38,9	36,1	39,1	36,6	32,0	37,4	37,1

Сьогодні в національній економіці можливими є три джерела фінансування переходу від солідарної до накопичувальної системи:

- 1) фінансування здійснюється за рахунок податкових надходжень, коли випущені пенсійні зобов'язання виплачуються за рахунок податків (теперішніх);

- 2) фінансування здійснюється за рахунок збільшення боргу, коли пенсійні зобов'язання можуть виплачуватись шляхом випуску боргових зобов'язань перехідного періоду в національній економіці;
- 3) фінансування є нейтральним для всіх, оскільки випущені боргові зобов'язання (які можна вважати прихованим боргом) не підлягають сплаті, а конвертуються в офіційний борг.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрити сутність моделі соціально орієнтованої національної економіки.
2. Сутність, види та форми безробіття.
3. Розкрийте сутність причин та наслідків безробіття для розвитку національної економіки.
4. Які регіональні особливості безробіття в Україні?
5. Які сучасні ознаки безробіття в національній економіці та розвиток ринку праці?
6. Назвіть напрями запобігання безробіттю. Порівняйте категорії "система соціального захисту населення" та "соціальна політика держави".
7. Що таке "критичний рівень безробіття в національній економіці", як його визначити? Основні напрями розвитку соціальної політики в державі.
8. Поясніть співвідношення ВВП та рівні безробіття в національній економіці, поясніть його динаміку.
9. Який взаємозв'язок між безробіттям та інфляцією? Яка динаміка цього взаємозв'язку в Україні?
10. Що таке система соціального захисту населення, її елементи та механізми? Пенсійна реформа в національній економіці, її суть та значення.

Модель екологічно збалансованої національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

- 7.3.1. Екологічна ситуація в національній економіці та реалізація моделі екологічно збалансованої економіки (ЕЗЕ).
- 7.3.2. Державна екологічна політика та напрями її розвитку.
- 7.3.3. Організаційно-правові засади формування ЕЗЕ в Україні.
- Запитання для самоконтролю.

Ключові слова:

- ⇒ екологічна безпека держави,
- ⇒ екологічний добробут населення,
- ⇒ екологічна ситуація,
- ⇒ екологічно збалансована економіка,
- ⇒ концепції сталого (збалансованого) розвитку,
- ⇒ екологічна політика.

7.3.1. Екологічна ситуація в національній економіці та реалізація моделі екологічно збалансованої економіки (ЕЗЕ)

Сучасні тенденції, що склались у зв'язку з загостренням екосоціальних проблем, потребують визначення національних пріоритетів екологічно збалансованого розвитку України.

Ці питання займають ще дуже мізерну частину в державних програмах економічного реформування. Дуже часто до їх розв'язання підходять формально, без належного обґрунтування особливостей національної економіки. Такий стан справ зумовлює неадекватні результати і наслідки економічних перетворень й ускладнює процес побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки в державі.

Останнім часом обговорення проблем екологічно збалансованого розвитку чомусь зводиться лише до питань витратної

прагматики. У цьому контексті фінансові труднощі нашої держави не сприяють реалізації західної моделі екологічно збалансованого розвитку. Враховуючи специфічні умови, що склались в вітчизняній перехідній економіці видається доцільним основну увагу сконцентрувати на збалансованому природокористуванні. Для цього не потрібно додаткових фінансових ресурсів, достатнім є лише зміна стратегічного менеджменту в сфері природокористування на основі введення ноосферної моделі та її функцій в макроекономічний аналіз. Тому сьогодні найважливіше завдання – створити дієздатний механізм ресурсно-збалансованого маркетингу. Мається на увазі насамперед усебічне дослідження процесу формування ринку ресурсів природного капіталу в Україні на основі його всебічної інвентаризації, обліку та екологічного аудиту. Це дасть змогу суттєво зберегти ресурсно-енергетичні ніші вітчизняного природного капіталу, без якого неможливий ні економічний ні соціальний прогрес. Створення інформаційно-інноваційного суспільства потрібно сприймати лише як необхідний доповнюючий фактор. Розглянемо ці питання докладніше.

В Україні проблема екологічно збалансованого розвитку особливо актуальна. Щораз більша екодеградація зумовлена тут не лише відсутністю фінансових ресурсів на підтримку НПС, але і збільшенням частки природних сировинних матеріалів в експорті держави. В умовах зростання зовнішнього боргу перед міжнародними фінансовими організаціями видається малоімовірним поліпшення ситуації. Потрібна кардинальна зміна екосоціальної політики та інтеграція її в економічну політику на основі якісно нового природоохоронного законодавства. Адже сьгоднішнє правове поле України не зацікавлює суб'єктів господарювання в проведенні природоохоронних заходів. Будучи нединамічним щодо реагування на перебіг екологічних і економічних процесів у державі, воно залишається недієздатним. Отже, прийнятий ще 1997 р. проект Концепції сталого (збалансованого) розвитку України не має нормативно-законодавчої бази реалізації.

Нераціональне використання природного капіталу України продовжується і в умовах скорочення обсягів виробництва.

Пошкоджується структура ґрунтів, фауна і флора, тобто основні компоненти природного середовища. У цих умовах функції природного капіталу переходять в ранг рідкісних благ згідно з теорією граничної корисності. Виснаження регіонів України через їх тривалий розбалансований розвиток, а також необдумане вирубування лісів та масовий розпродаж природних ресурсів вимагає невідкладної реалізації цієї концепції, яка спрямована на максимальне збалансування між економічним зростанням і екологічним добробутом населення. Однак реформування економічних відносин, що відбувається зараз в державі, майже не торкається розв'язання цих питань. Ті економічні методи, які застосовуються як регулюючі в природокористуванні, мають локальний характер і зовсім недостатні. Проблема збалансованого розвитку регіонів значною мірою залишається предметом популістських обговорень. Це призводить до утилітарного ставлення до цих проблем, що супроводжується все більшими втратами. Залишається високою енергомісткість виробництва, а також матеріаломісткість виготовленої продукції.

Обсяг природного капіталу України, за оцінками *Б. Данилишина* становить біля 658,1 млрд американських доларів. Найбільшу частку цього капіталу становлять мінерально-сировинні ресурси (95-96 %) і лише 4 % забезпечують сільськогосподарське виробництво продуктів харчування. Ефективність використання природного капіталу досить низька і дорівнює ефективності його використання в країнах, що розвиваються. Вкрай неефективним є землекористування. У такій ситуації потрібно шукати резерви екологічно збалансованого природокористування на основі збереження ресурсно-екологічних ніш екосоціосистем України [4].

Особливо болючим є процес формування ринку ресурсів природного капіталу. Тут йдеться, насамперед, про значно занижені ціни на ці ресурси, що дає змогу деяким групам населення отримувати значні прибутки завдяки пошуковій ренти (*Rent seeking*) у сфері природокористування. Однак цей пошук ренти, що супроводжується прибутковістю, не є наслідком дії ринкового механізму, а зумовлений лише ціновими викривленнями, що

виникли в результаті макроекономічних помилок. Як справедливо зазначає К.Фонкич, якщо в країнах зі сформованою ринковою економікою пошук ренти сприяє стимулюванню інновацій у виробничій і природоохоронній сфері, то в нинішніх перехідних умовах економіки України в процесі пошуку ренти переважно нічого не вдосконалюється ані у виробничій, ані у сфері природокористування, а лише здійснюється перерозподіл вартості. Це супроводжується дедалі більшою трансформацією цінового механізму, який не тільки не відображає рівень граничної рідкості ресурсів природного капіталу, а призводить до дедалі неефективнішого природокористування. Низький економічний розвиток національної економіки, на жаль, тісно пов'язаний з саме таким пошуком ренти, що супроводжується вилученням частки вартості, створеної в галузях природокористування, на користь приватних осіб поза державним бюджетом.

Цьому також сприяє негативна тенденція, що склалась у вітчизняній економіці щодо збільшення експорту сировини, яка є ліквідною на світовому ринку. Сьогодні найбільша частка українського експорту (38 %) припадає на чорні метали. Як ліквідна на світовому та європейському ринках, ця продукція сфери природокористування створює деякі можливості та ніші для перерозподілу її вартості поза легальною економікою. В зв'язку зі значними відхиленнями між цінами пропозиції цієї продукції та цінами на неї на світовому ринку виникають тіньові потоки нелегальної ренти, яка акумулюється на особистих рахунках посередників - рентошукачів (рис. 7.3.1). Ці посередники об'єднуються в монополні утворення, що особливо небезпечно.

Втрати держави від такої схеми перерозподілу вартості економічних благ, створених у сфері природокористування дуже великі. Важко провести точний кількісний аналіз сукупних втраг держави від нелегального пошуку ренти зі сфери природокористування. Однак ці втрати можна зобразити графічно (рис. 7.3.2).

Припустимо, що підприємство гірничо-видобувної галузі випускає продукцію за ціною пропозиції P_p . Однак це підприємство співпрацює з посередником, що лобіює максимальне підвищення

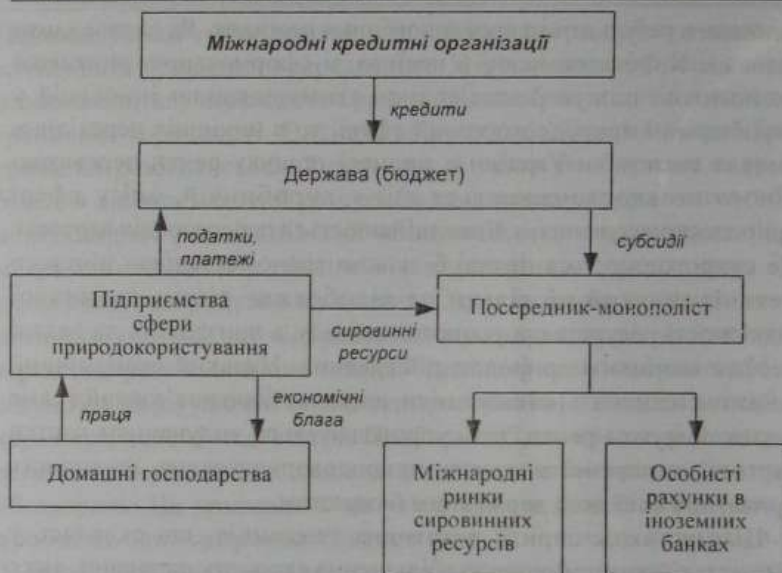
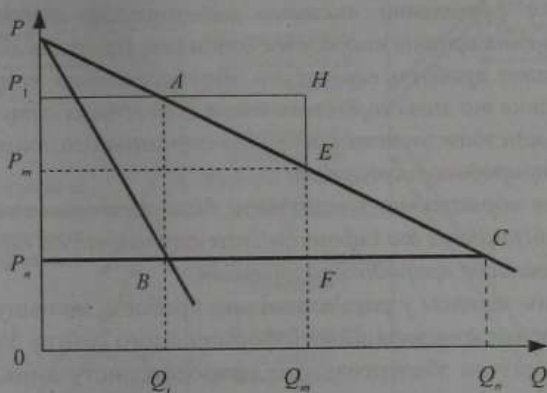

Рис. 7.3.1. Перерозподіл вартості продукції галузей [4]

ціни на внутрішньому ринку, нехай P_m . Внутрішні споживачі через зниження сукупного попиту і альтернативних пропозицій зорієнтовані на ціну P_n . Тому посередник зацікавлений продати продукцію підприємства іноземним споживачам на міжнародних ринках за ціною P_f . Якщо він продасть вітчизняним споживачам, то очікувана рента буде $P_m EFP_n$. З іншого боку, споживачі в процесі захисту ренти готові придбати економічні блага за ціною P_m . Це приведе до виникнення ренти споживачів $P_m ECP_n$, що представляє очікувані втрати споживчого надлишку. У випадку реалізації продукції гірничо-видобувного підприємства на міжнародних ринках над трапецією $P_m ECP_n$ виникне прямокутник $P_f HEP_m$, що за площею дорівнює трапеції $P_m ECP_n$, що представляє втрати держави від пошуку ренти посередником монополіста. Отже, сумарні втрати державного бюджету від отримання нелегальної ренти від реалізації продукції сфери природокористування, зображені фігурою $P_f H E C P_n$.

Рис. 7.3.2. Перерозподіл вартості продукції галузей. Сукупні втрати перехідної національної економіки від пошуку ренти в сфері природокористування

Як видно з рисунка 7.3.2, розмір сукупних втрат національної економіки у перехідний період від пошуку ренти в сфері природокористування є значним. Це знижує коефіцієнт корисної дії інституційного середовища, оскільки велика частина ренти не є джерелом збільшення доходів. У цих умовах завданням уряду-реформатора повинно стати створення прозорого економічного середовища та зменшення державного субсидування збиткових підприємств. Це повинно супроводжуватись новими інформаційними та організаційно-управлінськими технологіями, які мають забезпечувати політику перш за все попереджувальних заходів у розв'язанні проблем збалансованого природокористування. Окрім цього для забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки потрібне комплексне дослідження природних, техногенних, фінансових, соціальних процесів, пов'язаних з виникненням надзвичайних ситуацій. Політика ліквідаційних підходів значною мірою залежить від рівня застосування новітніх технологій. Однак дослідження реального стану впровадження таких технологій в сфері екологічної безпеки в нашій державі приводить до таких висновків:

- ⇒ відсутня ефективна система інформаційно-аналітичного забезпечення органів виконавчої влади всіх ієрархічних рівнів у розв'язанні проблем екологічно збалансованого природокористування та ліквідації негативних екологічних ситуацій;
- ⇒ відсутня дієздатна система еколого-економічного моніторингу у сфері природокористування;
- ⇒ відсутня нормативно-законодавча база застосування новітніх організаційних та інформаційних технологій до екологічно збалансованого природокористування.

Важливим заходом у розв'язанні цих проблем, на нашу думку, стане створення координаційно-інформаційного центру України з питань екологічно збалансованого природокористування, структурними підрозділами якого повинні стати відповідні інформаційні центри регіональних та місцевих органів влади (рис. 7.3.3).

Створення такого інформаційного центру дасть змогу суттєво поліпшити оперативність державного управління у сфері природокористування. Цьому сприятиме:

- ✦ реєстрація, оперативний аналіз та оцінка економічної доцільності, експлуатації природних ресурсів локальних територій в кількісному, якісному аспектах;
- ✦ наявність інформаційних баз даних про природні об'єкти, що потребують особливого нагляду за обсягом їх господарського використання;
- ✦ підготовка оптимальних варіантів рішень для уникнення екологічного ризику;
- ✦ забезпечення інформаційного та управлінського взаємозв'язку гілок влади держави;
- ✦ здійснення контролю за виконанням прийнятих рішень та створення на основі цього відповідного нормативно-законодавчого середовища.

Загалом функціонування такого центру повинно забезпечити належне регулювання збалансованості використання природного капіталу в державі та дотримання нижченаведених завдань світового банку щодо посилення екологічної спрямованості ринкового реформування у країнах з перехідною економікою [350; 351]:

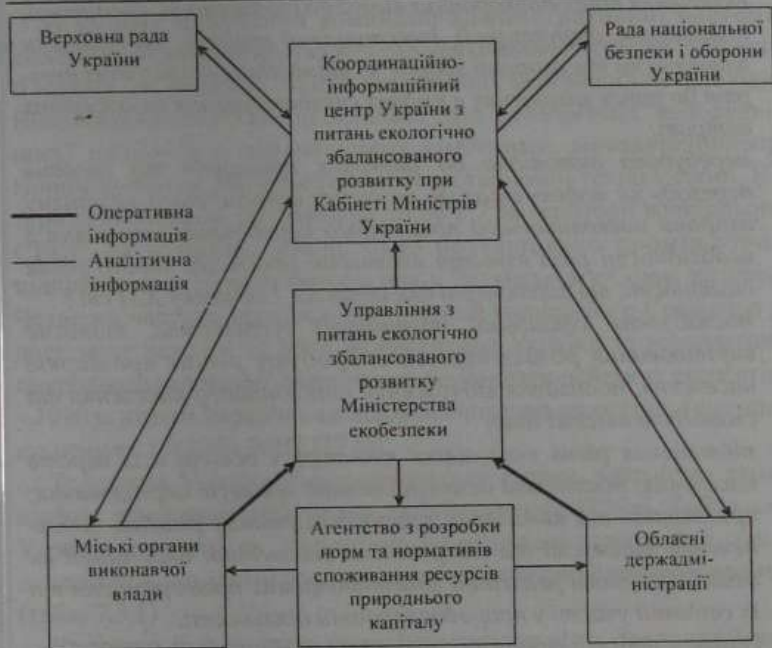

Рис. 7.3.3. Організаційна структура управління Інформаційним центром з питань екологічно збалансованого природокористування

- ⇒ досягнення макроекономічної стабілізації як мінімальна умова опрацювання і реалізації ефективних заходів з охорони навколишнього середовища;
- ⇒ послідовне проведення інституційно-структурних перетворень у сфері природокористування та реформування відносин власності;
- ⇒ формування адекватного правового поля охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування; кодифікація (взаємоузгодження та впорядкування) окремих природоохоронних заходів, узгодення їх з міжнародними правовими нормами, договорами;
- ⇒ вироблення обґрунтованої державної екологічної політики;

включення природоохоронних вимог до бюджетної, кредитної, податкової, структурної, інвестиційної політик, до політики зайнятості та охорони здоров'я; віднесення екологічних витрат до рангу захищених в умовах секвестрування бюджетних витрат;

- ⇒ *перебудова відповідно до ринкових принципів та завдань переходу на модель сталого розвитку економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, виходячи з необхідності розв'язувати екологічні проблеми нового рівня складності, які характерні для кінця ХХ і початку ХХІ ст.;*
- ⇒ *послаблення соціальної поляризації суспільства, відносно вирівнювання розбіжностей добробуту різних прошарків населення, подолання відчуження найбільш вразливого населення від екологічно якісних благ;*
- ⇒ *підвищення рівня екологічної культури і освіти всіх верств населення; послідовна демократизація процесів опрацювання, прийняття та виконання природоохоронних рішень, забезпечення гласності та відкритості екологічної інформації як необхідна умова реалізації конституційних прав громадян та їх свідомої участі у природоохоронній діяльності.*

Однак у процесі реалізації цих вимог треба врахувати особливості перехідного етапу реформування економіки в нашій державі. Йдеться про специфічні умови, що склались при формуванні вітчизняного ринку в умовах затяжної екологічної кризи.

Джерело сучасних екологічних проблем багатофакторне. Серед основних глобальних факторів формування незадовільної екологічної ситуації в Україні слід відзначити високу історичну освоєність території, що пов'язане із важливим геополітичним розташуванням України і наявністю багатого і різноманітного природно-ресурсного потенціалу [4].

Відсутність упродовж довготривалого періоду самостійної держави, напівколоніальний статус у складі різних держав призводив до безжалісного грабунку і експлуатації природних ресурсів. За підрахунками вчених [239д], навантаження на атмосферу, гідросферу, педосферу на території України було у 5-15 разів більше ніж на іншій території колишнього Союзу.

В умовах панування командно-адміністративної системи економіка України формувалась без урахування потреб та інтересів її народу, об'єктивної оцінки екологічних можливостей природи. Внаслідок цього в Україні склалася одна з екологічно "найбрудніших" економік – перенасичена хімічними, металургійними, гірничорудними виробництвами із застарілими технологіями. На території України, що займала лише 2,7 % території колишнього СРСР, на одиницю площі було розташовано промислових підприємств у 10 разів більше ніж у Радянському Союзі загалом. Четверта частина промислових викидів колишнього Союзу ще й досі лягає важким тягарем на населення України та навколишнє природне середовище. За оцінками західноєвропейських експертів, у 1990 р. втрати України внаслідок погіршення екологічної ситуації становили 15-20 % ВВП [272д].

Територія України характеризується різною здатністю ландшафтів асиміляції техногенного забруднення [239д]. Тобто для України властиві як техногенно пошкоджені ландшафти, так і ландшафти, що здатні успішно протистояти техногенному впливу (табл. 7.3.1).

Високою буферністю володіють ландшафти Закарпатської, Івано-Франківської, Полтавської та Сумської областей [239д]. Водночас найвразливішими до антропогенно-техногенних навантажень є ландшафти південно-степових регіонів нашої держави: Херсонської, Дніпропетровської, Миколаївської і Запорізької областей, а також Криму.

Отже, в Україні спостерігається значна диференціація асиміляційного потенціалу різних регіонів. Тому, на нашу думку, доцільно зробити оцінку цього потенціалу в кожному регіоні. Лише на цій основі можна приймати регіональні конвенції екологічно збалансованого розвитку, основні положення яких потрібно закладати у нормативно-законодавчі акти, що затверджуються Верховною Радою. Такий підхід дасть змогу виважено і диференційовано будувати стратегію екологічно збалансованого розвитку кожного регіону на перспективу. У цьому контексті Карпатський та Кримський регіони повинні стати експериментальними поліго-

Таблиця 7.3.1

Розподіл ландшафтів України за здатністю до самоочищення від негативного техногенного забруднення [4]

Здатність до самоочищення	Частка території України (%)	Площа території (тис.га)
Дуже слабка	3,2	1930,45
Слабка	35,0	21114,45
Помірна	25,3	15262,73
Інтенсивна	32,0	19304,64
Дуже інтенсивна	4,5	2714,72

нами реалізації концепції сталого (збалансованого) розвитку в Україні. Це зумовлено тим, що вони є одними з небагатьох регіонів в світі, які зберегли свою природну біорізноманітність, яка є свідченням потужного енергетичного бюджету, що зацікавлює країни Центральної і Західної Європи.

Якщо говорити про регіональні пріоритети, що зумовлюють швидкий перехід національної економіки на модель екологічно збалансованого розвитку, то слід виділити такі:

- ⇒ створення раціональної регіональної структури економіки, на основі проведення соціоекологічного районування, та критеріїв ресурсо-екологічної безпеки і просторових вимог екологічно збалансованого розвитку;
- ⇒ розпрацювання соціоекологічних програм розвитку територій, що передбачали б реалізацію системи заходів по їх екологічно збалансованому природокористуванню;
- ⇒ вдосконалення територіальних пропорцій розвитку економіки завдяки ефективнішому використанню внутрірегіональних можливостей ресурсів природного та людського потенціалу;
- ⇒ перепрофілювання та реконструкція промислових комплексів до застосування екологічно чистих технологій та виготовлення відповідної продукції, орієнтованої на зниження енерго- та матеріаломісткості. При цьому слід врахувати біофізично доцільну господарську місткість локальних екосистем;

- ⇒ усебічний розвиток виробництва інформаційних благ та послуг через створення нових наукових технологій збалансованого природокористування, виходячи з біофізичних особливостей природно-ресурсного потенціалу кожного регіону;
- ⇒ розробка допустимих параметрів господарської діяльності у межах локальних територій;
- ⇒ створення системи запобігання шкідливого впливу природокористування на довкілля та виникнення надзвичайних ситуацій, техно- і антропогенних аварій та катастроф;
- ⇒ визначення еталонних територій для першочергового відпрацювання регіональних схем детоксикації довкілля в індустріальних східних регіонах України.

Сьогодні в Україні розміщено п'ять чинних атомних електростанцій, 44 енергетичних об'єкти, майже 2000 об'єктів, що виробляють сильні отруйні речовини, 308 шахт, 6 підприємств з видобутку і переробки нафти. Каскад Дніпровських нафтопродуктопроводів становить 7,1 млн. км, газопроводів – 34 тис. км, аміакопроводів – 810 км. Майже 1/3 всіх підприємств України потенційно екологічно небезпечні об'єкти. За даними Мінекобезпеки України нагромадження промислових відходів у 1997р. становили 5,5 млрд.т, у тому числі – 17,5 млн.т – небезпечні, а з них 10,7 тис.т – пестицидні препарати [90]. Все це суттєво підриває здоров'я населення, поглиблює демографічну кризу. Основними її ознаками є зменшення народжуваності та збільшення смертності населення нашої держави. У період з 1990 р. до 1996 р. загальний коефіцієнт смертності в Україні підвищився з 12,1 до 15,2 на 1000 осіб. Природний приріст населення став від'ємним – понад 6% щорічно, що свідчить про сталу тенденцію до подальшої депопуляції.

Неприємною є статистика “соціальних” хвороб: загальна захворюваність на туберкульоз зросла за сім років на 43 %, а на СНІД за останні два роки – на 17 %. Тому Україну, яка вже має міжнародний офіційний статус зони екологічного лиха, Всесвітня організація охорони здоров'я визнала ще й зоною двох епідемій – туберкульозу і СНІДу [272].

Реалізація принципів екологічно збалансованого розвитку зможе суттєво поліпшити якість життя населення через розв'язання соціоекологічних проблем. У цьому контексті не можна не погодитись з думкою В.Кухаря, що єдиний вихід у такій ситуації – поєднати політику економічної стабілізації і зростання з відповідними екологічними заходами, тобто стати на шлях сталого розвитку [4; 22].

На жаль сучасна орієнтація України на екологічно збалансований розвиток має суто декларативний характер. Досі не прийнята Державна програма екологічно збалансованого розвитку та не створено механізму її реалізації в економіці перехідного періоду. Однак треба нарешті усвідомити, що економічні реформи без орієнтації на вектор екологічної збалансованості ведуть у безвихідь.

Екологічно збалансований розвиток національної економіки повинен ґрунтуватись на довготерміновому всебічному моніторингу довкілля. Сьогодні в Україні ще не має його розгалуженої системи, що суттєво стримує екологічну стабілізацію в сфері природокористування. Пріоритетним завданням такого моніторингу має стати створення інформаційної бази для проведення оцінки стану біорозмаїття та ландшафтного розмаїття в державі, підтримки тих систем природокористування, які захищають біологічні види та популяції.

У цьому контексті особливого значення набувають природно-заповідні території (ПЗТ), які становлять екологічну мережу держави та можуть стати полігонами для подальших екосистемних досліджень збалансованого розвитку.

На 01.01.1998 р. мережа природно-заповідного фонду (за даними Головного управління національних природних парків і заповідної Мінекобезпеки України) включала 6621 одиницю територій та об'єктів загальною площею 2 209 000 га. Це становить 3,66 % території України. Водночас у розвинених центральноєвропейських державах цей показник займає 5-10 % [4]. Це вимагає визначити нові резерви регіонального використання біоресурсів. Зараз найактуальнішим є створення єдиної національної системи

ПЗТ, оскільки в найближчому майбутньому виникне потреба цієї системи, згідно з вимогами Ради Європи до єдиної Пан'європейської мережі природно-заповідних територій. Окремим питанням є оптимізація форм та структури ПЗТ.

За якісним (категорійним) складом природно-заповідних територій, Україна, зберігаючи мережу своїх заповідників (які світова природоохоронна спільнота оцінює як найцінніші ділянки, що є під охороною, і належать до I категорії Міжнародної системи охорони природи), успішно формує мережу поліфункціональних територій, насамперед, парків. На 01.01.1998 р. в Україні існувало 3 біосферних заповідники (резервати), 14 природних заповідників, 7 національних природних парків та 26 регіональних ландшафтних парків. Можна констатувати значне зростання в останні роки кількості і площі національних природних та регіональних ландшафтних парків. Сьогодні площа перших становить 21,8 % від загальної площі природно-заповідних територій, а других – 18 %. Отже, площа обох категорій парків наближається до 40 % від загальної, в той час як площа природних заповідників становить 5,7 %, а біосферних заповідників – 8,2 %. За зайнятою площею переважають в Україні, як і раніше, заказники, їх питома вага, яка раніше перевищувала половину загальної площі мережі, нині дещо зменшилась і досягає 43,2 % загальної площі [4].

Однак перспективна оптимізація мережі має відбуватись, на нашу думку, завдяки створенню великих поліфункціональних ПЗТ, які б водночас забезпечували охорону і збалансоване рекреаційне природокористування цілих природних регіонів, таких як Карпати, Крим, Південно-Чорноморське узбережжя, Шацький природний національний парк. У цих регіонах найбільше збережене біорозмаїття, що може бути еталоном для дослідження передумов екологічно збалансованого розвитку на перспективу. Створення поліфункціональних ПЗТ повинно стати першоосновою подальшого проектування в Україні мережі міждержавних природно-заповідних територій у системі єдиної екологічної мережі Європи.

У транскордонних регіонах доцільним є розвиток біосферних резерватів та ландшафтно-меморіальних парків.

Особливу увагу належить приділити охороні земельного фонду держави. Йдеться про необхідність впровадити таку стратегію землекористування, яка б усебічно попереджала ерозію та деградацію ґрунтового покриву на основі урахування екологічних агроландшафтних обмежень. Адже попередня довготривала технократична концепція розвитку сільськогосподарського виробництва, що ґрунтувалась на кількісному нарощуванні технічних, гідромеліоративних та хімічних чинників та максимальному залученні до використання земельних ресурсів, не забезпечила ні зростання його ефективності, ні поліпшення якості продовольства. Однак вона спричинила негативні антропогенні навантаження на природу та підірвала її саморегулюючі та відтворювальні можливості [4].

Водночас великої шкоди сільському господарству завдає екологічно незбалансоване лісокористування та збільшення в останні роки вирубування лісів, особливо в Карпатському регіоні, що привело до зниження стійкості обмінних процесів у природі, і як наслідок, до затоплення та пошкодження сільгоспугідь.

Отже, сучасний стан розвитку сільського господарства України характеризується ускладненням екологічної ситуації. За даними досліджень, проведених в Інституті землеробства УААН, у 1998 р. еродовані (змиті) сільськогосподарські угіддя по всіх категоріях господарств України становили 15,3 млн. га (33,8 % усієї їхньої площі). Дефляційно-небезпечні угіддя поширені на 19,4 млн. га (46,2 % їх площі) і сконцентровані у південному (41,7 %), північному і центральному степу (33,1%). Через ігнорування факторів екологічно збалансованого розвитку сільського господарства та відсутність належного захисту від водної та вітрової ерозій у нашій державі втрачається 450 млн. т ґрунту. І, як наслідок, загальний недобір продукції становить понад 100 млн. ц умовного зерна, що еквівалентне 22,6 млрд. грн. економічних збитків [92].

У такій ситуації пріоритетним напрямком на шляху екологічно збалансованого землекористування повинно стати усунення фізичної деградації ґрунтів. Сучасна практика виконання ґрунтообробних робіт повинна бути якнайшвидше переглянута. За

оцінками академіка В.Медведева, вона становить лише 3 бали при існуючій десятибальній шкалі [144]. Тому дуже актуальним є якнайширше впровадження ґрунтозахисних систем землеробства та оптимальних сівозмін. Необхідно вдосконалювати структуру угідь та формувати високопродуктивні, екологічно стійкі агро ландшафти.

Для цього розорюваність орних земель слід знизити до 50 %, а частку лісів, сіножатей і пасовищ збільшити до 20 %, лісистість до 20-22 %, площі земель природоохоронного фонду довести до середньосвітового рівня (5 %). Форми власності у сільському господарстві слід змінювати з урахуванням вимог екологічно збалансованого землекористування. У цьому контексті треба усвідомити, що у нових власників землі і землекористувачів не завжди є знання для здійснення проєктів із захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії. Тому проведення земельної реформи повинно супроводжуватись створенням відповідних центрів на місцях, які б займались екологічним навчанням. Отже, біофізичні критерії та вимоги екологічно збалансованого землекористування мають стати пріоритетними у приватизаційних процесах приватизації землі.

Необхідність зміщення пріоритетів екологічної політики, що спрямована не на збільшення екологічних платежів, а на попередження некоректних рішень у сфері природокористування посилюється негативними тенденціями скорочення інвестиційної діяльності в перехідній економіці держави. Питома вага інвестицій у валовому внутрішньому продукті зменшилась з 17,2 % у 1992 р. до 13,3 % в 1998 р. Обсяги державних бюджетних інвестицій скоротились у 12 разів, помітно зросли обсяги незавершеного будівництва, що створює поле для зниження економічної відповідальності суб'єктів господарювання у сфері природокористуванні. У 1998 р. вперше за останні роки вдалося досягнути приросту внутрішніх інвестицій, однак ця тенденція, на жаль, не була закріплена в 1999 р. Загалом, аналіз структури та динаміки капітальних вкладень по галузях економіки свідчить про негативні тенденції їх скорочення у галузях природокористування. Якщо в

1996 р. обсяг капітальних вкладень в ці галузі становив 1007 млн.грн., або 8 % від загального обсягу капітальних вкладень в економіку України, то в 1998 р. він становив лише 640 млн.грн., або 5 %. Зниження частки національних заощаджень у структурі ВВП України не дає підстав для оптимізму на майбутнє.

Фінансування інвестиційних проектів, спрямованих на екологічно стійкий розвиток національної економіки, – це не лише внутрішній пріоритет нашої держави. Тому вони не повинні фінансуватись лише за рахунок традиційних позик, отриманих на світових фінансових ринках. Ці умови позик, що передбачають великі % ставки слід переглянути. Україна повинна поставити перед світовим співтовариством свої умови щодо створення тут екологічно збалансованої економіки. Адже очевидною є нерівність багатих і бідних країн щодо використання природного капіталу планети. Однак в умовах зростання дефіциту природного капіталу, особливо мінеральних ресурсів, загрози глобальної екологічної катастрофи багаті країни не завжди усвідомлюють те, що вони стають щораз більше залежними від країн, що розвиваються. Наприклад, США імпортують з країн третього світу 80 % паливних ресурсів, 26 % промислових товарів, 25 % засобів виробництва і 53 % споживчих товарів. Тому справедливою є, на нашу думку, теза в програмі розвитку ООН про те, що “вперше в історії людства світ близький до того, щоб створити єдину, об’єднану глобальну систему” [4].

Однак, слід зазначити, що ця залежність не пов’язана лише з імпортними операціями. Країни Третього світу є цінним потенційним ринком для розвинутих країн. Однак Україна, що знаходиться в географічному центрі Європи має також значний вплив на інші європейські держави щодо збереження стійкості і оздоровлення довкілля. Так збережене біорізноманіття Українських Карпат створює сприятливі передумови для екологічної стабільності в країнах Центральної та Західної Європи. Цей чинник повинен бути врахований в стратегічних програмах екологічно збалансованого розвитку європейських держав. Не можна забувати, що зростаючий протекціонізм Першого світу призвів у 1980 р. до

різкого зниження експортного потенціалу і доходів країн, що розвиваються. Відповідно до доповіді ООН 1992 р. "Human Development Report" втрати країн Третього світу через перешкоди на шляху до ринку з боку держав Першого світу, були в 1990 р. в 2,5 раза більші ніж обсяг отриманої від них допомоги [284]. Якщо до цього додати втрати, пов'язані з труднощами доступу на ринки капіталу і робочої сили, то загальний обсяг втрат становитиме біля 500 млрд. доларів США [4].

Втрати країн, що розвиваються в результаті введення торгових бар'єрів збільшуються через поширену практику субсидування сільського господарства у розвинутих країнах. У цих умовах товарні надлишки нерідко викидаються на світові ринки за демпінговими цінами. Така недобросовісна практика послаблює позиції виробників сільськогосподарської продукції з країн Третього світу на різних ринках. Збільшення субсидій країнам, що розвиваються для їхнього сільського господарства забезпечило б скорочення бідності і втрат у НПС.

Крім того, необхідність спрямувати великі кошти на обслуговування зовнішнього боргу різко знижує можливості країн Третього світу фінансувати програми оздоровлення довкілля. Тому, на нашу думку, щоб Україна реально змогла здійснити реформи, спрямовані на реалізацію концепції сталого розвитку, потрібно їй списати зовнішні борги. Така практика вже відома у світі. Взаємовигідною операцією міг би стати залік частини зовнішнього боргу в обмін на природоохоронні заходи. Такі операції називаються свопами і практикуються в західних державах для зменшення заборгованості бідних африканських і латиноамериканських країн та збереження вологих тропічних лісів.

Приватні іноземні екологічні організації (наприклад, "Рейнфорест Альянс" і "Нейчур Консервансі") купують на фінансових ринках борги країн, що розвиваються зі скидкою, наприклад, на 30 % номіналу. Цей борг обмінюється на урядові облігації країни-боржника у місцевій валюті за повним номіналом. У результаті такої свопової операції збільшується на 230 % фонд екологічної організації, а доходи від цих цінних паперів можуть бути

використані на догляд за лісом та іншими ресурсами НПС. У цьому випадку країна, що розвивається знижує рівень своєї зовнішньої заборгованості, а вклад іноземного донора в декілька разів перевищує його фінансові витрати, причому він має гарантії про цільове використання допомоги. У 1991 р. обсяг таких свопів досягнув 98 млн. доларів [4]. У них брали участь 10 країн, у тому числі Еквадор, Мексика, Гана, Філіппіни тощо. Слід зазначити, що свопи – “борг в обмін на природоохоронні проекти” – є дуже ефективним інструментом боротьби зі знищенням різних видів природного капіталу і повинні впроваджуватися в практику господарювання України.

Крім того, суттєвим негативним чинником сучасного інвестиційного поля кредитних установ нашої держави є жорсткі монетарні обмеження. В останні роки спостерігається значне зниження реальної пропозиції коштів, яка випереджує скорочення ВВП. Це суттєво стримує кредитну діяльність, за рахунок якої в стабільних умовах розвитку економіки може забезпечуватись 2/3 усіх сукупних внутрішніх інвестицій. Якщо частка кредитів у ВВП у країнах з розвинутою ринковою економікою становить до 200 %, то в Україні в 1998 р. вона становила лише 8,5 % [60; 4]. Така ситуація не дає підстав для екологічно збалансованого розвитку національної економіки. Водночас треба усвідомити, що зарубіжні інвестиції не можуть розв'язати наших внутрішніх соціоекологічних проблем. Вони не є також повноцінним стимулом трансформаційних процесів в економіці, оскільки їх не турбують екологічні і соціальні проблеми України.

Отже, можна констатувати, що ноосферний імператив, запропонований нашим співвітчизником В.Вернадським, повинен стати визначальним у процесі формування якісно нового типу екологічно збалансованої національної економіки в Україні. Він передбачає попередження виникнення екологічних проблем та пошук нових ніш ресурсозбереження шляхом здійснення екологічно збалансованого природокористування.

7.3.2. Державна екологічна політика та напрями її розвитку

Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблено відповідно до статті 16 Конституції України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – на збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Формування засад державної екологічної політики та її розвиток в Україні відбувалися з урахуванням соціально-економічної ситуації в державі та реального стану народногосподарського комплексу, який все ще знаходився в глибокій кризі. Тривалий час економіка України централізовано будувалася з величезними структурними диспропорціями. Неefективна економічна система створювала умови для нераціонального використання ресурсів та надмірного споживання енергії, не визнавала вартості природних ресурсів, не заохочувала до їх збереження та заощадливого використання й була орієнтована лише на виробництво та валові показники. Диспропорції в розміщенні продуктивних сил протягом тривалого часу за умов командно-адміністративної системи призвели до того, що рівень техногенного навантаження на природне середовище в Україні донині перевищує аналогічний показник розвинутих держав у 4-5 разів. У промисловому секторі значна доля належить хімічним, металургійним та гірничодобувним підприємствам. Використання у багатьох випадках застарілих технологій та обладнання, вкрай висока концентрація потенційно небезпечних об'єктів в окремих регіонах, велике спрацювання технічних фондів підприємств зумовлюють значну ймовірність виникнення великих аварій і катастроф з непередбачуваними для довкілля наслідками. Економіка України щорічно втрачає до 10% валового внутрішнього продукту (ВВП) у вигляді зменшення продуктивності основних фондів, нераціонального використання природних і людських ресурсів. Ресурсоемність кінцевого національного продукту в середньому втричі перевищує світовий рівень.

Така ситуація потребує адекватного комплексного підходу.

До 1998 р. основними напрямами розв'язання природоохоронних проблем в Україні були [4; 239д]:

- ⇒ *формування механізму плати за використання природних ресурсів;*
- ⇒ *інтеграція екологічної політики в стратегію соціально-економічних реформ;*
- ⇒ *розробка природоохоронних програм та проектів у пріоритетних напрямках;*
- ⇒ *створення умов і можливостей для розширення внутрішнього та зовнішнього інвестування в природоохоронну галузь.*

У 1998 р. на підставі аналізу причин, що призвели до складної екологічної ситуації в Україні, за переходу до ринкової економіки та глибокої економічної кризи було практично завершено формування основ сучасної екологічної політики, яка відповідає внутрішнім потребам і знаходиться в руслі загальноєвропейського природоохоронного процесу. Головні засади державної екологічної політики закріплено відповідними статтями Конституції України (1996), низкою прийнятих протягом 1991-98-х рр. законів України й відображено в програмному документі “*Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*”, ухваленому Постановою Верховної Ради України (№ 188/98-ВР від 5 березня 1998 р.). У цьому документі на державному рівні проголошено довгострокову стратегію розв'язання екологічних проблем у системній сукупності та взаємопогодженості цілей, завдань.

Державна політика у сфері екологічної безпеки, як і в будь-якій іншій сфері повинна базуватися на стабільній системі законодавства, актів, нормативів, але ця система, особливо у перехідний період повинна бути еластичною, тобто вміти швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, вміти пристосовуватися до змін занадто складного середовища. І це є дуже ефективним засобом подолання екологічної кризи та забезпечення природоохоронної функції держави. Основні напрями втілюватимуться за допомогою системи екологічного права. Правовий механізм має надати

основним напрямом чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Вивчення, аналіз та узагальнення практики застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища передбачається здійснювати у двох напрямках:

- 1) складання і затвердження екологічних нормативів природокористування (стосовно надр, ґрунтів, води, повітря, рослинності тощо);
- 2) складання і затвердження комплексу еколого-економічних параметрів державного контролю за станом довкілля та діяльністю.

Державне регулювання у цій сфері не може існувати без ефективно системи нагляду за станом середовища, тобто без системи постійно діючого моніторингу. Екологічний моніторинг довкілля є сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформатизації і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування. Створення і функціонування Державної системи екологічного моніторингу довкілля повинно сприяти здійсненню державної екологічної політики, яка передбачає [269-272]:

- екологічно раціональне використання природного та соціально-економічного потенціалу держави, збереження сприятливого середовища життєдіяльності суспільства;
- соціально-екологічне та економічно раціональне вирішення проблем, які виникають в результаті забруднення довкілля, небезпечних природних явищ, техногенних аварій та катастроф;
- розвиток міжнародного співробітництва щодо збереження біорізноманіття природи, охорони озонового шару атмосфери, запобігання антропогенній зміні клімату, захисту лісів і

лісовідновлення, транскордонного забруднення довкілля, відновлення природного стану Дніпра, Дунаю, Чорного і Азовського морів.

Основні пріоритети охорони навколишнього середовища

Сьогодні необхідно чітко визначити пріоритетні напрями екологічно збалансованого розвитку НЕ з метою відпрацювання реалістичних, ефективних та економічно вигідних рішень. З цією метою, виходячи з реального екологічного стану території України, необхідно враховувати такі основні критерії і чинники:

- ✦ погіршення здоров'я людей через значну забрудненість довкілля;
- ✦ втрати, що призводять до зниження продуктивності народного господарства, зумовлені збитками або руйнуванням фізичного капіталу і природних ресурсів;
- ✦ погіршення стану або загроза завдати непоправної шкоди біологічному та ландшафтному різноманіттю і, зокрема лукам, пасовищам, озерам, водоймам, річкам, землям, лісовим, прибережним і морським екосистемам, гірським районам;
- ✦ еколого-економічну ефективність природоохоронних заходів. До основних пріоритетів охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів належать:
  - 1) гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
  - 2) поліпшення екологічного стану басейнів рік України та якості питної води;
  - 3) стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;
  - 4) будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;
  - 5) запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення їх екологічного стану;
  - 6) формування збалансованої системи природокоористування та адекватна структурна перебудова виробничого потенціалу економіки, екологізація технологій у промисловості, енергетиці,

будівництва, сільському господарстві, на транспорті; збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, заповідна справа.

Для досягнення цього передбачається вирішення таких завдань:

- ⇒ зменшення до мінімуму рівня радіаційного забруднення;
- ⇒ захист повітряного басейну від забруднення, насамперед, у великих містах і промислових центрах;
- ⇒ підвищення стійкості та екологічних функцій лісів;
- ⇒ знешкодження, утилізація та захоронення промислових та побутових відходів;
- ⇒ запобігання забрудненню морських і внутрішніх вод, зменшення та припинення скиду забруднених стічних вод у водні об'єкти, захист підземних вод від забруднення;
- ⇒ збереження та відродження малих річок, здійснення управління водними ресурсами на основі басейнового принципу;
- ⇒ завершення створення державної системи моніторингу навколишнього природного середовища;
- ⇒ створення системи прогнозування, запобігання та оперативних дій у разі надзвичайних ситуацій природного і природно-техногенного походження;
- ⇒ забезпечення екологічного супроводу процесу конверсії військово-промислового комплексу;
- ⇒ здійснення заходів щодо екологічного контролю за діяльністю Збройних Сил України;
- ⇒ розробка механізмів реалізації схем природокористування;
- ⇒ впровадження дієвих економічних складових впливу на систему природокористування;
- ⇒ створення системи екологічної освіти, виховання та інформування.

7.3.3. Організаційно-правові засади формування ЕЗЕ в Україні

Державна політика у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки реалізується через окремі міждержавні, державні, галузеві, регіональні та місцеві програми, які спрямовуються на втілення визначених

пріоритетів це, зокрема, регіональні та локальні програми екологічно збалансованого розвитку. В Україні завершено розробку проекту Концепції сталого розвитку України (проект погоджено з центральними органами виконавчої влади та подано до Кабінету Міністрів України у квітні 1999 р.). Концепція формує політичне підґрунтя для гармонійного поєднання стратегії держави у вирішенні економічних, екологічних і соціальних проблем у процесі соціально-економічного реформування суспільства. Екологічна політика базується на застосуванні еколого-економічних інструментів у регулюванні природокористування (зокрема, на системі плати за використання природних ресурсів та забруднення довкілля) і передбачає створення та вдосконалення системи екологічної безпеки (ефективні заходи, що запобігають забрудненню довкілля, виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечують ядерну та радіаційну безпеку, зберігають біологічне й ландшафтне різноманіття. Ця політика реалізується шляхом розробки та впровадження окремих національних, цільових державних, регіональних, місцевих, об'єктних програм і проектів за напрямками, які визнані пріоритетними. На даний час розроблені й впроваджуються:

- ✦ *Національна програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні (постанова ВРУ від 22.IX.1994 № 177/94-ВР);*
- ✦ *Державна програма поводження з радіоактивними відходами (постанова КМУ від 29.IX.1996 № 480);*
- ✦ *Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води (постанова ВРУ від 27.II.1997 № 123/97-ВР);*
- ✦ *Концепція збереження біологічного різноманіття України (постанова КМУ № 439 від 12.V.1997);*
- ✦ *Державна програма використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 р. (постанова КМУ від 28.VI.1997 № 668);*
- ✦ *Концепція охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів (постанова КМУ від 10.VII.1998 № 1057).*

Екологічні пріоритети знайшли також відображення в розроблених протягом 1998 р. стратегічних державних програмах: Програмі діяльності Кабінету Міністрів України на 1998-99 рр., Програмі структурної перебудови економіки України на період 1999-2003 рр., Державній програмі соціального і економічного розвитку на 1998 р. та 1999 р. (розділ “Природні ресурси та навколишнє середовище”) і, нарешті, в проекті *Програми соціально-економічного розвитку до 2010 р. “Україна – 2010”*. Першочергові заходи, що випливають з цих програм, включено до планів економічного і соціального розвитку областей та регіонів. З регіональних програм варто відзначити *Програму державної підтримки комплексного розвитку м. Львів на 1998-2002 рр.*, *Державну програму соціально-економічного розвитку м. Києва на період до 2010 р.*, *Державну програму соціально-економічного розвитку Донецької області на 1998-2010 рр.*, *Концепцію реформування економіки Херсонської області та ін.* [269-272].

З огляду на те, що саме місцевий (обласний, міський) рівень є рівнем реалізації конкретних заходів, основні зусилля з реалізації національної екологічної політики визнано необхідним сконцентрувати на регіональному та місцевому рівнях. Саме тому розпорядженням Кабінету Міністрів України щодо реалізації “Основних напрямів державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” (від 17 серпня 1998 р. № 671-р) визначено подальші кроки впровадження екологічної політики, здійснення якої передбачено такими напрямами:

- розробка та впровадження місцевих планів дій з охорони навколишнього природного середовища (контрольний термін Кабінету Міністрів України – 30 червня 1999 р.);
- розвиток та впровадження механізмів реалізації регіональної (місцевої) екологічної політики;
- максимальна інтеграція екологічної політики в стратегію обласних (місцевих) планів соціально-економічних реформ;
- розвиток взаємодії з місцевою владою та іншими зацікавленими сторонами.

Вже з перших законотворчих кроків суверенної України визначено основи забезпечення екологічних прав людини. Важливим актом нової держави став Закон України *“Про охорону навколишнього природного середовища”* від 25 червня 1991 р. Даний закон не лише проголошує, але й передбачає систему гарантій екологічної безпеки людини, вносить певну упорядкованість в систему управління в галузі природокористування. Він закріплює право громадян України на безпечне для життя навколишнє середовище. Це невід’ємне право людини реалізується шляхом участі в обговоренні проектів законодавчих актів та інших рішень у галузі охорони навколишнього середовища; участі в розробці та здійсненні заходів щодо охорони природного середовища, раціонального використання природних ресурсів; об’єднання в громадські природоохоронні організації; отримання повної і достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища.

Закон надає громадянам України право звертатися до суду з позовом до підприємств, установ і організацій щодо відшкодування шкоди, заподіяної здоров’ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє середовище. Він зобов’язує державні органи надавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності та враховувати їхні пропозиції в цій галузі.

Згідно з цим Законом громадяни України мають не лише права, але й обов’язки щодо збереження природи, раціонального використання її природних багатств, дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища. В Законі встановлені принципи охорони навколишнього природного середовища, перш за все – пріоритетність вимог екологічної безпеки.

Закон закріплює екологічні права та обов’язки громадян України:

- ⇒ право на безпечне для життя і здоров’я навколишнє природне середовище;
- ⇒ участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення та реконструкції об’єктів, які можуть негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища;
- ⇒ участь у проведенні громадської екологічної експертизи;

- ⇒ одержання повної достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;
- ⇒ право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Громадяни України зобов'язані:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства, здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, екологічних нормативів;
- не порушувати екологічні права та законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне природокористування;
- компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Закон визначає повноваження Верховної та місцевих Рад народних депутатів, органів управління (Кабінету Міністрів України, виконавчих і розпорядчих органів місцевих Рад народних депутатів) в галузі охорони навколишнього природного середовища. Спеціально уповноваженим органом управління в цій галузі є Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки (Мінекобезпеки України), створене в 1995 р.

Закон надає широкі повноваження громадським об'єднанням, зокрема:

- ⇒ брати участь у проведенні спеціально уповноваженими органами в галузі охорони навколишнього природного середовища перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;
- ⇒ проводити громадську екологічну експертизу і обнародувати її результати;
- ⇒ одержувати інформацію про стан навколишнього природного середовища і джерела його забруднення;
- ⇒ виступати з ініціативою проведення республіканського та місцевих референдумів з питань охорони навколишнього природного середовища;

⇒ подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення екологічного законодавства.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” визначає поняття екологічної безпеки та заходи щодо її забезпечення, екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію підприємств та інших об’єктів, про застосування мінеральних добрив, засобів захисту рослин, токсичних хімічних речовин; передбачає заходи щодо охорони навколишнього природного середовища від шкідливого біологічного впливу, шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення, від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами.

У законі наводиться поняття зон надзвичайних екологічних ситуацій (екологічної катастрофи, підвищеної екологічної небезпеки). Встановлена дисциплінарна, адміністративна, цивільна і кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення [272].

Основними з них є:

- ⇒ *порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;*
- ⇒ *порушення норм екологічної безпеки;*
- ⇒ *порушення вимог законодавства при проведенні екологічної експертизи;*
- ⇒ *допущення наднормативних, аварійних, залтових викидів і скидів у навколишнє природне середовище;*
- ⇒ *самовільне використання природних ресурсів, перевищення лімітів та порушення інших вимог використання природних ресурсів;*
- ⇒ *невжиття заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;*
- ⇒ *порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, захороненні хімічних, токсичних та радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших відходів;*

⇒ відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, джерела його забруднення та інше.

Важливим є розділ про екологічну експертизу. Законодавчо закріплена її обов'язковість. Позитивний висновок державної екологічної експертизи є підставою для відкриття фінансування за всіма проектами і програмами, реалізація яких без такого позитивного висновку забороняється. Крім державної, Закон передбачає інші форми екологічної експертизи – громадську, наукову, які проводяться незалежно від державної. Державні стандарти в галузі охорони навколишнього середовища проголошуються обов'язковими. Визначена система екологічних нормативів: гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому середовищі, гранично допустимі й тимчасово узгоджені викиди і скиди забруднюючих речовин; гранично допустимі рівні шуму, електромагнітного випромінювання та інших шкідливих впливів, а також норми і правила радіаційної безпеки; норми і правила природокористування, які встановлюються і вводяться в дію Міністерством охорони здоров'я та Мінекобезпеки України.

Закон передбачає, що в Україні громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо).

Природні ресурси поділяються на загальнодержавні та місцеві. До загальнодержавних природних ресурсів віднесено територіальні води, природні ресурси континентального шельфу та економічної (морської) зони і поверхневі води, що розташовані або використовуються на території більш ніж однієї області; лісові ресурси; види рослин і тварин, занесені до Червоної книги України; природні ресурси в межах об'єктів природно-заповідного фонду республіканського значення; корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законом передбачено, що Україна приєднується до всіх видів міжнародного співробітництва у галузі охорони природи та раціо-

нального використання природних ресурсів, яке здійснюється шляхом укладання договорів, угод, а також участі в природоохоронній діяльності ООН, інших урядових і неурядових організацій.

Земельний кодекс України, прийнятий 13 березня 1992 р., регулює охорону і раціональне використання земель. У цьому кодексі встановлено три форми власності на землю: державна, колективна і приватна. Право на одержання земельної ділянки у приватну власність за плату або безоплатно мають громадяни України. Земельні ділянки можуть надаватись в постійне або тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди.

Земельний Кодекс встановив переважне надання земель для потреб сільського господарства з метою забезпечення раціонального використання родючих земель.

Охорона цінних і продуктивних земель (ріллі, ділянок зайнятих багаторічними насадженнями, земель природоохоронного, рекреаційного призначення, курортів тощо) досягається встановленням особливого порядку їх вилучення для державних і громадських потреб. Вилучення особливо цінних продуктивних земель, земель науково-дослідних сільськогосподарських установ, заповідників, національних, дендрологічних, меморіальних парків, поховань та археологічних пам'яток не допускається.

З метою охорони земель Земельний Кодекс встановлює обов'язки власників земельних ділянок та землекористувачів:

- ⇒ використовувати землю ефективно і відповідно до цільового призначення;
- ⇒ підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної обстановки внаслідок своєї господарської діяльності;
- ⇒ здійснювати захист земель від водної та вітрової ерозії, забруднення та інших процесів руйнування, для збереження і підвищення родючості землі.

При розміщенні, проектуванні, будівництві та введенні в дію нових та реконструйованих об'єктів і споруд повинно передбачатися додержання екологічних вимог щодо охорони земель.

У разі порушення вимог земельного законодавства (самовільного зайняття земельних ділянок, псування, забруднення земель, невиконання вимог природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництва та введення в експлуатацію об'єктів, котрі негативно впливають на стан земель та інших) настає адміністративна, кримінальна або цивільна (відшкодування заподіяної шкоди) відповідальність згідно із законодавством України.

Водний кодекс Української РСР (1992 р.) забезпечує правову охорону вод від забруднення, засмічення і виснаження та регулює порядок їх використання.

Водний кодекс встановлює пріоритет питного і побутового водокористування. З метою охорони вод, які використовуються для питних і побутових, курортних, лікувальних і оздоровчих потреб, встановлюються округи та зони санітарної охорони із суворим режимом використання, а також водоохоронні зони лісів.

У Водному кодексі закріплені обов'язки водокористувачів щодо раціонального використання водних об'єктів, економного використання води, відновлення і покращання якості вод. Власники засобів водного транспорту, лісосплавні організації повинні не допускати забруднення і засмічення вод внаслідок втрати масел, хімічних речовин і нафтопродуктів, деревини.

Сільськогосподарські підприємства повинні попереджувати забруднення вод мінеральними добривами і отрутохімікатами. У Водному кодексі встановлено кримінальну або адміністративну відповідальність за порушення водного законодавства (самовільне захоплення водних об'єктів, забруднення і засмічення вод, безгосподарне використання вод, введення в експлуатацію підприємств та інших об'єктів без споруд, які попереджують забруднення і засмічення вод та ін.), а також передбачено відшкодування збитків, які заподіяні порушенням водного законодавства.

Лісовий кодекс України, прийнятий 21 січня 1994 р., регулює відносини з охорони і відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей та підвищення їх продуктивності, раціонального

використання лісів з метою задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах.

У Лісовому кодексі визначені основні завдання, вимоги і зміст організації лісового господарства, критерії поділу лісів на дві групи за їх екологічним і господарським значенням; встановлені порядок та види загального і спеціального використання лісових ресурсів, права і обов'язки лісокористувачів; порядок охорони і захисту лісів; плата за використання ресурсів, економічне стимулювання охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів.

Відповідальність (дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову, або кримінальну) за порушення лісового господарства несуть особи, винні в:

- ⇒ незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;
- ⇒ порушенні вимог пожежної безпеки в лісах, знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або необережного поводження з вогнем, внаслідок забруднення лісу хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами та іншими видами шкідливого впливу;
- ⇒ порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо визначення лісового господарства;
- ⇒ знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу тощо.

Кодекс України про надра, прийнятий 24 липня 1994 р., регулює гірничі відносини з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб суспільства у мінеральній сировині, охорони надр, гарантування безпеки людей, майна, навколишнього природного середовища при користуванні надрами.

Кодекс визначає поняття про надра, порядок і види користування надрами, основні вимоги в галузі охорони надр. Такими вимогами, зокрема, є:

- ⇒ забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр;

- ⇨ додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування;
- ⇨ раціональне вилучення і використання корисних копалин і наявних у них компонентів;
- ⇨ недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;
- ⇨ охорони родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку тощо.

В *Кодексі про надра* встановлений перелік правопорушень законодавства про надра, які тягнуть за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно з законодавством України:

- самовільне користування надрами;
- порушення норм, правил і вимог щодо проведення робіт з геологічного вивчення надр;
- вибіркове вироблення багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних витрат корисних копалин;
- наднормативні витрати і пошкодження якості корисних копалин при їх добуванні;
- пошкодження родовищ корисних копалин;
- невиконання правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами тощо.

Закон України "*Про охорону атмосферного повітря*", прийнятий 16 жовтня 1991 р., спрямований на збереження нормального стану атмосферного повітря, його відновлення і поліпшення для забезпечення екологічної безпеки людини, а також відвернення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

Закон встановлює екологічні нормативи в галузі охорони атмосферного повітря, екологічної безпеки атмосферного повітря (гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин в атмосферному повітрі, гранично допустимих викидів забруднюючих

речовин для кожного стаціонарного та пересувного джерела викиду).

Підприємства, установи, організації, діяльність котрих пов'язана зі шкідливим впливом на атмосферне повітря, повинні вживати заходів щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зниження шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів, здійснювати контроль за обсягом та складом забруднюючих речовин, забезпечувати безперебійну та ефективну роботу очисного обладнання.

Закон регулює діяльність, що впливає на погоду і клімат. Підприємства повинні скорочувати і в подальшому повністю припиняти виробництво і використання речовин, які шкідливо впливають на озоновий шар або можуть призвести до негативних змін клімату. Закон встановлює вимоги щодо охорони атмосферного повітря при видобуванні корисних копалин, при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних та інших препаратів; при розміщенні і розвитку міст та інших населених пунктів; при погодженні місць забудови, проектів будівництва і реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають на стан атмосферного повітря.

У Законі встановлено перелік порушень законодавства про охорону атмосферного повітря:

- ⇒ порушення прав громадян на екологічно безпечний стан атмосферного повітря;
- ⇒ перевищення лімітів та нормативів гранично допустимих викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, гранично допустимих рівнів шкідливого впливу на атмосферу повітря фізичних і біологічних факторів;
- ⇒ здійснення незаконної діяльності, яка негативно впливає на погоду і клімат;
- ⇒ невиконання розпоряджень і приписів, які здійснюють контроль за станом атмосферного повітря тощо.

Особи, винні у порушенні законодавства про охорону атмосферного повітря, несуть адміністративну чи кримінальну відповідальність, а також повинні відшкодувати збитки, заподіяні внаслідок правопорушень.

Закон України “Про природно-заповідний фонд України”, прийнятий 16 червня 1992 р., визначає правові основи організації, охорони і використання природно-заповідного фонду, відтворення його природних комплексів і об’єктів. До природно-заповідного фонду належать природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, парки – пам’ятки садово-паркового мистецтва.

Реалізація Концепції сталого (екологічно збалансованого) розвитку в Україні забезпечується за допомогою цілеспрямованої політики, яка включає державний, регіональний та місцеві рівні вирішення відповідних питань, правові, фінансові та організаційні засоби [23д].

На державному рівні, з метою послідовної реалізації основних принципів сталого розвитку, створюється Національна комісія сталого розвитку України, яка забезпечує формування основ Національної політики сталого розвитку та здійснює координацію діяльності міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, міжнародних, та громадських організацій. Склад Ради та її чисельність затверджується Президентом України.

- Державний протекціонізм щодо сталого розвитку передбачає:
- ☞ *переважно державне регулювання процесу сталого розвитку, максимальне використання власних можливостей економіки держави, особливо її природосировинних ресурсів, виробничого, науково-технічного та інтелектуального потенціалу;*
  - ☞ *врахування конкретної ситуації, в якій буде здійснюватись процес сталого розвитку, визначення пріоритетів і включення їх до плану на кожний рік відповідно до фінансових можливостей держави;*
  - ☞ *посилення державного впливу з ринковими формами управління, стимулювання якісних змін шляхом позачергового фінансування, кредитування, матеріально-технічного та валютного забезпечення, надання економічних пільг пріоритетам сталого розвитку;*

↳ запровадження спеціального моніторингу сталого розвитку, головним завданням якого є збір, вивчення і підготовка інформації для аналізу показників, які визначають якість життя, природних ресурсів, виробництво і використання всіх небезпечних речовин, що застосовуються в практиці, а також стан господарства, довкілля, в тому числі – екосистем і територій, що охороняються.

На сьогодні в Україні вже впроваджено в практику господарювання інтегральні індикатори сталого розвитку, які відповідають міжнародним стандартам (табл. 7.3.2).

Таблиця 7.3.2

Інтегровані індикатори сталого розвитку України, які гармонізовані з головними індикаторами ОЕСР [272d]

Категорія	Показники посилення стану навколишнього природного середовища	Показники стану	Показники реагування
Економічні: 1) Національна політика та міжнародна кооперація	<ul style="list-style-type: none"> • ВВП (на душу населення), грн. • Промислова продукція (у % до ВДВ) • Сільськогосподарська продукція (у % до ВДВ) • Кінцеві споживчі витрати у домашніх господарств (у % до ВДВ) • Експорт товарів та послуг (у % до ВДВ) • Імпорт товарів та послуг (у % до ВДВ) • Питома вага сировини і матеріалів у загальному обсязі експорту, % 	<ul style="list-style-type: none"> • частка промислових продуктів у загальному товарному експорті, % 	<ul style="list-style-type: none"> • Витрати на охорону навколишнього середовища, % ВВП % до загальних видатків • Витрати на контроль та зменшення забруднення % ВВП • Витрати на соціальний захист населення (у % до загальної суми видатків) • Витрати на соціальний захист (у % до ВВП)
2) Зміни структури споживання	<ul style="list-style-type: none"> • Наявність паливних ресурсів, нафт. екв • Загальне споживання 	<ul style="list-style-type: none"> • Загальна енергомісткість ВВП, • кг н.е/ грн. • кг у ц/грн. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ефективність споживання ресурсів, кг, т, куб.м на 1000 грн.

продовження таблиці 7.3.2

Категорія	Показники посилення стану навколишнього природного середовища	Показники стану	Показники реагування
Соціальні: 1) Демографічна динаміка людського розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • загальний щорічний приріст (скорочення) населення, % • населення віком 60р. і старіше, % • очікувана тривалість життя при народженні (років) • рівень грамотності населення, % 	<ul style="list-style-type: none"> • загальна чисельність населення, тис. чол. • Густота населення, чол./км² • зареєстроване безробіття (у % до працездатного населення) • сальдо міграції населення міського • сільського 	<ul style="list-style-type: none"> • Населення, яке пов'язане з біологічними або хімічними очисними спорудами, %. • з переробкою побутових відходів, %
2) Охорона здоров'я населення	<ul style="list-style-type: none"> • Чисельність населення, яке проживає в екологічно небезпечних умовах, млн. чол. • Материнська смертність (на 100000 живонароджених) • Смерті від захворювань системи кровообігу (у % до всіх випадків) • Смерті від новоутворень (у % до всіх випадків) 	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення якісною питною водою, % • споживання алкогольних виробів (літрів на душу населення) • споживання тютюнових виробів (кг на дорослого) 	<ul style="list-style-type: none"> • Загальні національні витрати на охорону здоров'я, % ВВП • державні витрати на охорону здоров'я (у % до всіх державних витрат)
3) Освіта	<ul style="list-style-type: none"> • Сукупна частка учнів 		<ul style="list-style-type: none"> • загальні витрати на вищу освіту (у % до загальних витрат та освіти) • державні витрати на освіту (у % до ВВП) • державні витрати на науку (у % до ВВП)

Категорія	Показники посилення стану навколишнього природного середовища	Показники стану	Показники реагування
4) Підтримка екологічного стану людських поселень	<ul style="list-style-type: none"> • Міське населення (% від усього) • Щорічний приріст (скорочення) міського населення 	<ul style="list-style-type: none"> • Вплив на населення (%): • забрудненого повітря • шуму • забрудненої питної води • Питома вага обладнаної 	<ul style="list-style-type: none"> • озеленення населених міст, % • економічні, фінансові та регуляторні інструменти
Екологічні: 1) Захист якості та запасів світової води	<ul style="list-style-type: none"> • щорічний забір підземних вод, % доступного обсягу • щорічний забір поверхневих вод, % доступного обсягу • річне споживання питної води на душу населення, куб.м • водомісткість промисловості, куб.м в розрахунку на одиницю промислового ВВП • водомісткість ВВП, куб.м/грн. 	<ul style="list-style-type: none"> • потенційні ресурси річкових вод, куб.км • балансові запаси місцевого стоку, куб.км • запаси підземних вод, млрд. куб.м • біохімічні потреби кисню свіжої води, БПК5 (200 C) • водозабезпечення місцевим, тис. куб.м/ рік: на 1 чол. км² 	<ul style="list-style-type: none"> • очистка стічних вод, % • ціни на воду та водоспоживання для очистки побутових відходів • частка безповоротного водоспоживання в сб'ємі використаної води, % • безповоротні втрати води в промисловості, % сб'єму відтворювальної води
2) Захист морів та прибережних зон від забруднення	<ul style="list-style-type: none"> • скид нафтопродуктів у прибережні води, т • надходження азоту та фосфору у прибережні води, т/рік загального азоту, фосфору 	<ul style="list-style-type: none"> • середньорічний вилів морських організмів, т • співвідношення середньорічного виліву морських організмів до максимального середньорічного виліву, % 	<ul style="list-style-type: none"> • регуляція запасів (виліву)

продовження таблиці 7.3.2

Категорія	Показники посилення стану навколишнього природного середовища	Показники стану	Показники реагування
3) Інтегральний підхід до планування та управління земельними ресурсами	<ul style="list-style-type: none"> • загальна площа земель (суші), тис. га • з них: залучено у цільове використання, тис. га • сільськогосподарські угіддя, % загальної площі • забудовані землі, % загальної площі • земельні промисловості, % • землі рекреаційного, курортного, природоохоронного призначення та історико-культурної спадщини, % • землі природно-зеленої фонду, % загальної площі • землемісткість сільського господарства, тис.га/одиницю сільськогосподарського ВВП 	<ul style="list-style-type: none"> • площа деградованих та порушене них земель, % загальної площі • площа радіоактивно-забруднених земель, тис. га • з них реабілітовано, тис. га 	<ul style="list-style-type: none"> • реформування земельних відносин – розподіл земельного фонду за формами власності, %: • держання • власність недержавних сільськогосподарських підприємств • приватна • реабілітовані землі, %
4) Управління чутливими екосистемами: боротьба з опустелюванням та засухами	<ul style="list-style-type: none"> • населення, яке мешкає у регіонах з посушливим кліматом, % • площі земельні з недостатнім зволоженням, % загальної площі 	<ul style="list-style-type: none"> • середньомісячна кількість опадів у регіонах з посушливим кліматом, мм 	<ul style="list-style-type: none"> •
5) Розвиток гірських територій	<ul style="list-style-type: none"> • населення, яке мешкає у гірських регіонах, % • територія гірських (передгірних) регіонів, % загальної площі України 	<ul style="list-style-type: none"> • площі небезпечних зон у гірських і передгірських регіонах, % площі гірських регіонів • площа деградованих земель, % площі гірських регіонів 	<ul style="list-style-type: none"> • лісозахисність земель, % площі гірських регіонів

продовження таблиці 7.3.2

Категорія	Показники посилення стану навколишнього природного середовища	Показники стану	Показники реагування
б) Екологічна безпека сільського господарства	<ul style="list-style-type: none"> • використання пестицидів, кг/ с/г угідь • внесення мінеральних добрив, кг діючої речовини на 1 га с/г угідь • зрошувані землі, % площі ріллі 	<ul style="list-style-type: none"> • площі орних земель на душу населення, га • площа засолених, перезволожених та заболочених земель, % с/г угідь • землі з кислими ґрунтами 	<ul style="list-style-type: none"> • витрати на захисні та відтворювальні заходи, % ВВП

Запитання для самоконтролю

1. Основні загрози екологічній безпеці держави.
2. Цілі та основні завдання посилення екологічного добробуту населення в Україні.
3. Законодавство України про забезпечення екологічного добробуту та безпеки населення.
4. Екологічна ситуація в національній економіці та проблеми формування екологічно збалансованої економіки.
5. Основні завдання на шляху реалізації Концепції сталого (збалансованого) розвитку в національній економіці.
6. Екологічна політика та механізми її реалізації.
7. Напрями зниження природо-місткості економіки: просторово-галузевий контекст.
8. Організаційно-управлінські засади формування екологічно збалансованої економіки.
9. Регіональні особливості реалізації моделі екологічно збалансованої економіки: сутність цільових програм.
10. Макроекономічне регулювання та забезпечення реалізації моделі екологічно збалансованої економіки через формування державних цільових програм.

Додатки

Основні макроекономічні показники за січень-квітень 2007 року

Зростаючим відсотком у % до відповідного періоду попереднього року	Реальний ВВП	↑	7,9%
	Обсяг промислового виробництва	↑	12,5%
	Валова продукція сільського господарства	↑	3,4%
	Інвестиції в основний капітал (січень-березень)	↑	32,2%
	Експорт товарів та послуг (січень-березень)	↑	27,7%
	Імпорт товарів та послуг (січень-березень)	↑	31,8%
	Оборот роздрівної торгівлі	↑	25,9%
	Реальний намічений дохід населення (січень-березень)	↑	12,1%
	Реальна заробітна плата	↑	11,5%
	квітень у % до грудня попереднього року	Індекс цін виробників промислової продукції	↑
Індекс споживчих цін		↑	1,3%

Валовий внутрішній продукт

Темп зростання реального ВВП, %

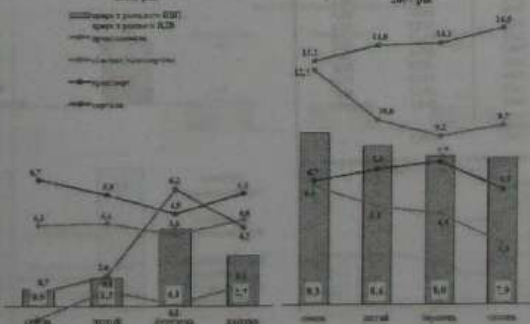
Рік	До відповідного року	До 1990 року
1991	91,5	91,5
1992	90,1	82,5
1993	85,8	70,6
1994	77,1	54,4
1995	87,8	47,8
1996	90,6	43,8
1997	87,9	41,7
1998	88,1	40,8
1999	99,8	40,8
2000	100,9	45,2
2001	108,2	47,2
2002	105,7	48,7
2003	109,8	54,4
2004	112,1	61,8
2005	102,7	62,7
2006	107,1	67,1
Грудень-квітень 2007 року	107,9	7

До відповідного періоду попереднього року (у відсотках відсотком)

Незмодований ВВП за січень-квітень 2007 року склав 101 млрд грн.

Приріст, зменшення (-) до відповідного періоду відповідного року (паритетними відсотком), %

Зміни споживчих цін та цін виробників

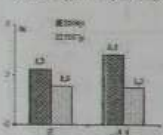
Зміни споживчих цін

(приміє до грудня попереднього року, %)

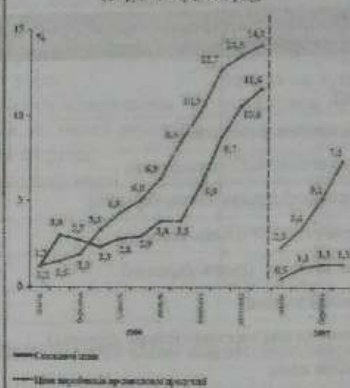
2001	6,3
2002	-0,6
2003	5,2
2004	12,3
2005	10,3
2006	11,6
середнь-квітень 2007	1,3

Зміни споживчих цін

(середньоквартальні зміни до грудня попереднього року, %)

(до грудня попереднього року)

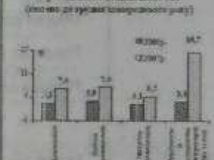
Зміни цін виробників

промислової продукції

(приміє до грудня попереднього року, %)

2001	6,9
2002	5,7
2003	11,1
2004	24,1
2005	9,5
2006	14,1
середнь-квітень 2007	7,3

Зміни цін виробників промислової продукції за основними видами промислових діяльностей (середньоквартальні зміни до грудня попереднього року, %)

Промислове виробництво

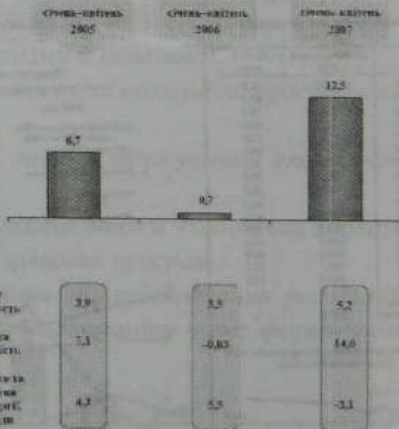
Індекс цінностей, %

рік	До попереднього року	
	До попереднього року	До 1990 року
1991	95,2	95,2
1992	83,6	89,1
1993	82,0	82,0
1994	72,7	59,6
1995	83,0	52,4
1996	84,9	49,7
1997	89,7	49,6
1998	99,0	49,1
1999	104,0	51,1
2000	119,2	57,8
2001	114,7	66,9
2002	107,0	76,6
2003	115,8	81,5
2004	112,5	92,0
2005	103,1	84,9
2006	106,2	100,3
середнь-квітень 2007	112,5	x

До відомішого зросту показується тенденція

Прірієт, змінення (-) до відповідного періоду попереднього року, %

Промислове виробництво

Темп зростання до попереднього року, %

Рік	Загальна виробництво	Промислове виробництво	Виробництво сукупованих і розподілених груп товарів
2001	103,3	117,2	102,6
2002	103,2	108,9	101,1
2003	105,5	118,2	104,7
2004	104,1	114,9	99,9
2005	104,4	103,0	102,8
2006	105,8	106,3	104,7
Грудень-листопад 2007	102,2	104,6	97,0

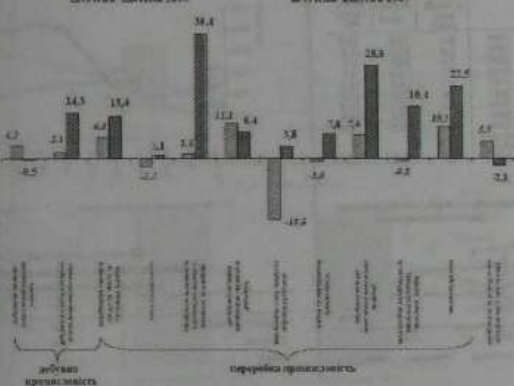
Структура реалізованої промислової продукції у 2006 році, %

Приріт, зменшення (-) до відповідного періоду попереднього року за видами діяльності, %

Грудень-листопад 2006

Грудень-листопад 2007

Виробництво продукції сільськогосподарства

Темп зростання, %

Рік	До відповідного періоду попереднього року	До 1996 року
1991	86,5	86,4
1992	81,7	79,4
1993	101,5	80,7
1994	83,5	67,4
1995	86,4	64,5
1996	80,5	58,5
1997	88,2	57,7
1998	99,4	52,1
1999	55,1	46,4
2000	109,5	53,2
2001	119,2	56,2
2002	161,2	59,1
2003	89,0	52,5
2004	119,7	61,4
2005	89,3	43,1
2006	108,4	61,7
Грудень-листопад 2007	103,4	x

До відповідного періоду попереднього року (за відповідним періодом)

Обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції у фактичній ціні за грудень-листопад 2007 року склав 11,8 млрд грн. (грудень-листопад 2006 року - 11,0 млрд грн.)

Приріт, зменшення (-) до відповідного періоду попереднього року, %

Грудень-листопад 2006

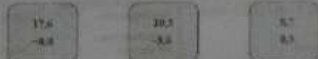
Грудень-листопад 2007

Грудень-листопад 2007

За видами господарств

Сільськогосподарське господарство
Господарство населення

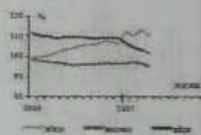

Виробництво продукції сільського господарства

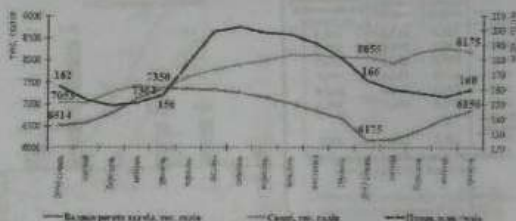
Виробництво основних видів продукції тваринництва

Рік	М'ясо (у живій масі), тис. т	Молоко, тис. л	Яйця, млрд. шт.
1990	6,4	24,5	16,3
1995	3,6	17,2	9,4
2000	2,6	12,7	8,5
2001	2,3	13,4	9,7
2002	2,5	14,1	11,3
2003	2,6	13,7	11,5
2004	2,4	13,7	12,0
2005	2,4	13,7	13,0
2006	2,6	13,3	14,2
середньорічний 2007	0,9	3,2	4,0

До відсоткового періоду попереднього року (дорівнює 100%)

Погодів'я основних видів худоби та птиці (на початок місяця)

Пріорит. напрямки (-) виробництва основних видів продукції тваринництва за середнь-квартальним відсотковим періодом попереднього року, %

	2005	2006	2007
М'ясо (у живій масі)	-6,6	1,8	13,2
Молоко	1,0	-3,8	-4,4
Яйця	6,9	9,0	1,7

Виробництво продукції сільського господарства

Валовий збір, млн. т

	2000	2004	2005	2006
Зернові культури ¹	34,5	41,5	38,0	34,3
Цукрові буряки (фабричні)	13,2	16,6	15,5	22,4
Соняшник	5,5	8,3	4,7	5,3
Картопля	19,3	20,8	19,5	19,5
Овочі	5,3	7,9	7,3	6,3

Урожайність, ц з 1 га

	2000	2004	2005	2006
Зернові культури ¹	18,4	20,3	20,0	20,7
Цукрові буряки (фабричні)	17,7	23,6	20,2	20,7
Соняшник	11,2	8,9	12,8	13,8
Картопля	23,6	23,6	23,6	23,6
Овочі	11,3	14,7	17,1	17,4

¹ У величезній кількості.

Станом на 3 травня 2007 року зріз культури пшениці на площі 11,8 млн.га, з них у сільськогосподарських підприємствах – на 7,7 млн.га (65,3%), у господарствах населення – на 4,1 млн.га (34,7%)

Пріорит. напрямки (-) площ постійних культур (до відповідної ліній попереднього року), %

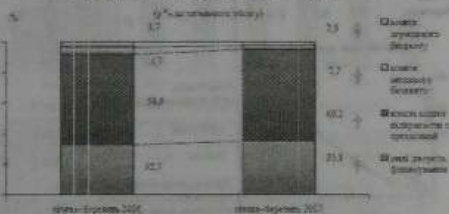
Інвестиції в основний капітал

Тензи зростання, %

Рік	До попереднього року	До 1990 року
1991	92,9	82,9
1992	43,1	39,5
1993	89,6	72,5
1994	77,2	46,7
1995	71,5	29,1
1996	78,0	22,7
1997	91,2	26,7
1998	106,1	21,9
1999	106,4	22,9
2000	114,4	25,2
2001	128,8	36,4
2002	106,9	33,2
2003	111,2	43,5
2004	128,8	62,7
2005	101,9	56,5
2006	118,0	67,6
стандартно-березень 2007	132,2	x

Пріорит
до мінімізації ризику портфельного ризику, %

Структура інвестицій за джерелом фінансування

Прямі іноземні інвестиції²

Пріорит прямих інвестицій

Рік	Мільярди США	У % до мінімізованого ризику портфельного ризику
1995	413,4	85,5
1996	511,3	136,9
1997	629,4	115,5
1998	747,8	131,4
1999	471,1	83,3
2000	582,2	125,8
2001	690,7	134,7
2002	918,6	134,7
2003	1322,6	144,3
2004	2252,6	178,3
2005	7843,1	548,2
2006	4265,9	54,8
стандартно-березень 2007	647,1	91,8

Прямі інвестиції на одну особу

Рік	Долари США, середньозважені за осіб (млн дол)
2000	78,7
2001	94,1
2002	114,0
2003	142,8
2004	191,4
2005	208,9
2006	454,6
стандартно-березень 2007	481,3

Пріорит прямих інвестицій за стандартно-березень 2007 року
серед 847,3 мільярдів США (горіш - 922,5 мільярдів)

США Обсяг прямих інвестицій, здійснених іноземними інвесторами в Україні

Станом березня 2007 року обсяг прямих інвестицій у % до мінімізованого ризику портфельного ризику

Найбільші країни-інвестори на 1 квітня 2007 року

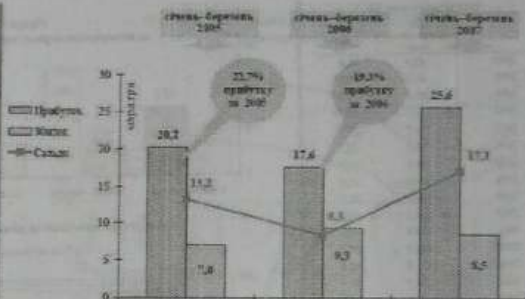
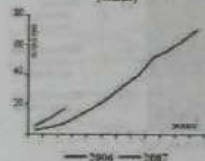
Нідерланди - 8698,1 мільярдів (75,4%),
Кіпр - 3236,0 мільярдів (14,8%), Австрія - 1782,3 мільярдів (7,9%)² У 2007 році дані за період з березня до квітня показують обсяг прямих інвестицій, зроблених на підставі даних НБУ та ФІДБ (дані ризику іноземних інвесторів у період з березня по квітень 2007 року, не включаючи у статистичний обсяг іноземні активи).

Фінансові результати діяльності підприємств

(всі значення в мільярдах гривень)

Рік	в мільярдах гривень		
	Прибуток	Збиток	Сальдо
2001	39,8	21,1	18,7
2002	37,4	22,8	14,6
2003	45,8	16,2	29,6
2004	73,7	29,1	44,6
2005	89,2	24,8	64,4
2006	91,1	20,9	70,2
середньозначущий показник	15,9	5,1	10,8
середньозначущий показник березня	25,6	8,5	17,1

Фінансові результати (сальдо)

Темп зростання до відповідного періоду, %

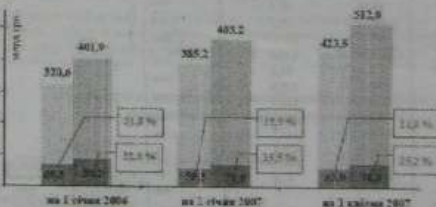
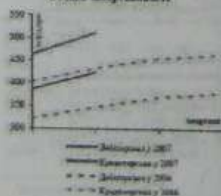
Показник	2004	2006	2007
прибуток	126,7	87,3	145,7
збиток	125,2	132,0	91,7
Питома вага збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	43,1	42,0	38,5

Поточна дебіторська та кредиторська зборгованість підприємств

Темп зростання до відповідного періоду, %

На початок періоду	Дебіторська	Кредиторська
2001	106,8	112,7
2002	118,9	106,3
2003	102,8	107,1
2004	114,5	113,9
2005	113,8	114,4
2006	102,5	101,7
середньозначущий показник	118,2	115,3
середньозначущий показник березня	109,9	110,5

Обсяги зборгованості

Відсоток зростання до відповідного періоду, %

Структура зборгованості на 1 квітень 2007, %

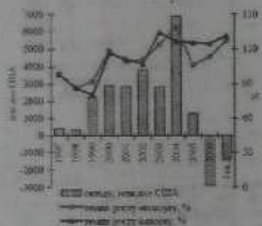
всі підприємства на території України
+ ОБ (включаючи підприємств із зовнішньої торгівлі)
+ МП (включаючи СМД)

Показник	дебіторська	кредиторська
всі підприємства	93,4	90,8
ОБ	6,6	10,2
МП	3,3	2,8

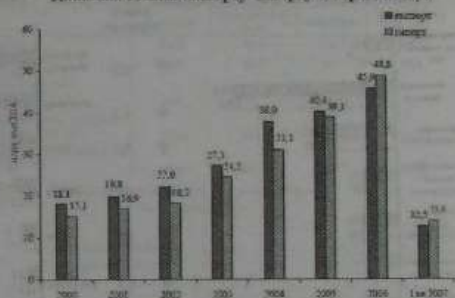
Зовнішня торгівля

Темп росту обсягів торгівлі
товарами і послугами
за попереднім і періоду, %

Рік	Темп росту обсягів торгівлі		Склад, міль. дол. США
	експорт	імпорт	
1997	89,1	99,6	424,0
1998	86,8	84,8	398,7
1999	92,3	85,2	2294,2
2000	119,8	116,9	2872,1
2001	106,7	112,0	2996,5
2002	111,1	107,4	3844,9
2003	124,1	124,7	2934,7
2004	139,8	129,9	8918,6
2005	196,7	125,8	1371,9
2006	113,7	124,8	-2354,5
1 кв. 2007	127,7	131,8	-1488,8

Динаміка обсягів експорту-імпорту товарів і послуг

Темп приросту обсягів торгівлі товарами і послугами
за попереднім і періоду, %

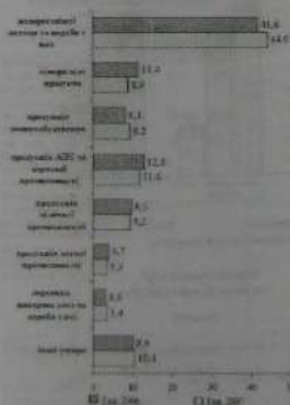
експорт	-18,8	+9,7	-11,1	+24,1	+39,8	+6,3	-13,7	-27,7
імпорт	+16,9	+13,9	+7,4	+34,7	+26,9	+25,8	+24,8	+31,8

Цілова вага обсягів товарів у загальному обсязі, %

експорт	90,7	82,1	81,8	84,4	86,0	84,8	83,8	85,6
імпорт	92,4	93,2	83,4	84,0	85,4	92,5	92,4	83,1

Структура експорту товарів

Товарна структура

Зміна в структурі

Географічна диверсифікація

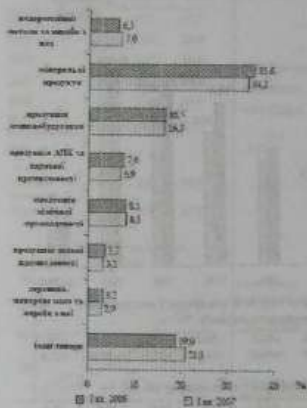

Зміна в структурі

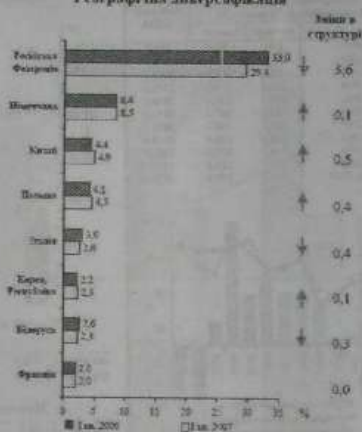

Структура імпорту товарів

Товарна структура

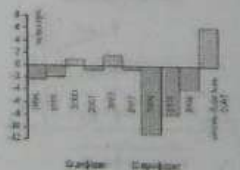

Географічна диверсифікація

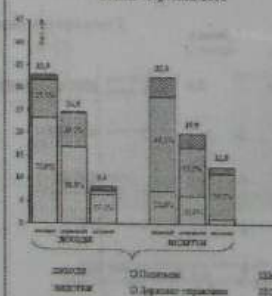

Зведений бюджет

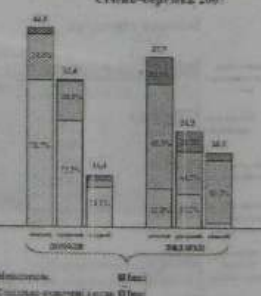
Рік	Доходи	Витрати	Дифіцит (-) / профіцит (+)
1996	20,0	21,2	-1,2
1998	32,9	34,8	-1,9
2000	46,1	48,1	-2,0
2001	64,9	62,5	2,4
2002	42,9	46,2	-3,3
2003	75,2	74,9	0,3
2004	81,2	102,5	-21,3
2005	136,2	142,8	-6,6
2006	171,2	175,9	-4,7
середнє березня 2007	44,0	37,7	6,3

Січень-березень 2006

Січень-березень 2007

Співвідношення зведеного бюджету до ВВП, %

	Січень-березень 2006	Січень-березень 2007
Доходи	31,2	31,3
Витрати	30,8	28,5
Дифіцит (-) / профіцит (+)	0,4	2,8

Співвідношення зведеного бюджету до ВВП, %

Доходи	Витрати		
Податки	↑ 28,5	Державні гарантії	↑ 17,8
Несподівані	↑ 2,1	Соціальна структура	↑ 11,2

Грошово-кредитна база

Темп зростання обсягів кредиту та депозитів банків, % до відповідних показників, % до відповідних показників

Рік	Кредити	Депозити
1997	133,8	123,6
1998	121,6	136,2
1999	132,3	146,6
2000	162,0	194,1
2001	142,8	137,0
2002	148,2	148,9
2003	161,4	163,4
2004	156,4	134,6
2005	281,8	166,0
2006	171,8	138,8

Прокентні ставки банків (середньомісячні ставки в річному обчисленні, %)

Станом на 01.03.2006

Станом на 01.03.2007

	млрд грн	% до початку року	млрд грн	% до початку року
Грошова маса	191,5	99,6	261,3	106,1
Грошова база	70,8	92,5	92,7	95,4
Обсяги ставок НБУ (за січень період), %	2,8	x	3,5	x
Депозити суб'єктів господарювання та фізичних осіб	133,1	106,3	187,1	141,7
Виплати банків за позачасовими кредитами	149,8	104,4	258,7	174,5

Кредитування банками економіки України за видами валют

Ринок праці

Економічна активність населення працездатного віку (в середньому за рік)

	2005	2006
Забезпеченість, тис. осіб	10207	10032
Різна економіка, у %	65,4	67,8
Безробітні в економіці (за методикою МРОТ), тис. осіб	549	1214
Безробітний безробітний, тис. осіб	402	285
Різна безробіття (за методикою МРОТ), у %	7,8	7,4
Різна зареєстрованого безробіття, у % до економічно активного населення працездатного віку	4,4	5,8
Економічно активне населення, тис. осіб	1410	8410

Плант і програмні заходи з розвитку економіки України (в середньому за рік)

■ Число працівників підприємств, організацій та установ
 ■ Число працівників підприємств, організацій та установ (за методикою МРОТ)

Різна безробіття за методикою МРОТ за 2006 рік

в Україні	8,9%
в Україні (за Єврозоною)	7,3%

Кількість зареєстрованих безробітних на мільйон осіб

в Україні	106	134
в Єврозоні	5,3	3,8

Середній розмір зарплати на безробітного у відсотках до середньої зарплати в економіці

в Україні	117	281
-----------	-----	-----

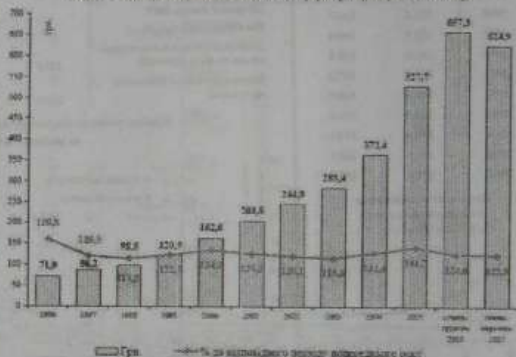
Доходи населення

Середньомісячний номінальний дохід у розрахунку на 1 особу

Рік	Грн.	% до відповідного періоду попереднього року
1996	71,9	159,3
1997	96,2	133,8
1998	98,5	114,3
1999	120,9	122,7
2000	182,6	154,5
2001	263,3	144,2
2002	244,5	120,1
2003	283,4	115,8
2004	372,4	131,4
2005	521,7	141,7
січень-грудень 2006	657,3	124,8
січень-березень 2007	624,9	122,8

Найвищий дохід за січень-березень 2007 року склав 624,9 млрд.грн., що на 22,4% більше, ніж у січень-березень 2006 року

Середньомісячний номінальний дохід у розрахунку на 1 особу

Доходи населення

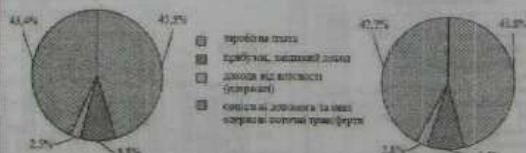
Темпи зростання реального повного доходу населення, %

Рік	До відповідного періоду попереднього року	До 1991 року
1992	75,3	79,3
1993	96,1	42,3
1994	78,4	33,2
1995	108,3	35,9
1996	87,8	31,2
1997	182,7	32,4
1998	182,4	33,2
1999	99,3	32,9
2000	184,3	34,3
2001	328,0	37,7
2002	113,0	44,5
2003	109,1	48,8
2004	139,8	58,1
2005	123,9	72,0
січень-грудень 2006	113,4	61,8
січень-березень 2007	111,1	x

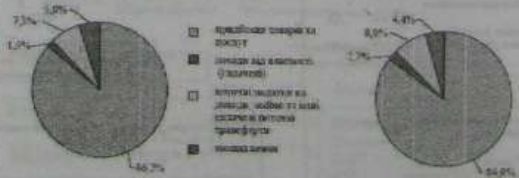
Січень-березень 2006

Січень-березень 2007

Структура доходів

Структура витрат із зможливістю

Заробітна плата

Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата

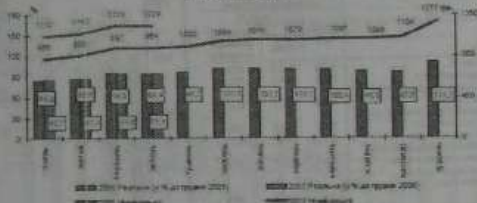
Рік	У % до відповідного періоду попереднього року		
	номінальна		реальна
	загалом	включаючи	включаючи
2003	102	122,8	119,3
2004	99,0	127,3	127,8
2005	90,6	134,7	120,3
2006	104,1	128,2	116,3
2007	117,6	125,9	111,9

2007 рік

Мінімум по заробітній платі квітень - червень - 420 грн.

Максимальний мінімум по заробітній платі квітень - червень - 361 грн.

Динаміка номінальної та реальної заробітної плати

Розподіл працівників за рівнем номінальної заробітної плати у березні

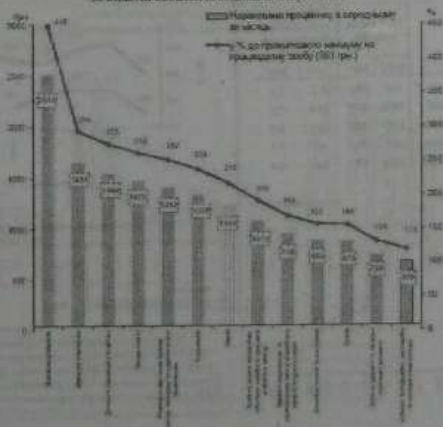

Заробітна плата

Заробітна плата постійних працівників за видами економічної діяльності за квітень 2007 року

Вид діяльності	Паритетно-приведені та середні за місяць		
	квітень, грн.	у % до	
		квітень 2006р.	середнього рівня по економіці
Усього	1224	124,4	100,3
Сільське господарство, лісове господарство та тваринництво	6,0	120,2	94,7
Промисловість	1472	131,2	125,3
Будівництво	1217	129,8	100,2
Торгівля, готельно-ресторанний, побутовий обслуговування та інформаційно-комунікаційний сектор	1070	120,9	99,1
Державне управління	982	127,9	72,3
Державне управління за окремими видами економічної діяльності	1344	118,2	126,1
Державне управління промисловість	1419	121,7	138,3
Державне управління будівництво	2458	129,9	202,4
Державне управління торгівля, готельно-ресторанний, побутовий обслуговування та інформаційно-комунікаційний сектор	1314	94,2	109,9
Державне управління державне управління	2314	124,2	201,4
Операції з нерухомістю, фінансові операції, операції з інформаційно-комунікаційним сектором	1413	129,7	115,4
Операції з торгівлею	1075	106,3	116,4
Операції з операціями з нерухомістю, операції з фінансовими операціями та операціями з інформаційно-комунікаційним сектором	775	118,2	80,9
Некласифіковані	948	118,2	77,4

Заробітна плата постійних працівників за видами економічної діяльності у квітні

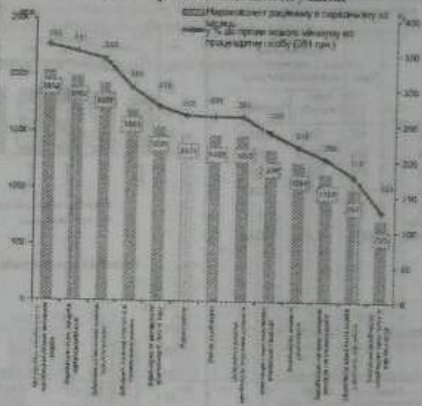

Заробітня плата

Заробітня плата штатних працівників за видами економічної діяльності за квітень 2007 року

	Нараховано працівникам у середньому за місяць		
	квітень 2007р.	квітень 2006р.	у % до середнього рівня за відповідний період за попередні роки
Промисловість	1475	131,3	120,5
Додаток промисловість до державних підприємств - науковий персонал	2827	154,6	151,7
Керівники підприємств, підприємств і організацій, підприємств і організацій - науковий персонал	1926	125,3	137,1
Промисловість	2492	173,1	138,2
Науковий персонал	1472	132,7	172,1
Підприємства промисловості, виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, підприємств виробництва, виробництва скла, цукру та борошна і борошномельних підприємств та виробництво виробів з порцеляни, кераміки і скла	722	127,6	59,1
Виробництво енергетичних виробів, виробництво металургійних підприємств	977	124,0	41,4
Виробництво металургійних підприємств, виробництво скла, продукція машинобудівництва	1463	121,0	116,5
Виробництво машин, обладнання, транспортних засобів	2682	125,2	181,0
Виробництво металургійних підприємств, виробництво скла, кераміки і керамічних виробів	1465	124,0	139,6
Виробництво машин, обладнання, транспортних засобів	5330	127,3	109,1
Виробництво металургійних підприємств та виробництво скла, кераміки і керамічних виробів	2032	141,6	163,9
Виробництво кераміки і керамічних виробів	1751	132,1	130,3
Виробництво цукру і борошна, кондитерських, сирів, масла	1546	136,4	125,8

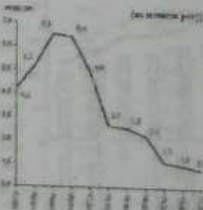
Заробітня плата штатних працівників за видами економічної діяльності у квітні

Заробітня плата

Забезпеченість у валюті заробітньої плати

	На 1 мільярд дол. грн.		у % до фонду валютних грошей відповідного місяця	
	2006	2007	2006	2007
Середнє	460	496	8,2	5,4
Листопад	1073	895	10,5	7,0
Березень	1029	939	10,1	6,8
Квітень	397	391	8,7	6,1
Травень	1019	836	8,0	5,8

Динаміка суми заборгованості з виплати заробітньої плати

Структура заборгованості з виплати заробітньої плати за видами підприємств на 1 травня 2007 року

млн грн.	Усього	У разі зміни			
		економічно активні	виробничі підприємства	невиробничі підприємства	
825	100,0	531	64,4	196	23,8

Кількість проаналізованих підприємств, підприємств підприємств, інших економічних не включено до заробітньої плати, проаналізовано 2007 року підприємств, що вперше і на 1 травня становили 204,2 тис. осіб, що 1,3% загальної кількості працівників. Кількість і структура підприємств, що включено до заробітньої плати, що на 1,4% вище за відповідний період заробітньої плати у квітні.

Заробітна плата

Зайоробітність і величина заробітної плати за видами економічної діяльності на 1 грудня 2007 року

	Мил. грн.	1 грудня 2007р.	у % до	факт. показ. грудня	по сумі
Усього	377,9	103,3	5,8	100,0	
Сільське господарство, лісовництво та тваринництво	178,1	30,8	79,1	38,9	
Промисловість та будівництво	1,1	322,0	1,3	82,7	
Торгівля, ресторанний бізнес	2,4	83,1	28,2	0,3	
Транспорт	415,7	107,9	3,0	32,7	
Відпочинок	79,0	159,8	11,0	4,1	
Транспорт, роздрібна торгівля, побутові послуги та ремонт побутових машин	32,5	136,8	3,3	2,3	
Державна адміністрація, управління	7,8	104,2	2,0	0,2	
Діяльність підприємств не вказано	34,0	107,8	3,3	6,1	
Фінансова діяльність	2,2	79,1	0,3	0,1	
Сфера послуг, що включає інформаційні, культурні та розважальні послуги	65,4	103,8	7,0	1,6	
Друкарство, поліграфія	1,8	148,3	0,2	0,2	
Освіта	1,1	71,4	0,3	0,1	
Освітня діяльність та наукова дослідницька діяльність	2,8	116,8	0,3	0,3	
Здоров'я та соціальне забезпечення	15,8	117,8	4,0	3,8	

Проріст (зменшення) заборгованості із виплати заробітної плати

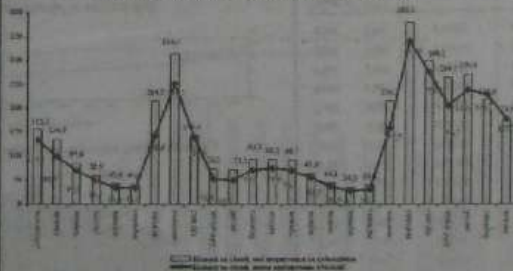
(% до 1 грудня 2007р.)

Сума непоплаченої заробітної плати протягом грудня 2007 року зменшилася на 45,8 мільярдів гривень, або на 10,9% за рахунок відшкодування протязності (на 22,1 мільярд грн.), збільшення заборгованості (на 6,7 мільярд грн.), зростання та зменшення (на 3,2 мільярд грн.) та встановлення (на 2,8 мільярд грн.).

Субсидії

Субсидії для відшкодування витрат на оплату життєво-необхідних послуг, тис. гривень

Загальна сума субсидій, призначених їм, на відшкодування витрат на оплату життєво-необхідних послуг у січні-листопаді 2007 року, становила 77,5 мільярдів гривень, що у порівнянні з роком попереднього виконавця 2006 року. Середній місячний призначений субсидій для відшкодування витрат на оплату життєво-необхідних послуг на лютий 2007 року збільшився порівняно з відповідним періодом минулого року на 4,3% (на 3,2 мільярд грн.).

Відсоток ваги сімей, які отримували субсидії для відшкодування витрат на оплату життєво-необхідних послуг, %

	2006	2007
всього	3,9	5,8
середній	3,7	6,5
найвищий	3,9	7,1

Термін заборгованості місцевих бюджетів за субсидіями через організації - надавачами послуг, місяців

	2006	2007
всього	8,3	9,8
середній	8,2	3,2
найвищий	-	3,3
найнищий	-	5,1

Забезпеченість житлом

Забезпеченість населення житлом у середньому на 1 кв.м, м² загальної площі

1990	17,0
1995	19,2
1996	19,7
1997	20,0
1998	20,2
2000	20,7
2001	21,0
2002	21,3
2003	21,6
2004	21,8
2005	22,0

Кількість сімей, які мають житлову площу в розпорядженні на одну особу вкритої санітарної норми (13,65 м²)

Рік	Кількість сімей, тис.	У % до загальної
1999	3207	40,5
2000	3362	41,3
2001	3290	41,0
2002	3259	40,2
2003	3267	40,1
2004	3290	40,2
2005	3454	42,5

Надання житла населенню

У 2005 році 582 тис. сімей, або 66,7% від загальної кількості державних, члени поліпшених сімей житлових умов 10 років і більше (у 1990 році відповідно 285 тис. сімей, або 11%).

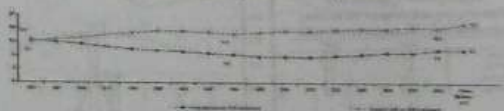
Населення

Кількість населення (включаючи роки)

Рік	Тис. осіб	% до попереднього року	% до 1990 року
1990	51293,5	100,0	100,0
1991	51544,4	100,2	100,2
1992	52056,8	100,2	100,4
1993	52243,1	100,4	100,8
1994	52111,4	99,8	100,5
1995	51726,4	99,3	99,8
1996	51291,1	99,2	99,8
1997	50813,4	99,1	99,0
1998	50370,8	99,1	97,7
1999	49913,1	99,1	96,5
2000	49429,8	99,0	95,4
2001	48922,7	99,0	94,4
2002	48457,3	99,0	93,3
2003	48003,5	99,1	92,8
2004	47522,4	99,2	91,9
2005	47201,6	99,3	91,2
2006	46929,5	99,3	90,5
2007	46645,0	99,4	90,0
1 квартал 2007	46779,6	99,8	90,8

Кількість населення на 1 квітень 2007 року становила 46559,6 тис. осіб (з початку року населення збільшилося на 36,4 тис. осіб)

Коефіцієнт народжуваності та смертності

Статеві-вікова піраміда населення України на початок 2007 року

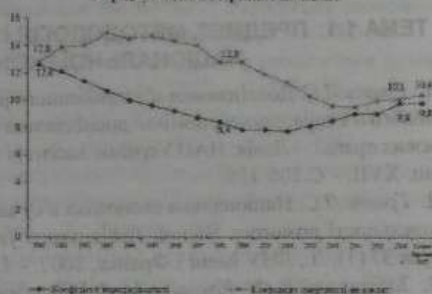

Населення

Народних дітей

Рік	Тис. осіб	% до загальної чисельності населення	На 1000 жінок
1990	657,1	85,1	12,6
1991	630,8	86,9	12,1
1992	596,6	86,5	11,4
1993	557,5	83,6	10,7
1994	521,8	83,3	10,0
1995	485,9	84,5	9,8
1996	467,2	84,8	9,7
1997	442,6	84,7	9,7
1998	419,2	84,7	9,4
1999	399,1	82,8	7,9
2000	385,1	85,2	7,9
2001	376,3	87,6	7,7
2002	380,7	103,8	8,1
2003	405,8	104,8	8,5
2004	427,2	104,8	9,0
2005	426,1	98,7	9,9
2006	440,4	106,4	9,8
Середнє-березень 2007	412,4	105,4	9,8

Вроджуваність і смертність немовлят

Рік	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Середнє-березень 2007
Усього народивших дітей	852	801	749	701	660	634	619	602	582	566	566	523	493	482	464	459	463	428
На 1000 народивших жінок	12,8	12,9	11,8	11,9	11,9	14,7	14,7	14,0	12,8	12,8	11,9	11,2	10,3	9,8	9,5	10,0	9,8	10,1

Населення

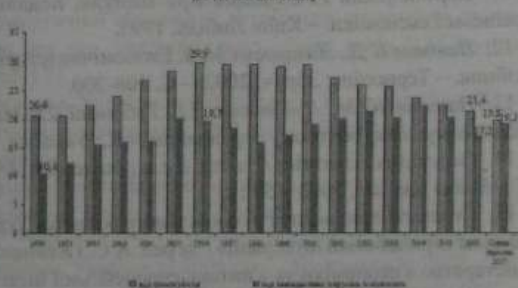
Середня очікувана тривалість життя при народженні

Рік	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Середнє-березень 2007
Жінки	78,7	78,8	81,5	81,7	81,9	82,2	82,3	82,4	82,1	82,2	82,3	82,4	82,5	82,6	82,7	82,8	82,9	83,0

Кількість померлих

Рік	Тис. осіб	% до загальної чисельності населення	Питома частка на 1000 осіб населення
1990	610,6	104,3	12,3
1991	670,8	106,4	12,9
1992	697,1	104,8	13,3
1993	741,7	109,4	14,7
1994	744,7	105,3	14,7
1995	781,6	105,6	15,4
1996	770,7	99,8	15,2
1997	714,2	87,3	14,9
1998	720,8	85,5	14,4
1999	730,2	102,7	14,9
2000	730,1	102,6	15,4
2001	744,6	98,4	15,9
2002	754,9	101,1	15,7
2003	765,9	103,8	16,0
2004	781,3	99,5	16,0
2005	781,9	103,7	16,4
2006	793,1	96,9	16,2
Середнє-березень 2007	792,4	86,6	15,4

Смертність від самоубиств та алкогольного отруєння (на 100 тис. населення)

Рекомендована література до вивчення курсу

Розділ 1. Теоретичні засади та чинники розвитку національної економіки

ТЕМА 1.1. ПРЕДМЕТ, МЕТОДОЛОГІЯ І ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. *Гринів Л.С.* Дослідження збалансованого розвитку економіки: нові наукові технології // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць). – Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2000. – Вип. XVII. – С.106-115.
2. *Гринів Л.С.* Національна економіка в сучасному світі: нові детермінанти та можливості розвитку. Вісник Львівського університету. Серія економічна. Випуск 37 (1), Л., ЛНУ імені І.Франка, 2007. – С.16-20.
3. *Заблоцький Б. Ф., Кокошко М. Ф., Смовженко Т. С.* Економіка України. – Львів: Львівський банківський коледж Національного банку України, 1997. – С. 8-16, 47-49, 83-125.
4. *Злутко С.* Вивчення економічної україніки – основа формування економістів-державотворців // Економіка України. 1999. – № 11. – С. 70-75.
5. Економіка України. Десять років реформ. – Львів, ЛНУ, 2001. – 495 с.
6. *Злутко С.* Економіка України. Текст лекцій. – Львів, 1995. – С. 4-19.
7. *Злутко С., Злутко Т.* Дослідження економіки України // Економіка України. – 1994. – № 6.
8. *Злутко С.* Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
9. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Дзеркало тижня. 1997. – № 2-3.
10. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування; Кер. проекту В. М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
11. *Коропецький Г. С.* Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. – Київ: Либідь, 1995.
12. *Лановик Б. Д., Лазарович М. В.* Економічна історія України і світу: Навч. посібник. – Тернопіль: Збруч, 2002. – С. 108-200.
13. *Пахомов Ю.М., Лук'яненко Д.Г., Губський Б.В.* Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. – К.: України, 1997. – 237с.
14. Перехідна економіка / За ред. д.е.н., академіка НАН України Гейця В.М. – К., «Вища школа», 2003 – 592 с.
15. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). «Шляхом європейської інтеграції» / За ред. А.С. Гальчинського і В.М. Гейця. К., Міністерство з економіки та з питань європейської інтеграції України, К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

ТЕМА 1.2. ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. *Балудянський М.* Про національне багатство // Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд. С.М.Злупко. – К.: Знання, 2007. – С. 86-96.
2. *Бачинський Ю.* Україна irredenta // Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд. С.М.Злупко. – К.: Знання, 2007. – С. 452-458.
3. *Бунге М.* Основи політичної економії // Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд. С.М.Злупко. – К.: Знання, 2007. – С. 123-138.
4. *Десницький С.* Юридичні роздуми про відміні поняття, що мають народи про власність маєтків у різних верствах співжиття // Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд. С. М. Злупко. – К.: Знання, 2007. – С. 59-66.
5. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – С. 221-264.
6. *Злупко С.* Економіка України. Текст лекцій. – Львів, 1995.
7. *Злупко С.* Іван Франко і економічна думка світу. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2006. – 413 с.
8. *Злупко С.М.* Економічна думка України (від давнини до сучасності): Навч. посібник. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І.Франка, 2000. – 496 с.
9. *Злупко С.М.* Історія економічної теорії: Підручник. – К.: Знання, 2005. – 719 с.
10. *Злупко С.М.* Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
11. *Злупко С.М., Радецький Й. І.* Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення. – Львів: 2001. С. 51-84.
12. Історія економічних учень: Підручник / За ред. Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко. – К.: КНЕУ, 1999. – 564 с.
13. *Піхно Д.* Основи політичної економії // Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд. наук. ред. пер., авт. вступ. розд. і біогр. довід. С.М.Злупко. – К.: Знання, 1998. – С. 168-177.
14. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році” // Економіст. 2004. – № 7. – С. 13-106, www.rada.gov.ua.
15. *Слуцький С.* До теорії збалансованого бюджету споживача // Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд. С.М.Злупко. – К.: Знання, 2007. – С. 485-498.
16. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – Консультант, 2005.
17. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: Консультант, 2006.
18. *Туган-Барановський М.* Основи політичної економії. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І.Франка, 2003. – 628 с.

19. Україна. Цілірозвитку тисячоліття // Соціально-економічний розвиток України. – www.me.gov.ua.
20. України син. Л., ЛНУ, –2006, 820 с.
21. *Гринів Л.С.* Економічна теорія природного капіталу: проблеми та перспективи // Вісник ЛНУ. Серія економічна. Випуск 32, Л., 2005. – С.18-24.

Розділ 2. Національна економіка та стратегія національної безпеки

ТЕМА 2.1. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ І СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. *Базилюк А. В., Коваленко С. О.* Тіньова економіка в Україні. – К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998. – 206 с.
2. *Біла С.* Тіньова економіка та її вплив на структурне трансформування українського виробництва // Економіка України. 2000. – № 10. – С. 54-62.
3. *Білорус О.* Глобалізація і національна стратегія України. К.: Просвіта, 2001. – 300 с.
4. *Верстюк С.* Корупція: визначення, причини появи, вплив на економіку // Економіка України. 2001. – № 3. – С. 66-74.
5. *Гальчинський А.* Україна: поступ у майбутнє. – К.: Основи, 1999. – 220 с.
6. *Гончарова В. О.* Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави. – Харків, 2001. – 194 с.
7. Глобальные трансформации и стратегии развития / Рук. авт. кол. О.Г. Белорус. – К., Ориане, 2000. – 424 с.
8. Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 28.11.2002 р. № 249-IV // Урядовий кур’єр. 2002. – № 231. – 11 грудня, www.rada.gov.ua.
9. *Долішній М.І., Злупко С.М., Злупко Т.С., Токарський Т.Б.* Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія, практика). – Львів, 1997. – С. 177-179.
10. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 р. № 995_029 // Офіційний вісник України. 1998. – № 13. – 16 квітня, www.rada.gov.ua.
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Голос України. 2001. – № 107. – 19 червня.
12. *Мандибура В.* “Тіньова” економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 135 с.
13. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми протидії легалізації (відмиванню) доходів, здобутих злочинним шляхом, на 2004 рік” від 16.01.2004 р. № 45 // Офіційний вісник України. 2004. – № 2. – Т. 1. – Ст. 62, www.rada.gov.ua.
14. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)” від

28.08.2001 р. № 1124 // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 157. – 1 вересня, www.rada.gov.ua.

15. *Турчинов О. В.* Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки. – К., 1996. – 199 с.

16. Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом" від 19.07.2001 р. № 532/2001 // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 135. – 31 липня, www.rada.gov.ua.

17. Указ Президента України "Про заходи щодо детінізації економіки України на 2002-2004 роки" від 05.03.2002 р. № 216/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 470, www.rada.gov.ua.

18. Указ Президента України "Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податки" від 31.03.2000 р. № 552/2000 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 4 квітня, www.rada.gov.ua.

19. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки). «Шляхом європейської інтеграції» / За ред. А.С. Гальчинського і В.М. Гейця. К., Міністерство з економіки та з питань європейської інтеграції України, К.: ІВД Держкомстату України, 2004. – 416 с.

ТЕМА 2.2. НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

1. *Бадрак О., Шостак Л.* Цілі та пріоритети сталого розвитку України // Економіка України. 2002. – № 10. – С. 30-37.

2. *Барановський В.* До Концепції переходу України на модель сталого розвитку // Економіка України. 2001. – № 7. – С. 78-84.

3. *Веклич О.* Врахування екологічного чинника в системі національних рахунків // Економіка України. 1997. – № 12. – С. 50-57.

4. *Веклич О. О.* Формування економічного механізму сталого розвитку України // Вісник Національної академії наук України. 2000. – № 2. – С. 11-14.

5. *Грабінський І.* Еколого-економічна система України: порівняльний аналіз. – Львів: Інтерек, 1997.

6. *Гришів Л.* Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.

7. *Гришів Л. С.* Макроекономічні проблеми сталого розвитку // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Щорічник наукових праць. – Львів: ІРД НАН України, 2000. – Вип. XX. – С. 41-48.

8. *Гришів Л. С.* Деякі підходи до формування концепції життєзберігаючої економіки. // Формування нової парадигми економічної теорії в Україні. Наук. зб. Спецвипуск VIII. - Львів: Інтерек, 2001. – С.547-552.

9. *Гришів Л. С.* Проблеми екологічного менеджменту в системі сталого розвитку рекреаційних територій Українських Карпат / Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 6(62). Львів, ІРД, 2006. – С.183-192.

10. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т економ. прогноз, Фенікс, 2003. – С. 71-154.
11. Злутко С. Економіка України: Текст лекцій. – Львів, 1995. – С. 89-104.
12. Козедубова К. С. Національне багатство і його структурні елементи // Економіка та підприємництво. – Вип. 6. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 32-36.
13. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки від 26.04.03 № 634 // Офіційний вісник України. 2003. – № 181. – Ст. 847, www.rada.gov.ua
14. Лукинов І. До питання про концепцію і модель сучасного економічного розвитку України // Економіка України. 2001. – № 6. – С. 4-10.
15. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. М. Климка. – К., 2000. – С. 93-96.
16. Панчишин С. Макроекономіка. Навч. посібник – К.: Либідь, 2002. – С. 51-97.
17. Пасхавер Д., Остапчук Ю. Національне багатство України і процес розширеного відтворення // Економіка України. 1992. – № 12.
18. Перепелиця В., Варфоломєєв О. Можливості вивчення динаміки реального ВВП в Україні // Економіка України. 2003. – № 9. – С. 29-34.
19. Проблеми і стратегія виконання Україною Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату / В.Я. Шевчук, І.В. Трофимова, О.М. Трофимчук та ін. – К.: УІНСІР, 2001. – 96 с.
20. Програма розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року від 07.04.2003 № 475 // Офіційний вісник України. 2003. – № 15. – Ст. 665, www.rada.gov.ua.
21. Статистика: Підручник / За наук. ред. д-ра ек. наук С. С. Герасименка. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 173-192, 193-210.
22. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2002.
23. Хлобистов Є. Фінансові механізми управління охороною довкілля та природокористуванням в Україні // Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблеми та шляхи вирішення. – К., 2003. – С. 115-131.

ТЕМА 2.3. НАЦІОНАЛЬНІ РАХУНКИ ТА ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ

1. Програма розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2003 р. №475 // Офіційний вісник України. 2003. – №15. – С. 665.
2. Указ Президента України «Про Стратегію економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції на 2004-2015 роки» // Урядовий кур'єр. 2004, 7 травня.
3. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих

на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки від 26.04.03 № 634 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 181. – Ст. 847, <http://www.rada.gov.ua>

4. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України. К.: Просвіта, 2001. – 300 с.

5. Гейць В.М. Нестабільність та економічне зростання // НАН України; Ін-т економічного прогнозування. – К., 2000. – 344 с.

6. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 240 с.

7. Гринів Л.С. Макроекономічні проблеми сталого розвитку // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск XX, НАН України, Л., ІРД, 2000. – С.406-413.

8. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Дзеркало тижня. – 1997. – №2-3.

9. Петровська М. Екологічний менеджмент. Л., ЛНУ імені І.Франка, 2006. – 186 с.

10. Методичні підходи до компонентної оцінки елементів національного багатства // РВПС України НАН України: Наук. керівн. Розробки Санаєв В.Г. – К., 1995. – 18 с.

11. Перехідна економіка / За ред. д.е.н., академіка НАН України Гейця В.М. К., «Вища школа», 2003 – 592 с.

12. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки). «Шляхом європейської інтеграції» / За ред. А.С. Гальчинського і В.М. Гейця. К., Міністерство з економіки та з питань європейської інтеграції України, К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

Розділ 3. Державні інституції та механізми регулювання національної економіки

ТЕМА 3.1. ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Закон України «Про державні цільові програми» // Урядовий кур'єр, 2004, 21 квітня.

2. Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2001 роки» // Урядовий кур'єр, 2000, 8 листопада та <http://www.rada.gov.ua>

3. Постанова Кабінету Міністрів України №621 від 26 квітня 2003 року «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту держбюджету».

4. Стратегія економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004 – 2015 рр. (схвалена Указом Президента України від 28.04.2004 №493/ 2004 р.

5. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України. – К.: Просвіта, 2001. – 300 с.
6. Гальчинський А., Гесь В., Кінах А., Семіноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.
7. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. – Луцьк: Настир'я, 2001. – 528 с.
8. Гладій М., Далишній М., Писаренко С., Янків М. Регіональний менеджмент та моніторинг. – Львів, 1998. – 67 с.
9. Глобальные трансформации и стратегии развития / Рук. авт. кол. О.Г. Белорус. – К., Ориане, 2000. – 424 с.
10. Государственное регулирование рыночной экономики: Учеб./ Под общ. ред. В. И. Кушлина. 2-е изд., дон. и перераб. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 832 с.
11. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 240 с.
12. Гринів Л.С. Концептуальні засади просторової парадигми екологічно збалансованої економіки // Регіональна економіка. 2001. – №4. – С.54-63.
13. Європейська хартія територіального устрою // Бюлетень ЄЕК ООН – Женева.
14. Михасюк І. Економічна безпека країни в умовах глобалізації. Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 46 с.
15. Михасюк І. Державне регулювання економіки в умовах глобалізації. Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 38 с.

ТЕМА 3.2. ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Закон України «Про державні цільові програми» // Урядовий кур'єр. 2004, 21 квітня.
2. Постанова Кабінету Міністрів України №621 від 26 квітня 2003 року «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту держбюджету».
3. Постанова Кабінету Міністрів України №1007 від 21 липня 2006 року «Про затвердження стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року»
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. №106 «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» <http://www.rada.gov.ua>
5. Програма інтеграції України до Європейського союзу в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки / Під ред. Шевчука В.Я. – К., 1999. – 16 с.
6. Указ Президента України «Про Стратегію економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції на 2004–2015 роки» // Урядовий кур'єр. 2004, 7 травня.

7. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29 липня 2002. – № 247 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку»
8. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки від 26.04.03 № 634 // Офіційний вісник України. 2003. – № 181. – Ст. 847, <http://w>
9. Стратегія економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004 – 2015 рр. (схвалена Указом Президента України від 28.04.2004 №493/ 2004 р.
10. Держава та економічне зростання (концепція державного регулювання відтворювальних процесів в економіці України) / НАН України. Ін-т екон. прогнозування; За ред. Б. Є. Кваснюка. – К., 2001. – 88 с.
11. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозування: Фенікс, 2003. – 1008 с.
12. Європейська хартія територіального устрою // Бюлетень ЄЕК ООН – Женева.
13. *Злупко С.М.* Перехідна економіка: сучасна Україна, К., «Знання», 2006. – 367 с.
14. *Кравців В., Гринів Л., Копач М., Кузик С.* Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Монографія, Л., ІРД, 1999. – 78 с.
15. Методичні підходи до компонентної оцінки елементів національного багатства // РВПС України НАН України: Наук. керівн. розробки Санаєв В.Г. – К., 1995. – 18 с.
16. Методичні рекомендації щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання – <http://www.rada.gov.ua>
17. *Михасюк І., Бочан І.* Державний менеджмент. Л-Жешув, НВФ «Українські технології», 2003. – 139 с.
18. Основні положення політики розвитку Європейського простору // Бюлетень ЄЕК ООН – Женева.
19. Прогнозирование и планирование экономики // Под. ред. В.И. Борисевича, Т.А. Кондуровой. – Минск: Экоперспектива, 2000. – С. 376.
20. Проект Закону України про Концепцію переходу України до сталого розвитку, реєстраційний №3234 від 25.04.2000, внесений Кабінетом Міністрів України/ http://oracle.rada.gov.ua/zweb/webproc_4_1?id=&pf3511=5962

Розділ 4. Структурні зміни в національній економіці та регіональна політика

ТЕМА 4.1. ПРОМИСЛОВІСТЬ І ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

1. *Амоша О.І., Братков Є.М., Рассуждай Л.М.* Ринки вугільної продукції в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення // Економіка промисловості. 2004.

– № 2. – С. 51-57.

2. *Амоша О.І., Гріньов В.Г., Вовченко А.Р.* Проблеми вибору концепції розвитку вугільної промисловості України // Економіка промисловості. – 2005. – № 2. – С. 32-38.

3. *Долгоруков Ю., Майорченко В., Гончаров Ю.* Економічний експеримент у металургії // Економіка України. – 2002. – № 1. – С. 20-24.

4. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця – К.: Ін-т екон. прогноз., 2003. – 1008 с.

5. *Заблюцький Б.Ф., Кокошко М.Ф., Смовженко Т.С.* Економіка України. – Львів: Львів. банк. Коледж НБУ, 1997. – 580 с.

6. Закон України “Про подальший розвиток гірничо-металургійного комплексу України” від 17.01.2002 р. № 2975-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 17. – Ст. 122, www.rada.gov.ua.

7. Закон України “Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України” від 14.07.1999 р. № 934-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – Ст. 338, www.rada.gov.ua.

8. *Злутко С.* Економічна історія України: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 367 с.

9. Комплексна державна програма енергозбереження України від 05.02.1997 р. № 148 // www.rada.gov.ua.

10. Концепція державної промислової політики від 29.02.1996 р. № 272 // www.rada.gov.ua.

11. Концепція державної промислової політики України. – Донецьк, 2000. – 424 с.

12. *Макогон Ю., Майорова І., Медведкін Т.* Гірничо-металургійний комплекс України на зовнішніх ринках: стан і перспективи // Економіка України. – 2005. – № 4. – С. 72-80.

13. Національна енергетична стратегія України до 2030 року Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики України, www.mpe.kmu.gov.ua.

14. Державна програма розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу України на період до 2011 року від 28.07.2004 р. № 967 // www.rada.gov.ua.

15. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році” // Економіст. – 2004. – № 7. – С. 13-106, www.rada.gov.ua.

16. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Комплексну програму розвитку внутрішнього ринку” від 04.12.2001 р. № 1635 // www.rada.gov.ua.

17. Постанова Кабінету Міністрів України “Про проект Концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2010 року” від 02.02.1994 р. № 3907-XII // Голос України. – 1994. – 16 лютого, www.rada.gov.ua.

18. Постанова Кабінету Міністрів України “Про схвалення Державної

- програми розвитку промисловості на 2003-2011 роки” від 28.07.2003 р. № 1174 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 131. – Ст. 1628, www.rada.gov.ua.
19. Програма “Українське вугілля” від 19.09.2001 р. № 1205 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 38. – Ст. 1731, www.rada.gov.ua.
20. Програма розвитку вугільної промисловості і соціальної сфери шахтарських регіонів на період до 2005 року від 02.03.1994 р. № 141 // www.rada.gov.ua.
21. *Рубан О., Прудка Н.* Как раскрутить ветрянную мельницу // Эксперт Украина. – 2006. – С. 50-56.
22. *Стасовський Ю.* Економічні основи організації та функціонування міні заводів у металургії // Економіка України. – 2001. – № 9. – С. 24-29.
23. Статистичний щорічник України за 2000 рік. – К.: Техніка, 2000.
24. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: Техніка, 2001.
25. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2003.
26. Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Техніка, 2004.
27. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Консультант, 2005.
28. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: Консультант, 2006.
29. Указ Президента України „Про заходи щодо ринкових перетворень в галузі електроенергетики України” від 21.05.1994 р. № 244/94 // www.rada.gov.ua.
30. Указ Президента України „Про структурну перебудову в електроенергетичному комплексі України” від 04.04. 1995 р. № 282/95 // www.rada.gov.ua.
31. Україна за роки незалежності (1991-2002). – К.: Нора-Друк, 2003. – 674 с.
32. Україна за роки незалежності (1991-2003). – К.: Нора-Друк, 2004. – 721 с.
33. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. А. Зіденберга і Л. Хоффманна. – К.: Фенікс, 1998. – С. 365-386, 415-430, 432-449.
34. ukr.stat.gov.ua.

ТЕМА 4.2. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. *Дем'яненко М.* Кредитна політика держави щодо аграрного сектора в ринкових умовах // Економіка України. – 2002. – № 1. – С. 51-60.
2. *Дем'яненко С.* Напрями розбудови фінансових ринків в АПК // Економіка України. – 2001. – № 8. – С. 53-60.
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – С. 755-770.
4. Закон України “Про земельну реформу” від 18.12.1990 р. № 563-ХІІ // Голос України. – 1991. – 11 січня, www.rada.gov.ua.
5. Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ // Голос України. – 1992. – 20 березня, www.rada.gov.ua.

6. Закон України "Про оренду землі" від 06.10.1998 р. № 161-ХІV // Урядовий кур'єр. – 1998. – 22 жовтня, www.rada.gov.ua.
7. Закон України "Про плату за землю" від 03.07.1992 р. № 2535-ХІІ // Голос України. – 1992. – 23 липня, www.rada.gov.ua.
8. Закон України "Про фіксований сільськогосподарський податок" від 17.12.1998 р. № 320-ІV // Урядовий кур'єр. – 1999. – 6 січня, www.rada.gov.ua.
9. Зелінський В. Трансформації в аграрному секторі постсоціалістичних країн // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 79-83.
10. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-ІІІ // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 211. – 15 листопада, www.rada.gov.ua.
11. Кулик А. М. Державне регулювання економічного розвитку приватних агроформувань в Україні. –Л.; ЛНУ, – 2005.
12. Михасюк І. Розвиток приватних агроформувань і подолання аграрної кризи // Економіка України. – 2000. – № 8. – С. 62-73.
13. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залоза З. Державне регулювання економіки. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 348-399.
14. Могильний О. Реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств – шлях до багатокладної ринкової економіки // Економіка України. – 2001. – № 3. – С. 59-66.
15. Москаленко А. Еволюція орендного землекористування: зарубіжний та вітчизняний досвід // Економіка України. – 2001. – № 9. – С. 88-95.
16. Новаківський Л. Я. Земельна реформа і землеустрій в Україні. – К., 2001. – 153 с.
17. Онищенко О. Завершення початкового етапу формування нової організаційної структури аграрного сектора // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 59-69.
18. Онищенко О. Нові форми господарювання та їх результативність у сільськогосподарському виробництві Словаччини // Економіка України. – 2002. – № 1. – С. 60-66.
19. Онищенко О. Особливості сучасних земельних відносин в Україні // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 56-63.
20. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Комплексної програми розвитку аграрного ринку на 2003-2004 роки" від 01.03.2003 р. № 271 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 10. – Ст. 436, www.rada.gov.ua.
21. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. Послання Президента України до Верховної Ради України // Економіст. – 2003. – № 4. – С. 21-84.
22. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України // Економіка України. – 2000. – № 9. – С. 62-82.
23. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2002.
24. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.). «Шляхом європейської інтеграції» / За ред. А.С. Гальчинського і В.М. Гейця. К.,

Міністерство з економіки та з питань європейської інтеграції України, К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

25. Указ Президента України “Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” від 29.01.2001 р. № 62/2001 // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 19. – 1 лютого, www.rada.gov.ua.

26. Указ Президента України “Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку” від 08.08.2002 р. № 694/2002 // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 147. – 13 серпня, www.rada.gov.ua.

27. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. А. Зіденберга і Л. Хоффманна. – К.: Фенікс, 1998. – С. 279-293, 317-360.

28. Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффманна і Ф. Мьоллерса. – К.: Фенікс, 2001. – С. 190-203.

29. *Шебанін В.* Проблеми технічного переоснащення сільського господарства // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 68-72.

ТЕМА 4.3. ВИРОБНИЧА ІНФРАСТРУКТУРА УКРАЇНИ

1. *Заблоцький Б.Ф., Кокошко М.Ф., Смовженко Т.С.* Економіка України. – Львів: Львів. банк. коледж Нац. банку України, 1997. – 580 с.

2. Закон України “Про автомобільний транспорт” від 05.04.2001 р. № 2344-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. – № 22. – Ст. 105, www.rada.gov.ua.

3. Закон України “Про залізничний транспорт” від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. – № 40. – Ст. 183, www.rada.gov.ua.

4. Закон України “Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 роках” від 07.02.2002 р. № 3022-III // Відомості Верховної Ради України. 2002. – № 24. – Ст. 166, www.rada.gov.ua.

5. Закон України “Про міський електричний транспорт” від 29.06.2004 р. № 1914-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. – № 51. – Ст. 548, www.rada.gov.ua.

6. Закон України “Про транспорт” від 10.11.1994 р. № 233/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1994. – № 51. – Ст. 446, www.rada.gov.ua.

7. Закон України “Про трубопровідний транспорт” від 15.05.1996 р. № 192/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 29. – Ст. 139, www.rada.gov.ua.

8. Звіт про результати роботи підприємств будівельного комплексу у 2005 р. // Міністерство будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України, minbud.gov.ua

9. *Кірна Г.* Інтеграція залізничного транспорту України у європейську транспортну систему. – Дніпропетровськ, Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізнич. трансп. ім. акад. В. Лазаря на, 2004. – 248 с.

10. Крип’якевич І. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.

11. Підсумки фінансово-господарської діяльності підприємств морського і річкового транспорту у 2006 р. // Міністерство транспорту та зв'язку України, www.mintrans.gov.ua.

12. Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році" // Економ.ст. 2004. – № 7. – С. 13-106, www.rada.gov.ua.

13. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Програми розвитку міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006-2010 роки” від 12.04.2006 р. № 496 // www.rada.gov.ua.

14. Проведено остаточні підсумки роботи автомобільного транспорту за 2006 рік // Міністерство транспорту та зв'язку України, www.mintrans.gov.ua.

15. Рішення Мінтрансзв'язку України "Про Концепцію Державної програми реформування залізничного транспорту" від 31.10.2006 р. № 11 // www.rada.gov.ua.

16. *Садловська І.П.* Стратегічні напрями розвитку азіатранспортних підприємств. – К.: НАУ, 2005. – 148 с.

17. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Консультант, 2005.

18. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: Консультант, 2006.

19. Указ Президента України "Про Положення про Міністерство будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України" від 19.12.2005 р. № 1801/2005 // www.rada.gov.ua.

20. Україна за роки незалежності (1991–2002). – К.: Нора-Друк, 2003. – 674 с.

21. Україна за роки незалежності (1991–2003). – К.: Нора-друк, 2004. – 721 с.

22. Фінансово-економічні показники роботи Укрзалізниці у 2005 році // Міністерство транспорту та зв'язку України, www.mintrans.gov.ua.

23. www.avia.gov.ua

24. www.mintrans.gov.ua.

ТЕМА 4.4. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України, / РД: за ред. академіка НАН України М. І. Долішнього, – Л., – 2001. – 700 с.

Розділ 5. Формування ринкового середовища в національній економіці

ТЕМА 5.1. ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

1. *Богиня Д., Волинський Г.* Соціально-економічні аспекти великої приватизації: цілі та результати // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 35-43.

2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Все про бухгалтерський облік. – 2003. - № 85. – 11 вересня, www.rada.gov.ua.

3. *Давимука С.* Теоретико-методологічні аспекти приватизації і механізми її

реалізації в Україні. – Львів, 1998.

4. Державна програма приватизації на 2000-2002 рік // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 112. – 22 червня, www.rada.gov.ua.

5. Державна програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції № 3757-ХІІ від 21.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 9. – Ст. 42, www.rada.gov.ua.

6. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т економ. прогн., 2003. – 1008 с.

7. Закон України “Про антимонопольний комітет України” від 26.11.1993 р. № 3659-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 473, www.rada.gov.ua.

8. Закон України “Про природні монополії” від 20.04.2000 р. № 1682-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238, www.rada.gov.ua.

9. Звіт про хід виконання Державної програми приватизації на 2000-2002 роки у 2005 році // Фонд державного майна України. – [spfu.gov.ua / ukr/reports_spfu_php](http://spfu.gov.ua/ukr/reports_spfu_php).

10. Звіт Антимонопольного комітету України за 2006 рік // Антимонопольний комітет України. – www.amc.gov.ua.

11. Злутко С. М. Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – С. 13-29.

12. Кіндзерський Ю., Паламарчук Г. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні // Економіка України. – 2006. – № 8. – С. 19-30.

13. Кічурчак М. Аналіз інституційних чинників розвитку підприємництва у сфері мистецтва в Україні // Формування ринкової економіки в Україні. Розвиток трансформаційної економіки України. – Львів: Інтереко, 2002. – Вип. 12. – С. 364-370.

14. Кічурчак М. Приватизації та її роль у здійсненні інституційних перетворень в економіці України // Вісник Львівського університету. – Серія екон. – Вип. 37. – Львів: Видав. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2007. – С. 506-510.

15. Костусев О. Захист економічної конкуренції в Україні: стан і проблеми // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 4-11.

16. Кравченко Ю. Ринкам природних монополій – ефективне регулювання / Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 12-19.

17. Крищенко К.Є Роздержавлення власності в умовах України // Фінанси України. – 2003. – С. 10-21.

18. Ларцев В. Основні особливості етапів приватизації // Економіка України. – 2001. – № 3. – С. 43-50.

19. Ларцев В. С., Ключников Г. Н. Кратний почерк історії приватизації в Україні. – К.: Поліграф-Інформ, 2001. – 352 с.

20. Ледомська С., Ларцев В. Підсумки сертифікатної приватизації в Україні

(1995-2000 рр.) // Економіка України. 2001. – № 5. – С. 14-21.

21. *Ледамська С., Тараторін Ю.* Сертифікатна приватизація: деякі аспекти визначення основних результатів // Економіка України. 2001. – № 8. – С. 22-28.

22. Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1994. – 494 с.

23. Основні показники діяльності малих підприємств за 1999 рік. – К., 2000. – 65 с.

24. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році” // Економіст. 2004. – № 7. – С. 13-106, www.rada.gov.ua.

25. Проект Державної програми приватизації на 2006-2008 роки // Фонд державного майна України. – www.spfu.gov.ua.

26. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2003.

27. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Консультант, 2005.

28. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: Консультант, 2006.

29. *Тимошенко Ю.* Аналітична оцінка перебудови відносин власності в Україні // Економіка України. 2003. – № 8. – С. 20-26.

30. Указ Президента України “Про Державну програму приватизації на 1998 рік” від 21.01.1998 р. № 40/98 // Відомості Верховної Ради України. 1998. – № 33. – Ст. 222, www.rada.gov.ua.

31. Указ Президента України “Про Державну програму приватизації на 1999 рік” від 24.02.1999 р. № 209/99 // www.rada.gov.ua.

32. Указ Президента України “Про Основні напрями конкурентної політики на 2002-2004 роки” від 19.11.2001 р. № 1097/2001 // www.rada.gov.ua.

33. Україна за роки незалежності (1991-2002). – К.: Нора-друк, 2003. – 674 с.

34. Україна за роки незалежності (1991-2003). – К.: Нора-Друк, 2004. – 721 с.

35. *Філюк Г.* Теорія і практика цінового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій // Економіка України. 2005. – № 12. – С. 25-33.

36. *Чечетов М.* Методологічні засади приватизації в Україні // Економіка України. 2004. – № 12. – С. 4-17.

37. www.me.gov.ua.

38. www.ukrstat.gov.ua.

ТЕМА 5.2. ЗАГАЛЬНА РИНКОВА ІНФРАСТРУКТУРА

1. *Амоша О., Вишневецький В.* До питання про оцінку рівня податків в Україні // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 11-20.

2. Бюджетна політика та боргова стратегія України у 2003 р. – К., 2003. – 95 с.

3. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р. № 2542-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 131. – 25 липня, www.rada.gov.ua.

4. *Вахненко Т.* Напрями вдосконалення боргової політики держави // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 16-24.

5. *Вахненко Т. П.* Державний борг України та його економічні наслідки. – К.: Альтпрес, 2000. – 151 с.
6. *Величко О.* Становлення і розвиток грошово-кредитної системи в Україні // *Економіка України.* – 2001. – № 5. – С. 8-14.
7. *Гальчинський А.* Монетарна складова стратегії економічного розвитку // *Економіка України.* – 2002. – № 7. – С. 4-10.
8. *Гроші та кредит: Підручник.* / За заг. ред. М. І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 174-179, 235-241, 244-251, 356-362, 454-470, 514-528, 563-571.
9. *Гринів Л. С., Чабанюк О. М.* Фінансова та інвестиційна політика в рекреаційній індустрії // *Нові підходи до організації лікування в умовах курорту.* – Т., – 1995. – С. 257-259.
10. *Дорофєєва Н. В., Камаринська З. М.* З історії грошей в Україні: Навч. посібник. – К.-Львів, 2000. – 165 с.
11. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку* / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – С. 495-510, 526-535, 566-587, 594-615, 629-641.
12. *Завгородній В. П.* Податки і податковий контроль в Україні – К.: А.С.К., 2001. – 639 с.
13. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 24.12.2002 р. № 349-IV // Урядовий кур’єр. – 2003. – № 12. – 21 січня, www.rada.gov.ua.
14. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування” від 19.04.1997 р. № 221/97-ВР // *Голос України.* – 1997. – 15 травня, www.rada.gov.ua.
15. Закон України “Про грошову реформу в Україні” від 25.08.1996 р. № 726/96 // Урядовий кур’єр. – 1996. – 29 серпня, www.rada.gov.ua.
16. Закон України “Про Державний бюджет України на 2004 рік” від 27.11.2003 р. № 1344-IV // Урядовий кур’єр. – 2003. – № 228. – 3 грудня, www.rada.gov.ua.
17. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Урядовий кур’єр. – 1997. – 14 червня, www.rada.gov.ua.
18. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР // *Все про бухгалтерський облік.* – 2002. – № 94. – 14 жовтня. – С. 4-46, www.rada.gov.ua.
19. Закон України “Про систему оподаткування” від 25.06.1991 р. № 1251-XII // *Все про підприємництво. Закони України.* – Спеціальний додаток до “Дебету-Кредиту”. – 2000. – С. 113-117, www.rada.gov.ua.
20. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18.01.1991 р. № 1201-XII // *Все про підприємництво. Закони України.* – Спеціальний додаток до “Дебету-Кредиту”. – 2000. – С. 93-101, www.rada.gov.ua.
21. *Лагутін В.* Монетарна політика і державні фінанси // *Економіка України.* – 2002. – № 7. – С. 10-17.

22. Мельник О. М. Інфляція: теорія і практика регулювання. – К.: Знання, 1999. – 292 с.
23. Найдьонов В., Махмудов О. Про реформування податкової системи // Економіка України. – 2001. – № 12. – С. 24-29.
24. Опарін В., Федосов В. Концептуальні основи фінансової стратегії економічного зростання в Україні // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 10-21.
25. Панчишин С. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – С. 182-220, 366-402.
26. Податки як засіб структурної перебудови економіки. – К., 2000. – 218 с.
27. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. Послання Президента України до Верховної Ради України // Економіст. – 2003. – № 4. – С. 21-84.
28. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2002.
29. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. А. Зіденберга і Л. Хоффманна. – К.: Фенікс, 1998. – С. 54-65, 205-225, 233-245.
30. Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффманна і Ф. Мьоллерса. – К.: Фенікс, 2001. – С. 235-241, 286-308.
31. Шелудько Н. Система страхування вкладників в Україні: проблеми і перспективи // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 20-26.
32. Економічна теорія: політекономія / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання-прес, 2003. – С. 173-183.
33. Петруня Ю. Є. Непрофесійні суб'єкти на ринку акцій України. – К.: Знання, КОО, 1999. – 262 с.

Розділ 6. Зовнішньоекономічна національна стратегія розвитку

ТЕМА 6.1. УКРАЇНА В СВІТОВОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРИ

1. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України. К.: Просвіта, 2001. – 300 с.
2. І.О. Бочан, І.Р. Михасюк Глобальна економіка. К., «Знання», 2007. – 402 с.
3. Безчастий Л., Опшико С. Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні // Економіка України. – 2001. – № 3. – С. 4-13.
4. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – С. 351-390, 641-694.
5. Європейській вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 100. – 4 червня.

6. *Жваша С., Патица Н.* Напрями та проблеми інтеграції України у світовий економічний простір // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 77-81.
7. *Ключко В.* Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою // Економіка України. – 2001. – № 10. – С. 51-58.
8. *Ковбасюк Ю.* Участь Європейського банку реконструкції і розвитку у реформуванні економіки України // Економіка України. – 2002. – № 4. – С. 17-22.
9. *Колодко Г. Г.* Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. – К.: Основи, 2002. – 244 с.

ТЕМА 6.2. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПО ЗАЛУЧЕННЮ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

1. *Білорус О.* Глобалізація і національна стратегія України. К.: Просвіта, 2001. – 300 с.
2. *Бочан І.О., Михасюк І.Р.* Глобальна економіка. К., «Знання», 2007. – 402 с.
3. *Безчасний Л., Онишко С.* Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні // Економіка України. 2001. – № 3. – С. 4-13.
4. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – С. 351-390, 641-694.
5. Європейській вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. 2002. – № 100. – 4 червня.
6. *Зайкіна О.* Міжнародне співробітництво та внутрішні резерви інвестування в економіку України // Економіка України. 2002. – № 1. – С. 70-79.
7. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ // Голос України. 1991. – 21 листопада, www.rada.gov.ua.
8. *Кухленко О., Смірнова О.* Стратегія інвестиційної діяльності в Україні // Економіка України. 2002. – № 11. – С. 22-27.
9. *Ландик В.* Внутрішні джерела фінансування інвестиційної діяльності підприємств // Економіка України. 2001. – № 12. – С. 19-24.
10. *Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З.* Державне регулювання економіки. – К.: Атіка. Ельга-Н, 2000. – С. 260-272.
11. *Онищенко В.* Сучасні напрями формування інвестиційного процесу в Україні // Економіка України. 2001. – № 10. – С. 46-51.
12. *Остищев В., Антоненко Т., Пруненко Д., Лук'яненко В., Іткін О., Жижикова О.* Фактори, що впливають на іноземні інвестиції // Економіка України. 2002. – № 4. – С. 35-41.
13. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. Послання Президента України до Верховної Ради України // Економіст. 2003. – № 4. – С. 21-84.
14. Програма розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки від

28.12.2001 р. № 1801 // Офіційний вісник України. 2002. – № 12. – Ст. 564, www.rada.gov.ua.

15. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2002.

16. *Струніна В.* Іноземні інвестиції у контексті співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями // Економіка України. 2002. – № 4. – С. 22-26.

17. *Струніна В.* Шляхи поліпшення інвестиційного клімату в Україні // Економіка України. 2001. – № 9. – С. 11-17.

18. *Сухоруков А.* Проблеми підвищення інвестиційної активності регіонів / Економіка України. 2002. – № 8. – С. 26-34.

19. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. А. Зіденберга і Л. Хоффманна. – К.: Фенікс, 1998. – С. 141-167.

20. Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффманна і Ф. Мьоллерса. – К.: Фенікс, 2001. – С. 245-250.

21. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.). «Шляхом європейської інтеграції» / За ред. А.С. Гальчинського і В.М. Гейця. К., Міністерство з економіки та з питань європейської інтеграції України, К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

ТЕМА 6.3. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

1. *Бендерський Ю.* Реалії світогосподарських процесів і місце в них України // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 70-79.

2. Глобальні трансформації і стратегії розвитку / За ред. О. Г. Білоруса. – К., 1998. – 415 с.

3. *Долішній М., Гринів Л.* Екологічні імперативи глобалізації та ноосферна модель конструювання економіки майбутнього. – Львів: ІРД НАН України, 2001. – С. 14-28.

4. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – С. 829-866.

5. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 100. – 4 червня, www.rada.gov.ua.

6. *Майер Дж. М., Олесевич Д.* Міжнародне середовище бізнесу: К., “Либідь”, 2002. 780 с.

7. *Заблюцький Б. Ф., Косошко М. Ф., Смовженко Т. С.* Економіка України. – Львів: Львівський банківський коледж НБУ, 1997. – С. 523-570.

8. *Зайкіна О.* Міжнародне співробітництво та внутрішні резерви інвестування в економіку України // Економіка України. 2002. – № 1. – С. 70-78.

9. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 12.06.1991 р. № 959-ХІІ // Голос України. 1991. – 12 липня, www.rada.gov.ua.

10. Закон України "Про єдиний митний тариф" від 05.02.1992 р. № 2097-ХІІ // Голос України. 1992. – 18 квітня, www.rada.gov.ua.
11. *Каніщенко О.* Формування експортної спеціалізації України // Економіка України. 2002. – № 11. – С. 76-80.
12. *Кваша С., Патица Н.* Напрями та проблеми інтеграції України у світовий економічний простір // Економіка України. 2001. – № 1. – С. 77-81.
13. *Клочко В.* Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою // Економіка України. 2001. – № 10. – С. 51-58.
14. *Ковбасюк Ю.* Участь Європейського банку реконструкції і розвитку у реформуванні економіки України // Економіка України. 2002. – № 4. – С. 17-22.
15. *Калодко Г. Г.* Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. – К.: Основи, 2002. – 244 с.
16. Митний кодекс України від 11.07.2002 р. № 92-ІV // Голос України. – 2002. – № 148 – 16 серпня, Урядовий кур'єр. 2002. – № 148. – 14 серпня, www.rada.gov.ua.
17. *Михасюк І.* Економічна безпека країни в умовах глобалізації. – Львів, 2001. – 46 с.
18. *Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залози З.* Державне регулювання економіки. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 243-258.
19. Постанова Верховної Ради України "Основні напрями зовнішньої політики України" від 18.03.1993 р. № 3076-ХІІ // Голос України. 1993. – 24 липня, www.rada.gov.ua.
20. *Прейгер Д., Пономаренко С.* Торговельні партнери України: пошук шляхів поглиблення співробітництва // Економіка України. 2002. – № 11. – С. 68-75.
21. *Приходько В.* Спільна торговельна політика країн – членів ЄС // Економіка України. 2002. – № 10. – С. 84-88.
22. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. Послання Президента України до Верховної Ради України // Економіст. 2003. – № 4. – С. 21-84.
23. *Соколенко С. І.* Глобалізація і національна економіка України. – К.: Логос, 1999. – 566 с.
24. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2002.
25. *Струніна В.* Іноземні інвестиції у контексті співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями // Економіка України. 2002. – № 4. – С. 22-26.
26. Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффманна і Ф. Мьоллерса. – К.: Фенікс, 2001. – С. 17-25, 77-90, 91-98, 251-258.

Розділ 7. Перспективні моделі розвитку національної економіки

ТЕМА 7.1. МОДЕЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – С. 351-390, 641-694.
2. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. 2002. – № 100. – 4 червня.
3. *Заїкіна О.* Міжнародне співробітництво та внутрішні резерви інвестування в економіку України // Економіка України. 2002. – № 1. – С. 70-79.
4. Закон України "Про інноваційну діяльність" від 04.07.2002 р. № 40-IV // Урядовий кур'єр. 2002. – № 143. – 7 серпня, www.rada.gov.ua.
5. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 13.12.1991 р. № 1977-XII // Голос України. 1992. – 24 березня, www.rada.gov.ua.
6. *Ландик В.* Внутрішні джерела фінансування інвестиційної діяльності підприємств // Економіка України. 2001. – № 12. – С. 19-24.
7. *Михасюк І., Мельник А., Крутка М., Залога З.* Державне регулювання економіки. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 260-272.
8. *Мова Н., Хаустов В.* Інноваційна діяльність в Україні та напрями її розвитку // Економіка України. 2001. – № 6. – С. 29-35.
9. *Онщенко В.* Сучасні напрями формування інвестиційного процесу в Україні // Економіка України. 2001. – № 10. – С. 46-51.
10. Постанова Кабінету Міністрів України "Про Комплексну програму розвитку внутрішнього ринку" від 04.12.2001 р. № 1635 // www.rada.gov.ua.
11. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. Послання Президента України до Верховної Ради України // Економіст. 2003. – № 4. – С. 21-84.
12. Програма розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки від 28.12.2001 р. № 1801 // Офіційний вісник України. 2002. – № 12. – Ст. 564, www.rada.gov.ua.
13. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.). «Шляхом європейської інтеграції» / За ред. А.С. Гальчинського і В.М. Гейця. К., Міністерство з економіки та з питань європейської інтеграції України, К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
14. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2002.
15. *Струніна В.* Іноземні інвестиції у контексті співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями // Економіка України. 2002. – № 4. – С. 22-26.

16. Струніна В. Шляхи поліпшення інвестиційного клімату в Україні // Економіка України. 2001. – № 9. – С. 11-17.
17. Сухоруков А. Проблеми підвищення інвестиційної активності регіонів / Економіка України. 2002. – № 8. – С. 26-34.
18. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. А. Зіденберга і Л. Хоффманна. – К.: Фенікс, 1998. – С. 141-167.
19. Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффманна і Ф. Мьоллерса. – К.: Фенікс, 2001. – С. 245-250.

ТЕМА 7.2. МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Алексеєнко М. Сутність і роль заощаджень в умовах ринкової трансформації // Економіка України. 2000. – № 11. – С. 23-31.
2. Бандера В. Формування ринково-орієнтованої соціальної економіки в Україні // Економіка України. Десять років реформ. – Л., ЛНУ, 2001. – С. 449-470.
3. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. – Донецьк: Янтра, 2001. – С. 155-231.
4. Вовканич С., Копистянська Х., Риндзак О. Структура та особливості мотивації зайнятості // Економіка України. 2002. – № 3. – С. 43-52.
5. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення // Економіка України. 2001. – № 4. – С. 19-23.
6. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / За ред. С. Панчишина та М. Савлука. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 93-120, 137-158.
7. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 05.10.2000 р. № 2017-III // Урядовий кур'єр. 2000. – 7 листопада, www.rada.gov.ua.
8. Закон України "Про зайнятість населення" від 01.03.1991 р. № 803/12 // Відомості Верховної Ради України. 1991. – № 14. – С. 170, www.rada.gov.ua.
9. Закон України "Про затвердження Державної програми зайнятості населення на 2001-2004 роки" від 07.03.2002 р. № 3076-III // Урядовий кур'єр. 2002. – № 73. – 17 квітня, www.rada.gov.ua.
10. Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" від 09.07.2003 р. № 1057-IV // Урядовий кур'єр. 2003. – № 169. – 11 вересня, www.rada.gov.ua.
11. Закон України "Про обов'язкове державне страхування на випадок безробіття" від 02.03.2000 р. № 1533-III // Урядовий кур'єр. 2000. – 19 квітня, www.rada.gov.ua.
12. Закон України "Про оплату праці" від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17. – Ст. 121, www.rada.gov.ua.
13. Закон України "Про пенсійне забезпечення" від 05.11.1991 р. № 1788-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 1. – Ст. 10, www.rada.gov.ua.

14. Закон України "Про прожитковий мінімум" від 15.07.1999 р. № 966-XIV // Урядовий кур'єр. – 1999. – 18 серпня, www.rada.gov.ua.
15. Злупко С. Економіка України: Текс лекцій. – Львів, 1995. – С. 49-60.
16. Злупко С. Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
17. Злупко С. М., Радецький Й. І. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 84-135, 145-181.
18. Кузнєцова Р. Прогнозний баланс повного ринку праці // Економіка України. – 2000. – № 6. – С. 25-30.
19. Мортиков В. Інвестиції і зайнятість // Економіка України. – 2002. – № 4. – С. 30-35.
20. Мортиков В. Пенсійне забезпечення і зайнятість // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 63-67.
21. Мортиков В. Роль заробітної плати в регулюванні зайнятості // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 34-39.
22. Новіков В. Проблеми реалізації державної політики регулювання доходів населення // Економіка України. – 2002. – № 9. – С. 66-72.
23. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. Послання Президента України до Верховної Ради України // Економіст. – 2003. – № 4. – С. 21-84.
24. Ривак О. Ринок праці – економічні аспекти: Навч. посібник. – К., 2000.
25. Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. Полтавця. – К.: Вид. дім "KM Academia", 2000 – С. 87-130.
26. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України: – Львів: ЛНУ, 2006. – 315 с.
27. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2002.
28. Указ Президента України "Про Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року" від 24.05.2000 р. № 717/2000 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 31 травня, www.rada.gov.ua.
29. Указ Президента України "Про стратегію подолання бідності" від 15.08.2001 р. № 637/2001 // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 149. – 4 квітня, www.rada.gov.ua.
30. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. А. Зіденберга і Л. Хоффманна. – К.: Фенікс, 1998. – С. 171-204.
31. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 18-29, 51-86.
32. Якимів А. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. – Львів: Афіша, 2003. – 448 с.

ТЕМА 7.3. МОДЕЛЬ ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. *Бадрак О., Шостак Л.* Цілі та пріоритети сталого розвитку України // *Економіка України*. – 2002. – № 10. – С. 30-37.
2. *Барановський В.* До Концепції переходу України на модель сталого розвитку // *Економіка України*. – 2001. – № 7. – С. 78-84.
3. *Герасимчук З.* Комплексна оцінка рівня сталого розвитку регіонів України // *Економіка України*. – 2002. – № 2. – С. 34-43.
4. *Гринів Л.* Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 240 с.
5. *Гринів Л. С.* Проблеми розвитку екологічно збалансованої економіки в Україні // *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – Вип. 12. – С. 4-8.
6. *Гринів Л.С.* Деякі підходи до формування концепції життєзберігаючої економіки. // *Формування нової парадигми економічної теорії в Україні*. Наук. зб. Спецвипуск VIII. – Львів: Інтереко, 2001. – С.547-552.
7. *Гринів Л.С.* Дослідження збалансованого розвитку економіки: нові наукові технології // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць)*. – Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2000. – Вип. XVII. – С.106-115.
8. *Гринів Л.С.* Концептуальні засади просторової парадигми екологічно збалансованої економіки // *Регіональна*. – 2001. – №4. – С.54-63.
9. *Гринів Л.С.* Макроекономічні проблеми сталого розвитку // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період*. Випуск XX, НАН України, Л., ІРД, 2000. – С.406-413.
10. *Гринів Л.С.* Проблеми екологічного менеджменту в системі сталого розвитку рекреаційних територій Українських Карпат / *Соціально-економічні дослідження в перехідний період*. Випуск 6(62), Львів, ІРД, 2006. – С.183-192.
11. *Екологічні проблеми розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні*. – К., 2000. – 224 с.
12. Закон України “Про відходи” від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР // Урядовий кур’єр. – 1998. – 23 квітня, www.rada.gov.ua.
13. Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” від 21.09.2000 р. № 1989-ІІ // Урядовий кур’єр. – 2000. – 8 листопада, www.rada.gov.ua.
14. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ // *Голос України*. – 1991. – 24 липня, www.rada.gov.ua.
15. *Злуко С.* Основи екогенології. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
16. *Злуко С.* Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 324 с.

17. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР // Голос України. – 1994. – 31 серпня, www.rada.gov.ua.

18. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003–2015 роки від 26.04.03 № 634 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 181. – Ст. 847, www.rada.gov.ua.

19. Лазор О., Загвойська Л. Еколого-економічні підходи до реалізації екологічної політики // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 76–80.

20. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-III // Голос України. – 1994. – 13 квітня, www.rada.gov.ua.

21. Міщенко В. Дієвість економічних підойм екологічної політики (чи “забруднювач платить”?) // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 62–69.

22. Постанова Верховної Ради України “Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” від 05.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38. – Ст. 248, www.rada.gov.ua.

23. Синякевич І. Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 70–77.

Додаткова література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.96 № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Закон України від 23 березня «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – С. 95.
3. Закон України «Про зайнятість населення» (зі змінами та доповненнями) // Голос України. – 1999, 22 березня та <http://www.rada.gov.ua>
4. Закон України «Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2010 роки» // Голос України. – 2004, 17 вересня.
5. Закон України «Про державні цільові програми» // Урядовий кур'єр – 2004, 21 квітня.
6. Закон України «Про державну статистику» // <http://www.rada.gov.ua>
7. Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2001 роки» // Урядовий кур'єр. – 2000, 8 листопада та <http://www.rada.gov.ua>
8. Закон України «Про власність» від 07.02.91 № 697 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20.
9. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (зі змінами і доповненнями) // Голос України. – 1991, 12 червня та <http://www.rada.gov.ua>
10. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» // <http://www.rada.gov.ua>
11. Закон України «Про освіту» (зі змінами та доповненнями) // Голос України. – 1991, 26 червня та <http://www.rada.gov.ua>
12. Постанова Верховної Ради України «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 05.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38. – Ст. 248, <http://www.rada.gov.ua>
13. Постанова Кабінету Міністрів України №621 від 26 квітня 2003 року «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту держбюджету».
14. Постанова Кабінету Міністрів України №1007 від 21 липня 2006 року «Про затвердження стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року»
15. Постанова Кабінету Міністрів України №1735 від 06.11.2003 р. «Про проведення індексної плати (абору) за використання природних ресурсів» // Урядовий кур'єр від 13.11.2003 р. – №214.
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. №106 «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» <http://www.rada.gov.ua>

17. Послання Президента України до Верховної Ради України: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році. – К.: Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2002. – 412 с.

18. Послання Президента України до Верховної Ради України: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. – К.: Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2003. – 478 с.

19. Програма інтеграції України до Європейського союзу в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки / Під ред. Шевчука В.Я. – К., 1999. – 16 с.

20. Програма розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2003 р. №475 // Офіційний вісник України. – 2003. – №15. – С. 665.

21. Указ Президента України «Про Стратегію економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції на 2004–2015 роки» // Урядовий кур'єр. – 2004, 7 травня.

22. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29 липня 2002. – № 247 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку»

23. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003–2015 роки від 26.04.03 № 634 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 181. – Ст. 847, <http://www.rada.gov.ua>

24. «На зустріч людям». Програма діяльності Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2005, 11 лютого.

25. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспектива розвитку: Інформ.-аналіт. зб. (вип. 3). – К.: УАЕ УААН, 1999. – 463 с.

26. Стратегія економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004 – 2015 рр. (схвалена Указом Президента України від 28.04.2004 №493/ 2004 р.

27. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94–ВР // Голос України. – 1994. – 31 серпня, <http://www.rada.gov.ua>

28. Албегова И. М., Емцов Р. Г., Холопов А. В. Государственная экономическая политика: опыт перехода к рынку / Под общ. ред. А. В. Сидоровича. – М.: Дело и Сервис, 1995. – 319 с.

29. Александров Ю. Г. Переходная экономика: российская версия. – М.: ИВ РАН, 1999. – 400 с.

30. Англовська Г. Я. Державний фактор трансформаційних перетворень в економіках перехідного періоду / Львів: комерційна акад. Львів: Вид-во ЛКА, 2002. – 324 с.

31. Антикризисное управление: от банкротства – к финансовому оздоровлению / Под ред. Г. П. Иванова. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1995. – 320 с.

32. *Бажал Ю. М.* Економічна теорія технологічних змін. – К.: Залювіт, – 1996. – 240 с.
33. *Батура О. В., Комарова К. В.* Іноземні інвестиції в системі становлення ринкової економіки України. – Д.: Наука і освіта, 2002. – 180 с.
34. Бедность в России: Государственная политика и реакция населения / Под ред. Джени Кругман. – Вашингтон: Всемирный банк, 1998. – 330 с.
35. Безпека економічних трансформацій: Зб. матеріалів «круглого столу». – К.: НІСД «Альтерпрес», 2000. – 386 с.
36. *Біла С.* Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки: Монографія. – К.: Вид-во УАДУ, – 2001. – 408 с.
37. *Білорус О.* Глобалізація і національна стратегія України. – К.: Просвіта, 2001. – 300 с.
38. *Богамалов О. Т.* Моя летопись переходного времени. – М.: Экономика, 2000. – 367 с.
39. *Бодров В. Г.* Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління: Навч. посіб. / Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 104 с.
40. *Боришук Є. М., Загорський В. С.* Екологічні основи економіки. – Львів, «Інтелект-Захід», 2005. – 306 с.
41. *Бочан І. О., Михасюк І. Р.* Глобальна економіка. – К., «Знання», 2007. – 402 с.
42. *Бриггем Ю., Гапенски Л.* Финансовый менеджмент: Полный курс: В 2 т.: Пер. с англ. – СПб.: Экономическая шк., 1997. – Т. 2. – 669 с.
43. *Варналії З. С.* Державна політика підтримки малого підприємництва: Монографія. – К.: НІСД, 1996. – 130 с.
44. *Варналії З. С.* Організація підприємництва: Навч. посіб. – К.: Ін-т приватного права і підприємництва, Міжнар. ін-т ринкових відносин і підприємництва, 2000. – 128 с.
45. *Гайдар Е.* Государство и эволюция. Дни поражений и побед. – М.: Евразия, 1997. – Т. 2. – 559 с.
46. *Гайдар Е.* Государство и эволюция. Как отделить собственность от власти и повысить благосостояние россиян. – СПб.: Норма, 1997. – 224 с.
47. *Гайдар Е.* Экономические реформы и иерархические структуры. Аномалии экономического роста: Избр. ст. и выступления. 1988–1995. – М.: Евразия, 1997. – Т. 2. – 783 с.
48. *Галушкіна Т. П.* Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика). – Одесса: ИПРЭЭИ, 2000. – 280 с.
49. *Гальчинський А.* Україна: поступ у майбутнє. – К.: Основи, 1999. – 220 с.
50. *Гальчинський А., Гесць В., Кінах А., Семіноженко В.* Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.
51. *Гесць В.* Нестабільність та економічне зростання. – Х.: Форт, 2000. – 342 с.
52. *Гесць В. М.* Нестабільність та економічне зростання // НАН України; Ін-т економічного прогнозування. – К., 2000. – 344 с.

53. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. – Луцьк: Настир'я, 2001. – 528 с.
54. Гладій М., Додішний М., Писаренко С., Янків М. Регіональний менеджмент та моніторинг. – Львів, 1998. – 67 с.
55. Глобальные трансформации и стратегии развития / Рук. авт. кол. О.Г. Белорус. – К.: Ориане, 2000. – 424 с.
56. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природных ресурсов: Учебн. пособие для вузов. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 319 с.
57. Голуб О.А. Класифікація причин втрат лісоресурсного потенціалу України // Лісництво і агролісомеліорація. – Вип. 99. – Харків, 2001. – С. 22-28.
58. Голуб О.А., Хлобистов Є.В. Вдосконалення оцінки збитків, заподіяних лісовому господарству внаслідок порушення природоохоронного законодавства та надзвичайних ситуацій // Регіональна економіка. – 2003. – №1. – С. 239-245.
59. Горбулін В.П., Гослов О.Ф., Лисцин Г.М. Актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України // «Стратегічна панорама» – <http://www.rada.gov.ua>
60. Государственное регулирование рыночной экономики: Учеб./ Под общ. ред. В. И. Кушлина. 2-е изд., дон. и перераб. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 832 с.
61. Гош О. Роль і особливості товарних відносин постсоціалістичних перехідних суспільств // Економіка України. – 1999. – №12. – С. 55-61.
62. Гребенчук Ю.Л. Экономическая свобода как фундамент демократии. – К., 2003. – 72 с.
63. Гринів Л.С. Деякі підходи до формування концепції життєзберігаючої економіки // Формування нової парадигми економічної теорії в Україні. Наук. зб. Спецвипуск VIII. – Львів: Інтереко, 2001. – С.547-552.
64. Гринів Л.С. Дослідження збалансованого розвитку економіки: нові наукові технології // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць). – Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2000. – Вип. XVII. – С.106-115.
65. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 240 с.
66. Гринів Л.С. Економічна теорія природного капіталу: проблеми і перспективи // Вісник ЛНУ. Серія економічна. Випуск 32. – Львів, 2005. – С.18-24.
67. Гринів Л.С. Концептуальні засади просторової парадигми екологічно збалансованої економіки // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С.54-63.
68. Гринів Л.С. Макроекономічні проблеми сталого розвитку // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск XX, НАН України, – Львів, ІРД, 2000. – С. 406-413.
69. Гринів Л.С. Методологія і методика визначення нормативної ціни природних курортних ресурсів та платежів за їх використання. – Львів, 1992. – 260 с.

70. *Гринів Л.С.* Національна економіка в сучасному світі: нові детермінанти та можливості розвитку. Вісник Львівського університету. Серія економічна. Випуск 37 (1), – Львів, ЛНУ імені І.Франка, 2007. – С.16-20.
71. *Гринів Л.С.* Проблеми екологічного менеджменту в системі сталого розвитку рекреаційних територій Українських Карпат / Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 6(62). – Львів: ІРД, 2006. – С.183-192.
72. *Гринів Л.С.* Стійкість економічних систем: ноосферний підхід // Вісник Львівського національного університету. Серія економічна. – Вип. 29. – Львів: Світ, 2000. – С.208-212.
73. *Гринів Л.С.* Теоретико-методологічні проблеми регіональної економіки / Збірник наукових праць Буковинського університету. Економічні науки. Випуск III, Чернівці «Книги-21», 2007. – С.24-32.
74. Держава та економічне зростання (концепція державного регулювання відтворювальних процесів в економіці України) / НАН України. Ін-т екон. прогнозування; За ред. Б. Є. Кваснюка. – К., 2001. – 88 с.
75. *Долішній М. І., Козоріз М. А., Міклова В. П., Даниленко А. С.* Підприємство в Україні: проблеми становлення і перспективи розвитку. – Ужгород: Карпати, 1997. – 363 с.
76. *Долішній М.І., Гринів Л.С.* Соціоекологічна функція регіональної економіки // Вісник НАН України. – 2000. – № 3, – С. 25–35.
77. *Долішній М.І., Паламарчук Я.М., Паламарчук О.Я., Шевчук Л.Т.* Соціально-економічне районування України. – Львів, 1997. – 49 с.
78. Економіка України в перехідний період. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2000. – 103 с.
79. Економіка України та шляхи її подальшого реформування: Матеріали Зсеукр. наради економістів, 14-15 верес. 1995 р. – К.: Генеза, 1996. – 324 с.
80. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / За ред. В. М. Гейця; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – Х.: Форт, 2000. – 432 с.
81. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозування; Фенікс, 2003. – 1008 с.
82. Економічна енциклопедія: У трьох томах. / Відповід. ред. С.В. Мочерний. – К.: Видав. центр «Академія». Том 1, 2000. – 864 с; Том 2, 2001. – 848 с; Том 3, 2002. – 952 с.
83. Економічні реформи в Україні в контексті переходу до сталого розвитку: Матеріали наук.-практ. конф. «Соціально-економічні реформи в Україні та проблеми переходу до засад сталого розвитку: Рекомендації до проекту Нац. стратегії сталого розвитку України. – К.: Інтелсфера, 2001. – 180 с.
84. Європейська хартія територіального устрою // Бюлетень ЄЕК ООН – Женева.
85. *Щенко П. С., Кваснюк Б. Є., Бірюков О. А.* Нова модель держави. – Львів: Печатний двір, 2002. – 144 с.

86. *Злупко С.М., Радецький Й.І.* Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні. Л.: Вид. центр ЛНУ імені І.Франка, 2001. – 192 с.
87. *Злупко С.М.* Перехідна економіка: сучасна Україна. – К., «Знання», 2006. – 367 с.
88. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини / За ред. Лутца Гоффмана, Аксея Зіденберга. – К.: Фенікс, 1997. – 288 с.
89. *Иноземцев В. Л.* Расколота цивилизация: Науч. изд. – М.: «Academia – наука», 1999. – 582 с.
90. *Кернс Д., Недлер Д.* Пророки во тьме, или рассказ о том, как «Ксерокс» восстал из пепла и дал бой японцам: Пер. с англ. – СПб.: Азбука-Терра, 1996. – 352 с.
91. *Кісельов А. П.* Основи бізнесу: Підручник. К.: Вища шк., 1997. – 191 с.
92. *Ковтун О.І., Кишин О.В., Свєдєба Н.А.* Державне регулювання економіки. Л.: ЛКА, 2001. – 216 с.
93. *Колодко Гжегож В.* От шока к терапии. Политическая экономия пост-социалистических преобразований. М.: ЗАО «Журнал-эксперт», 2000. – 389 с.
94. *Коломойцев В. Е.* 100 дней президента Ф. Д. Рузвельта: Монография. – К.: Молодь, 1998. – 424с.
95. Концептуальні засади регіональної політики України // Матеріали конференції. Київ, 8 жовтня 1999 р. – С. 41.
96. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Дзеркало тижня, 1997. – №2-3.
97. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування; Кер. проекту В. М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
98. *Коровкин В.* Европейская интеграция и региональная политика // Мировая экономика и международные отношения. 1997, №4. – С. 98-110.
99. *Кравців В., Гринів Л., Конач М., Кузик С.* Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Монографія, – Львів, ІРД, 1999. – 78 с.
100. Курс переходної економіки: Учеб. для вузов / Под ред. Л. И. Абалкина. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1997. – 640 с.
101. *Лазор О., Загвойська Л.* Еколого-економічні підходи до реалізації екологічної політики // Економіка України. 2002. – № 12. – С. 76-80.
102. *Лексин В.Н., Швецов А.Н.* Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – М.: УРСС, 2000. – 368 с.
103. *Линдсей Ф.* План Маршалла и восстановление экономики Украины // <http://www.niss.gov.ua/Table/T/021.htm#a1>
104. *Лібанова Е. М.* Бідність: визначення, критерії, показники // Україна: аспекти праці. 1997. – № 7.
105. *Лібанова Е. М.* Ринок праці (соціально-демографічні аспекти). – К.: Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості, 1996. – 132 с.
106. *Лібанова Е. М.* Соціальна стратифікація в Україні: проблеми статистичного вимірювання // Проблеми статистики: Зб. наук. праць. Вип. 2. – К., 2000. – С. 25-35.

107. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-П // Голос України. – 1994. – 13 квітня, <http://www.rada.gov.ua>
108. Лук'яніхіна В.О. Екологічний менеджмент. – Суми: Унів. Книга, 2002. – 314 с.
109. Лукінов І. Активізація створювальної політики економічних реформ. Сполучення ринкових і державних регуляторів // Ефективність реформування української економіки: Зб. наук. пр. / Інститут економіки НАН України. – К., 1999. – С. 5-10.
110. Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) – К., 1997. – 455 с.
111. Лукьяничков Н.Н., Потравный И.М. Экономика и организация природопользования: Учебн. для вузов. – 2-е изд. – М.: Юнити, 2002. – 454 с.
112. Луцишин З.О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. – К.: ВЦ «Друк», 2002. – 320 с.
113. Луцько В.С. Економічні важелі забезпечення екологічної безпеки України / Під ред. Данилишина Б.М. – К., 2000. – 126 с.
114. Лысенко Н.С. Техногенно-экологическая безопасность (организационно-экономический механизм обеспечения). – Одесса, 1999. – 142 с.
115. Ляшенко И.Н. К методологии эколого-экономического моделирования / Экономика Украины. – 1999. – №6. – С. 69-78
116. Ляшенко І.М. Економіко-математичні методи та моделі сталого розвитку. – К.: Вища школа, 1999. – 234 с.
117. Ляшенко І.М., Мукосю А.П. Моделювання біологічних та екологічних процесів: Навч. посіб./Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. – 340 с.
118. Львов Д. Экономическая наука и экономическая политика // Экономист. – 1998. – №6. – С.10–13.
119. Петровська М. Екологічний менеджмент. Л., ЛНУ імені І.Франка, 2006. – 186 с.
120. Маевский В. П., Кашдан М. Я. Эволюция макрогенераций (на примере экономики США) // Экономика и математические методы. 1997. – Т. 33, вып. 4. – С. 153 – 164.
121. Макаренко Й.П. Инновационно-инвестиционная политика в кризисной фазе экономического цикла // Наука и наукознание. 1996. – № 3-4.
122. Макаров В. О применении метода эволюционной экономики // Вопр. экономики. 1997. № 3. – С. 18-26.
123. Макаров С.П. Экономическая система и антисистема // Экономическая теория на пороге XXI века – 3 / Под. ред. Ю.М. Осипова, Е.С. Зотовой. – М.: Юристъ, 2000. – С. 103-112.
124. Малий і середній бізнес: У пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні: Зб. наук. ст. / За ред. Я. А. Жаліла. – К.: Алтер-прес, 2002. – 118 с. – (Безпека екон. трансформацій; Вип. 19).

125. Малий І. Й. Теорія розподілу суспільного продукту: Монографія. – К.: КНЕУ. 2000. – 248 с.
126. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рандерс Й. За пределами роста. – М.: Пангея, 1994. – 303 с.
127. Мельник Л.Г. Экологическая экономия. – Сумы: Универ. книга, 2001. – 350 с.
128. Мельник Л.Г. Экономика развития. – Сумы: Университетская книга, 2000. – 450 с.
129. Мельник О. М. Інфляція: теорія і практика регулювання. – К.: Знання, 1999. – 291 с.
130. Мескон А., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. – М.: Дело, 1994. – С. 247–267.
131. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (Затверджена наказом Мінекобезпеки України 27.10.1997 №171).
132. Методика оцінки вартості майна під час приватизації. Розділ III. // Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №1554 від 12.10.2000. // Урядовий кур'єр. 2000. – №208 (1890). – 9 листопада. – С.6.
133. Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру / Затв. Пост. КМУ №175 від 15.02.2002 та №862 від 04.06.2003. – К., 2003. – 22 с.
134. Методика розрахунків збитків, заподіяних рибному господарству порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища (Затверджена наказом Мінекобезпеки України від 18.05.95 №36).
135. Методика розрахунку відшкодування збитків, які за заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (Затверджена наказом Мінекобезпеки від 18.05.1995 №38).
136. Методика розрахунку збитків, заподіяних порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища (Затверджена наказом Мінекобезпеки від 18.05.1995 №36).
137. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів (Затверджена наказом Мінекобезпеки від 18.05.1995 №37).
138. Методичні вказівки щодо проведення реструктуризації державних підприємств: Наказ М–ва економіки України від 23.01.98 № 9. – К.: Мінекономіки України, 1998. – 26 с.
139. Методичні підходи до компонентної оцінки елементів національного багатства // РВПС України НАН України: Наук. керівн. Розробки Санаєв В.Г. – К., 1995. – 18 с.
140. Методичні рекомендації щодо вивчення потреби у фахівцях з повною вищою освітою // Практично-методичне офіційне видання / Уклад. НДІ праці і зайнятості населення Мінпраці та НАН України. – К.: Соц. ін. форм. 2004. – 45 с.

141. Методичні рекомендації щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання – <http://www.rada.gov.ua>
142. Методы реструктуризации предприятий на основе оценки их рыночной стоимости. – К.: Междунар. центр приватизации, инвестиции и менеджменте, 1996. – 198 с.
143. Механізм структурних зрушень в економіці України: Монографія / За ред. В. І. Кононенка. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002. – 288 с.
144. *Микитюк О.* Механізми участі громадськості у плануванні, реалізації та контролі над виконанням екологічної політики в Україні // Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблеми та шляхи вирішення. – К., 2003. – С. 92-114.
145. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки в умовах глобалізації. Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 38 с.
146. *Михасюк І., Бочан І.* Державний менеджмент. Л-Жешув, НВФ «Українські технології», 2003. – 139 с.
147. *Михасюк І. Р.* Економічна безпека країни в умовах глобалізації. Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 46 с.
148. *Михасюк І.Р., Побурко Я.О., Ягура В.В.* Основи регулювання економічного і соціального розвитку регіонів. – К., 1995. – С. 99-199.
149. *Михасюк І.Р., Швайка Л.А.* Державне регулювання економіки: Підручник. – Львів: «Магнолія плюс»; видавець СПД ФО «В.М. Піча», 2006. – 220 с.
150. *Михасюк І.Р., Янків М.Д., Залога З.М., Сажинець С.П.* Регіональна економіка / За ред. проф. І.Р. Михасюка. – Львів: Українські технології, 1998.
151. *Мищенко В.* Дієвість екологічних підойм екологічної політики (чи «забруднювач платить»?) / Економіка України. – №7. – 2002. – С. 62-69.
152. *Мищенко В.* Дієвість економічних підойм екологічної політики (чи «забруднювач платить»?) // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 62-69.
153. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні // Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України. – 1997. – 152 с.
154. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2000 році / Міністерство екології та природних ресурсів України. – К., 2001. – 216 с.
155. Національні заощадження та економічне зростання / Ін-т екон. прогнозування; За ред. Б. Є. Кваснюка. – К.: МП Леся, 2000. – 304 с.
156. *Некиселов А. Д.* Очерки по экономии посткоммунизма. – М., 1996. – 339 с.
157. Некоторые примеры успешной реструктуризации предприятий. – Люксембург: Офис офиц. изданий Европ. Сообщества, 1997. – 64 с.
158. *Неспорова А.* Занятость и политика на рынке труда в некоторых странах с переходной экономикой. – М.: Бюро МОТ, 2000. – 95 с.
159. *Новіков В. М.* Організація і розвиток соціальної сфери (зарубіжний і вітчизняний досвід). – К.: Ін-т економіки НАН України, 2000. – 246 с.

160. *Носова О. В.* Иностранные инвестиции в транзитной экономике Украины. – Харьков: Основа, 2001. – 232 с.
161. *Ойхман Е. Г., Попов Э. В.* Реинжиниринг бизнеса: Реинжиниринг организаций и информационные технологии. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 336 с.
162. Основи стійкого розвитку. За ред. Л.Т. Мельника, Суми «Університетська книга», 2005.
163. Основи формування регіональної соціально-економічної політики / Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Л.: ІРД, 1999. – С.7-134.
164. Основні положення політики розвитку Європейського простору // Бюлетень ЄЕК ООН – Женева, 1999.
165. Основы теории переходной экономики (вводный курс): Учеб. пособие / Под ред. Е. А. Киселевой, М. Н. Чепурина. – Киров, 1996. – 320 с.
166. *Пахомов Ю.* Україна як суб'єкт та об'єкт міжцивілізаційних взаємодій / /Економічне майбутнє України: Матер. міжн. наук.–практ. конф. – К., 1998. – С.20-24.
167. *Пахомов Ю.М., Лук'яненко Д.Г., Губський Б.В.* Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. – К.: України, 1997. – 237с.
168. *Пашков М., Чалий В.* Міжнародний імідж України: погляд з Росії// Національна безпека і оборона. – 2000. – С. 60-68.
169. *Панчишин С. М.* Макроекономіка. – К.: Либідь, – 2005. – 614 с.
170. *Пашута М.Т.* Прогнозування та програмування економічного соціального розвитку: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 408 с.
171. Перехідна економіка / За ред. д.е.н., академіка НАН України Гейця В.М. – К., «Вища школа», 2003 – 592 с.
172. Перехідна українська економіка: стан і перспективи / За ред. В. Гейця. – К.: Академія, 1996. – 219 с.
173. Переходный период: анализ и уроки первого десятилетия для стран Восточной Европы и бывшего Советского Союза. Исследование Всемирного банка: Пер. с англ. – М.: Весь мир, 2002. – 296 с.
174. Перспективи економічного розвитку України: проблеми, пошук, впровадження / РВПС України НАН України. – К., 1998. – 179 с.
175. *Петях В. М.* Ринок праці: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 1999. – 288 с.
176. Підвищення безпеки життєдіяльності населення і стійкості економіки України з урахування ризику виникнення техногенних і природних катастроф.: Наукова доповідь. – К.:РВПС України НАН України, 1993. – 164 с.
177. *Поважний А. С.* Трансформационные процессы корпоративного управления / Ин-т экономики пром-ти. – Донецк, 2001. – 290 с.
178. *Покровитний С. Ф., Калот В. М.* Підприємство: стратегія, організація, ефективність: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 1998. – 352 с.
179. *Полейко Т. И., Мельник Л. Е., Макаренко П. Н.* Рынок и государство: поиск оптимума: Монография. – К.: Наук. думка, 1998. – 186 с.

180. Положення «Про Міністерство економіки України», затверджене Указом Президента України від 23 жовтня 2000 №1159/2000 // Офіційний вісник України від 10.11.2000 р., №43, стор. 46, ст. 1826 та <http://www.rada.gov.ua>
181. Положення Про Управління стратегії реформування економіки та стратегічного планування Секретаріату Кабінету Міністрів України <http://www.rada.gov.ua>
182. *Полюнов В. П.* Формирование многоукладности в экономике Украины: цели и результаты // НАН Украины. Ин-т економіки пром-ти. – Донецьк, 2000. – 80 с.
183. Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік. Україна: Поступ у XXI століття (стратегія економічної та соціальної політики на 2000 – 2004 рр.) // Урядовий кур'єр. 2000. – 28 січ.
184. *Потемкин А.* Элитная экономика. – М.: Инфра-М, 2001. – 360 с.
185. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / Под ред. М.Г. Делягина. – М.:ИНФРА-М, 2000. – 83.
186. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.91 № 1576–XII / Відомості Верховної Ради України. 1991. – № 49.
187. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19.10.2000 № 2063–III // Уряд. Кур'єр. – 2000. 22 листоп.
188. Про підприємництво: Закон України від 07.02.91 № 698 – XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. – № 14.
189. Про підприємства в Україні: Закон України від 27.03.91 № 887–XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. – № 24.
190. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України: Наук. дон. / І. Лукінов, П. Саблук, О. Онищенко та ін., Економіка України. 2000. – № 9.
191. Проблеми і стратегія виконання Україною Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату / В.Я. Шевчук, І.В. Трофимова, О.М. Трофимчук та ін. – К.: УІНСІР, 2001. – 96 с.
192. Проблеми структурної перебудови економіки України / РВПС України НАН Україна. – К., 1999. – 332 с.
193. Проблеми структурної перебудови економіки України. – Київ, РВПС України НАН України, 1999. – С. 92–102.
194. Прогнозирование и планирование экономики // Под. ред. В.И. Борисевича, Т.А. Кондуровой. – Минск: Эксперспектива, 2000. – С. 376.
195. Прогнозування і розробка програм: Метод, посібник // В.Ф. Беседіна. – К.: Наук. світ, 2000. – 468 с.
196. Проект Закону України про Концепцію переходу України до сталого розвитку, реєстраційний №3234 від 25.04.2000, внесений Кабінетом Міністрів України/ http://oracle.rada.gov.ua/zweb/webproc_4_1?id=&pf3511=5962
197. Проф. М.І. Туган-Барановський «Основи політичної економії». Наук. редактор, автор передмови і вступної статті С.М. Злупко. – Львів: Видавничий

центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 628 с.

198. *Прохія В.М.* Моделювання економіки. Запоріжжя, 2001. – 382 с.
199. *Прыкин Б.В.* Новейшая теоретическая экономика. Гиперэкономика (концепции философии и естествознания в экономике): Учебник для студ. вузов. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. 1998. – 445 с.
200. *Прыкин Б.В.* Стратегия экономики. Природный экогармонизм: Учеб. Пособие. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 367 с.
201. *Пуцько Б.М.* Економічні проблеми використання і відтворення наземних екосистем (теорія, методологія, практика). – Львів: Каменяр, 1998. – 281 с.
202. *Путь в XXI век: стратегические проблемы и перспективы российской экономики / Рук. авт. кол. Д. С. Львов; Отд. Экон. РАН; Науч.-ред. совет изд-ва «Экономика».* – М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 1999. – 793 с.
203. *Пыльнева Т.Г.* Природоиспользование: Учебн. пособ. для вузов. – М.: Финстатинформ, 1997. – 144 с.
204. *Разработка методологии построения комплекса прогнозирования социально-экономического развития Украины в переходный период/ Бакаев А.А., Бондаренко Г.В., Гришина Г.А. и др.* – К., 1995. – 24 с.
205. *Рамтхост В.* Собственность на природные ресурсы – время глубокого переосмысления // <http://www.narotchnitskaya.ru/cgi-bin/main.cgi?item=1r200r031222162014>
206. *Региональное развитие: опыт России и Европейского союза / Рук. авт. кол. Гранберг А.Г.* – М.: Экономика, 2000. – 435 с.
207. *Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми.* Л.: ІРД, 1998. – 425 с.
208. *Регіональна політика: методологія, методи, практика.* Л.: ІРД, 2001. – 719 с.
209. *Реформи на Україні: ідеї та заходи / За ред. Я. Ширмера, Д. Снелбекера.* К.: Альтер-прес, 2000. – 220 с.
210. *Рибалов О.О.* Вступ до екологічно зрівноваженого природокористування: Навч. посібник. – Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2002. – 273 с.
211. *Річний звіт 2000 / Антимонопольний ком. України.* – К.: Логос, 2001. – 248 с.
212. *Річний звіт 2001 / Антимонопольний ком. України.* – К.: Логос, 2002. – 136 с.
213. *Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред. Б. Є. Кваснюка.* К.: Ін-т екон. прогнозування. – Х.: Форт, 2003. – 424 с.
214. *Руденко Л.Г.* Сталый розвиток: пошуки моделей для України // *Проблеми сталого розвитку України.* – К.: «БМТ», 2001. – С.104–118.
215. *Руденко М.* Энергия прогрессу. – К.: Молодь, 1998. – 527 с.
216. *Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе. Переходный период и дальнейшее развитие: Пер. с англ.* – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – 496 с.

217. *Сакс Д.* Рыночная экономика и Россия: Пер. с англ. – М.: Экономика, 1994. – 331 с.
218. *Сахаєв В.Г., Шевчук В.Я.* Економіка і організація охорони навколишнього середовища. – К.: Вища школа, 1996. – 272 с.
219. Секторальні моделі прогнозування економіки України / В. М. Гець, М. І. Скрипниченко, С. С. Шумська та ін.; За ред. В. М. Гейця. – К.: Фенікс, 1999. – 304 с.
220. *Семюелсон П.А., Нордгауз В.Д.* Макроекономіка. – К.: Основи, 1995. – 544 с.
221. *Сизоненко В. О.* Підприємництво: Підручник. – К.: Вікар, 1999. – 438 с.
222. *Синякевич І.* Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 70–77.
223. *Синякевич І.М.* Інструменти екополітики: теорія і практика // Укр. держ. лісотехн. ун-т. – Львів: ЗУКЦ, 2003. – 187 с.
224. *Синякевич І.М.* Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики // Економіка України. – 2002. – №7. – С.70-76.
225. Система регуляторів перехідної економіки України: Монографія / НАН України. Ін-т економіки; Редкол.: В. І. Кононенко (відп. ред.) та ін. – К, 1999. – 333 с.
226. *Скурятівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М.* Соціальна політика. – К.: Вил-во УАДУ, 1997. – 360 с.
227. *Соловій І.П., Іванишин О.Т., Лавний В.В., Турчин Ю.І., Часковський О.Г.* Землекористування: еколого-економічні проблеми, конфлікти, планування. Навчальний посібник. – Львів: Афіша, 2005. – 4000 с.
228. Состояние и противоречия экономической реформы / М. Ц. Мкртчян, В. О. Овакимян, Р. А. Саркисян, А. Н. Спектор. – М.: Экономика, 1998. – 206 с.
229. Социальная статистика: Учеб. / Под ред. И. И. Елисеевой. М.: Финансы и статистика, 1997. – 416 с.
230. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Податкова та фінансово-кредитна політика держави і механізми її реалізації в регіонах України: Щорічник наук. праць. Вип. XXIV, НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Л., 2001. – 600 с.
231. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми оцінки соціально-економічних процесів / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Л., 2001. – 271 с.
232. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми формування і реалізації політики, сприяння розвитку підприємництва в Україні: Зб. наук. праць. Вип. 1 (XXXII) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Л., 2002. – 352 с.
233. Сприяння сталому економічному зростанню в Україні / За ред. Стефана фон Крамона–Таубаделя, Ірини Акімової. – К.: Альфа-Принт, 2001. – 349 с.
234. *Стадницький Ю.І., Данилович Т.Б., Руда О.І.* Економіка природокористування: Текст лекцій. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2003. – 92 с.

235. Сталый розвиток та екологічна безпека. (регіональна політика) / Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Л.: ІРД, 2000. – 212 с.
236. Статистичний бюлетень Україна за січень 2005 року. – №1 // Державний комітет статистики України. – К., 2005. – 158 с.
237. Статистичний бюлетень Україна за січень 2005 року. – №2 // Державний комітет статистики України. – К., 2005. – 167 с.
238. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / За ред. М.І. Долішнього, В.С. Кравціва. – Львів, 1999. – С. 33–48.
239. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.). «Шляхом європейської інтеграції» / За ред. А.С. Гальчинського і В.М. Гейця. К., Міністерство з економіки та з питань європейської інтеграції України, К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
240. *Строев Е. С., Бляхман Л. С., Кротов М. И.* Экономика Содружества Независимых Государств накануне третьего тысячелетия: Опыт и проблемы. – СПб.: Наука, 1998. – 580 с.
241. *Туниця Т.Ю.* Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст. К., «Знання», 2006. – 300 с.
242. Теория и практика антикризисного управления: Учеб. для вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. – 469 с.
243. Теория переходной экономики. Т. 1. Микроэкономика: Учеб. пособие / Под ред. В. В. Герасименко. – М.: ТЕИС, 1997. – 320 с.
244. Теория переходной экономики. Т. 2. Макроэкономика: Учеб. пособие / Под ред. Е. В. Красниковой. – М.: ТЕИС, 1998. – 231 с.
245. Теория переходной экономики: Учеб. пособие / Под ред. И. П. Николаевой. – М.: ЮНИТИ – ДАНА: Единство, 2001. – 487 с.
246. *Токар Ю.С. Караван Ю.В.* Основи раціонального природокористування. – Львів, 2000.
247. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Ін-т екон. прогнозування; За ред. В. М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
248. *Трегобчук В.* Пріоритетні завдання щодо формування ефективних механізмів реалізації концепції сталого розвитку // Регіональна економіка. – 2002. – №4. – С.22–27.
249. Третя доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні» // www.ombudsman.kiev.ua/Dop_3/R5_4.htm
250. *Туниця Ю.Ю.* Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.
251. Украинский путь к рыночной экономике (1991–1995). – Варшава, 1999. – 260 с.
252. Україна – 2010. Програма стратегічного розвитку. – К., 1999.
253. Україна в Контексті «Порядку денного на ХХІ ст.» / Упорядкув.: В.І. Вовк та інші. – К.: Нора-Прінт, 1998. – 80 с.

254. Україна в процесах міжнародної інтеграції / Под ред. Сіденка В.Р. – Харків: Форт, 2002. – 280 с.
255. Україна на шляху до Європи / За ред. Лутца Хоффмана, Феліцітас Мьбллерс. – К.: Фенікс, 2001. – 344 с.
256. Україна у цифрах. 1999. – К.: Держкомстат України, 2000. – 254 с.
257. Україна: відновлення економічного зростання на засадах справедливості / Економіки країн світу: дослідження Світового банку. – К., 1999. – 230 с.
258. Україна: поступ у ХХІ // Урядовий кур'єр. – 23.02.2000. – С. 9–21.
259. Україна: проблеми сталого розвитку (Наукова доповідь) / Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Лібанова Е.М., Шевчук В.Я. – К., РВПС України НАН України, 1997. – 57 с.
260. Україна: прогноз розвитку продуктивних сил. – Київ: РВПС України НАН України, 1999. – С. 27.
261. Україна: прогрес на шляху сталого розвитку. Інформаційно-аналітичний огляд виконання «Порядку денного на ХХІ століття» / Наук. керівн. Б.М. Данилишин. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2002. – 218 с.
262. Україна: уроки та перспектива ринкових реформ / За ред. В. Кушерця. – К.: Знання, 2000. – 340 с.
263. Улюкаев А. Россия и пути реформ: Реформирование экономики в период становления институтов национальной государственности в России: (1991–1995). – М.: Евразия, 1996. – 160 с.
264. Управление социально-экономическим развитием России: концепции, цели, механизмы Рук. авт. кол.: Д. С. Львов, А. Г. Поршнев; Гос. ун-т упр., Отд-ние экономики РАН. – М.: ЗАО. «Изд-во «Экономика», 2002. – 702 с.
265. Уроки реформ. – К.: Основи, 1995. – 224 с.
266. Урсул А.Д. Перспективы экорозвития. – М.: Наука, 1990. – 236 с.
267. Фатеев В.С. Менеджмент и региональная политика за рубежом. – Минск: Наука и техника, 1994. – С. 129.
268. Хаммер М., Чинти Дж. Ренжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе: Пер. с англ. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1997. – 332 с.
269. Хлобистов Є. В. Вдосконалення системи фінансування природоохоронних проєктів // Регіональна економіка. – 2003. – №4. – С.203–212.
270. Хлобистов Є. Теоретичні аспекти соціально-економічного дослідження екологічної безпеки // Економіка України. – 2002. – №6. – С. 72–76.
271. Хлобистов Є. Фінансові механізми управління охороною довкілля та природокористуванням в Україні // Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблеми та шляхи вирішення. – К., 2003. – С. 115–131.
272. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека у складі національної безпеки держави // Стратегічна панорама. – 2004. – №1. – С.79–83.
273. Хлобистов Є.В. Механізми забезпечення екологічної безпеки // Економіка природокористування і охорони довкілля: Зб. наук. пр. – К.: РВПС України

НАН України, 1999. – С.197–209.

274. *Хлобистов Є.В.* Прогнозування екологічних збитків внаслідок техногенного впливу для територій природно-заповідного фонду України (на прикладі Дунайського біосферного заповідника) // Економіка промисловості. 2003. – №2. – С.183–188.

275. *Хорна О.У., Русанова Т.С.* Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії // Стратегічна панорама. 2004. – №1. – С.73–78.

276. *Хоруужая Т.А.* Методы оценки экологической опасности. – М.: Экспертное бюро-М, 1998. – 224 с.

277. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. и др. – К.: Наук. думка, 2002. – 632 с.

278. *Шаблій О.* Деякі питання методології і теорії макрорегіоналізації України // Вісник Львівського у-ту. Серія геогр. 1999. – Вип. 24.

279. *Шамхалов Ф. И.* Государство и экономика (власть и бизнес) / Отд. экономики. РАН: Науч.-ред. совет изд-ва «Экономика». – М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 1999. – 414 с.

280. *Шевчук В.Я.* Про концепцію переходу України до сталого розвитку // Проблеми сталого розвитку України. – К.: БМТ, 2001. – С.42–53.

281. *Шостак Л., Бадрак О.* Макроекономічна модель зростання в рамках природно-ресурсних обмежень // Економіка України. – 2000. – №12. – С.46–52.

282. *Шостак Л.Б.* Регулирование экономического роста в условиях природно-ресурсных ограничений // Под ред. Б.М. Данилишина. – К.: СОПС України. НАН України, 1998. – 320 с.

283. Экологическая экономия: перспективы применения экономических инструментов в области охраны среды в Германии, России и Украине. Ч. 2. – М., 1994. – С. 29–129.

284. Экономика переходного периода: Учеб. пособие / Под ред. В. В. Радаева, А. В. Бугалина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1995. – 410 с.

285. Экономика СНГ: 10 лет реформирования интегрального развития / Исполком СНГ. М.: Финстатинформ, 2001. – 420 с.

286. Экономические реформы в России и Китае глазами российских и китайских экономистов. Сб. ст. / Под ред. В. Т. Рязанова, Л. Д. Широкограда. – СПб.: Изд-во Петербургского ун-та, 2000. – 400 с.

287. *Эренберг Р. Дж., Смит Р. С.* Современная экономика труда. Теория и государственная политика: Пер. с англ. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 800 с.

288. *Ющенко В., Лисицький В.* Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. – К.: Скарби, 2000. – 336 с.

289. Agenda 21, 1992 United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro (United Nations). Conf. 151/4.

290. *Bandera V. N.* Independent Ukraine on the Map of Europe. – Toronto: Toronto University Press. 1994.

291. Costanza, R. *Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability*, Columbia Press, New York, 1991. – 435 p.

292. Hryniv L. *New approaches to Accounting of Natural Capital and Ecosystem Services / Environmental accounting and Sustainable Development Indicators*. Prague. 2007. – P. 70-77.

293. Hryniv L. *Natural Capital and Sustainability of economy: noospheric model of development / Business and Sustainable Development*. K–Rome, 2003. – P. 13-23.

294. Hryniv L. *Environmental situation of Agriculture and Sustainable development in Ukraine / Network FAO of Un. Central and Eastern European Sustainable Agriculture*. Rome. 1999. – P. 270-289.

295. Hryniv L. *Sustainable development and noospheric function of Economics trajectory of possibilities and restrictions / The Science and Culture of Industrial Ecology*. The Networlands. Leiden. 2001. – P. 82-85.

296. Daly, H.E., *Towards an Environmental macroeconomics*. The International Society for Ecological Economics, Washington D.C., 1990. – P. 3-7.

297. Pearce D., Turner K., Bateman J. *Environmental Economics. An Elementary Introduction*. The John Hopkins University Press, Baltimore, 1993. – P. 39.

299. Serafy, S. El, "The Environment as Capital" in Costanza (ed.), *Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability*, Columbia Press, New York, 1991.

299. Tinbergen, J. 1990. *How to leave enough natural resources for future generations?: Published in Dutch in: NRC Handelsblad, 22 June.* – P.8.

300. *WORLD DEVELOPMENT INDICATORS 2005* // www.worldbank.org/data/wdi2005/wditext/Section4_1.html#4a

301. *Maring Transition Work for Everyone. Povesty and Inequality in Europe and Central Asia.* – Washington, D.C., The World Bank, 2000. – 524 p.

302. *World Development Report 2002. Building Institutions for Markets.* The World Bank, 2002. – 252 p.

303. *IMF. World Outlook.2002-2006.* <http://www.imf.org>.

Навчальне видання

Лідія Святославівна Гринів
Маріанна Василівна Кічурчак

Національна економіка

Навчальний посібник

Керівник видавничого проекту *В. М. Піча*
Дизайн та комп'ютерна верстка *О. М. Безотосний*

Підписано до друку з оригінал-макета 19.12.2007
Формат Умовн. друк. арк. 26,70. Гарнітура Таймс Нью Роман

ПП "Магнолія 2006"

а/с 2623, м. Львів-60, 79060, Україна.

Т/ф: 240-54-84, 245-63-70; alexmagnolia@org.lviv.net, magnol@lviv.farlep.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції:

серія ДК № 2534 від 21.06.2006 року,

видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення України

Віддруковано у друкарні видавництва "Магнолія 2006"

79035, м. Львів, вул. Зелена, 238 Д